

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XVII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 29 травня 2020 р.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XVII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 29 травня 2020 р.

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2020

Рекомендовано вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 7 від 28.05.2020 р.)

Редакційна колегія:

Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, ректор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Засєкіна Л. В.* – доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці – заступник голови редакційної колегії; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, в.о. декана юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і процесу; *Сура Р. Б.* – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін; *Шевчак М. Л.* – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу; *Кравчук В. М.* – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Кваша О. О.*

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Яворська О. С.

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права Львівського національного університету імені Івана Франка

А 43

Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29 травня 2020 р.) / уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об'єм даних 1,9 Мб.

ISBN 978-966-940-307-0

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, яка проходила 29 травня 2020 р. Репрезентовано новітні погляди науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-юридичні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

УДК 34(082)(477)

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОДНА З ФОРМ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

С. Є. Булавіна

У запропонованому дослідженні розглянуто державотворчий потенціал прав людини (у правовому аспекті) який полягає в законодавчому оформленні реалій людського буття, її свобод. Основна увага приділялася розгляду і аналізу підґрунтя українського національного характеру який дає можливість сформулювати основні його риси як волелюбність та індивідуалізм. Тому держава та її устрій тісно взаємопов'язані з традиціями і звичаями свого народу.

Ключові слова: права, людина, українська державність, державотворення, ідея.

У розвитку ідеї про державотворення української політико-правової думки можна накреслити два етапи: перший – кінець XVIII – перша половина XIX ст.; другий – друга половина XIX – початок XX ст. Якщо другий етап можна назвати «українським», то перший складається з «українознавчого» і «українофільського». Можна визначити напрями цих етапів: народницький, консервативний, національно-державницький; течії: лібералізм, соціалізм, націоналізм. Усі вони були тісно взаємопов'язані [1].

Ідеї української державності отримали своє оформлення в конституційних проектах: «Проект основаній устава українського общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілька» (1884 р., автор – М. Драгоманов), «Основний закон Самостійної України» Спільки народу українського (1905 р., автор – М. Міхновський), Третій універсал Української Центральної Ради (20 листопада 1917 р.), Четвертий універсал ЦР (9/22/ січня 1918 р.), Конституція УНР (статут про державний устрій, права і вольності УНР) 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України. Про гетьманську владу (29 квітня 1918 р.), у програмах політичних партій, літературних творах. Останні і будуть слугувати у визначенні як кількісних, так і якісних показників впливу прав людини на ідеї державотворення в Україні. Слід одразу зазначити, що український політичний досвід свідчить про глибокі традиції свободи українського народу і доводить, що цінність свободи є визначаючою категорією українського конституціоналізму [7].

У 1850 – 1860 рр. з'являються українські товариства – «громади», які склалися з національної інтелігенції, науковців, літераторів, педагогів та ін. Такі об'єднання з'явилися в Києві, Катеринославі, Полтаві, інших містах. Найяскравіші сторінки до історії духовного та політичного відродження внесла київська "Громада", до якої входили такі видатні вчені й громадські діячі, як В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Лисенко, М. Старицький, О. Кістяківський, П. Жигецький та багато ін.

Політико-правова думка України кінця XVIII – початку XIX ст. дотримувалася двох точок зору щодо державницького потенціалу українського народу: 1) республіканська державність у союзі слов'янських народів (члени Кирило-Мефодіївського товариства, Т. Шевченко, М. Костомаров та ін.); 2) заперечення державності українського народу, підґрунтям для якого було негативне ставлення до державного життя народу взагалі (Б. Антонович). Їх внесок у розробку питань українського державницького будівництва полягав у тому, що найвищим критерієм історичної оцінки буття народу вони вважали народний добробут та народоправство, досліджували історію українського народу як окремої етнокультурної одиниці.

Найвиразніше проблема державотворчого потенціалу прав людини знайшла обґрунтування в його конституційному проекті. Одним із основних джерел драгоманівської концепції були федералістські ідеї української політико-правової думки, найповніше і в найбільш систематизованому вигляді викладені в програмових документах Кирило-Мефодіївського братства, розроблених, в основному, М. Костомаровим [7].

Під кінець XIX ст., гасло політичної незалежності здобуло собі підтримку й на Наддніпрянській Україні в праці М. Міхновського «Самостійна Україна». Він чітко висловлювався за національну українську державність і відстоював найрадикальніші засоби боротьби за неї, чим справив враження на сучасників.

Період революційних змагань за відновлення української державності на початку XX ст. відкрив цілу плеяду українських політичних і державних діячів, які гаряче і безкомпромісно відстоювали право українського народу на власну державу, побудову її на засадах демократії. Одним з найяскравіших серед них є М. Грушевський. Його з повною підставою називають світочем української державності [4].

Найвищою ідеєю, до якої мало прагнути українство, В. Винниченко вважав відродження національної державності. Тут він цілком поділяв точку зору М. Грушевського: найдоцільнішим на той час стало б запровадження широкої національно-територіальної автономії у складі федеративної демократичної республіки, якою в процесі революції мала стати Росія [3].

Законодавчі процеси України у 1917 – 1920 рр. чітко визначили роль майбутньої держави в Україні на демократичних принципах. Уже в першому розділі «Загальні постанови» Конституції Української Народної Республіки 1918 р. пропонується мета незалежної держави – «забезпечення прав і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян». А другий розділ має назву «Права громадян України».

Конституція акцентує увагу на рівності громадян у громадських і політичних правах, рівності в правах і обов'язках між жінкою і чоловіком, наголошується на тому, що лише громадяни України (УНР) «користуються усією повнотою громадянських і політичних прав, беруть участь, активну і пасивну, у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування». Щодо «чужинців» (іноземців), то передбачається, що вони користуються всіма правами, записаними в Конституції, за винятком політичних прав, що належать українським громадянам". В Конституції визначались недоторканність «домашнього вогнища», «листова тайна», «права слова, друку, сумління, організації, страйку», свобода «перемін місця пробування». Заборонялася смертна кара, проголошувалася презумпція невинності. Новим було те, що тут, як і в III і IV Універсалах, закріплювалася можливість втілювати право на мову, освіту і таке інше через «національно-персональну автономію». Значне місце посіло питання про загальне рівне виборче право. Саме політичні і громадянські права були визначальними. Їх судовий захист передбачався такою інстанцією як «Генеральний суд» і забезпечувався розподілом влади [5].

У «Грамоті до всього українського народу» і «Законах про тимчасовий державний устрій України» від 28 квітня 1918 р. за підписом П. Скоропадського, на відміну від Конституції УНР (проекту) 1918 р., свобода особи не уявлялась без економічної свободи і права приватної власності. Спеціальний розділ «Законів...» присвячений «Правам і обов'язкам українських козаків і громадян», в якому «українські козаки», згідно з історичною традицією, розглядаються як «вільні люди», що адекватно до терміну «права людини». Підкреслюючи презумпцію невинності козака (читай – людина) і громадянина, судовий захист їх прав, «Закон...» в обсязі цих прав включає недоторканність оселі і власності і «право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужувати майно і без заборони висезжати за кордон», право зібрань – мирних і без зброї, право на друковане слово, на об'єднання у громади і спілки [7]. Отже, в основу відносин держави і особи покладено принцип індивідуальної свободи, вільної приватновласницької ініціативи.

З таких же позицій розглядав права і обов'язки громадян проект Основного Державного закону УНР 1920 р., що проголошував Україну «самостійною і незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм». У Конституцію закладено принцип розподілу влади, передбачена охорона законом приватної власності. Цей демократичний документ ставив на меті охоронити права громадянина таким чином, щоб громадянське суспільство було підпорядковане людині, а держава – суспільству і людині.

Таким чином, проблема визначальної ролі національної держави для правового закріплення і реалізації прав людини посіла особливе місце в політико-правовій думці України. Її усвідомлення зросло протягом зазначеного періоду і набуло різнобічних підходів. Про це свідчить таке:

1. У розвитку ідеї про державотворення в українській політико-правовій думці можна накреслити два етапи: перший – кінець XVIII – перша половина XIX ст.; другий – друга половина XIX – початок XX ст. У свою чергу, за характером національно-політичного руху на першому етапі можна виділити два підетапи: «українознавчий» і «українофільський», а другий – кваліфікувати як «український». Різниця між ними полягає в тому, що на першому етапі йшло поступове визрівання ідеї про українську державність як необхідне національне підґрунтя втілення прав людини, а на

другому – її узагальнення в конкретних концептуальних обґрунтуваннях і реалізація в конституційно-правових документах.

2. На зазначених етапах розвитку політико-правової думки домінуючими були ідеї федерації й автономії, а не власного державотворення українського народу, що пояснюється рядом факторів. Головним з них була невпевненість українських мислителів у можливості українського народу збудувати власну державу в умовах панування російського самодержавного режиму з його централізацією і надія на здобуття автономії України у федеративній єдності з іншими народами, що входили до неї (М. Драгоманов та ін.).

3. Виходячи з положення, що для правильного розвитку народу треба мати державну незалежність, ряд мислителів України (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський) схильні були розглядати утворення федерації як можливий етап до формування самостійної держави, що має відкрити умови для розвитку прав людини.

4. У концепціях українських мислителів початку ХХ ст. пріоритетне місце посіла ідея про власну державність, яка тільки може забезпечити систему прав людини, передусім, особистих, політичних, соціальних, культурних.

5. Вершиною розвитку ідеї про державотворчий потенціал прав людини аналізованого періоду є її концептуально-правова легітимізація в конституційних проектах і програмах політичних партій та легалізація в III і IV Універсалах Центральної Ради, де поряд з самостійністю і незалежністю України були проголошені свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і помешкання, право на національно-територіальну автономію кожної з націй, що населяли Україну.

6. Конституція УНР 1918 р., Проект Основного Державного Закону УНР значну увагу приділяли правам громадян України, наголошували на рівності прав чоловіків і жінок, недоторканності особи і житла, «листової тайни», свободи «зміни місця перебування» та ін. На жаль, державність УНР, з утвердженням радянської влади, була недовгою. Якщо в Конституції 1918 р. і конституційних проектах УНР враховувалися права людини і права держави, то в Конституції УРСР 1919 р., хоч і проголошувалися деякі права («право притулку всім чужинцям, що терплять пересліди за релігійні проступки, а також за проступки направлені проти інтересів уряду, забороняючого інтереси буржуазних класів»), закладалися тоталітарні начала, але все ж частина населення обмежувалася в правах, а частина позбавлялася їх; держава, суспільство набували пріоритету над особою, громадянином.

Література

1. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття): Автореф. дис...д-ра політич. наук: 23.00.01 / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – С. 16.
2. Речицкий В. В. Конституционализм. Украинский опыт / Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 1998. – С. 3.
3. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1990.
4. Рогожин А., Румянцев В. Михайло Грушевський – світоч української державності // Право України. – 1996. – № 7. – С. 60.
5. Солдатенко В. Ф. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К.Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 15–26.
6. Історія української Конституції / Українська правнича фундація; упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко; вст. ст. С. П. Головатий. – Київ: Право, 1997. С. 105–107, 110–111.
7. Мороз С. П. Ідея прав людини у політико-правовій думці України (ІХ початок ХХ століття), дис. к.ю.н., спец. 12.00.01. / Нац. юр. акад. України. ім. Я. Мудрого, Х. – 2001. – 228 с.

Bulavina S. Human rights as one of the forms of state building. *The given research is devoted to the state building potential of human rights (in the legal aspect) which presupposes the legal framing of the realia of human existence and freedoms. The main attention has been paid to the analysis of the notion of the Ukrainian national character which enables to point out its main features: freedom and individualism. That is why a state and its structure are closely interconnected with the traditions and customs of its people.*

Keywords: *rights, human, Ukrainian state, state building, idea.*

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

А. А. Вольська, В. В. Колодяжна

Статтю присвячено визначенню ролі історичних змін суспільних відносин у становленні інституту спадкового договору. У роботі досліджено особливості спадкового договору, визначені українським законодавством, у співвідношенні з інститутом спадкового договору в законодавстві інших країн. На основі аналізу положень щодо спадкового договору зарубіжних країн запропоновано внести доповнення до цивільного законодавства України для розширення можливостей сторін за спадковим договором.

Ключові слова: *спадковий договір, юридична природа спадкового договору, рецесія права, зобов'язальне право, право зарубіжних країн.*

Інститут спадкового договору, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувана) й у разі його смерті набуває право власності на майно відчужувана [6], що становить зміст глави 90 Книги шостої Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), став предметом постійних дискусій щодо визначення його місця серед інститутів цивільного права. Зокрема, науковцями неодноразово зверталася увага на нелогічність розміщення спадкового договору в Книзі шостій ЦКУ, яка регулює відносини спадкування, та більш логічне його розміщення в книзі п'ятій «Зобов'язальне право» [3, с. 241]. До такого ж висновку можна прийти і на основі аналізу п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», за якою перехід майна від відчужувана до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування [2].

Для того, аби остаточно визначити місце спадкового договору в структурі норм цивільного законодавства видається необхідним прослідкувати його витоки як регулятора суспільних відносин та ті історико-правові парадигми, які визначили особливості юридичної природи даного інституту

Загальноприйнята позиція, що інститут спадкового договору бере свій початок з римського права. Однак, римському праву спадковий договір був невідомий, що пов'язують із широкою свободою заповіту. Разом з тим, римське право закріплювало дві правові конструкції: 1) дарування на випадок смерті, за яким обдарований одержував у власність майно дарувальника лише після його смерті і за умови, що він переживе дарувальника; 2) призначення спадкоємця з покладенням на нього обов'язку виконати умову, що полягало в тому, що набуття спадкоємцем спадщини ставилося в залежність від виконання ним визначеної у заповіті умови після відкриття спадщини, тобто після смерті спадкодавця, - що містили ознаки притаманні сучасному змісту спадкового договору.

Так, за першим договором майно попереднього власника (дарувальника) переходило до його наступника (обдаровуваного) лише після настання смерті власника, як це має місце і за спадковим договором, за яким набувач отримує право власності на майно відчужувача після настання його смерті; за другим – спадкоємець за умовним заповітом, і набувач за спадковим договором, отримують право на майно правопередника не за його життя, а після смерті. [4, с. 1145].

Історично ж, виходячи із сучасних цивілістичних досліджень, першою склалася німецька модель спадкового договору, що виникла у процесі формування, так званого, німецького римського права.

Питанням договору про спадкування присвячена частина 4 книги 5 німецького цивільного уложення (далі – НЦУ). Відповідно до § 2278 НЦУ в договорі про спадкування одна сторона робить відповідні договором розпорядження на випадок смерті [1]. При цьому німецький законодавець підкреслює, що інші розпорядження, крім як призначення спадкоємців і заповідальний відказ, не можуть бути зроблені за договором. Відповідно до § 2286 НЦУ укладення договору про спадкування не тягне за собою обмеження права спадкодавця розпоряджатися своїм майном за допомогою укладання угоди між живими [1].

Особливістю змісту німецького інституту спадкового договору є те, що встановлений спадковим договором заповідальний відказ або заповідальне розпорядження можуть згідно § 2291 НЦУ бути скасовані наступним заповітом. Також договір про спадкування (як в цілому, так і в частині), укладений подружжям або партнерами, може бути скасований (§ 2292 НЦУ) за допомогою

загального нотаріально посвідченого заповіту подружжя або партнерів. Спадкодавець вправі відмовитися в односторонньому порядку від договору про спадкування, якщо: таке право було прямо передбачено в спадковому договорі (§ 2293 НЦУ); спадкоємець навмисно зробив негідний вчинок щодо спадкодавця (§ 2294 НЦУ). Відповідно до § 2296 НЦУ відмова від спадкового договору здійснюється за заявою іншої сторони, при цьому подібна заява вимагає нотаріального посвідчення [1]. Правове регулювання відносин, пов'язаних з укладенням, виконанням та розірванням спадкового договору, в Австрії, Швейцарії та Угорщини схоже з німецької моделлю.

На відміну від німецького права, якщо німецький спадкодавець після укладення спадкового договору вправі вільно розпоряджатися своїм майном (§ 2286 НЦУ), то відповідно до ч. 1 ст. 1307 ЦКУ українському забороняється відчужувати визначене в угоді майно, а згідно ч. 2 заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним [6]. Таке ситуація, на нашу думку, дає своєрідне пояснення тому, чому спадковий договір «вибивається» із картини Книги шостої ЦКУ, однак, все ж його положення викладені саме там. Так, норми німецького цивільного законодавства внаслідок рецепції запозичувались Україною, тому і схема їх розміщення була дещо запозичена, як наслідок, спадковий договір зайняв відповідну нішу. Однак, під час адаптації зарубіжного права українські нормотворці, очевидно, доопрацьовували їх з метою удосконалення. Таким чином, поклавши спадковим договором певні обов'язки на набувача, йому було надано гарантії того, що обсягне йому за виконання таких обов'язків майно не буде втрачене, оскільки відчужувачем у заповіті, про який перший міг не знати протягом всього життя останнього, усе майно могло бути передано у спадок іншій особі.

Цікавим у цьому плані є довід Латвійської республіки. Відповідно до ст. 648 Цивільного закону цієї країни укладений спадковий договір обтяжує договірне нерухоме майно спадкодавця. Таке обтяження полягає в тому, що згідно з правилом вищезгаданої статті будь-які угоди, що можуть спричинити відчуження нерухомого майна спадкодавцем, відбуваються тільки за згодою спадкоємця, зазначеного в спадковому договорі. Що ж стосується рухомого майна діє інше правило: спадкодавець при житті має право розпоряджатися таким майном і навіть дарувати, але в помірних розмірах, без мети позбавити спадкоємця права, наданого йому спадковим договором [5].

Вважаємо, можливість такого способу врегулювання майнових питань між сторонами, шляхом передбачення певних відступів умовами договору, варто б було закріпити в українському національному законодавстві. Адже життя відчужувача після укладення договору може вимагати певних змін у статусі договірного майна, і виняткові норми договору полегшать здійснення узгодження таких змін між сторонами без застосування процедури зміни умов договору чи без залучення суду.

З огляду на зазначене, юридична природа спадкового договору, закріпленого українським законодавством, є результатом історичної еволюції цієї категорії. З врахуванням особливостей правового становища сторін, які укладають цей договір, вона має продовжуватись у напрямку визначення ширшого кола їхніх юридичних можливостей.

Література

1. Германское гражданское уложение. Текст // журнал министерства юстиции. – 1898. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wiki source.org/wiki/индекс_жмю_1898_№_9.djvu.
2. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.
3. Самчук-Колодяжна З. Ф. Особливості спадкового договору: теоретичний аспект [Текст] / З. Ф. Самчук-Колодяжна // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2012. – Вип. 20. Ч. 2. Т. 1. – С. 240-242.
4. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
5. Цивільний закон Латвійської республіки 1937 р. У редакції від 14 січня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normid=1260168>.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Volska A., Kolodiazna V. Features of the legal nature of the inheritance agreement: historical and legal aspect. *The article is dedicated to define the role of historical changes of social relations in the formation of institution of the inherited agreement. The paper examines the features of the inheritance agreement, defined by Ukrainian legislation, in relation to the institution of the inheritance agreement in the legislation of other countries. Based on the analysis of the provisions on the inheritance agreement of foreign countries, it is proposed to make additions to the civil legislation of Ukraine to expand the capabilities of the parties to the inheritance agreement.*

Keywords: *inheritance agreement, the legal nature of the inheritance agreement, the reception of law, contract law, the law of foreign countries.*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОКУРАТУРИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII – ПОЧ. XX СТ.)

П. В. Гламазда

У статті охарактеризовано особливості становлення та розвитку прокуратури в системі органів юстиції на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Висвітлено порядок формування, організаційно-правові засади функціонування, завдання та основоположні функції прокуратури у зазначений період.

Ключові слова: *прокуратура, українські землі, Російська імперія, судова реформа.*

Безпосередньому запровадженню інституту прокуратури в Російській імперії, до складу якої входили більшість українських земель, передувало створення декількох контрольно-наглядових органів, а саме: інституту фіскалату (1711 року); генерал-ревізора по нагляду за виконанням указів Сенату (1715 року), обер-секретаря по нагляду за порядком провадження і законністю при вирішенні справ Сенатом із правом доповідати царю про зловживання сенаторів (1720 року) [1].

Проте зазначені органи не виправдали сподівань самодержця, бо самі часто бездіяли та не сприяли досягненню поставлених ним цілей та завдань: не гарантували належного виконання усіма органами та посадовими особами розпоряджень вищої державної влади та, відповідно, й захисту державних інтересів, що тією чи іншою мірою зумовлювало необхідність покладення контрольно-наглядових функцій на прокуратуру.

На наш погляд, найбільш слушною щодо заснування інституту прокуратури є думка В.В. Сухоноса, який зазначає, що вона була запроваджена трьома указами Петра I, а саме: від 12 січня 1722 року «Быть при Сенате генерал-прокурору и обер-прокурору, также во всякой коллегии по прокурору»; від 18 січня 1722 року «Об установлении должности прокуроров в надворных судах»; від 27 квітня 1722 року «О должности генерал-прокурора» [2].

Отже, прокуратура як державний інститут була створена Петром I для захисту інтересів держави та підданих, формою (способом) її правозахисної діяльності став нагляд за відповідністю законів. Прокуратура була створена як орган, що представляє самодержця в Сенаті, хоча прокурор і не мав голосу в таких засіданнях [3].

Після смерті Петра I прокуратура втратила свою суспільну значимість, а її правозахисний потенціал був значно ослаблений. Роль прокуратури почала відновлюватись за часів Єлизавети та Катерини II. Зокрема, в «Учреждении для управления губерний Всероссийской империи» від 17 листопада 1775 року на губернських прокурорів покладалась обов'язки щодо охорони благоустрою в губернії, нагляд за казенним управлінням, нагляд за судом і розправою.

З 1802 року інститут прокуратури став складовою частиною створеного Міністерства юстиції, а міністр юстиції за посадою став генерал-прокурором. Це призвело до того, що за часів царювання Олександра I та Миколи I прокуратура перебувала у стані глибокого занепаду [3].

Як зазначає В. В. Сухонос, це було обумовлено двома причинами. По-перше, прокурорський нагляд почав підпорядковуватися виконавчій владі в особі одного з міністрів. По-друге, сфера нагляду і функцій прокурорів стали на той час настільки широкими і неконкретними, що їх сумлінне виконання було майже нереальним [2]. Ці та інші фактори обумовили необхідність реформування інституту прокуратури, яке було здійснено Олександром II під час проведення судової реформи.

Першим етапом вищезазначеної реформи стало затвердження «Основных положений преобразования судебной части в России» від 11 жовтня 1862 року. Згідно з цим нормативно-правовим актом прокуратура зазнала суттєвих змін. Вона була звільнена від функції загального нагляду. Наглядові повноваження прокуратури стали обмежуватися судовою сферою та полягали у здійсненні нагляду за однаковим і точним дотриманням законів на всіх стадіях кримінального процесу органами суду, слідства і виконання вироків. Крім того на прокурора в кримінальному процесі покладалася нова функція – підтримання державного обвинувачення в суді. Тобто вони здійснювали державне обвинувачення в судах, а також наглядали за діяльністю поліції та судових слідчих [4]. Після прийняття «Основных положений о прокуратуре» 1862 року призначення прокуратури полягало у забезпеченні точного та однакового виконання законів у Російській імперії. Основою прокурорського нагляду повинні були стати єдність і найсуворіша централізація його органів, чітко встановлена підпорядкованість нижчестоящих прокурорів вищестоящим [4]. У той же час передбачалась незалежність прокуратури від губернських управ. Прокурорам заборонялось втручатися в професійну діяльність суду. Таким чином, дотримувався баланс противаг у судовій системі.

До компетенції прокуратури в той час належали: керівництво поліцейським дізнанням; нагляд за діяльністю судових слідчих, присутність при всіх слідчих справах, надання їм вказівок; контролю взяття особи під варту; можливість вимагати додаткового розслідування; надання висновку у вигляді обвинувального акта про передачу обвинуваченого до суду після закінчення попереднього слідства; право на апеляційний або касаційний протест після винесення вироку суду; нагляд за дотриманням законодавства чиновниками в місцях відбування покарань; захист інтересів держави при розгляді судами цивільних справ [1].

Прокуратура певною мірою виконувала адміністративні функції. Наприклад, прокурори брали участь у справах міського та земського самоврядування, розглядали питання військової повинності. Однак, слід зауважити, що вони залучалися до цього не з метою нагляду за дотриманням законів, а здебільшого через те, що за ними залишалося право вирішального голосу без права протесту на відповідну постанову. Також вони могли брати участь у цивільних і навіть фабрично-заводських справах [3].

Особливою функцією прокурорів судових палат та округів було здійснення нагляду за дізнанням і слідством, що цілком відповідає процесуальному керівництву досудового розслідування в сучасній Україні. На думку М. В. Муравйова такий нагляд полягав у забезпеченні прямої залежності поліцейських від прокурора, узагальненні відомостей про всі розпочаті справи, а також про затриманих осіб у ході дізнання і слідства.

Жувака С. О. у своїй дисертації, на підставі вивчення архівних документів, які вперше введені ним у науковий обіг, встановлює особливості прокурорського нагляду у справах політичного спрямування у період першої російської революції 1905-1907 років, зокрема на території України. Відтак, у зв'язку із політичною нестабільністю в державі діяльність прокуратури було зорієнтована головним чином на збереження самодержавства. Усі справи з політичною складовою перебували під жорстким контролем Міністра юстиції та прокурорів судових палат. Враховуючи виняткову важливість цих справ, нагляд за розслідуванням відбувався у режимі повної секретності. Арештованим заборонялося листування та навіть читати політичну літературу. Існують факти того, що Міністр юстиції з цього приводу особисто видавав циркуляри, які інколи мали персональний характер. Окружні прокурори зобов'язувалися конфіденційно повідомляти про всі подробиці у справі не лише вищестоящому керівництву, але й особисто губернатору. У більшості випадків судовий розгляд по цих злочинах проводився в особливому порядку по законам воєнного часу. Згідно з «Положением о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия» від 14 серпня 1881 року матеріали справи направлялися до прокуратури військово-окружних судів, які надалі переймали функції, пов'язані з підтриманням державного обвинувачення та представлення публічних інтересів в суді, а також здійснювали нагляд за додержанням законності [1].

У 1917 році після падіння Російської імперії припинила свою діяльність і прокуратура Російської імперії. Офіційно це відбулося після прийняття Декрету радянського уряду «Про суд № 1» [5].

Отже слід зазначити, що наглядові повноваження прокуратури на території українських земель, як і в Російській імперії в цілому полягали у здійсненні нагляду за однаковим і точним дотриманням законів на всіх стадіях кримінального процесу органами суду, слідства і виконання вироків. Крім того після проведення судової реформи на прокурора в кримінальному процесі покладалася нова функція – підтримання державного обвинувачення в суді. А у період революції

1905-1907 років, зокрема на території України, особливості прокурорського нагляду у справах політичного спрямування було зорієнтована головним чином на збереження самодержавства.

Література

1. Жувака С. О. Історико-правовий аналіз розвитку функцій прокуратури України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. 2019: Електронний ресурс / режим доступу http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14100/1/dysertatsia_zhuvaka.pdf
2. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку. 2008: Електронний ресурс / режим доступу https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/50494/1/Sukhonos_Prokuratura.pdf
3. Мавдрик М. Я. Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина. 2012: Електронний ресурс / режим доступу file:///C:/Users/Work/Downloads/VKhnuvs_2012_3_5.pdf
4. Российское законодательство X-XX ст. Судебная Реформа. Том 8: Електронний ресурс / режим доступу <https://www.booksite.ru/fulltext/sude/bna/oye/index.htm>
5. Шестопалов Р. М. Історичні передумови становлення та розвитку правозахисної діяльності органів прокуратури України. 2012 : Електронний ресурс / режим доступу file:///C:/Users/Work/Downloads/Nvdduvs_2012_2_22.pdf

Glamazda P. Peculiarities of the formation and development of the prosecutor's office in the system of judicial bodies in the Ukrainian lands as a part of the Russian Empire (18th - early 20th centuries). *The article describes the peculiarities of the formation and development of the prosecutor's office in the system of judicial bodies in the Ukrainian territories, which were part of the Russian Empire. The order of formation, organizational and legal principles of functioning, tasks and basic functions of the prosecutor's office in the specified period are covered.*

Keywords: *prosecutor's office, Ukrainian lands, Russian Empire, judicial reform.*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОГОВІРНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ В 90-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

А. М. Гороть

У статті зроблено аналітичний огляд найбільш важливих правових документів міжнародного права, національних законодавчих актів, а також двосторонніх угод укладених між Україною і республікою Польща наприкінці ХХ ст., що регулюють міждержавні культурно-мистецькі взаємини.

Ключові слова: *Україна, Польща, гуманітарне співробітництво, правове регулювання, договірні ініціативи, імплементація.*

За більш ніж тисячолітню історію стосунки України і Польщі охопили практично усі сфери суспільного життя двох народів. Обсяг та інтенсивність цих зв'язків мали періоди піднесення і спаду в залежності від конкретних історичних умов, міжнародної ситуації в цілому, і двосторонніх стосунків, зокрема. В основному ж, протягом усього часу такі контакти двох держав мали тенденцію до поглиблення і розширення, йшли по висхідній лінії, розвивалися динамічно. Тобто, загалом цей процес можна кваліфікувати як еволюційний.

Разом із тим, поява нових видів та форм взаємин у різних сферах логічно спонукала обидві сторони до їх організаційно-правового оформлення. У цьому сенсі показовою є друга половина ХХ ст., коли в обох країнах були створенні й почали функціонувати державні механізми та громадські структури, призначені безпосередньо керувати культурними, науковими, молодіжними, туристсько-спортивними зв'язками, обміном досвідом у галузі охорони здоров'я.

Потрібно відмітити, що потужний договірно-правовий блок складають нормативні акти, що регулюють культурно-мистецькі взаємини. Довгий час Польща була єдиним каналом, через який до

Україні надходили відголоси демократичних ідей Заходу. Тому показово, що першим документом міжнародного характеру, підписаним у незалежній Україні, став Протокол про співпрацю між Міністерством культури України і Міністерством культури Республіка Польща на 1991-1993 рр. (Київ, 6 вересня 1991 р.) [1, с. 120]. У його преамбулі наголошено, зокрема, на спадкоємності позитивних традицій українсько-польських культурних зв'язків.

Головними формами українсько-польського культурного співробітництва у Протоколі визнано: гастрольну діяльність артистичних колективів та окремих діячів культури, проведення виставок, організацію спільних культурних імпрез-фестивалів, конкурсів, днів культури; збереження, взаємне використання та реституції історико-культурної спадщини; розвиток регіональної співпраці між воєводствами, містами та локальними культурними осередками; задоволення культурних потреб національних меншин [2, с. 100-103].

Наголошувалося і на існуванні ряду труднощів. По-перше, це обопільні фінансові проблеми та структурні зміни в Міністерствах культури. Як можливий спосіб розв'язання проблеми запропоновано заохочувати приватну ініціативу, що передбачає участь в організації різноманітних *імпрез*, значного числа об'єднань та приватних фірм, які забезпечуватимуть фінансування культурних заходів і програм.

Велика увага в Протоколі приділялась питанням взаємних реституцій культурних цінностей. У цьому зв'язку доречно зазначити, що саме це рішення у подальшому викликало розробку і впровадження багатьох організаційно-правових заходів, починаючи від введення у 1992 р. посади уповноважених у справах культурної спадщини, які мали займатися пошуком, відновленням цінностей [3, с. 3-5], і завершуючи підписанням Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі збереження та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни цінностей (25 вересня 1996 р.) [4, с. 141-142].

Ці, як і багато інших фактів, свідчать, що в цілому розвиток українсько-польських взаємин у сфері культури в 90-ті роки тривав у контексті розбудови нової системи двосторонніх міждержавних відносин. Така система створює необхідні правові умови для гармонійного поєднання національних інтересів кожної країни зі світовими цінностями.

У цьому світлі символічного вигляду набувають зусилля обох сторін, спрямовані на розробку правових норм, які мають забезпечити функціонування дієвих методів співробітництва між учасниками культурних зв'язків усіх рівнів – від урядового до міжособистісного. Базовим елементом цього процесу стало законотворення та проведення кожною з країн внутрішніх реформ у сфері культури, що й забезпечило її функціонування як цілісного механізму в системі українсько-польських міждержавних відносин.

Література

1. Медведчук Н. А. Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері: кінець 80-х.-90-ті роки ХХ століття: Дис. канд. іст. наук: 07.00.02/ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Львів, 2004., 227с.
2. Dragin B. O mediach na ukraińsko-polskiej uczelni w Tarnopolu // Dziennik Kijowski., 2003 ., Nr. 12., S. 14-16.
3. Питання культурних зв'язків з закордоном. 1992р. Опис 1. Т. 4, спр. 6932// Архів МЗС України. – Фонд 1: Міністерство закордонних справ України.
4. Szulczyński A. Zrozumieć Ukraińców // Kultura., 1991., Nr 7-8., S 135-140.

Horot A. Retrospective analysis of the treaty and legal framework of Ukraine and the Republic of Poland in the cultural sphere in the 90s of the XX century. *The article provides an analytical review of the most important legal documents of international law, national legislation, as well as bilateral agreements concluded between Ukraine and the Republic of Poland in the late twentieth century, which regulate interstate cultural and artistic relations.*

Keywords: *Ukraine, Poland, humanitarian cooperation, legal regulation, contractual initiative, implementation.*

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

А. С. Захарчук

При підготовці юристів особливу увагу слід приділити перекладу інформації з іноземних мов. Зокрема, термін «покоління прав людини», слід аналізувати через призму методу діалектики та категорії «планетарне-регіональне».

Ключові слова: наукове знання, думка, мова, діалектика.

Не викликає сумніву той факт, що рівень професійної підготовки значною мірою залежить від ступеня засвоєння наукових знань про ті чи інші явища чи предмети. Про те, в реальній дійсності, як правило, не буває, так би мовити, цілковитого охоплення знаннями всіх індивідів. На практиці, як реальність, що функціонує, знання проявляється у формі актуалізовано мислення окремих осіб, яке над особистісно набуває виразу в творчому доробку, зокрема науковому. Це пояснюється тим, що словами і поняттями, на думку Ф. Ніцше, ми не лише ідентифікуємо предмети, ми прагнемо з їх допомогою з'ясувати первинну сутність явищ [1, с. 114]. Таким чином, образи навколишнього світу трансформуючись через лінгвістичне препарування, часто набувають уявного, міфологічного, ідеологічного забарвлення. Філософ підкреслював, що людина живе у світі ілюзій, фантазій, фікцій, слів, понять, звичок, які оточують її ніби «сферою», «сіткою», «павутиною».

Разом з тим виникає питання: Як виникає слово, в якому зв'язку перебувають думка та слово? Як я, із сфери уяви, переходжу в сферу мови?

Процес народження слова, що виражає думку, людиною не осягнутий. Скільки завгодно заглиблюйтесь в себе, і ви не знайдете там чіткого фіксованого начала, тієї миттєвості уявного образу, який породив те чи інше слово.

Можна допустити, що останнє знаходиться у готовому вигляді десь поза мною, а моя думка, по мірі свого визрівання і розвитку, використовує наявні образи, щоб подати себе у відчуженій формі: індивідуальне, моє Я, приймає, таким чином, форму загального.

Але можна мислити й інакше: із мови, як суцільної поза реальністю, моя думка створює мій особливий варіант цієї реальності. Актом мислення я створюю власну інтерпретацію мови, оскільки її загальнозначущий зміст я відображаю відповідно до власного генотипу, надаючи йому особистісного характеру. Якщо думка знаходить свій вираз у мові, то і мова знаходить свою реалізацію в думці.

Підкреслюючи обмежені можливості мови у відображенні дійсності, її саморегулюючий характер (що з логічної точки зору є небажаною властивістю, адже приводить до семантичних парадоксів) і недосконалість створених образів, Ніцше разом з тим закликає: «Давайте говорити..., хоч це і виходить погано. Мовчання ще гірше: всі істини, що замовчуються, стають отруйними» [1, с. 115].

«Мистецтво читати» – так філософ сформулював історичне значення філологічної роботи для концептуалізації пізнавального процесу.

В зазначеному контексті на окрему увагу заслуговує проблема перекладу правничої наукової інформації з іноземної мови. Саме переклад сприяє формуванню та розповсюдженню еквівалентів лексичних одиниць, які або одночасно запозичуються кількома мовами з єдиного джерела, або проходять кілька проміжних етапів послідовних запозичень у межах того чи іншого ланцюга мов. Бувають випадки, коли певний термін, що часто вживається в одній мові, ще не застосовується в іншій. Тому виникає питання про те, який термінологічний зміст він може набути.

Термін при перекладі може або запозичуватись, або перекладатися на рідну мову. Але, незалежно від змісту перекладу, він здійснюється з метою отримання формальних еквівалентів того слова, що перекладається. Причому, таким еквівалентом може бути й довільне словосполучення. Справа в тому, що перекладачі змушені шукати засоби передачі не існуючого терміну з метою його подальшої стандартизації та закріплення у відповідних термінологічних словниках. А виходячи з того, що будь-який словник претендує на істину в останній інстанції, перекладач має своїм завданням враховувати не лише досвід найбільш розвинених мов світу, але й місцеві умови та традиції, пов'язані зі словниковим складом мови. Важливу роль відіграє також фонетична та

граматична будова мови. Отже, виникає інша проблема: якомога вдаліше поєднати національні традиції з позитивним світовим досвідом [2, с. 158].

В контексті викладеного спробуємо запропонувати певні методологічні міркування щодо політико-правового змісту терміну «покоління», автором якого є французький юрист Карел Вазак, в загальній доктрині прав людини.

В Академічному тлумачному словнику української мови зустрічаємо наступне його тлумачення: 1) сукупність родичів однакового ступеня спорідненості щодо спільного предку; 2) плем'я, рід або родина; 3) люди близького віку, що живуть в один період часу [3, с. 158]. Таким чином термін "покоління" несе в собі радше соціологічний, чи може архаїчно-історичний, а не юридичний зміст.

Не випадково, означений термін не включений до змісту 6-томної юридичної енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка, а також в Словник юридичних термінів, підготовлений колективом авторів за загальною редакцією В. Г. Гончаренка [4].

Загальним методом дослідження ідеї прав людини науки теорії права та держави, є метод філософської діалектики. Він передбачає дослідження державно - правових інститутів в контексті загальних закономірностей розвитку буття й свідомості, що зумовлені: 1) природою людини й умовами життя суспільства; 2) відображають всю сферу суспільних відносин – економічних, політичних, духовних і т. ін.; 3) перебувають у постійному розвитку, що передбачає наповнення їх новим змістом (права людини в умовах аграрної цивілізації, індустріального, постіндустріального суспільства).

Особливе методологічне значення для аналізу історичного розвитку права має категорія «планетарно-регіональне». Категорія «планетарне» логічно підсумовує регіональні форми історичного руху права. Відображаючи і виражаючи в логічному узагальненому вигляді специфіку регіонально-особливих форм, ця категорія виявляється одночасно ніби теоретичною моделлю цих форм. А тому, відштовхуватись від планетарно-історичного до локально-історичного, розпочинати вивчення будь-якого історичного явища з досконалих за своїм змістом «класичних» форм певної категорії, процесу, інституту, і поступово переходити до менш досконалих, нечітких, таких, що народжуються, форм. Магістральний, планетарний шлях розвитку права складається із багатоманіття регіональних, локальних процесів, а не нашаровується на них в якості логічних схем, що були запропоновані раніше.

Як висновок, зазначимо, що коректний переклад правничої наукової інформації з іноземної мови потребує застосування методів філософської діалектики а також врахування особливостей історичного розвитку держави і права певної людської спільноти і теоретичного узагальнення результатів такого розвитку через лінгвістичне відображення.

Література

1. Захарчук А. С. Ідея національної державності в творчій спадщині Тараса Григоровича Шевченка / А. С. Захарчук // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 21. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. – С. 114–120.
2. Антонюк Н. М. Інтерпретація юридичної термінології в контексті іноземномовного перекладу / Н. Антонюк // Вісник Академії адвокатури України. Число 1 (17) – 2010 – С. 158–160.
3. Див.: Покоління // Академічний тлумачний словник української мови. UR: sum.in.ua/s/pokolinnja (дата звернення: 13.04.2019).
4. Див.: Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004; Юридичні терміни. Тлумачний словник/ В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.

Zakharchuk A. Linguistic aspects of the legal text. *When training lawyers, special attention should be paid to the translation of information from foreign languages. In particular, the term "generation of human rights" should be analyzed through the prism of the method of dialectics and the category of "planetary-regional".*

Keywords: *scientific knowledge, thought, language, dialectics.*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВЕРХОВНОГО ПРЕДСТАВНИКА СОЮЗУ З ПИТАНЬ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

І. М. Конончук

Проаналізовано акти первинного й вторинного права, які регулюють правовий статус Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки. Визначено зміни у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС після набрання чинності Лісабонського договору.

Ключові слова: спільна зовнішня політики та політика безпеки, Європейський Союз, Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки.

Повноваженнями у сфері СЗППБ наділені як головні інституції ЄС (Європейська рада, Рада, Європейська комісія, Європейський парламент), так і ціла система спеціальних органів для реалізації відповідної політики ЄС (Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки, Європейська служба зовнішньої діяльності, Комітет з питань політики та безпеки й робочі групи з проблем СЗППБ).

Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки призначається Європейською радою кваліфікованою більшістю голосів за погодженням із Головою Європейської комісії та за згодою Європейського парламенту й діє відповідно до мандату Ради, відповідаючи за гармонізацію та координацію зовнішньої діяльності ЄС між Європейською комісією й Радою (ст. 18 ДЕС).

Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки є відповідальним перед Європейською комісією, Радою і Європейським парламентом. Відповідно до положень ДЕС, Голова Європейської комісії може вимагати відставки Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки навіть без згоди на це інших комісарів. Європейський парламент може оголосити вотум недовіри Європейській комісії, наслідком чого буде відставка й Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки, який водночас зберігатиме свою посаду в Раді до призначення нового складу Комісії. Верховного представника Союзу із зовнішніх справ і політики безпеки як члена Європейської комісії може бути звільнено відповідно до ст. 247 ДФЄС. Суд ЄС за поданням Ради чи Європейської комісії може відправити у відставку будь-кого з комісарів, якщо той перестав відповідати вимогам, необхідним для виконання його обов'язків, чи його визнано винним у вчиненні серйозного проступку [1].

В англійській літературі під час аналізу організаційно-правового статусу Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки часто використовують термін «hat» як синонімічний до лексеми «посада». Потрібно зазначити, що кожна «посада» в цьому контексті уособлює цілий комплекс різноманітних функцій і повноважень. Посада Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки характеризується в наукових джерелах як «така, що відіграє подвійну роль» (double-hatted), коли йдеться про концепцію, відповідно до якої зазначена посада поєднує колишні посади Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки й Генерального секретаря Ради з посадою єврокомісара із зовнішніх зносин; чи «така, що відіграє потрійну роль» (triple-hatted), коли враховується також те, що він є Головою Ради із зовнішніх зносин [2, с. 414].

Верховному представнику Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки під час виконання його повноважень допомагає Європейська служба зовнішньополітичної діяльності. Згідно зі ст. 27 ДЕС, ця служба співпрацює з дипломатичними відомствами держав-членів і включає посадових осіб компетентних служб Генерального секретаріату Ради й Комісії, а також персонал, направлений дипломатичними відомствами держав-членів. Організацію та функціонування Європейської служби зовнішньополітичної діяльності встановлено рішенням Ради ЄС у травні 2010 р. (Рішення Ради ЄС 2010/427) [1; 3].

Верховний представник безпосередньо реалізовує зовнішню політику й політику безпеки Союзу та своїми пропозиціями сприяє розробці цієї політики, яку він втілює як уповноважений представник Ради. Ті самі дії він виконує стосовно спільної політики безпеки й оборони.

Верховний представник головує на засіданнях Ради ЄС із зовнішніх зносин і є одним із заступників Голови Європейської комісії. Він забезпечує послідовність зовнішньополітичної

діяльності Союзу. У межах Комісії він відповідає за виконання обов'язків, поширених на цей орган у сфері зовнішніх зносин, та за координацію інших аспектів зовнішньополітичної діяльності Союзу (ст. 18 ДЄС).

Певними обсягами компетенції у сфері СЗППБ наділено також Європейську комісію, оскільки Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки одночасно є заступником Голови Комісії. Європейська комісія, відповідно до ДЄС, веде переговори щодо укладення міжнародних договорів, здійснює представництво ЄС у міждержавних організаціях.

Зокрема, у контексті положень стосовно СЗППБ та за підтримки з боку Комісії Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки й кожна держава-член можуть вносити на розгляд Ради будь-яке питання, яке стосується СЗППБ, і передавати на її розгляд, відповідно, ініціативи та пропозиції.

У ст. 36 ДЄС зазначено, що Верховний представник Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки регулярно консулюється з Європейським парламентом із головних аспектів й основоположних пріоритетів СЗППБ, а також інформує його щодо шляхів розвитку цих політик. Верховний представник слідкує за тим, щоб думка Європейського парламенту була врахована, а його спеціальні представники можуть залучатися до інформування Європейського парламенту [1].

Висновки. Уведення посади Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки є найбільш важливим нововведенням у сфері СЗППБ, оскільки він виступає основним суб'єктом підготовки й реалізації всіх заходів Союзу на міжнародній арені – як у рамках СЗППБ, так і за іншими напрямками зовнішньої політики Союзу, включаючи зовнішньоекономічні зв'язки.

Література

1. Зібрання актів Європейського права. Вип. 1 : Європейський Союз / упоряд. К. В. Смирнова ; за заг. ред. В. І. Муравйова. – Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. – 1052 с.
2. Давиденко О. І. Правовий статус Верховного представника ЄС із закордонних справ та безпекової політики / О. І. Давиденко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Київ, 2013. – Вип. 60. – С. 412–418.
3. Council Decision of 26 July 2010 establishing the organisation and functioning of the European External Action Service (2010/427/EU). URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eeas_decision_en.pdf

Kononchuk I. M. Legal status of the High representative of the Union for foreign affairs and security policy. *The acts of primary and secondary law that regulate the legal status of the High representative of the Union for foreign affairs and security policy are analyzed. The changes in the field of the common foreign and security policy of the EU after the entry into force of the Lisbon treaty have been identified.*

Keywords: *common foreign and security policy, the European Union, the High representative of the Union for foreign affairs and security policy.*

ПОПРАВКА К КОНСТИТУЦИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ 2020 ГОДА – УГРОЗА ДЛЯ ДЕМОКРАТИИ И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКА

А. Б. Косыло

В данной статье представлено анализ основных положений поправки к Конституции Российской Федерации от 14 марта 2020 г. В частности, касающихся нарушения принципа разделения властей и исполнения Россией взятых на себя международных обязательств.

Ключевые слова: *Россия, конституция, судебная система, президент*

11 марта 2020 г. обе палаты российского Парламента приняли закон о поправке к Конституции РФ. 14 марта Президент его подписал, а 22 апреля должно было состояться всенародное голосование. Однако, в связи с эпидемией коронавируса голосование не состоялось. Основной причиной внесения изменений в Конституцию стало создание возможности для действующего Президента баллотироваться на следующие сроки, и этого никто не скрывает. Вместе с тем, кроме

изменения конституции в части обнуления предыдущих сроков Президента, закон предусматривает ряд изменений, которые усиливают и так сильную позицию Президента в отношении исполнительной и судебной ветвей власти. Влияние Президента на суды и прокуратуру станут настолько существенными, что фактически можно будет говорить о окончательной ликвидации независимости судебной ветви власти.

В свете новой редакции Конституции Парламент фактически лишен возможности влиять на формирование Правительства. Если три раза подряд нижняя палата парламента Государственная Дума отклонит представленную Президентом кандидатуру Премьера, то Президент уже не будет обязан ее распускать. В этом случае Президент сможет назначить Премьера по собственному усмотрению (ст. 111 Конституции). Кроме того, ключевых министров (обороны, безопасности государства, внутренних дел, юстиции, иностранных дел, предотвращения чрезвычайных ситуаций и ликвидации последствий стихийных бедствий, общественной безопасности) Президент будет назначать без участия Премьера и Государственной Думы. Президент только будет консультировать эти кандидатуры с Советом Федерации.

Согласно новой редакции ст. 83 Конституции, Президент:

- представляет Совету Федерации кандидатуры для назначения на должность Председателя Конституционного Суда Российской Федерации, заместителя Председателя Конституционного Суда Российской Федерации и судей Конституционного Суда Российской Федерации, Председателя Верховного Суда Российской Федерации, заместителей Председателя Верховного Суда Российской Федерации и судей Верховного Суда Российской Федерации; назначает председателей, заместителей председателей и судей других федеральных судов;

- вносит в Совет Федерации представление о прекращении полномочий Председателя Конституционного Суда Российской Федерации, заместителя Председателя Конституционного Суда Российской Федерации и судей Конституционного Суда Российской Федерации, Председателя Верховного Суда Российской Федерации, заместителей Председателя Верховного Суда Российской Федерации и судей Верховного Суда Российской Федерации, председателей, заместителей председателей и судей кассационных и апелляционных судов в случае совершения ими поступка, порочащего честь и достоинство судьи;

- назначает на должность после консультаций с Советом Федерации и освобождает от должности Генерального прокурора Российской Федерации, заместителей Генерального прокурора Российской Федерации, прокуроров субъектов Российской Федерации, прокуроров военных и других специализированных прокуратур, приравненных к прокурорам субъектов Российской Федерации; назначает на должность и освобождает от должности иных прокуроров, для которых такой порядок назначения и освобождения от должности установлен федеральным законом.

Согласно новой редакции ст. 129 Прокуратура Российской Федерации - единая федеральная централизованная система органов, осуществляющих надзор за соблюдением Конституции Российской Федерации и исполнением законов, надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, уголовное преследование в соответствии со своими полномочиями, а также выполняющих иные функции. На основании данной нормы, фактически вводится общий прокурорский надзор характерный для эпохи СССР, а не для демократического правового государства. Напомню, что согласно ст. 179 Конституции РСФСР 1978 г. высший надзор за точным и единообразным исполнением законов всеми государственными органами, организациями и гражданами осуществлялся Генеральным прокурором СССР и подчиненными ему Прокурором РСФСР и нижестоящими прокурорами.

Согласно ст. 10 Конституции РФ, – государственная власть в Российской Федерации осуществляется на основе разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Органы законодательной, исполнительной и судебной власти самостоятельны. Данная норма остается в Конституции, поправка ее не меняет, но анализ предлагаемых изменений фактически ставит судебную власть в полную зависимость от Президента. Указывают на это два основных момента: 1) влияние Президента на формирование судейского корпуса – назначение предлагаемых Президентом кандидатов на должности председателей и судей Верховного Суда и Конституционного Суда, а также судей других судов; 2) возможность инициирования Президентом прекращения Советом Федерации полномочий судей и председателей судов.

Хотя, в свете предлагаемой поправки к Конституции решения относительно назначения председателей судов и судей, а также прекращение их полномочий принимает Совет Федерации по представлению Президента, то нужно учесть, что Совет Федерации является верхней палатой Парламента, которая в значительной степени зависима от Президента. Напомню, что Президент,

согласно новой редакции Конституции, назначает не 17 как это было в прошлом, а 30 сенаторов. Кроме того, нужно учесть, что Президент согласно установленной практике и положениям Федерального закона «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» от 06.10.1999 г. может досрочно отрешить от должности руководителя высшего исполнительного органа государственной власти субъекта федерации в связи с утратой доверия. Именно эти руководители назначают почти половину состава Совета Федерации.

В соответствии с новой редакцией ст. 131 Конституции, органы государственной власти могут участвовать в формировании органов местного самоуправления, назначении на должность и освобождении от должности должностных лиц местного самоуправления в порядке и случаях, установленных федеральным законом. Данная норма сводит на нет право граждан на местное самоуправление в России. Выходит, что на основании федерального закона можно ликвидировать основы местного самоуправления путем вмешательства в его структуру органами центральной исполнительной власти.

Согласно ст. 67-1 проекта, Российская Федерация является правопреемником Союза ССР на своей территории, а также правопреемником (правопродолжателем) Союза ССР в отношении членства в международных организациях, их органах, участия в международных договорах, а также в отношении предусмотренных международными договорами обязательств и активов Союза ССР за пределами территории Российской Федерации. Из данной нормы следует, как бы Российская Федерация была единственным правопреемником активов СССР за пределами ее территории. Это прямо противоречит взятым на РФ своим обязательствам согласно международным договорам, в частности Договору о правопреемстве в отношении внешнего государственного долга и активов Союза ССР составленном 4 декабря 1991 г. в г. Москве, согласно которому все 15 республик бывшего Советского Союза являются правопреемниками его активов в установленных пропорциях. Также возникает вопрос, не будет ли данная норма основанием для пересмотра взятых Россией на себя международных обязательств в отношении других государств – бывших республик СССР. Особенно угрожающий контекст данная норма приобретает в связи с другими изменениями в Конституцию, устанавливающими ее примат над международным правом. В частности, новая редакция ст. 125 Конституции предусматривает новую функцию для Конституционного Суда, а именно: разрешение вопроса о возможности исполнения решений межгосударственных органов, принятых на основании положений международных договоров Российской Федерации в их истолковании, противоречащем Конституции Российской Федерации, а также о возможности исполнения решения иностранного или международного (межгосударственного) суда, иностранного или международного третейского суда (арбитража), налагающего обязанности на Российскую Федерацию, в случае если это решение противоречит основам публичного правопорядка Российской Федерации. Кроме того, согласно новой редакции ст. 79 Конституции, решения межгосударственных органов, принятые на основании положений международных договоров Российской Федерации в их истолковании, противоречащем Конституции Российской Федерации, не подлежат исполнению в Российской Федерации.

Литература

1. Закон РФ О поправке к Конституции РФ от 14.03.2020 N 1-ФКЗ "О совершенствовании регулирования отдельных вопросов организации и функционирования публичной власти" // Собрание законодательства Российской Федерации от 2020 г., N 11, ст. 1416.
2. Договор о правопреемстве в отношении внешнего государственного долга и активов Союза ССР, составлен 4 декабря 1991 г. в г. Москве <http://base.garant.ru/1118355/#friends>
3. Комментарий к Конституции Российской Федерации (под ред. В. Д. Зорькина, Л. В. Лазарева). – "Эксмо", 2010 г. <https://kommentarii.org/konstitutc/index.html>
4. Зорькин В. Д. Конституционный Суд России в системе судебной власти// «Журнал конституционного правосудия», № 2 (56)/2017, с. 1.
5. Исполинов А. С. Конституционный Суд Российской Федерации, ЮКОС и практика Европейского Суда по правам человека в отношении справедливой компенсации // Журнал конституционного правосудия», № 4 (58)/2017, с. 23.

Kosylo A. Amendment to the constitution of the Russian Federation of 2020 - a threat for democracy and the international law order. *This article presents an analysis of the main provisions of the amendment to the Constitution of the Russian Federation of March 14, 2020. In particular, regarding the*

violation of the principle of separation of powers and the fulfillment by Russia of its international obligations.

Keywords: *Russia, constitution, judicial system, president*

ПРАВО СУДДІВ НА ПОВАГУ ДО ЇХ ГІДНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

В. М. Кравчук

У статті досліджено право суддів на повагу до їх гідності як загальне право, що належать судді як людині і громадянину, але після набуття суддею відповідного правового статусу змінює зміст, порядок реалізації та забезпечення.

Ключові слова: *суддя, правовий статус, гідність, повага до гідності.*

Зміст правового статусу суддів в першу чергу становлять їх права та свободи. У взаємозв'язку з інститутом конституційних прав і свобод людини та громадянина, права і свободи суддів втілюють сутність і зміст правового зв'язку судді з судами. Адже, з одного боку, усі судді є живими людьми, а отже в повному обсязі наділені конституційними правами та свободами людини і громадянина, а з іншого – займаючи штатну суддівську посаду в одному з судів України, наділені правами, пов'язаними зі здійсненням правосуддя.

Істотним громадянським (особистим) правом суддів є право на повагу до їх гідності. Як справедливо стверджує професор В. Федоренко «людська гідність є ключовою категорією сучасного конституціоналізму і квінтесенцією ідеї верховенства права» [1, с. 223]. На думку відомого дослідника Т. Р. С. Аллана: «Однакова гідність усіх громадян і справедливе ставлення й повага до індивідуальної автономії є базовими передумовами ліберального конституційного ладу і, відповідно, самою серцевиною принципу верховенства права» [2, с. 11]. Гідність суддів є їх невід'ємним внутрішнім ставленням до себе як до унікальних, цілих особистостей, повноцінних членів суспільства. Як зазначає Л. Скомороха судді як особистості притаманна загальнолюдська гідність, але ключову роль в цих рамках відіграє проекція правосуддя та судової влади на конкретного суддю. Ця проекція на особистість, що вже володіє набором позитивних рис, оцінених під час призначення її на посаду судді, робить її людську гідність професійною. Тому гідність судді як сукупність його особистісних рис формує його лінію поведінки, одночасно є виразником гідності судової влади та спільноти суддів [3, с. 146].

Право суддів на повагу до їх гідності корелюється з міжнародними стандартами у галузі прав людини, закріпленими у ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 року, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання 1975 року, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року.

Право суддів на повагу до їх гідності отримало розвиток й у чинному законодавстві України. Наприклад, відповідно до ст. 129 ч. 5 Конституції України за неповагу до судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності. Статтею 50 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що прояв неповаги до судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом. Таким чином, держава гарантує захист честі суддів від будь-яких проявів неповаги.

Зокрема, ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за прояв неповаги до суду. Диспозиція даної статті передбачає такі види діянь: неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил; злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд; невиконання поручителем зобов'язань, покладених судом під час провадження у справах за

адміністративними позовами з приводу затримання та видворення іноземців та осіб без громадянства; неповага до Конституційного Суду України з боку учасників конституційного провадження, перекладача, свідка, спеціаліста, експерта, інших учасників конституційного провадження, залучених Конституційним Судом України до участі у справі, що виразилася у злісному ухиленні від явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду України або в непокоренні цих та інших осіб розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час таких засідань, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду України іншими присутніми на пленарному засіданні особами (крім суддів Конституційного Суду України) [4].

Зазначена стаття Кодексу України про адміністративні правопорушення орієнтована на притягнення до відповідальності за неповагу до суду, а не безпосередньо до судді, хоча, очевидно і прояви неповаги до судді також можна вважати проявами неповаги до суду.

Більш конкретним в контексті захисту гідності судді та інших його прав є Кримінальний кодекс України. Так, у вісімнадцятому розділі Кримінального кодексу України [5] передбачено відповідальність за наступні діяння, що свідчать про неповагу до гідності суддів: 1) втручання в будь-якій формі в діяльність суддів з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення; 2) погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо суддів, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; 3) умисне заподіяння суддям або їх близьким родичам побоїв, легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; 4) умисне знищення або пошкодження майна, що належить суддям або їх близьким родичам, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; 5) посягання на життя суддів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя тощо.

З огляду на дану обставину видається правильною наукова позиція про виокремлення права на повагу професійної гідності судді. Крім цього, свого часу Л. Москвич пропонувала прийняти окремий закон, у якому був би наведений перелік дій, що можуть свідчити про неповагу до судді, а також встановлений порядок притягнення до відповідальності [6, с. 28]. Така пропозиція дещо дискусійна, оскільки встановити окремим законом, скажімо адміністративну відповідальність за неповагу до гідності судді можливо. А вже визначення складів злочинів, які стосуються неповаги до судді, та кримінальної відповідальності за них належить до сфери регулювання Кримінального кодексу України.

Отже, право суддів на повагу до їх гідності пропонуємо розглядати як вид і міру їх можливої чи дозволеної поведінки, що встановлені нормами права для реалізації їхніх функцій і завдань та забезпечені державою. Право суддів на повагу до їх гідності, будучи елементом їх правосуб'єктності, безсумнівно виступає вагомою складовою правового статусу суддів. На відміну від інших прав суддів, право на повагу до гідності належать громадянину і до призначення його на посаду судді, і після припинення суддівської діяльності. Однак, після призначення на посаду судді дане право набуває нового змісту та забезпечується дещо іншими засобами державного примусу.

В зв'язку з цим право суддів на повагу до їх гідності варто віднести до загальних прав, оскільки, дані права належать судді як людині і громадянину, але після набуття ним відповідного правового статусу змінюють зміст, порядок реалізації та забезпечення.

Література

1. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / В. Л. Федоренко. – К.: Вид-во Ліра-К, 2016. – 616 с.
2. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан; пер. з англ. Р. Семківа. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.
3. Скомороха Л. Окремі аспекти посади професійного судді / Л. Скомороха // Право України. – 2016. – № 8. – С. 140-149.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року, з наступними змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 19.10.2019).
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року, з наступними змінами // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
6. Москвич Л. М., Іваницький С. О., Русанова І. О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / За заг. ред. І. Є. Марочкіна: Монографія. – Харків: «Фінн», 2009. – 488 с.

Kravchuk V. The right of judges to respect for their dignity as an element of their constitutional personality. *The research examines the right of judges to respect their dignity as a common right belonging to judges as a person and a citizen, but when the judge acquires the appropriate legal status, it changes the content, procedure for implementation and provision.*

Keywords: judge, legal status, dignity, respect for dignity.

СУЧАСНІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ТОМОСУ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ УКРАЇНИ

М. А. Кравчук

У статті проаналізовано взаємовідносини Православної Церкви України та держави після отримання Томосу про автокефалію та охарактеризовано основні виклики які стоять перед нею.

Ключові слова: автокефалія, митрополія, парафія, помісна церква, православ'я, Томос.

Майже півтора року минуло від того дня коли було надано Томос про автокефалію Православній церкві в Україні. Відтоді - до ПЦУ перейшли понад шістсот парафій, які раніше підпорядковувались Московському Патріархату. Згідно із соціологічними дослідженнями, станом на травень 2019 року 79 % відсотків українців вважали себе православними, при цьому найбільше (49 % опитаних) вважали себе вірянами Православної церкви України. До УПЦ (МП) зараховували себе 16 % українців, а 14 % православних українців не визначилися.

На даний момент ПЦУ офіційно визнана Константинопольською православною церквою (6 січня 2019-го), від якої автокефалія і була отримана; Александрійською православною церквою (8 листопада 2019 р.) та Елладською православною церквою (12 жовтня 2019 р.) [5].

Категорично проти визнання ПЦУ виступила Російська православна церква, яка навіть розірвала відносини з Константинополем через «українське питання». Заявила про категоричне невизнання української автокефалії в її нинішньому вигляді близька до РПЦ Сербська православна церква.

Більшість помісних церков (Албанська, Болгарська, Грузинська, Кіпрська, Польська, Чеська, Антіохійська та Єрусалимська ще не визначилися [1]. Однак, є сподівання що, помісні церкви – Кіпрська і Румунська, а також Болгарська, і Грузинська, за очікуваннями митрополита Епіфанія, у 2020 році визнають ПЦУ [7].

Станеться це чи ні, залежить від багатьох факторів – політики, впливу, «церковного лоббі», які здавалось би зовсім не повинні були б стосуватись сфер церкви, релігії та духовного життя, але як показують реалії, все ж мають місце у процесі визнання ПЦУ.

В свою чергу, УПЦ (МП) пропонують наступний варіант об'єднання українського православ'я: ієрархи УПЦ (КП) «приносять покаєння» у скоєнні розколу в церкві, далі їх пересвячують у тому ж сані, зі збереженням єпархій та парафій і включають в структуру єдиної церкви. Єдиний нюанс – як бути з головою ПЦУ, митрополитом Київським Епіфанієм, адже в УПЦ (МП) вже є митрополит Київський – Онуфрій, і тут треба буде шукати якое інше рішення.

Наступною вагомою проблемою, на сьогодні, у Православній церкві України, є факт не абсолютної єдності лав. Багато в чому це пов'язано з особистістю экс-предстоятеля УПЦ (КП) Філарета і невизначеністю його статусу та титулу в новій церкві. Офіційно на правах постійного члена він входить в синоду ПЦУ, а також він «керує» всіма київськими приходами, які перебували у віданні УПЦ (КП) до об'єднаного собору в грудні 2018 року як «патріарха». При цьому такий титул ні в Томосі, ні в статуті ПЦУ не передбачено [6].

Філарет і надалі скрізь представляється саме патріархом, де-факто поводить себе як абсолютно незалежний церковний і громадсько-політичний діяч і керує Київським патріархатом, що саморозпустився. УПЦ (КП) досі має свій окремий і регулярно наповнюваний сайт, Філарет продовжує від свого імені видавати різні документи та нагороди, робити резонансні заяви, наприклад, про незадоволеність статусом ПЦУ як митрополії [3].

Проте, останній вчинок Філарета, а саме, привітання митрополита Епіфанія з днем тезоіменитства (25 травня 2020 року): «Прийміть мої щирі вітання з Днем Вашого Небесного Покровителя!» - дає надію на об'єднання зусиль для розбудови церкви.

В свою чергу, Президент України Володимир Зеленський 30 квітня 2019 р. провів зустрічі з лідерами ПЦУ Єпіфанієм та Філаретом, причому з кожним окремо, а також з главою УПЦ (МП) Онуфрієм. За офіційною інформацією, обговорювалися загальні питання, на кшталт «єдності України», конкретики не повідомлялося. За його словами, УПЦ (МП) хоче скасувати закони про перехід церковних громад та про перейменування релігійних організацій. Перший з них, прийнятий в січні, передбачає, що для переходу релігійної громади в іншу церкву потрібно дві третини голосів членів такої громади. Спираючись на ці норми, і відбувався перехід парафій з УПЦ (МП) в ПЦУ [2].

Крім того, сьогодні відомі випадки так званого спротиву переходу релігійних громад до ПЦУ через абсолютно аморальні, а подекуди і протиправні дії священників УПЦ (МП).

Прикладом таких дій є ситуація у селі Тесів Рівненської області. Там кілька разів проводили збір підписів за перехід місцевої релігійної громади до ПЦУ. Проте настоятель храму не лише не підтримав ініціативу прихожан, а й збирав підписи за те, щоб залишитися у складі УПЦ (МП). А під час парафіяльних зборів, які організував священник, присутніми були сторонні люди, названі «паломниками з Межиріччя» [4].

Таким чином, оскільки ПЦУ офіційно вважається створеною нещодавно, та наразі налічується зовсім мала кількість помісних церков, які її визнали, існує ряд проблем, які не сприяють її розвитку та ефективному функціонуванню як основної релігійної громади, яка давала б змогу реалізовувати громадянам України їх право на свободу совісті на віросповідання.

Література

1. Заява Собору УАПЦ щодо питання об'єднання Українського Православ'я. URL: <http://orthodox.org.ua/article/v%D1%96dпов%D1%96d-svyashchennogo-sinodu-ukra/>

2. Зеленський зустрівся з Єпіфанієм, Філаретом та Онуфрієм. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5>

3. Куйбіда В. С., Кальниш Ю. Г. Перспективи розвитку відносин української держави з Помісною Автокефальною Православною Церквою України: інформаційно-аналітична записка. 2018 р. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/a79553a3-1f73-4f4b-865a-dc8bd6f07915.pdf>

4. Мирно і зі спротивом: як громади Рівненщини переходять до ПЦУ. URL: <https://hoshcha.rayon.in.ua/topics/3513-mirno-i-zi-sprotivom-ia-k-gromadi-rivnenshchini-perehodiat-do-ptsu>

5. Православна церква України – офіційний сайт : <https://www.pomisna.info/uk/>

6. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought_analytic/79258/

7. Ще чотири помісні церкви готуються визнати ПЦУ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/7/7236753/>

Kravchuk M. Modern state-church relations in Ukraine after receiving the Tomos by the Orthodox Church of Ukraine. The article analyzes the relationship between the Orthodox Church of Ukraine and the state after receiving the Tomos on autocephaly and describes the main challenges facing it.

Keywords: autocephaly, metropolis, parish, local church, Orthodoxy, Tomos.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ЯК АТРИБУТ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Ю. П. Крисюк

У статті розглянуто феномен легітимності в якості атрибуту соціального порядку. Наголошено на тому, що наявність стійкого правопорядку зокрема та соціального порядку в цілому є свідченням легітимності влади в сучасному суспільстві.

Ключові слова: легітимність, право, правовий порядок, соціальний порядок.

Розвиток суспільства в умовах глобалізації характеризується не тільки деформацією різних соціальних інститутів в аспекті формування їх незвичного, часом інноваційного контуру, а й кризою соціальної нормативності. Це відбувається як на національному, так і міжнародному рівні. Слід зауважити, що в основі цих процесів перебуває криза легітимності соціального порядку, що проявляється в кризі моралі, права, а також політичної та релігійної сфери життя суспільства. У підсумку відбувається зниження ефективного функціонування політичних, соціальних й правових

інститутів і як, наслідок, – формується дисбаланс публічних та приватних інтересів. За таких обставин підвищується значимість філософського осмислення феномена легітимності, зміст якого не може не трансформуватися в умовах глобалізаційних зрушень.

Нові умови розвитку суспільства і права приводять до початкового філософського питання про те, чому існує легітимність. Цей феномен є базовою умовою як індивідуального так і соціального життя. Він детермінує структуру соціального порядку, для якого легітимність є атрибутивною. Соціальний порядок у контексті філософсько-правової інтерпретації ілюструє встановлені зразки, постійні структури, процеси і зміни, властиві соціуму, які впливають на поведінку й взаємодію індивідів та на функціонування суспільства як системи загалом. Зміст соціального порядку включає всю систему відносин, котрі складаються внаслідок дотримання і реалізації чинних у всіх сферах суспільного життя соціальних норм, принципів, ідей, що становлять необхідну і найважливішу для даного економічного та політичного ладу поведінку людей, основу діяльності державних інституцій та громадських об'єднань. Підґрунтя соціального порядку складає правопорядок, адже у сучасному суспільстві саме здатність до регулювання соціальних відносин інструментами права виявляє в інтегрованому вигляді реальні можливості держави керувати розвитком соціальних систем, що постійно ускладнюються, впливати на процеси перетворення суспільства, функціонування механізмів контролю й регулювання основних сфер його життєдіяльності. Одночасно соціальний порядок та правопорядок неабиякою мірою є показником рівня лояльності громадян до усталеної системи державного нормування суспільних відносин [1; с. 3]. Сучасний соціальний порядок не може бути інтерпретований в якості абсолютно незалежної реальності. Легітимність соціального порядку знаходиться під впливом еволюції соціальних інститутів, відносин і норм, що регулюють їх.

Легітимність як вихідний горизонт соціального порядку виникає з активності процедурних механізмів, що включають правила визнання та прийняття людиною й групами різних сторін соціального буття. Такі правила можуть бути політичними, моральними і, безсумнівно, правовими. Головно право сприяє легітимності соціального порядку, оскільки являється ключовим елементом правопорядку, а останній у свою чергу є істотним компонентом соціального порядку. Адже правовий порядок розуміється як об'єктивно і суб'єктивно обумовлений стан соціального життя, який характеризується внутрішньою узгодженістю, урегульованістю системи правових відносин, заснованих на нормативних вимогах, принципах права і законності, а також на демократичних, гуманітарних, морально-етичних вимогах, правах і обов'язках, свободі й відповідальності всіх суб'єктів права [2; с. 26]. У зв'язку з цим сфера права розглядається як одна з підсистем легітимності, тобто легітимності соціального порядку. Стійкий правовий порядок – свідчення легітимності влади в сучасному суспільстві. Вірно й зворотнє. Нездатність влади контролювати правовими засобами взаємовідносини соціальних суб'єктів – показник низького рівня її легітимності [1; с. 50].

Щодо самої категорії легітимності, то у широкому сенсі її слід розуміти як визнання, тлумачення і виправдання соціального порядку, дії, дійової особи або події. У правознавстві ж легітимність протиставляється легальності (власне законності) як така, що володіє не юридичною, а моральною функцією виправдання насамперед влади за критеріями авторитету та цлей [3; с. 547-548].

Оскільки легітимність – це властивість будь-якого соціально значимого явища, яка не зводиться до законності, то сюди слід включити такі сторони соціальних явищ, як їхнє визнання, довіру до них та сприйняття, схвалення, виправданість на підставі відповідності моральним, етичним, естетичним, релігійним максимам (вимогам, правилам, ідеалам, нормам) і, власне, правовим вимогам. Легітимність може сприйматися в якості визнання і згоди з існуючим соціальним порядком. З цієї точки зору можна вести мову про нову модель розуміння соціальної реальності, яка при всій своїй об'єктивності передбачає оціночне ставлення до себе з боку соціальних суб'єктів. Це дозволяє останнім сприймати соціальну реальність, в яку вони інтегровані, як буття, котре ними ж і конструюється. Сам феномен легітимності не є якоюсь субстанцією, а виступає сукупністю уявлень, властивих соціальним суб'єктам, котрі відображають їх спілкування і відносини один з одним. В найбільш узагальненому вигляді під легітимністю слід розуміти системне ставлення до найбільш істотних сторін і процесів культурного та соціального життя крізь призму визнання, довіри і схвалення. Очевидно, що абсолютна легітимність властива тільки утопії. Тому реальна легітимність завжди відносна. Отже виникає досить складне питання про те, якою мірою соціальний порядок та правопорядок можуть бути визнані легітимними і яка необхідна критична маса соціальних й правових суб'єктів, сприйняття якими існуючого порядку дасть підставу говорити про їхню легітимність. Чи достатньо буде звичайної більшості, чи необхідна так звана «кваліфікована» більшість і які її межі – це питання залишається дискусійним та потребує ґрунтовного дослідження.

Достеменно можна стверджувати лише одне: чим більша масова частка соціальних суб'єктів, котрі визнають і схвалюють певні суспільні явища та процеси, тим вищий ступінь їхньої легітимності. Однак коли йдеться про кризу довіри, наприклад, до тих чи інших соціальних інститутів і норм, в тому числі до дій органів державної влади, то це означає кризу легітимності. Причому кризу легітимності слід розуміти не як зникнення довіри і визнання загалом, а як ставлення під сумнів самого існування даних інститутів. Безумовно в цих умовах говорити про ефективність їх функціонування недоцільно.

Таким чином, легітимність виступає результатом легітимації як особливого процесу роботи формальних та неформальних процедур підведення належних основ (нормативних і смислових) під існування тих чи інших соціально значущих феноменів, включаючи владу і право. Дані процедури повинні працювати ефективно, інакше соціальний порядок буде схильний до ерозії. Деформація соціального порядку означає зниження або зникнення легітимності як сутнісної якості, що дезорієнтує людську поведінку та викликає соціальні конфлікти і особистісну депривацію.

Цей висновок свідчить про те, що легітимність як поняття, що відображає уявлення про правильність, не може бути відкинута, оскільки вона є умовою соціально організованого життя в форматі соціального порядку не тільки на рівні держав, а й на рівні світової спільноти. Аналогічно можна стверджувати, що в рамках легітимності соціального порядку важливі всі форми легітимності та особливо – легітимність права, що надає соціальному порядку формальну структурованість, прийнятність і обґрунтованість. Разом з тим право, як інструмент легітимації і мірило легітимності великого кола суспільних відносин, саме повинно бути легітимним. В цьому випадку слід говорити про феномен легітимності права. Юридичні норми обґрунтовуються в своїй легітимності загальноправовими принципами, які розглядаються як втілення природного права і ніби виносяться за межі чинного права. Право виступає в якості глибинної і системної платформи легітимації соціального порядку, що оформлює, а не тільки стримує її індикативний критерій – свободу. В сучасних умовах актуалізується питання про обґрунтування права та його ідею на новій концептуальній і методологічній основі. Без цього важко уявити змістовне наповнення принципу верховенства права. Концептуалізація легітимності права як системного явища, безумовно, може бути віднесена до одного з перспективних напрямків роботи сучасної філософії права.

Література

1. Крисюк Ю. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства: монографія [Текст] / Ю. Крисюк. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 176 с.
2. Крисюк Ю. Соціальний і правовий порядок як реалізація ідеї права [Текст] / Ю. Крисюк // Право України. – 2004. – № 8. – С. 25–29.
3. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. Ред. и сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

Krisyuk Y. Legitimacy as an attribute of social order. *The article considers the phenomenon of legitimacy as an attribute of the social order. It is emphasized that the existence of a stable legal order in particular and the social order in general is evidence of the legitimacy of power in modern society.*

Keywords: *legitimacy, law, legal order, social order.*

ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

І. В. Озімок

Стаття присвячена правовому регулюванню охорона конституційного права власності на землю. Охорона конституційного права власності на землю розглядається як передумова належної реалізації даного права.

Ключові слова: *конституційне право власності на землю, охорона права власності.*

Належна реалізація будь-якого суб'єктивного права, в тому числі конституційного права власності на землю, перебуває в прямій залежності від засобів його охорони та захисту. Законодавче визнання суб'єктивного права, навіть на конституційному рівні, породжує необхідність пошуку

ефективних засобів його охорони та захисту, оскільки від цього залежать не лише можливості певного уповноваженого суб'єкта, а й соціальна цінність такого суб'єктивного права та збалансоване функціонування всієї правової системи.

Відповідно до ст. 14 Конституції України держава в особі центральних та місцевих органів влади зобов'язана охороняти землю як основне національне багатство. Принцип охорони власності закріплений в Україні конституційно, адже у частині 4 ст. 13 Конституції України закріплено, що «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки».

Виходячи із зазначених положень Конституції України можемо констатувати, що стосовно землі як об'єкта права власності законодавець розмежує поняття «охорона» та «захист». Таким чином, пропонуємо диференціювати зазначені категорії.

Відмінності між гарантіями охорони і захисту прав на землю полягають у способах забезпечення, засобах реалізації, строках їх здійснення, органах, які їх забезпечують, тощо. Так, охорона прав на землю виникає з моменту прийняття відповідних правових норм, які «оберігають» закріплені права від порушень, і припиняється разом зі скасуванням охоронних норм права. Захист земельних прав настає з моменту порушення права і діє у межах встановлених строків. Охорона властива земельним правам в об'єктивному змісті, а захист притаманний суб'єктивним правам, що належать їх конкретним володарям. Охорона земельних прав забезпечується діяльністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а захист прав здійснюється переважно судовими органами. У зв'язку з цим охорона земельних прав забезпечується в адміністративному порядку та адміністративно-правовими засобами, тоді як захист порушеного суб'єктивного земельного права здійснюється здебільшого в судовому порядку та цивільно-правовими засобами. Отже, розмежування гарантій охорони і захисту прав на землю має не лише науково-теоретичне, а і важливе практичне значення для правозастосовної діяльності [1, с. 232].

Охорона конституційного права власності на землю – це формування через правотворчий процес та практичну діяльність уповноважених державних органів передумов, що сприяють виникненню, розвитку та реалізації відносин земельної власності різними суб'єктами, визнаними Конституцією України, та забезпечують превенцію правопорушень у даній сфері.

Охорона конституційного права власності на землю характеризується такими рисами: здійснюється суб'єктами правотворчості та правозастосування в межах їх повноважень; визначає ключові аспекти та напрямки подальшого захисту конституційного права власності на землю; спрямована на попередження порушення конституційного права власності на землю; формує систему гарантій (умов), спрямованих на забезпечення реалізації конституційного права власності на землю; наявність законодавчого закріплення такого інструменту захисту конституційного права власності на землю, як юридична відповідальність (кримінальна, адміністративна, цивільна), виконує превентивну функцію, обумовлює відповідну поведінку зобов'язаної сторони і реалізує позитивну (перспективну) юридичну відповідальність, яка полягає в усвідомленому, добровільному виконанні та дотриманні особою вимог норм права.

У ст. 162 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. термін «охорона» використовується стовно земель, що кореспондує положенням ст. 14 Конституції України про охорону державою земель. В той же час термін «захист» використовується в Главі 23 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. «Захист прав на землю», що кореспондує положенням ч. 4 ст. 13 Конституції України про захист прав суб'єктів права власності.

Також можемо відмітити, що термін «охорона» у вітчизняному законодавстві частіше використовується стосовно об'єктів (наприклад, охорона навколишнього природного середовища [2], охорона праці [3], охорона земель [4] тощо). Хоча є й винятки, наприклад, охорона прав на сорти рослин [5], охорона прав на знаки для товарів і послуг [6] та ін.

В свою чергу термін «захист» у вітчизняному законодавстві притаманний як певним правам (наприклад, захист прав споживачів [7] та ін.), так і певним об'єктам (наприклад, захист персональних даних [8], захист суспільної моралі [9] та ін.).

Отож, у вітчизняному законодавстві відсутні єдині правила законодавчої техніки щодо використання термінів «охорона» і «захист».

Вавженчук С.Я. дійшов висновку, що деякі науковці вважають, що поняття "захист" та "охорона" прав є тотожними та їх можна вживати як синоніми. На думку інших теоретиків співвідношення досліджуваних понять полягає у включенні одного поняття до складу іншого. Прибічники третього підходу розрізняють і розмежовують між собою ці поняття, підкреслюючи, що це різні за своїм змістом поняття і явища [10, с. 45].

Вважаємо слушною думку Кузнецової Ю. В. про те, що правова охорона та правовий захист – це послідовні етапи процесу правового регулювання. Відповідно до теорії права на правове регулювання покладаються функції охорони та захисту суспільних відносин. Правова охорона є визначальною у процесі правового регулювання. За її допомогою визначаються сфери суспільних відносин, які підлягають правовому захисту. Правовий захист же виступає певною правовою гарантією відновлення порушених правовідносин, бо саме він надає нам інструментарій для відновлення порушених прав [11, с. 86].

Конституційне право власності на землю, як і інше суб'єктивне право, підлягає охороні та захисту. Охорона конституційного права власності на землю виникає з моменту законодавчого визнання та закріплення відповідного права і полягає у непорушенні такого права. Припиняється охорона конституційного права власності на землю з моменту скасування відповідних норм права, які визнають та закріплюють зазначене суб'єктивне право. Суб'єктами охорони конституційного права власності на землю виступають в першу чергу державні органи та органи місцевого самоврядування і здійснюється вона переважно в адміністративно-правовому, земельно-правовому, господарсько-правовому порядку.

Література

1. Земельне право України : навчальний посібник / І. І. Каракаш, В. Д. Сидор, Т. Є. Харитоновна та ін.; за ред. І. І. Каракаша і Т. Є. Харитоновної. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Одеса : Юридична література, 2017. 588 с.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 41. Ст. 546.
3. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 49. Ст.668.
4. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39. Ст.349.
5. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21 квітня 1993 року № 3116-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 21. Ст. 218.
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 7. Ст. 36.
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 30. Ст. 379.
8. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 34. Ст. 481.
9. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 14. Ст.192.
10. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_9 (дата звернення: 22.05.2019).
11. Кузнецова Ю. В. Актуальні питання правової охорони і правового захисту об'єктів права інтелектуальної власності в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету = Reporter of the Priazovskiy State Technical University*. 2018. Вип. 35. С. 84-90.

Ozimok I. Protection of the constitutional right to land ownership. *The research examines the legal regulation of the protection of the constitutional right to land ownership. Protection of the constitutional right to land ownership is considered as a prerequisite for the proper implementation of this right.*

Keywords: *constitutional land ownership, protection of property rights.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

М. О. Пухтинський

Розглядаються актуальні проблеми сучасного етапу реформування місцевого самоврядування, територіальної організації влади, трансформації системи територіального врядування в Україні. З урахуванням муніципальної практики досліджуються питання щодо формування об'єднаних територіальних громад, завершення складання перспективних планів такого об'єднання, трансформації базового рівня територіального врядування. Акцентується на продовженні реформування субрегіонального рівня врядування, необхідності відповідного конституційно-правового забезпечення процесів реформування.

Ключові слова: територіальне врядування, місцеве самоврядування, територіальна організація влади, децентралізація.

Після схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [1] пройшло шість років. За цей час відбулися значні зміни в законодавстві з питань місцевого і регіонального розвитку, в муніципальній практиці. Були прийняті важливі закони щодо засад державної регіональної політики, співробітництва територіальних громад та їх добровільного об'єднання, визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад, розроблені методичні документи з добровільного об'єднання та приєднання територіальних громад, оцінки рівня спроможності територіальних громад, критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня тощо [2].

За ці роки було добровільно сформовано більше тисячі об'єднаних територіальних громад (ОТГ), проводилась фінансова, секторальна децентралізація, підходить до завершення реформування базового рівня територіального врядування. Із 10 961 громади базового рівня, що існували на початку реформи, 4698 (42,9%) встигли добровільно об'єднатися навколо більших і розвиненіших центрів та створити 1029 ОТГ. Залишилися 6263 (57,1%) старих громад - переважно малі села й селища, які не змогли об'єднатися та існують в старій системі місцевого врядування. У цьому сенсі експерти вказують на наявну диспропорцію, де 40 відсотків старих громад, що об'єдналися, створили майже 70 відсотків ОТГ передбачених загальним планом; тоді як майже 60 відсотків необ'єднаних старих громад тепер мають уміститися в 20 відсотків решти резерву нових. Ця диспропорція свідчить, що створено велику кількість (майже половину) економічно неспроможних ОТГ. Предметом для обговорення стали проблеми щодо формування перспективних планів утворення ОТГ в Чернівецькій, Івано-Франківській, Хмельницькій, Одеській, Чернігівській, Кіровоградській, Сумській, Херсонській, Закарпатській областях [3].

Так, з цього приводу до Уряду зверталася Асоціація міст України (АМУ) щодо неприпустимості утворення диспропорційних територіальних громад у Сокирянському районі Чернівецької області: «Вже втретє Чернівецька обласна державна адміністрація подає проект перспективного плану, який протирічить всім напрацюванням і йде в розрив з Методикою формування спроможних громад, позицією експертів та всіх залучених до обговорення всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, ... нівелює усі узгодження і не відповідає позиціям органів місцевого самоврядування. Замість формування трьох спроможних територіальних громад у Сокирянському районі, відбувається створення, без дотримання вимог доступності, надвеликої Сокирянської спроможної територіальної громади і двох невеличких територіальних громад - Вашковецької (утвореної в 2015 році) та Новодністровської» [4].

Ще одна складна ситуація виникла навколо Болградського району Одеської області де Уряд збирається затвердити план створення в районі п'яти, а не однієї громади, як того вимагає вже Болгарський парламент, втручаючись у внутрішні справи України. Цей казус прояснив заступник Міністра розвитку громад і територій В'ячеслав Негода, який акцентував на тому, що починаючи з 2015 року, на жителів району чинився тиск. Місцева влада заважала створенню об'єднаних територіальних громад. Людям не давали прийняти рішення і об'єднатися. Тим не менше, на сьогоднішній день з урахуванням думки жителів і вже прийнятих рішень місцевих рад Одеська ОДА подала в міністерство план, де Болградський район ділиться на п'ять самодостатніх громад з центрами в місті Болград, селах Васиївка, Городне, Кубей і Криничне. Всі громади оптимальні по параметрах і можуть досить інтенсивно розвиватися. Після необгрунтованої заяви парламенту

Болгарії, представники цих сіл приїхали в Київ. В Українському кризовому медіа-центрі вони дали прес-конференцію. Прозвучала чітка позиція: згідно із затвердженою законом методикою і рішенням жителів у районі має бути п'ять громад [5].

У ЗМІ ставиться риторичне питання: чи піде влада шляхом чітко означених рамок реформи, виявивши позицію державника й завершивши формування громад за затвердженою методикою? Чи прогнеться під тиском партійної політичної верхівки, яка посадила його в крісло, й нареже громади виходячи з бізнес-інтересів місцевих князьків та виборчих планів влади? [6].

В ОТГ відбулися вибори, вони отримали додаткові фінансові повноваження в межах прямих міжбюджетних відносин з центром, оминаючи районний рівень врядування. Отже, на сьогодні існує суперечлива двоконтурна організація місцевого територіального врядування: первинний базовий рівень з ОТГ та старий – районний з громадами, що не об'єднувались. На черзі – остаточне законодавче об'єднання територіальних громад. Усього планується утворити близько 1400 ОТГ.

Попереду трансформація субрегіонального (районного) рівня територіального врядування; зміни в системі органів виконавчої влади з можливістю запровадження нових інституцій – урядників, префектів; проведення чергових місцевих виборів на новій територіальній основі; продовження законодавчого забезпечення перегляду територіальної організації влади, внесення відповідних змін до Конституції України. Завершується робота над законопроектом про районний рівень адміністративно-територіального устрою. Як зазначають розробники проекту, він має бути лаконічним, давати перелік і склад нових районів, але не зачіпати питань розмежування повноважень і ресурсів тощо. Ці питання потрібно вирішувати в інших законодавчих актах. Головне завдання – затвердити новий адміністративно-територіальний устрій на базі районів та громад і на новій територіальній основі провести місцеві вибори [7].

З порядку денного не знімається питання щодо ухвалення загального, органічного Закону про засади адміністративно-територіального устрою, проект якого Уряд вніс до парламенту. Підсумком трансформації системи територіального врядування має стати внесення змін до Конституції України в частині територіальної організації влади.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

2. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 34. – ст. 1167; Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015. – № 13. – ст. 90; Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 15 лютого 2015 р., № 157-VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015. – № 13. – ст. 91; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» від 16 квітня 2020 року № 562-IX. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20>; Методичні рекомендації та зразки документів щодо добровільного об'єднання та приєднання територіальних громад. – Київ.: Мінрегіон, 2018. – 73 с. – URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/pdf>; Методичні рекомендації щодо критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня. – Київ.: Мінрегіонбуд, 2019. – URL: https://decentralization.gov.ua/_rayon_pdf; Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад. – Київ.: Міністерство розвитку громад та територій України, 2019. – URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478/97.pdf>.

3. Інна Ведернікова. Великий куш децентралізації. – Дзеркало тижня. – 2020, 18 травня. – URL: https://dt.ua/internal/velikiy-kush-decentralizaciyi-348003_.html.

4. АМУ звернулася до Уряду з проханням «не допустити утворення диспропорційних громад» у Чернівецькій області. – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12440>.

5. Болгарський парламент навмисно дезінформували. – В'ячеслав Негода у коментарі «Дзеркалу тижня». – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12480>.

6. Інна Ведернікова. Хвацько покраємо країну на квадратики. – Дзеркало тижня. – 2020, 17 квітня. – URL: https://dt.ua/internal/hvacko-pokrayemo-krayinu-na-kvadratiki-345031_.html.

7. Нові райони: робота над законопроектом триває. – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12422>.

Pukhtinsky M. Transformation of the system of territorial governance in Ukraine. *The topical problems of the current stage of reforming local self-government, territorial organization of power, transformation of the system of territorial governance in Ukraine are considered. Taking into account the municipal practice, the issues of formation of united territorial communities, completion of drawing up long-term plans of such association, transformation of the basic level of territorial governance are investigated. Emphasis is placed on continuing to reform the subregional level of governance, the need for appropriate constitutional and legal support for reform processes.*

Keywords: *territorial governance, local self-government, territorial organization of power, decentralization.*

ПРАВНИЧА БІОЕТИКА ЯК НОВА ГАЛУЗЬ ТЕОРЕТИЧНИХ ЮРИДИЧНИХ ЗНАНЬ

В. В. Середюк

Предметом розгляду цієї доповіді є правнича біоетика як новий теоретико-правовий та філософсько-правовий напрям досліджень, що вивчає біоетичні проблеми через призму правових цінностей та прав людини.

Ключові слова: *правнича біоетика, теорія права, філософія права.*

Розвиток знань у сфері медицини нині дає можливість клонувати живі клітини, тканини, навіть організм, пересаджувати життєво важливі органи, штучно вирішувати проблеми зачаття, життя та смерті. Однак використання цього обсягу технологій та знань може бути непередбачуваним, що призвело до нової галузі гуманітарного знання «біоетика», яка ставить моральні обмеження на ті експерименти над здоров'ям, організмом людини, які стосуються штучного втручання в природні процеси життєдіяльності і можуть становити загрозу для її життя. Контекст, у якому виникає біоетика у другій половині ХХ століття, характеризують низкою соціальних та культурних феноменів, до яких відносять швидкий прогрес біомедичних наук, зростаюче усвідомлення факту існування незаперечних прав людини, необхідність переосмислення зв'язку між людиною та зовнішнім середовищем [4, С. 67- 91]. До проблем біоетики відносять вивчення з позицій соціальних норм та установок таких феноменів сучасності, як можливість давати життя (штучне запліднення), визначати та змінювати його якісні параметри (генна інженерія, транссексуальна хірургія), впливати на час смерті (реанімація, трансплантація, геронтологія, знищення життя на стадії ембріона, припинення медичної допомоги безнадійно хворому). Ці проблеми нерозривно пов'язані не лише з їх морально-етичною оцінкою, але і морально-правовою. Визнання природних прав людини, що стосуються безпосередньої діяльності з її організмом, наприклад, право на співчуття та повагу до людської гідності при лікуванні, оперативних та інших втручаннях, та їх закріплення у низці нормативних документів на міжнародному рівні [3; 2; 6], свідчить про визнання біоетичних проблем не лише у культурній та соціальній сферах, а й у сфері права, політики, держави. Біоетичні проблеми в контексті права і законодавства формують нову галузь міждисциплінарного знання – правничу біоетику.

Повага до прав, свобод, гідності людини є одним із принципів, що складають ціннісно-нормативний зміст біомедичної етики [7, с. 28]. З певного кута зору саме визнання невід'ємних прав людини в юриспруденції та філософії права конструюють проблематику самої біоетики. А тому біоетика не може бути лише гуманітарним дослідженням медико-біологічної діяльності, не будучи дослідженням правовим. Правнича біоетика традиційно завжди була частиною правничого професіоналізму в американській правовій системі [10]. Це також напрям дослідницької і практичної діяльності, що походить з правового міжнародного, а згодом і національного регламентування морально-етичного ставлення до людини при здійсненні біомедичної та експериментальної діяльності, пов'язаної з її організмом. В межах правничої біоетики здійснюється осмислення через призму права діяльності, пов'язаної зі штучним втручанням в організм людини. Досягнення в біомедицині та генетиці дали підставу для звернення уваги на особливий вид невідчужуваних прав людини, пов'язаних з її тілом. Ці права ґрунтуються на засадничій світоглядній впевненості у «праві» людини розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його покращення, відновлення, змінювати функціональні можливості організму. Ці права нерозривно пов'язані з тілесністю людини, мають

суто особистісний характер, в науці їх позначають «соматичними правами» [1, с. 69-82]. Варто зазначити, що у вітчизняній юридичній науці ця група прав людини досі не стала предметом окремого ґрунтовного вивчення. Певною мірою вони розглянуті у новій галузі права – медичному праві. Однак лише з точки зору їх законодавчого регламентування. Предметом медичного права вважаються суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення медичної діяльності. У свою чергу під медичною діяльністю розуміють комплексну систему, що включає організацію надання громадянам медичної допомоги, її безпосереднє надання в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, а також контроль якості медичних послуг, що надаються [5]. Медичне право вивчає сукупність норм позитивного права, що регулюють відносини, пов'язані зі здійсненням медичної діяльності, а саме права і обов'язки медика, медичної установи, права пацієнта, правове регулювання лікарської таємниці, правове регулювання надання медичних допомоги, обстеження, лікування тощо. Разом з тим в межах жодної з юридичних наук не здійснювалося загальнотеоретичне та філософсько-правове осмислення феномену соматичних прав людини як невід'ємних природних прав, як цінності, що є екзистенційною характеристикою людини, яка сама по собі є цінністю завдяки визнанню цих прав. Так наприклад, право на евтаназію, аборт, штучне запліднення наука медичного права вивчатиме лише з точки зору правової регламентації цих дій, а саме через дослідження законодавчої заборони, дозволу, правового регулювання тих відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням цих дій. Правнича біоетика як теоретичний та філософсько-правовий напрям досліджень покликана дослідити онтологію цих прав, з чим вони пов'язані (релігійним, моральним, юридичним, біологічним розумінням людини), як законодавцю найкраще регламентувати ці права (чи дійсно правильними є їх заборона або дозвіл) і пояснити чому, знайти баланс між релігійною, морально-етичною, правовою генезою цих прав, знайти і пояснити причини відповідної правової регламентації цих прав (наприклад, з огляду на політичні, економічні, культурні та інші причини заборони евтаназії чи клонування), роз'яснити гуманітарні проблеми заборони окремих прав (наприклад, трансплантації органів) та пов'язане з цим порушення права на охорону здоров'я, вимушеність хворих шукати такого лікування в державах, де це дозволено тощо.

Помітно, що вказані проблеми малодосліджені у вітчизняній юриспруденції, лише окремі з них або окремі дотичні до них питання фрагментарно розглядалися у деяких дослідженнях з медичного права, міжнародного права або антропології права.

На нашу думку, з огляду на розвиток науки, технологій, культури, суспільства, держави, а в зв'язку з цим з огляду на реформування предметів низки природничих та гуманітарних, зокрема і юридичних, наук правнича біоетика могла б бути розглянута як напрям загальнотеоретичної юридичної науки, або ж теорії права, в межах якої дослідити вказані проблеми соматичних прав та біоетики здається можливим. Це дозволяє зробити понятійно-категоріальний апарат, методологічний інструментарій та функції самої науки теорії права.

Класично предмет загальної теорії права визначають як основні закономірності становлення, оформлення, функціонування права і держави, виражені в узагальненому вигляді в поняттях, категоріях, конструкціях, через які розкривається об'єктивні властивості право державних явищ і процесів [8, с. 3]. У процесі ж розвитку науки її предмет зазнає змін і перетворень, оскільки сама реальність змінюється та висуває нові об'єкти пізнання. Традиційна проблематика науки теорії права поповнюється новими напрямками досліджень, пов'язаними зі сферами інших галузей наукового знання. Державно-правові явища не можуть бути осягнені, якщо виходити виключно з них самих, лише на межі з предметами інших наук виявляється істинна сутність, призначення, роль держави і права в суспільстві [9, с. 19]. Варто наголосити, що загальна теорія права розглядає не лише державу і право як явища, а загалом державно-правові явища, інакше б поза її увагою лишилися такі явища як правова свідомість, правове виховання, правова діяльність, дія права, морально-етичне осмислення юридичної діяльності, дослідження діяльності людини з позиції правових цінностей та прав людини. Теорія права, що має світоглядну функцію, з одного боку має реагувати на зміни в суспільній свідомості, а з іншого боку задавати суспільству обсяг норм, установок і цінностей у стосунку державно-правових явищ. Якщо предмет загальної теорії права не буде змінюватися і розширюватися відповідно до змін у суспільстві, державі, культурі з виникненням нових правових явищ, не будуть осмислюватися ті явища, які виникають у сучасному суспільстві, маємо ризик того, що ця наука перетвориться на звід догм, які не відображають сучасного стану держави, суспільства, цивілізації, а відповідно вона втратить актуальність та значимість.

Враховуючи це, вважаємо, за доцільне розглядати низку біоетичних питань, їх правове та морально-правове обґрунтування, в межах загальнотеоретичної юриспруденції та філософсько-правової рефлексії, її нового напрямку – правничої біоетики. Правнича біоетика, розглядаючи людину

як істоту розумну і духовну, досліджує її невід’ємний обсяг прав, пов’язаних зі здійсненням біомедичної діяльності щодо тіла (організму) людини. Цей обсяг прав визнається сутнісною характеристикою людини, елементом її екзистенційної цілісності. Посягання на ці права призводить до руйнування цілісності людини як цінності, феномену, мети. В межах правничої біоетики мають досліджуватися соматичні права людини як цінність, їх філософсько-правове обґрунтування, співвідношення їх правової та позаправової природи, морально-правова оцінка їх регламентування державою.

Література

1. Абашидзе А. А., Солнцев А. М. Новое поколение прав человека: соматические права // Московский журнал международного права. – М: Международные отношения, 2009. – № 1. – С. 69–82.
2. Женевська декларація лікарів [Електронний ресурс] // Всесвітня медична асоціація. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_001.
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини [Електронний ресурс] // Рада Європи. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
4. Кучера Т. Біоетика: огляд найактуальніших проблем / Т. Кучера // Університетська кафедра. – 2014. – № 3. – С. 67–91.
5. Медичне право: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.
6. Міжнародний кодекс медичної етики [Електронний ресурс] // Всесвітня медична асоціація. – 1949. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_002.
7. Силуянова И. В. Этика врачевания. – М., 2001. – 319 с.
8. Скакун О. Ф. Теория права и держави: підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Правова єдність, 2013. – 524 с.
9. Теория держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
10. Kołaczko A. Biojursprudencja – młodsza siostra bioetyki [Електронний ресурс] / Anna Kołaczko – Режим доступу до ресурсу: <http://www.romantokarczyk.pl/kolaczko/ania1.html>

Serediuk V. Legal bioethics as a new field of legal theory and philosophy of law. *The subject of this report is legal bioethics as a new researching field in law theory and philosophy of law that studies bioethical issues through the prism of legal values and human rights.*

Keywords: *legal bioethics, theory of law, philosophy of law.*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДВОКАТА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

О. Я. Сливко

В статье анализируются отдельные аспекты приобретения статуса адвоката, лицензирования и реализации гарантий адвокатской деятельности. Предлагаются отдельные направления совершенствования норм, регулирующих деятельность адвоката.

Ключевые слова: *адвокат, адвокатская деятельность, адвокатура.*

Институт адвокатуры занимает важное место в правовом государстве. Оказание квалифицированной юридической помощи является одним из прав, гарантированных Конституцией всем индивидам, а реализуется это право путем обращения к помощи адвокатов. Правовым может считаться и называться только такое государство, где соблюдаются права и законные интересы населения, а в случае их нарушения существует особый порядок восстановления справедливости и специальный институт их защиты.

Правовое регулирование адвокатской деятельности в Республике Беларусь осуществляется как национальным, так и международным законодательством. В связи с этим деятельность адвокатуры должна основываться на международных принципах и требованиях международно-

правовых актов. Деятельность адвокатов в Республике Беларусь регулируется специализированным нормативным правовым актом. Это Закон «Об адвокатуре в Республике Беларусь» от 30 декабря 2011 года [1]. Следует отметить, что Закон «Об адвокатуре в Республике Беларусь» детально структурирован, в нем отражены все элементы правового статуса адвоката.

Условия приобретения статуса адвоката в Беларуси достаточно жесткие. Стать адвокатом могут только граждане Республики Беларусь. При этом с точки зрения международного права требование о принадлежности к гражданству страны не является дискриминационным условием приобретения статуса адвоката. Кроме того профессиональные навыки должны быть подтверждены наличием трехлетнего стажа работы по специальности и прохождением стажировки сроком от трех до шести месяцев.

В Республике Беларусь адвокатская деятельность является лицензируемой, и лицензирующим органом выступает Министерство юстиции Республики Беларусь. На практике лицензирование адвокатской деятельности является простой формальностью, так как не подтверждает ни полномочия, ни квалификацию адвоката. Лицензия выдается бессрочно, ее не нужно продлевать, никаких особых процедур для ее получения так же не требуется, она выдается автоматически после сдачи квалификационного экзамена. При этом лицензирующим органом является Министерство юстиции – государственный орган. Таким образом, как нам кажется, нарушается принцип независимости адвокатуры от государства.

В Республике Беларусь квалификационная комиссия по вопросам адвокатской деятельности, в компетенцию которой входит допуск к квалификационному экзамену и проведение самого экзамена на приобретение статуса адвоката, также создается при Министерстве юстиции, чем опять нарушается принцип независимости адвокатуры от государственных органов.

Требование, касающееся трехлетнего стажа по юридической специальности, на практике не оправдывает себя, так как для получения необходимого стажа выпускники ВУЗов работают на различных должностях, которые к адвокатской деятельности не имеют никакого отношения. Впоследствии, когда такие специалисты приходят на стажировку в адвокатуру, фактически адвокатам приходится их «переучивать». Данное условие, с одной стороны, усложняет процедуру приобретения статуса адвоката, а с другой стороны, не повышает качественную сторону претендента. Поэтому целесообразно упразднить требование о трехлетнем стаже и работать над тем, чтобы студенты юридических специальностей еще до получения диплома о высшем образовании целенаправленно готовились к работе в адвокатуре. Вместо требования о трехлетнем стаже предлагаем увеличить время стажировки до 1 года.

Следует также уделить внимание гарантиям адвокатской деятельности. В белорусском законодательстве основной упор делается на защиту адвокатской тайны, то есть сведений, которые клиент сообщает адвокату во время получения юридической помощи. Тем не менее, понятие гарантий намного шире, оно должно включать в себя три вида гарантий: гарантии независимости, гарантии безопасности и гарантии неприкосновенности.

Привлечение адвокатов к дисциплинарной ответственности осуществляется на основании Правил профессиональной этики адвоката за совершение проступков, порочащих «честь» и «достоинство» адвоката. Однако законодателем не поясняется, какие именно деяния следует относить к проступкам, влекущим дисциплинарную ответственность. Это приводит к тому, что оценка проступка, совершенного адвокатом, проводится дисциплинарной комиссией на основании личных понятий и убеждений ее членов. Поэтому представляется целесообразным составить определенный перечень проступков, совершаемых адвокатами, на основании имеющейся в распоряжении территориальных коллегий адвокатов информации о привлечении адвокатов к дисциплинарной ответственности. Это облегчит работу дисциплинарных комиссий и будет способствовать минимизации влияния человеческого фактора. И позволит самим адвокатам, особенно молодым и неопытным, более четко понимать, какое поведение или какие действия могут быть расценены как поводы для привлечения к дисциплинарной ответственности.

В целом ныне действующий Закон «Об адвокатуре в Республике Беларусь» улучшил условия для уже состоявшихся адвокатов, позволив им самим выбирать форму адвокатского образования, в котором они хотят осуществлять свою деятельность. Однако данные нововведения ухудшили положение начинающих адвокатов: теперь не существует понятия «молодой специалист», попасть в адвокатуру стало сложнее, поэтому зачастую в адвокатуру приходят не целенаправленно, а после работы в других структурах, требующих юридического образования: суде, органах внутренних дел.

В целях совершенствования законодательства считаем целесообразным исключить из Закона «Об адвокатуре в Республике Беларусь» требование о наличии трехлетнего стажа для приобретения

статуса адвоката, а также требование о получении лицензии на осуществление адвокатской деятельности и изложить пункт 1 статьи 7 в следующей редакции: «Адвокатом в Республике Беларусь может быть физическое лицо, являющееся гражданином Республики Беларусь, имеющее высшее юридическое образование, прошедшее в установленных настоящим Законом случаях стажировку и сдавшее квалификационный экзамен и являющееся членом территориальной коллегии адвокатов».

Для повышения гарантий деятельности адвокатов внести изменения в статью 16 Закона «Об адвокатуре в Республике Беларусь» и дополнить ее пунктом 6 со следующей формулировкой: «Адвокаты обладают гражданским и уголовным иммунитетом и не несут ответственность за заявления, сделанные ими в рамках добросовестного выполнения своих профессиональных обязанностей», а также пунктом 7 со следующим содержанием: «Адвокатам должны быть обеспечены безопасные условия их деятельности, свобода от угроз, запугиваний и любого другого вмешательства, а в случаях возникновения угрозы или опасности правоохранительными органами должна быть обеспечена защита адвокатов».

Литература

1. Об адвокатуре и адвокатской деятельности: Закон Республики Беларусь, 30 декабря 2011 года № 334-З // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

Slivko O. Legal regulation of the lawyer's activities in the Republic of Belarus. *The article analyzes certain aspects of acquiring the status of a lawyer, licensing and implementation of guarantees of advocacy. Separate directions are proposed for improving the norms governing the activities of a lawyer.*

Keywords: lawyer, advocacy.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Т. З. Шалаева

Статья направлена на выявление теоретико-правовых закономерностей обеспечения информационной безопасности, осмысление нарастающих угроз и глобальных вызовов правам и интересам субъектов информационного взаимодействия в условиях универсальной глобализации, на основе чего определить направления развития правовой науки информационного права по исследованию проблем обеспечения информационной безопасности в теоретическом концептуальном и практико-ориентированном аспектах.

Ключевые слова: информационное право, информационная безопасность, правовой режим информации, институт информационной безопасности.

В Республике Беларусь действуют законодательные акты, определившие основные задачи и направления государственной политики в информационной сфере, сформирован современный категориальный аппарат понятий «информация», «информационные ресурсы», «институт информационной безопасности» и др. В Беларуси создана взаимоувязанная система правовых, технических и организационных мер, направленных на эффективное противодействие угрозам информационной безопасности [1, 2, 3].

Однако уровень глобального «пандемического» развития информационных отношений требует соответствующей реакции правовой системы (глобальной, региональной, национальной) на обеспечение современного правового регулирования информационной безопасности.

Исследуя научную разработанность проблемы правового обеспечения информационной безопасности и диалектику развития ее теоретико-правовых закономерностей, необходимо признать наличие определенного научного интереса к данной тематике, как со стороны отечественных белорусских ученых, так и специалистов международного сообщества и зарубежных стран. Вопросами правового обеспечения информационной безопасности, сформировавшими общие подходы к теории формирования правового института информационной безопасности на

постсоветском пространстве занимались такие ученые, как В. Н. Лопатин, А. А. Стрельцов, Н. Н. Куняев и др., правовым режимом информационных тайн, информационных ресурсов занимались А. А. Фатьянова, Л. К. Терещенко, В. А. Копылов, О. С. Макаров, Т. З. Шалаева и др. [3].

К теоретико-правовым закономерностям развития правового механизма регулирования информационных отношений, связанных с обеспечением их безопасности относится, прежде всего, по мнению автора, выявление и разграничение угроз в информационной сфере баланса интересов личности, общества и государства, что придаст импульс к выделению публично-правовых и частноправовых отношений при концептуальной оценке этих информационных угроз и глобальных вызовов.

Представляется, необходимым активизировать разработку базовых правил международных отношений в сфере обеспечения информационной безопасности, научного обоснования и установления системы эффективных и исчерпывающих юридико-прикладных мер по реализации информационной безопасности, а также закрепления правового режима критических значимых объектов информатизации, требующих адекватных способов охраны и защиты. В настоящее время на теоретико-правовом концептуальном уровне не принята общеприемлемая международная практически реализованная в соответствующих правоотношениях теоретическая концепция правового обеспечения информационной безопасности. Анализ доктринальных и нормативных подходов свидетельствует о фрагментарности, пробельности и противоречивости существующих правовых теорий информационной безопасности.

Одним из направлений развития правовой науки в сфере информационной безопасности представляется важным разработка системообразующих категорий: национальные, региональные (союзнические), международные интересы в информационной сфере; основные прогнозируемые угрозы и вызовы национальным, региональным (союзническим), международным интересам; научно обоснованные оптимальные направления информационной безопасности; эффективные современные (правовые, организационные и технические) меры обеспечения информационной безопасности, что создаст базис теории правового обеспечения информационной безопасности.

Литература

1. Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь : Указ Президента Республики Беларусь от 09.11.2010 № 575 (ред. от 24.01.2014) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 плюс [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

2. Об информации, информатизации и защите информации : Закон Республики Беларусь от 10.11.2008 N 455-З (ред. от 11.05.2016) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 плюс [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

3. О мерах по совершенствованию использования национального сегмента сети Интернет : Указ Президента Республики Беларусь от 01.02.2010 № 60 (ред. от 18.09.2019) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 плюс [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

3. Шалаева, Т. З. Информационные ресурсы Беларуси: проблемы правового режима / Т. З. Шалаева. – Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. – Брест : Изд-во БрГУ, 2013. – 200 с.

Shalayeva T. Theoretical and legal regulations of ensuring information security of the Republic of Belarus. *The article is aimed at identifying the theoretical and legal patterns of ensuring information security, understanding the growing threats and global challenges to the rights and interests of subjects of information interaction in the context of universal globalization, on the basis of which to determine the direction of development of the legal science of information law to study the problems of ensuring information security in theoretical conceptual and practical oriented aspects.*

Keywords: *information law, information security, legal regime of information, information security institute.*

ПРАВОВА ГЛОБАЛІСТИКА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

М. Ю. Щирба

Досліджено сутнісні характеристики правової глобалістики, виокремлено її специфічні риси в сучасному світі.

Процес економічної, політичної, правової, культурної інтеграції та уніфікації сьогодні здійснюється безпрецедентно швидкими темпами, глобалізаційні процеси не оминають, фактично, жодну сферу суспільного життя, в тому числі і правову.

Ключові слова: *глобалістика, глобалізація, правова глобалізація, глобальні проблеми сучасності.*

Сьогодні світова цивілізація перебуває в процесі універсальної системної трансформації, демонструючи риси нової епохи. Процес глобалізації, спроби створення однополярного світу на базисі економічного, військового, геополітичного панування держав, які сьогодні є центральними гравцями на світовій арені – це за своєю сутністю синергічні процеси, що зумовлюють суттєвий вплив на розвиток сучасної державності.

Як новітня сфера наукового пізнання, правова глобалістика сьогодення перебуває на початковому, накопичувально-описовому і свого роду інвентаризаційному етапі розвитку, виконує світоглядну й інтегративну роль у сфері науки і практики, оскільки осмислення глобальних тенденцій і принципове подолання спричинених ними правових проблем, про які частково йтиме мова нижче, вимагає не тільки теоретичних досліджень, але й результативних практичних дій.

В сучасному світі процес економічної, політичної, правової, культурної інтеграції реалізується безпрецедентно швидкими темпами, а з розвитком технологій та інтенсифікованим переходом людства в цифрову еру став іменуватися глобалізацією.

За І. Валлерстайном глобалізація - це загальносвітовий соціальний процесом, що проявляється в інтенсифікації обміну ідеями, інформацією, товарами, стандартами та веде до утворення єдиної соціально-економічної світової системи [2, с. 12].

Предметна сфера глобалістики пов'язана з розширенням сфери соціальних взаємодій до загальнопланетарного масштабу біосфери. Глобальний світ на етапі свого формування набуває цілісності не лише під впливом діяльності індивіда, але й враховуючи природні обмеження та особливості.

Проблема наукового розгляду в межах правової глобалістики повинна зводитися до встановлення оптимального чинника поєднання глобального та локального. Розширення меж глобального чи навпаки локального призводить до правової кризи. Окрім того, абсолютизація локальних норм породжує заперечення будь-якого міжнародного чи закордонного досвіду, при цьому незалежно чи носить він позитивні, чи негативні тенденції. Така тенденція є небезпечною, оскільки руйнує правовий принцип толерантності, стимулюючи різного роду прояви ідеології расизму, націоналізму, фашизму, шовінізму в їх радикальних проявах [3, с. 24].

Глобалізація загострює конкурентну боротьбу між державами й межа між співпрацею в сфері захисту прав людини і спробами використати правозахисні інституції в політичних іграх у якості «піщика» стає досить хиткою і часто має місце в умовах сьогодення.

Активізуються протиріччя, пов'язані з нерівномірністю світового розвитку, поглиблюється розрив між рівнями благополуччя держав, боротьбою за ресурси, доступ до ринків збуту, контроль над транспортними та нафтовими потоками. Міждержавна конкуренція все частіше охоплює цінності й моделі соціального розвитку, людський, науковий і технологічний потенціал. Право є невід'ємною частиною згаданих макросоціальних тенденцій. Зростає ступінь інтеграції національних правових систем в уніфіковану систему правових норм та інститутів, інтернаціоналізується внутрішньодержавне регулювання, норми міжнародно-правових договорів набувають прямої дії в національному правовому полі.

Р. Страйкер визначає принципіві закономірності, які безпосередньо впливають на функціонування держави в глобалізованому світі. Формується негативна тенденція, за якої

пріоритетним для держави стає не забезпечення сприяння розвитку і стабільності народу і суспільства, а пристосування до тенденцій світової економіки задля збереження власного народу [5]. Відповідати на виклики глобалізації необхідно оперативнo і якісно. І почати варто з освіти.

За даними ООН, в світі близько 800 млн. людей неписьменні, 2/3 з них жінки. За даними ЮНЕСКО, якби всі жінки отримали початкову освіту, то дитяча смертність скоротилася б на одну шосту, а материнська – на дві третіх. Якби початкову освіту отримували жінки Західної і Південної Африки, то кількість дитячих шлюбів зменшилась на 14%, а у разі здобуття середньої освіти-на 64% [1].

Підтримувати програми, спрямовані на досягнення рівних можливостей для отримання освіти – одне з прерогативних завдань сучасних держав. Загальна освіченість – один з найкоротших шляхів до початку становлення соціальної справедливості.

Крім того, державам, які розвиваються необхідна рівність з іншими в питаннях міжнародної відповідальності. Міжнародний валютний фонд, Генеральна угода з питань торгівлі і тарифів, засновані на конференції у Бреттон Вудс 1947 р. за два десятки років до першого скликання Конференції ООН з торгівлі та розвитку, де представники «країн третього світу» вперше мали власний форум. І це питання базової справедливості, на якому наголошено в доповіді четвертого федерального канцлера ФРН В. Брандта ще у 1980 р.

В багатьох сучасних державах світу (Бельгії, Великій Британії, Ірландії, Іраку, Іспанії, Італії, Канаді, Сполучених Штатах Америки, Україні) спостерігається тенденція до посилення етнічних конфліктів, що набувають глобального резонансу. Посилення соціальної напруги породжує міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти. Етнічний розкол сьогодні загрожує Європі, паралельно зі зменшенням кількості корінного населення. Держав-членів ЄС, кількість емігрантів з «країн третього світу» перевищила всі очікування.

За твердженням С. Хантінгтона перманентний потік іммігрантів з Латинської Америки загрожує розділенням США на два (щонайменше) народи, дві культури, дві мови [4].

Процес змін, як і процес настання позитивних результатів правової глобалізації не може бути виключним і негайним, він потребує, щонайменше, прагнення держав стати учасниками правових глобалізаційних процесів за узгодженими напрямками. Йде мова і про опозиціонування правової гармонізації та правової уніфікації. В контексті плюралістичної парадигми поступального розвитку одним з ключових аспектів успіху є налагодження результативного процесу конвергенції правових культур, заснованого на визнанні легітимності відмінностей в правовому бутті та праворозумінні народностей і культур.

Література

1. Безграмотність – шкідник розвитку цивілізації URL: <https://economistua.com/bezgramotnist-shkidnik-rozvitku-tsvivilizatsiy/>
2. Валлерстайн І. Кінець знаомого мира: Соціологія XXI века. М.: Логос, 2003. 355 с.
3. Дякович О. В. Науковий аспект дослідження проблем глобалізації та регіоналізації правового простору / О. В. Дякович // Наше право. 2014. № 2. С. 22–26.
4. Huntington S. Dead Souls: the Denationalization of the American Elite // The National Interest. 2004. Spring. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/s-p-hantington-kto-myvyzovynatsionalnoy-amerikanskoj-identichnosti-referat-huntington-s-p-who-are-we-the-challengers-to-americas-national>
5. Striker R. Globalization and Welfare State // International Journal of Sociology and Social Policy (Hull). 1998. Vol. 18. № 2/4.

Shchirba M. Legal globalization within the context of world development transformations. The concept and characteristics of legal globalization as well as the features of legal globalization are determined.

The process of cultural, economic, political and religious integration and unification is taking place at an unprecedented pace today, globalization processes affect all spheres of public life, including the legal sphere. The question of the concept and content of legal globalization phenomenon remains to be relevant and open for discussion.

Keywords: globalistics, globalization, legal globalization, contemporary global problems.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАКОНИ: ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

О. М. Юхимюк

Стаття присвячена теоретичній характеристиці конституційних законів. Конституційні закони варто поділяти на реформувальні та органічні.

Ключові слова: закон, конституція, конституційний закон.

Сучасний процес законотворення ставить нові виклики в питаннях юридичної техніки, в тому числі щодо розуміння закону як нормативно-правового акта вищої юридичної сили. Категорія «закон» досить різноманітна та потребує формування особливих підходів до вивчення його різновидів.

Щодо розуміння конституційних законів, позиція вітчизняних науковців не однозначна. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. [1, с. 250], Кельман М. С., Мурашин О. Г. [2, с. 324] та ін. розглядають конституцію як різновид конституційного закону. В той же час Скакун О. Ф. [3, с. 322], Луць Л. А. [4, с. 221], Овчаренко І. М. [5, с. 12], Луцький Р. П. [6, с. 20] та ін. наголошують на необхідності виокремлення конституційних законів і визначення їх місця в ієрархії законів за юридичною силою після конституції.

Проте серед другої групи науковців також відсутня повна єдність в розумінні конституційного закону. Луцький Р. П. зазначає, що конституційні закони – це закони, що вносять певні доповнення, зміни, уточнення до тексту конституції. Як і конституція, ці закони приймаються в особливому, ускладненому, порівняно з іншими законами, порядку, і мають вищу, порівняно з ними, юридичну силу [6, с. 20].

На думку Скакун О. Ф., конституційні закони - законодавчі акти, які виходять із конституції і мають за мету конкретизувати основні конституційні положення шляхом регулювання найбільш важливих суспільних відносин або внести до неї (конституції) зміни та володіють стосовно інших нормативних актів, окрім конституції, вищою юридичною силою [3, с. 322]. Зайчук О. В. та Оніщенко Н. М. визначають, що конституційні закони — вносять зміни і доповнення до конституції та приймаються з питань, що передбачені та органічно пов'язані з нею (наприклад, Закон України «Про громадянство») [7, с. 212].

Розбіжності полягають в тому, що одні відносять до конституційних закони, які змінюють, доповнюють чи уточнюють саму конституцію, тобто є, по-суті, частиною самої конституції. Інші до конституційних відносять закони, які конкретизують положення конституції, називаючи такі закони органічними. Треті ж поєднують позиції, відносячи до конституційних законів і ті, які змінюють чи доповнюють конституцію, і ті, які приймаються щодо питань, врегульованих конституцією.

На нашу думку, варто погодитись з позицією Овчаренка І. М., який спростовує існуюче в науковій юридичній літературі віднесення конституції до конституційних законів, визначаючи негативні наслідки такого підходу, як для теорії закону (відбувається зведення нанівець особливого місця конституції у структурі національного законодавства), так і для практики правового регулювання (веде до суттєвих ускладнень в діяльності Конституційного Суду України щодо нагляду за відповідністю усіх нормативних актів нормам Конституції України). Крім того, в Україні існують (за відсутності спеціального визначення відповідного терміна) конституційні закони двох видів: закони, які вносять зміни та доповнення в Основний Закон (реформувальні); закони, які названі в Конституції України і які органічно розвивають та конкретизують її суттєві положення (названі або органічні) [5, с. 12].

У статті 20 Конституції України міститься положення про те, що опис державних символів і порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менше як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України. Очевидно, що закони, присвячені важливим атрибутам держави, її символам, мають ускладнений порядок прийняття в порівнянні із законами, які за загальним правилом приймаються більшістю голосів народних депутатів. Цей порядок прийняття характерний для законопроектів, що змінюють Конституцію, тому, на нашу думку, їх теж можна віднести до розряду конституційних законів. Звідси слідує, що норми Конституції України виділяють особливу категорію законів, які, хоча б за даною ознакою, відрізняються від інших законів, названих у Конституції. За своїми ознаками, значенням їх можна віднести до конституційних законів [8, с. 31].

Визначення «органічний» походить від слова «орган». З одного боку, «органічний», тобто закон, що закріплює діяльність певних органів, з другого – цей термін передбачає трактування терміна «органічний» як такого, що впливає з чогось чи пов'язаний із чимось. Обидва тлумачення, на наш погляд, у контексті цього дослідження цілком доречні, оскільки для органічних законів характерні вагомість для держави й тісна взаємодія з Конституцією [9, с. 97-98].

Вважаємо, що дефініція конституційного закону, запропонована Овчаренком І. М. є найбільш ґрунтовною і виваженою: конституційний закон, як законодавчий акт, що походить від конституції, має на меті конкретизацію названих конституційних положень шляхом регулювання найважливіших суспільних відносин або внесення до неї (конституції) змін, приймається із дотриманням особливої ускладненої процедури кваліфікованою більшістю голосів та має стосовно інших нормативних актів, крім конституції, вищу юридичну силу [5, с. 12].

Необхідність виокремлення органічних законів пов'язана з низкою причин. Конституція, встановлюючи основні інститути, не може детально регламентувати їх, оскільки така детальна регламентація призвела б до значного збільшення обсягу Основного Закону. Тому очевидно є необхідність прийняття законів, які доповнюють та розвивають конституційні положення. Органічні закони є зручним способом регулювання суспільних відносин. Вони дозволяють «розширити» текст Конституції, зробити її повною та доступною для розуміння [9, с. 102]. Також варто взяти до уваги дефініцію, запроповану Кириченко О.: органічний закон України – це прийнятий законодавчим органом (або шляхом референдуму) нормативно-правовий акт, що деталізує норми Конституції, закріплює й регулює порядок утворення і функціонування будь-якого державного органу, органів місцевого самоврядування та інших органів об'єднань громадян [9, с. 98].

Більшість вчених схиляється до думки, що, як оптимальний варіант, в Конституції повинен бути чіткий перелік конституційних законів. В Україні, за умов відсутності конституційно закріпленої класифікації законів, визначення правового статусу конституційних законів, є проблематичним. Конституція України не запроваджує жодної градації законів за їх юридичною силою, як це намагаються зробити деякі вчені. Цілком очевидно, що їх класифікації повинні ґрунтуватися на Конституції України. У практичних розробках інколи застосовуються в одному ряду такі найменування, як органічні закони, кодекси, конституційні закони тощо. На нашу думку, для такої класифікації конституційних підстав немає. У Конституції України застосовується єдиний термін – «закон», який приймається за єдиною процедурою. Ось чому запровадження окремого статусу (порядку прийняття, співвідношення з іншими актами) поза Конституцією для тих чи інших законів у поточному законодавстві є безпідставним і таким, що суперечить Конституції [8, с. 30-31].

Отже, конституція виступає особливим видом законів, наділених вищою юридичною силою, що мають особливу процедуру прийняття та внесення змін і доповнень, а також регулюють ключові відносини між державою і суспільством. В той же час варто розмежовувати такі поняття, як «конституція» та «конституційні закони». До конституційних законів відносяться дві групи законів: ті, що змінюють чи доповнюють конституцію (реформувальні), а також ті, необхідність прийняття яких передбачається конституцією (органічні).

Література

1. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. К. : Кондор, 2008. 477 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-те видання. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
4. Луць Л. А.. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2007. 412 с.
5. Овчаренко І.М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2004. 18 с.
6. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 18-21
7. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
8. Дутка Г. І. Класифікація законів: реальність і перспективи. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2. 2012. С. 27-35
9. Кириченко О. Поняття та значення органічних законів у системі законодавства України. Вісник Академії управління МВС. 2009. №3. С. 93-103.

Iukhymiuk O. Constitutional laws: theoretical characteristics. *The article is devoted to the theoretical characteristics of constitutional laws. Constitutional laws should be divided into reform and organic.*

Keywords: law, constitution, constitutional law.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІЗРАЇЛЬСЬКОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

М. М. Яцишин, А. О. Жеброва

Проаналізовано історичні аспекти формування правової системи Ізраїлю, особливостями якої є поєднання елементів континентального, загального та канонічного права, та їх впливу на розбудову ізраїльської державності.

Ключові слова: держава Ізраїль, ізраїльська територія, змішана правова система, правотворення, єврейський народ.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, формування та удосконалення правових систем та механізму ефективного державного управління міжнародна спільнота та окремі країни стикаються з проблемами поєднання історично сформованих культурних, традиційних надбань із викликами сучасності та тяжінням до інновацій, зокрема, і у регулюванні суспільних відносин для рівномірного забезпечення інтересів найширшого кола суб'єктів таких відносин.

Розробку питань особливостей ізраїльської правотворчості та державного будівництва здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні дослідники як: А. Барак, Г. Білоричський, Л. Бостан, С. Бостан, В. Гапотій, М. Елон, Я. Едрі, А. Якушев та інші.

Історія єврейського народу корінням сягає II тисячоліття до н. е. Однак, держава Ізраїль є відносно молодою і почала творити свою історію в умовах незалежності з 1948 року. Пройшовши етапи роздроблення, розпорошення етнічного населення ізраїльських територій по світу, посягань на його свободу, культуру, самобутність, наразі, не без специфічних історично зумовлених проблем, Ізраїль є тією країною, яку ставлять у приклад грамотного державного будівництва, основою якого є люди, міцність зв'язку яких з державою і дію в її інтересах забезпечує ефективна державна система гарантій та механізмів охорони прав та інтересів осіб, які беруть на себе виконання визначеного кола зобов'язань перед державою [1].

Сучасна правова система Ізраїлю являє собою унікальне поєднання континентальної, загальної та релігійної (яка в свою чергу поєднує норми іудейського та мусульманського канонічного права) правових сімей. Ізраїльське право формувалося у двох вимірах – релігійному та національному, які в силу обставин, тісно переплелися і зумовили те, що юридичну складову єврейського права неможливо відділити від релігійної.

Усестороннього впливу інших правових джерел право, що побутувало на ізраїльських землях, зазнало і за рахунок безпосереднього використання правових систем інших держав на таких землях. Так, до 1918 року ізраїльські землі належали Туреччині, а тому на них діяло право Османської імперії, основу якого становили різні джерела, серед яких і закони, за основу яких османськими султанами бралися французькі закони (в свою чергу закони та інші нормативно-правові акти – є основою континентального права) [2].

Із здобуттям Ізраїльською державою у 1948 році незалежності почався процес формування, визначення та закріплення тих норм, які б становили систему національного права Ізраїлю. Оскільки релігія була основою, культурною цінністю, яка зберігала зв'язок між таким народом, не дивлячись на історично зумовлену територіальну розпорошеність проживання його представників, вона стала однією із підвалин побудови національної правової системи. В країні діють відразу дві системи релігійного права – єврейська та мусульманська, які застосовуються до представників відповідних конфесій [3].

Загалом, ієрархія порядку застосування норм, визначених тими чи іншими джерелами права, які укорінилися у правову культуру Ізраїлю і складають основу формування правової системи цієї держави, визначена Законом Ізраїлю «Про основні принципи права» від 1980 р., в ст. 1 якого зазначено: «якщо суд буде в ситуації, коли неможливо знайти відповідь на певне питання у писаному

законодавстві або в прецедентному праві, або вирішити його за аналогією, то питання слід вирішити в світлі принципів свободи, правосуддя, справедливості та миру згідно з ізраїльською традицією» [4].

Історичні процеси, перейняття та порівняння досвіду різних країн зумовили особливий підхід до державного будівництва Ізраїлю. Процес же створення держави Ізраїль почався в 1897 р. з появи руху політичного сіонізму й завершився 14 травня 1948 р. вже після проголошення Декларації незалежності. Сіонізм (термін походить від назви пагорба Сіон у м. Єрусалимі) побутує одночасно у формі національного руху й ідеології, і спрямований за своєю суттю на об'єднання єврейського народу та відродження держави на історичній батьківщині в Ерец-Ізраїлі.

Появу сіонізму пов'язують із: 1) розвитком демократії в європейських країнах, яка призвела до посилення ролі права в регулюванні суспільних процесів, рівності всіх перед законом, відповідно занепаду традиційно закритого характеру єврейської громади і активізації процесів інтеграції (асиміляції) євреїв у християнське середовище; 2) поширенням антисемітизму в Росії, Австрії, Німеччині, Угорщині, Франції та багатьох інших країнах Європи на зламі XIX-XX ст.; 3) активним розвитком націоналізму в європейських країнах, що було, з одного боку, заохочувальним прикладом, а з іншого – досить часто відчутною загрозою, оскільки неодноразово націоналісти різних країн використовували антисемітизм [5].

На початку 90-х років XIX ст. у єврейському середовищі сформувалися дві домінуючі позиції щодо перспективи вирішення «єврейського питання»: 1) завдяки створенню національно-культурних автономій у країнах, де проживала значна кількість євреїв; 2) за допомогою створення самостійної єврейської держави на спеціально виділеній для цього території, де євреї становили би більшість населення. Саме для означення цього напрямку і був запропонований термін «сіонізм» [6].

14 травня 1948 року офіційно проголошено про створення держави Ізраїль, і хоча вже наступного дня армії п'ятих арабських держав атакували ізраїльтян – почалась Перша арабо-ізраїльська війна 1948-1949 років, а за нею послідували й інші військові конфлікти, паралельно незалежна держава Ізраїль вибудовувала модель державного життя, яка б відповідала національним прагненням ізраїльського народу, захищала його інтереси та права, і яка б забезпечила захист єврейського народу від гонінь та дискримінації, та стала провідником засад демократизму в регулюванні суспільних відносин.

Так, однією з характерних особливостей сучасного ізраїльського політико-державного життя є наявність в суспільстві двох по суті протилежних тенденцій розвитку. З одного боку, як і раніше сильним залишається вплив іудейських ортодоксів, оскільки саме іудейство виступило об'єднуючою ознакою при боротьбі ізраїльтян за незалежність, однак окремі його положення не відповідають вимогам демократизму, а з іншого, – поява світських інтелектуалів, які враховували позитивний міжнародний досвід державного управління, вперше поставили публічно під сумнів теорію і практику лідерів сіоністського руху і творців сучасного Ізраїлю [7].

Характеризуючи ізраїльський парламентаризм, можна констатувати провідне становище Кнесету (парламенту) в системі вищих органів державної влади. У той же час йому характерні риси, яких немає у традиційній парламентській установі. Так, Кнесет, крім законодавчих функцій, володіє і повноваженнями Установчих зборів, що дає йому можливість приймати основні конституційні закони.

Важлива особливість ізраїльського парламентаризму полягає і в тому, що в умовах відсутності в країні конституційного суду і відповідного законодавства, Верховний суд здійснює контрольні функції за дотриманням конституційних норм. Послідовне прагнення вищої судової інстанції зобов'язати всі державні органи і установи дотримуватися законів, знайшло своє відображення в поширенні цього контролю на законодавство і поточну роботу Кнесету. Відгукуючись на звернення депутатів, він неодноразово втручався в його діяльність, ґрунтуючись на принципі, згідно з яким парламент теж підпорядкований владі закону [8].

Загалом, державно-політична діяльність Ізраїлю спрямована на дотримання норм права, які в свою чергу покликані захищати основний ресурс держави – людей. Так, важливою складовою розбудови держави є, наприклад, медична, військова сфери, що сприяють збереженню людського потенціалу в фізичному плані, і в аспекті того, що забезпечується підтримка незалежності Ізраїлю, збереження цілісності тих його територій, на яких з великими зусиллями вдалося об'єднати і забезпечити проживання їхнього історичного етносу.

Таким чином, досвід Ізраїлю у правотворенні дає змогу визначити перспективні його напрямки для країн, які в умовах глобалізації, розбудови міжнародних зв'язків тяжіють до використання у національній правовій системі ефективного доробку інших суб'єктів правотворення

та, водночас, збереження самобутнього культурного духу, який відповідає інтересам як населення такої держави, так і суспільства в цілому.

Досвід державного будівництва Ізраїлю вказує на те, що саме така самобутність, акцент на її носіях – людях, спрямованості держави на налагодження з ними взаємовигідних зв'язків є основою стабільності та ефективності функціонування державного механізму.

Література

1. Білоричий Г. Єврейське (іудейське) право: джерела та тенденції розвитку / Г. Білоричий // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3-4. – С. 157-162.
2. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. 2-е вид. перероб. й доп. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.
3. Гапотій В. Д. Основні правові системи світу: навч. посібник / В. Д. Гапотій, О. Л. Жильцов, Г. І. Воржевігіна. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – 279 с. – С. 129-131.
4. Правовая система Израиля: история и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dissercat.com/content/pravovaya-sistema-izrailya-istoriya-i-sovremennost>.
5. Правовые системы стран мира : энцикл. справ. / отв. ред. проф. А. Я. Сухарев. – М.: НОРМА, 2000. – 976 с.
6. Сіонізм і 70-річчя проголошення держави Ізраїль: нотатки з історії за матеріалами ВФЮ ІР НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4154>.
7. Шаповал В. М. Державний лад країн світу / В. М. Шаповал. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 320 с. – С. 71-73.
8. Якушев А. В. Конституционное право зарубежных стран (курс лекций) / А. В. Якушев. – М.: «Издательство ПРИОР», 2001. – 336 с. – С. 271-273.

Yatsyshyn M., Zhebrova A. Regularities and features of Israel lawmaking. *The historical aspects of the formation of the legal system of Israel, the features of which are a combination of elements of continental, general and canon law, and the impact of such aspects on the development of Israel statehood are analyzed.*

Keywords: *state of Israel, Israeli territory, mixed legal system, law-making, Jewish people.*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД У ПРАВОТВОРЕННІ ТА ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ (НА ПРИКЛАДІ ІТАЛІЇ)

М. М. Яцишин, Н. В. Кузьмич

Проаналізовано історію виникнення та розвитку італійської держави та особливості функціонування її правової системи.

Ключові слова: *правотворення, державотворення, римське право, Конституція, європейська інтеграція.*

В системі юридичних дисциплін питанням виникнення, розвитку і становлення держави і права традиційно приділяється значна увага.

Республіка Італія, як і Україна, належить до сім'ї континентального права. Обидві країни мають багато в чому схожі юридичні інститути, механізми і проблеми, пов'язані з переходом від тоталітаризму до демократії. Також для них притаманна присутність ряду негативних соціальних явищ: висока злочинність, корупція в органах влади, значний вплив олігархічних кіл на політичне й економічне життя.

У зв'язку з цим, вивчення і розуміння того шляху, який пройшла Італія від давнини до сьогодення, викликає значний інтерес і має безумовне практичне значення.

Істотний внесок у дослідження даного питання внесли такі дослідники, як Тетяна Жукова, Ольга Садовська. Окремі питання зазначеної тематики висвітлені в загальних публікаціях із історії та розвитку держави і права, довідковій літературі, навчальних посібниках, на Інтернет-ресурсах.

В юридичній літературі під поняттям «правотворення» розуміють насамперед походження права та діяльність органів державної влади із прийняття, зміни і скасування юридичних норм (у цьому сенсі правотворення є синонімом правотворчості) [1].

В свою чергу, під державотворенням розуміють історичний процес будівництва держави, створення і розвитку її правових, економічних, ідеологічних, військових, фінансових та інших інститутів і забезпечення їх належного функціонування [2, с. 25].

Правотворчість і державотворення тривають практично безперервно й охоплюють цілий комплекс взаємопов'язаних чинників. На кожному їх етапі можуть бути поставлені свої окремі цілі, розроблена стратегія, визначена роль держави та суспільства. Кожна нація чи народ мають свій особливий шлях із творення та впорядкування суспільних відносин [3].

Рим, утворившись як місто-держава, упродовж наступного тисячоліття став столицею могутньої імперії, що розповсюдила своє панування на середземноморський регіон, частину Близького Сходу та Західної Європи.

Римське право, котре зародилося водночас із виникненням державності, мало витоки із народних звичаїв, релігійних норм і законів. Писане право (Закони XII таблиць) стало нормою насамперед на вимогу народу, котрий прагнув покласти край свавіллю чиновництва. При його формуванні римляни активно запозичували правові ідеї інших, підкорених ними народів.

В центрі уваги римського права перебувало право власності (практично абсолютне й необмежене) та його захист, регулювання майнових і немайнових відносин. Важливим джерелом права служили також напрацювання професійних юристів, котрі активно працювали над кодифікацією правових норм і цей процес продовжувався навіть після падіння Західної Римської імперії.

Адаптація римської правової системи до місцевих правових звичаїв відбулася практично в кожній провінції. Після поділу імперії, коли ті стали самостійними державами, правові традиції не зникли, а лише видозмінились у відповідності до місцевих реалій. Їм не стала на заваді навіть подальша феодальна роздробленість. А починаючи з XII-XIII століть практично всі романські країни, починаючи з країн Апенінського півострова, здійснили рецепцію римського права, поступово модифікувавши його та створивши на цій основі нову універсальну правову систему [4, с. 43].

У період роз'єднаності країни в Італії величезний вплив на правовідносини мала католицька церква. Багато відносин (шлюб, сім'я, заповіт) регулювалися нормами канонічного права. Подібне становище почало змінюватися лише в середині XIX століття, коли в результаті потужного національно-визвольного руху утворилася єдина держава [5, с. 192].

4 березня 1848 року король Сардинії Карл Альберт ухвалює Конституцію, яка у 1861 році стала загальнонаціональною та більше відома як Альбертинський Статут. Окрім того, на формування нової системи законодавства суттєво вплинули Цивільний і Торгівельний кодекси Наполеона I, праці середньовічних юристів і, звісно, положення давньоримського права [6].

Подальший розвиток італійського права був спрямований на впровадження правових норм, покликаних посилити єдність країни. У 1865 році були прийняті Цивільний, Торгівельний, Цивільно-процесуальний і Кримінально-процесуальний кодекси (останній зазнав змін у 1913 році, напередодні Першої світової війни). А в 1889 році з'являється й кримінальний кодекс, розроблений під керівництвом міністра юстиції Джузеппе Дізраелі, зміст котрого суттєво вплинув на кримінальне законодавство багатьох європейських і латиноамериканських країн [7, с. 6].

Наступні радикальні зміни в системі державного устрою та законодавства Італії відбулися лише після ліквідації конституційної монархії та встановлення у 1920-х роках фашистської диктатури. Від політики лібералізації права та судочинства країна зазнала зсуву в бік обмеження права на захист; значно жорсткішими стали й покарання за правопорушення, хоча формально Конституція 1848 року продовжувала діяти [1, с. 337].

За законом «Про повноваження і прерогативи глави уряду» від 24 грудня 1925 р. всю повноту влади отримав прем'єр-міністр і державний секретар в особі Беніто Муссоліні. Глава уряду формально призначався і звільнявся королем. Однак влада монарха стала суто символічною.

«Надзвичайними законами» 1926-27 років розпускалися всі профспілки і політичні партії. У 1928 р. створено вищий орган державної влади – Велику фашистську раду, що вирішувала найважливіші конституційні, законотворчі, адміністративні питання життя країни. Фактично ліквідовувалося виборче право [1, 338].

1929 р. між італійською державою і Ватиканом були укладені особливі «Латеранські угоди» (Договір і Конкордат), що гарантували частковий суверенітет і міжнародну правосуб'єктність Ватикану і регламентували відносини з католицькою церквою як традиційною релігією Італії [8, с. 361].

Кримінальний і Кримінально-процесуальний «Кодекси Рокко», прийняті в 1930 році, стали по своїй суті репресивними. Вони запроваджували надзвичайні органи юрисдикції, що слугували

інструментом диктатури – «Трибунали захисту держави» . Цивільно-правові відносини регламентував виданий у 1942 році новий Цивільно-процесуальний і Цивільний кодекси. У цей же час в якості доповнення до останнього створено також Навігаційний кодекс.

Судова система в часи фашистської диктатури теж стала ефективним карально-репресивним органом, особливо в боротьбі з інакомислячими. На обвинувачених поширювалася презумпція винуватості, а вироки, включаючи смертну кару, не підлягали оскарженню [9].

Після краху фашистського режиму перед Італією знову постала необхідність визначити форму державного устрою. У 1947 році відбувся референдум, на котрому виборці проголосували за встановлення республіки та одночасно – вибори до Установчих зборів. З 1 січня 1948 року почала діяти нова Конституція, яка встановила парламентське правління та закріпила принцип поділу влади [8, с. 360].

Після цього всі норми, пов'язані з фашистською ідеологією, були остаточно вилучені з законодавства. Але Кримінально-процесуальний та Цивільний кодекси збереглися без суттєвих змін аж до кінця 1980-х років.

Боротьба з мафією та політичним екстремізмом викликала появу комплексного інституту у кримінальному законодавстві – «анти мафія». У Кримінальному кодексі відведена спеціальна глава про злочини мафії та терористів, прийняті «антимафійні» закони (про боротьбу з мафією, про захист конституційного ладу та ін.), для виконання яких створені спеціалізовані державні органи з тією самою назвою. Проте, зусилля держави в боротьбі з мафією не мають вирішального успіху, і це породжує правовий нігілізм у суспільстві та впливає на рівень правової культури населення [10, с. 16].

Конституція затвердила посаду Президента, який наділений доволі широким спектром повноважень, та створення Конституційного суду – інституцій, яких в країні ніколи раніше не існувало. Парламент складається із двох рівноправних палат – Палати Депутатів і Сенату. Він відповідає за формування та діяльність уряду, який, у свою чергу, теж наділений певними законотворчими функціями [8, с. 370-375].

В Італії діє добре розвинена система місцевого самоврядування, ряд територій наділені певною автономією у прийнятті рішень. Суперечки між органами місцевого самоврядування й центральною владою вирішуються в Конституційному суді [8, с. 376-377].

Сучасна правова система Італії, подібно до інших систем романо-германського права, дотримується традиційного поділу на публічне і приватне право. Але її оригінальність полягає в більшому ступені роздробленості й кодифікації таких галузей, як кримінально-процесуальне, фінансове, виборче. До того ж, ряд дослідників звертають увагу на формування ще й так званого соціального права: його післявоєнний розвиток свідчить про безумовну соціальну спрямованість. Існування, формулювання чи розташування тих чи інших норм цілком визначається існуючими економічними і політичними відносинами [11].

Значний вплив на правову систему здійснюють також європейські інтеграційні процеси, що виявляється в пріоритетності законодавчих і підзаконних актів ЄС. Для реалізації цього принципу були навіть створені спеціальні органи на всіх рівнях влади: у парламенті, уряді, Касаційному суді. Частина юристів-практиків займаються винятково питаннями права Європейського Союзу. Окрім того, верховенство міжнародних правових норм над національними закріплене конституційно [4, с. 45].

Таким чином, формування правової держави передбачає становлення у суспільстві державно-правових інститутів, здатних гарантувати ефективний правовий захист і безпеку особистості, безперешкодне користування правами й свободами, забезпечення правопорядку в суспільстві, безумовне виконання як владою, так і населенням вимог закону, виключення свавілля із взаємин між владою та населенням і утвердження верховенства права в громадянському суспільстві.

Як бачимо, правова система і державний устрій Італії мають давню історію, що сягає своїми коренями ще давньоримських традицій. Однак, упродовж останніх півтора століть вони зазнали значних видозмін. Починаючи із середини ХХ століття, Італія стала активною учасницею євроінтеграційних процесів, у зв'язку з чим її досвід запровадження правових новацій при збереженні існуючих традицій, безумовно, є важливим для сучасної України.

Література

1. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник / А. В. Грубінко. – Тернопіль, 2010. – 392 с.

2. Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Шкляр Леонід Євдокимович. – К., 1996. – 40 с.
3. Коник С. М. Державотворення як управлінська категорія / С. М. Коник // Державне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2.
4. Жукова Т.С. Європейське право : особливості правової системи Італії / Т. С. Жукова // Порівняльні правові дослідження. – 2009. – № 2. – С. 40-45.
5. Жукова Т.С. Особливості правової системи Італії / Т. С. Жукова // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 190-196.
6. П'ємонтський Статут // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. – Т. 4 : Н – П. – 720 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://leksika.com.ua/10630612/legal/pyemontskiy_statut
7. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов. – Харків. : Право, 2003. – 274 с.
8. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / За заг. ред. В. О. Ріяки. — Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
9. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] / А. С. Романюк // Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – К.: Знання, 2011. – 256 с. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/12631113/politekonomiya/politichna_doktrina_italiyskogo_fashizmu
10. Садовская О.Н. Правовая система Италии : общетеоретическая характеристика основных элементов : автореф. дис. ... к. ю. н. / О. Н. Садовская. – Одеса, 2001. – 23 с.
11. Садовская О.Н. Европейская интеграция и развитие частного права в Италии / О. Н. Садовская // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць. – Одеса : ОДЮА, 1997. – Вип. 4. – С. 179–183.

Yatsyshyn M., Kuzmich N. Historical experience in lawmaking and state building (on the example of Italy). The history of the origin and development of the Italian state and the peculiarities of the functioning of its legal system analyzed.

Keywords: law-making, state-building, Roman law, Constitution, European integration.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД У ПРАВОТВОРЕННІ ТА ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ УКРАЇНИ

М. М. Яцишин, Х. М. Полюх

Проаналізовано основні етапи вітчизняного досвіду державотворення в історичному контексті з метою усвідомлення багатогранності та складності розвитку державності України.

Ключові слова: державність України, історія української державності, процес державотворення, історія державотворення в Україні.

В умовах розбудови незалежної України актуальним і вкрай необхідним стає підвищення рівня державно-правової свідомості як частини самосвідомості народу. Без пізнання та глибокого осмислення минулого, яким би складним та суперечливим воно не було, неможливо творити нову державу, серцевиною якої має стати право. Держава і право тісно взаємопов'язані. Право – основа держави, частина духовної культури народу.

За своєю сутністю українська державність є європейською і водночас унікальною, оскільки протягом всієї своєї історії вона формувалася, розвивалася, змінювалася під впливом як східної, так і західної державно-правових традицій.

На думку авторитетного дослідника історії держави і права П. Музиченка, у всій історії нашого законодавства ми не знайдемо прикладів, коли б воно було механічно скопійовано з іноземних зразків, як наприклад, законодавство Петра I в Росії. На різних етапах іноземні інститути права завжди перелаштовувались на український лад. Прикладом може слугувати дія Магдебурзького права на українських землях, яке впродовж усього часу застосування туг так і не наблизилось до оригіналу [1].

Державне будівництво на українських землях достатньо широко подано в дослідженнях з історії і права, політології, соціології, державного управління тощо. Серед останніх досліджень українських науковців необхідно виділити праці таких учених як Я. Гришак, В. Киричук, Н. Лешкович, В. Тимцуник, Б. Тищик, Л. Усаченко, О. Шпоть та ін.

Передумови української державності склались, за переконанням істориків, у протодержавних об'єднаннях східнослов'янських племен VI–VIII ст. У «Повісті минулих літ» зазначено назви цих племен та територію їх розселення [2].

Першою централізованою державою давніх українців була Київська Русь, яка постала у другій половині IX ст. Політичним, територіальним і етнічним ядром Київської Русі були давні українські землі, населені предками українців (літописні племена полян, деревлян, волинян, сіверян, тиверців, уличів, хорватів).

Політична й адміністративна система Київської Русі базувалася на князівсько-дружинному устрої із збереженням органів самоврядування міських і сільських громад. Громади об'єднувалися у волості – адміністративно-територіальні одиниці, до яких входили міста та сільські округи навколо них. Групи волостей об'єднувалися в землі. На чолі держави стояв великий князь київський, який зосередив у своїх руках усю повноту законодавчої, виконавчої, судової та військової влади. Правосуддя вершив сам князь чи призначені ним судді згідно з «Руською правдою» Ярослава Мудрого [2].

Радниками князя були «княжі мужі» з верхівки його дружини, які діставали титул воевод, а з XI ст. їх називали боярами. Згодом виникли династії бояр, що обіймали важливі державні посади. Внутрішнє управління державою здійснювали численні княжі управителі (посадники, тисяцькі, дворецькі, тивуни та ін.). Князівська влада спиралася на постійну військову організацію – дружину. Посадникам доручалися в управління окремі волості, міста і землі. Єдиною можливістю для населення (лише для мешканців Києва і найбільших міст) прилучитись до прийняття загальнодержавних рішень була участь у народних зібраннях (народне віче).

Як бачимо, діяльність апарату управління була зумовлена характером тогочасної держави й полягала у забезпеченні привілейованого становища панівної верхівки і виконанні військової функції.

Наприкінці XI ст. Київська Русь вступила в період феодалної роздрібненості, а після смерті Мстислава Володимировича (1132 р.) остаточно розпалася на удільні князівства. Після татаро-монгольської навали (XIII ст.) українські землі опиняються під владою спочатку Великого князівства Литовського, а потім – Речі Посполитої (XVI ст.).

Законодавство (Литовські статuti створювались на основі «Руської правди»), система управління державою, судочинство, писемність та інші культурні здобутки Київської Русі стали підґрунтям для функціонування Великого князівства Литовського. Литовська держава з 1398 р. навіть звалася Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським [3].

Однак, традиції державництва давньоукраїнського населення Руської держави в різних формах продовжують існування і після входження до складу інших держав.

Після об'єднання Литовської держави і Королівства Польського в Річ Посполиту внаслідок Люблінської унії (1569 р.) відбувається обмеження прав і ліквідація залишків автономії українських земель, що призводять до серії козацько-селянських повстань. Другою спробою створення незалежної держави була Визвольна війна середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького [4].

Необхідно зазначити, що передумовою цього етапу було формування на вільних землях нижньої течії Дніпра (з XV ст.) Запорізької Січі, яка значною мірою стала осередком носіїв самостійницької ідеї. Система організації та здійснення влади, органи управління, спосіб їхнього обрання в Запорізькій Січі певною мірою нагадують аналогічні в період ранньфеодалних утворень східних слов'ян. Також певну аналогію можна провести з вічовим устроєм Руської держави (як елемент народоправства, альтернатива владі князя і, одночасно, як механізм легітимачії найважливіших загальносуспільних політичних рішень).

Отже, устрій Запорізької Січі можна вважати продовженням і розвитком традиції народоправства в організації та здійсненні влади (щобільше – традиції державотворення), що бере свій початок у протодержавних об'єднаннях на землях давніх слов'ян.

Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького закінчилась Переяславським договором і протекторатом Московської держави над частиною українських земель. Якщо для гетьмана та його оточення це була ситуативна дипломатична угода, продиктована складною зовнішньополітичною ситуацією України, котра гарантувала Україні допомогу і захист на тлі

збереження внутрішнього миру, то у Москві, згоджуючись прийняти гетьмана «під високу царську руку», завжди розуміли протекторат як поглинання приєднаних територій і їх населення [4].

У результаті Переяславського договору (1654 р.), Андрусівського перемир'я (1667 р.) і Вічного миру (1686 р.) землі Лівобережної України входять до складу Московської держави, а Правобережна Україна стає об'єктом військової експансії з боку Речі Посполитої, Османської імперії і Московської держави. У подальшому українські землі аж до початку XX ст. опиняються під владою іноземних держав і позбавляються можливості становлення державності. Але уряди країн, до складу яких увійшли українські землі, змушені були рахуватись із прагненнями українців до незалежності, а також особливостями української історичної традиції розуміння і здійснення влади. Тому окремі території, хоча й під іноземною владою, деякий час зберігають певні форми самоуправління (Гетьманщина, Слобожанщина, Запорізька Січ – у складі Російської імперії, Коронна земля – Королівство Галичини і Лодомерії (Володимирії) – у складі Австрійської імперії) Тим не менш будь-які намагання українців щодо здобуття незалежності чи зміни політичного статусу українських територій жорстоко придушуються (союз зі Швецією і боротьба за відновлення Козацької держави гетьмана І. Мазепи та ін.). [5].

Третьою спробою відновлення державності були події визвольних змагань в Україні в 1917–1921 рр. [6]. Поштовхом до початку Української революції стала Лютнева революція в Російській імперії. Ці події призвели до краху імперії та послабили залежність національних окраїн від центру, чим і намагалася скористатись частина національно свідомої інтелігенції для створення незалежної держави. Боротьба за державність України відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції.

На жаль, наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. процес національного державного відродження був перерваний перемогою об'єднаних радянських збройних сил, встановленням радянської влади на більшій частині України та окупацією західноукраїнських регіонів Польщею, Румунією, Чехословаччиною.

Протягом згаданих років були випробувані практикою визвольної боротьби різні форми національної державності – Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради, Українська Держава гетьмана Скоропадського, УНР доби Директорії та ЗУНР [6]. Проте всі вони не змогли втримати державну незалежність і зліквідувалися. Ця поразка стала наслідком незгуртованості політичної еліти, незавершеності процесу формування нації, відмінностей між національними та соціальними завданнями визвольного руху, його зумовленості зовнішніми політичними та, насамперед, військовими факторами. Однак, не досягнувши своєї мети, Українська революція стимулювала процес формування модерної політичної нації, відродила традицію державності.

Натомість УСРР, яка періодично відроджувалася протягом 1917–1920 рр., утвердилася на тривалий час за рахунок військової та економічної підтримки РСФРР і зберігала свою державність суто номінально. Після цього Україна до 1991 р. існувала як Українська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР.

Тоталітарним радянським режимом нівелювались будь-які прагнення українців до незалежності. За цей період була лише одна реальна, хоча й невдала, спроба відновлення незалежності: проголошення 30 червня 1941 р. в окупованому німецькими військами Львові відновлення Української держави [7]. Цей Акт засвідчив усьому світові, що український народ є законним господарем на своїй землі і буде її боронити перед кожним, хто намагатиметься потоптати волю України. Варто зазначити, що «Актом» проголошено «відновлення», а не (первинне) «проголошення» Української держави, тобто формально було збережено традицію існування УНР і ЗУНР від часів Визвольних змагань 1917–1921 рр.

Третьою спробою відновлення державності й суверенітету є події в Україні протягом 1990–1991 рр. Верховна Рада України 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України, якою проголосила державний суверенітет України, невід'ємне право української нації на самовизначення, верховенство і самостійність, повноту й неподільність влади республіки в межах її території [8].

24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради України, яка розглядала питання про політичну ситуацію в республіці, було прийнято Акт проголошення незалежності України, затверджений конституційною більшістю депутатів. Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України, що відбувся 1 грудня 1991 р., підтвердив бажання громадян жити у вільній, самостійній Україні. Акт дістав схвалення понад 90 % громадян, які брали участь у референдумі.

Того ж дня відбулися вибори Президента України. А 20 грудня 1991 р. Верховна Рада України виступила зі спеціальною заявою, в якій знову підтверджувала державний суверенітет республіки і категорично заперечувала можливість трансформації СНД в державне утворення. Підкреслювалося, що кордони України залишаються незмінними, створюється власна відкрита економічна система шляхом введення національної валюти, банківської й митної систем. Отже, унаслідок подій 1990-1991 рр. на українських землях було відновлено державність, і Україна постала як незалежна суверенна держава.

Захист суверенітету від загроз інформаційного та військового характеру і розбудова незалежної держави в Україні актуалізують наукові дослідження проблематики утвердження української державності. На сьогодні набуває актуальності дослідження витоків та історичного коріння України як держави, обґрунтування міцного зв'язку між сучасною державою та попередніми державно-політичними утвореннями на теренах України, що є надзвичайно важливими для розуміння та осмислення історичного досвіду українського державотворення.

Література

1. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. / П.П. Музиченко. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
2. Захарченко П. П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права / П. П. Захарченко // Історія України. – 2002. – № 7.
3. Боднарчук Т. І. Литовсько-Руська держава як етап розвитку української державності / Т. І. Боднарчук // Українська державність: історія і сучасність. Мат.-ли. наук. конф. – К., 1993.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 222 с.
5. Гуржій О. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки / О. Гуржій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 80 с.
6. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917-1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К., 1997.
7. Савчук С. Акт проголошення Української Держави 30 червня 1941 року / С. Савчук // Новий літопис. Квартальник суспільного життя. науки й мистецтва. – Вінніпег; Манітоба: Новий літопис. – 1961. – Ч. 1. Жовтень-грудень.
8. Алексєєв Ю. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985 – 1991 рр.) / Ю. Алексєєв, С. Кульчицький, А.Слюсаренко. – К.: «Екс Об», 2000. – 136 с.

Yatsyshyn M., Poluch Kh. Historical experience of law-making and state building in Ukraine.

The main stages of the domestic experience of state formation in the historical context are analyzed in order to understand the diversity and complexity of Ukraine's development.

Keywords: *statehood of Ukraine, history of Ukrainian statehood, process of state formation, history of state formation in Ukraine.*

ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ: ІСПАНСЬКИЙ ДОСВІД

М. М. Яцишин, М. І. Полюхович

Висвітлено історичний досвід правотворення та державного будівництва Королівства Іспанії.

Ключові слова: *Іспанія, Конституція, монархія, парламент, автономія, уряд.*

Формування правової системи невід'ємна ланка становлення кожної держави, а тому ці два аспекти варто досліджувати разом. Як і будь-яка держава, Іспанія як цілісна незалежна держава налічує не одне століття державотворення, де через зміну політичної влади відбувалася і зміна політичного режиму.

Іспанія відноситься до романо-германського типу правової сім'ї, а отже правова система цієї держави більшою мірою ґрунтується на законі, проте судова практика та звичаї посідають теж важливе місце у правотворчих процесах. Правова система Іспанії є досить складною, оскільки законодавство автономних одиниць співіснує з національним.

Від держави з диктаторським режимом через диктатуру Ф. Франко, який був встановлений у результаті громадянської війни 1936–1939 рр., Іспанія перетворилась на демократичну державу, головним законодавчим актом якої стала Конституція 1978 року. Конституція визначала форму правління іспанської держави як парламентську монархію та проголошувала Іспанію «соціальною, правовою і демократичною державою, вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм». У Конституції зазначено, що всі іспанці рівні перед законом і кожен має право на життя, особисту свободу, безпеку і недоторканність, на честь, особисту і сімейну таємницю і добре ім'я, на вибір місця проживання і свободу пересування, на політичні свободи, на працю, освіту, приватну власність і приватнопідприємницьку діяльність, на об'єднання в профспілки і страйк, на загальне вільне, рівне, пряме виборче право з 18 років. На відміну від епохи франкізму Конституція 1978 року закріпила положення про відділення церкви від держави [1].

Глава держави – Король, який є, згідно з Конституцією, символом державної єдності і сталості, «гарантом правильного функціонування державних інститутів», він також є Головнокомандувачем усіма збройними силами. У головному нормативному документі країни чітко прописані всі принципи і правила прямої дії (наприклад, основні права і свободи громадян Іспанії), в тому числі і принцип поділу влади.

Мирний перехід від авторитаризму до демократичної моделі розвитку в Іспанії визначили пакти Монклоа. Політична частина пактів Монклоа передбачала встановлення парламентського контролю над засобами масової інформації; перегляд кримінального та військового кодексів в сторону їх пом'якшення; розробку низки законопроектів, що визначають новий, менш жорсткий порядок проведення зборів і маніфестацій; демократизацію закону про суспільний лад; реорганізацію сил громадської безпеки [2].

Оскільки король здійснює лише «функції, які йому надані Конституцією і законами» його повноваження досить скромні: він не має права на законодавчу ініціативу, не має права вето на затвердження законів. Його політична ініціатива полягає головним чином у висуванні кандидатури Голови уряду. Фактично король санкціонує рішення, що приймаються іншими органами, зокрема урядом і Кортесами. Кортеси (двопалатний парламент) за Конституцією вирішують питання законодавства, бюджету, успадкування престолу, регентства і опікунства, контролю. Виконавча влада в Іспанії належить уряду. Йому підпорядкований весь державний апарат, включаючи органи безпеки. Уряд визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики країни, має право законодавчої ініціативи [2, с. 95].

Початок ХХІ століття для Іспанії характеризувався сприятливими політичними тенденціями, високим темпом розвитку в економіці, стабільністю і позитивною динамікою в соціальній сфері. Влада зберігала здатність досить ефективно управляти складними процесами автономізації в сфері міжнаціональних (міжрегіональних) відносин.

Законодавство Іспанії формувалося поступово, об'єднуючи в собі нормативні положення, властиві різним правовим системам, серед яких були варварські правди; римське право; канонічне право. Найбільший вплив на формування іспанського законодавства, безумовно, зробило римське право. Саме римське право стало джерелом більшості норм, що входять в сучасний Цивільний кодекс Іспанії. Крім римського права, вплив на формування іспанського права мали різні регіональні правові системи середньовіччя. Такі системи, як правило, по відношенню до населення Іспанії застосовувалися досить рідко. Поступово середньовічні системи групувалися, утворюючи фуерос (провінційні нормативи). Ці нормативи потім об'єднувалися в більш складний комплекс іспанського права. Всі провінційні нормативи прийняті сучасною Конституцією Іспанії, але право регулювати і реалізовувати передано різним автономним співтовариствам країни [3].

Право Іспанії бере свій початок від ініціативи іспанського народу через демократичні вибори інститутів влади. Однак, частина законодавства походить від наднаціональних інституцій Європейського Союзу, які також володіють демократичною легітимністю. Іспанська правова система належить до континентальної сім'ї, це означає, що вона ґрунтується переважно на законі в широкому значенні (закони і нормативні акти), а також, у меншій мірі, на судових рішеннях і звичаях. Окрім того, це складна правова система, в якій законодавство автономних спільнот співіснує з національним [4].

Основи сучасної буржуазної правової системи Іспанії склалися головним чином в ХІХ столітті, коли після звільнення країни від французької окупації (1808-1814 рр.) протягом кількох десятиліть були прийняті кодекси законів по окремих галузях права. У цих кодексах відбився вплив права Франції і частково інших європейських країн, що випередили Іспанію в капіталістичному розвитку, а також деяких латиноамериканських держав – колишніх іспанських колоній. Однак в

цілому формування сучасного права відбувалося на базі багатой історії власного законодавства, що нараховує багато століть. Основним джерелом права є законодавчі та інші нормативні правові акти, ієрархію яких становить Конституція, органічні і звичайні закони парламенту, декрети Короля (фактично Ради міністрів), підзаконні акти органів державного управління.

Правовій системі Іспанії відомі інститути делегованого і термінового законодавства. Акти, що видаються урядом на основі делегування законодавчих повноважень, називаються «законодавчими декретами». У надзвичайних і термінових випадках Уряд має право видавати тимчасові законодавчі акти у вигляді декретів-законів (вони, однак, не можуть стосуватися основних інститутів держави і права, обов'язків і свобод громадян), які повинні бути розглянуті і затверджені Кортесами в 30-денний термін [5].

Конституція 1978 року передбачає, що поряд з законами, прийнятими Генеральними Кортесами, можуть видаватися, навіть з питань, віднесених до відання держави, законодавчі акти автономних областей. Такі акти видаються в порядку делегованого законодавства, на основі принципів і директив, зазначених в загальнодержавному законі, і повинні містити умови контролю за відповідними нормами з боку Генеральних кортесів.

Згідно з Конституцією міжнародні договори, укладені відповідно до встановлених вимог, стають після їх публікації в Іспанії складовою частиною внутрішнього законодавства. Їх положення можуть бути скасовані, змінені або припинені тільки в порядку, визначеному в самих договорах, або відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права [6].

Значну увагу слід звернути на право ЄС, яке є автономною правовою системою, що застосовується в Іспанії і чий акти є вищими за юридичною силою щодо національних законів в ієрархії джерел, за якою міжнародні договори розташовані вищому рівні, ніж закони самої держави. Що стосується сили Конституції, то нині тривають великі дебати між двома поглядами. Згідно з першим, визнається примат Конституції, а за другим поглядом – визнається примат міжнародних договорів. На практиці у єдиному випадку, коли Конституція і договори суперечили, Конституція була змінена, щоб бути у відповідності з договором. Щодо цього, право ЄС ділиться на первинні і похідні джерела. Первинні мають свої витoki з договорів, ратифікованих Іспанією, а похідні походять від інституцій ЄС. Всі закони, що походять від інституцій ЄС безпосередньо застосовні в Іспанії в силу Договору про Європейський Союз, ратифікованого Іспанією і, таким чином, перетвореного на частину внутрішнього іспанського законодавства. З огляду на те, що договори мають більш високе ієрархічне положення в порівнянні з законодавством, у разі правової колізії, пріоритет буде визнаний за нормами міжнародного договору [7, с. 35].

Підводячи підсумок варто зазначити, що Королівство Іспанія це унітарна держава з високим ступенем децентралізації, що розташована на південному заході Європи. За формою правління – парламентська конституційна монархія. Главою держави є король, однак реальна виконавча влада належить прем'єр-міністру, який очолює уряд, законодавча влада здійснюється Генеральними кортесами – парламентом, що складається з Сенату (265 депутатів) і Конгресу депутатів (350 депутатів).

Державне будівництво в Іспанії тривало досить довго, однак остаточна модель державного ладу почала формуватися наприкінці ХХ століття. Вищим законом Іспанії є Конституція Іспанії 1978 року, яка регулює функціонування державних органів, і основних прав іспанського народу, а також організацію та компетенцію різних автономних спільнот.

Література

1. Волкова Г. И. Политическая история Испании 20 века : учеб. пособие / Г. И. Волкова, А. В. Дементьев. – М. : Высшая школа, 2005. – 192 с.
2. Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960-1982 роки) : монографія / В. Ю Годлевська ; МОН України ; Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 160 с.
3. Испания в 1975-1982 г. г. Переход к демократии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.promotour.info/spain/history/history48.php>
4. Испания в начале XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.promotour.info/spain/history/history51.php>
5. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. Т. 1. Часть Общая: конституционное право, человек, общество / Отв. ред. Б. А. Страшун. – М., 1993.
6. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kommentarii.org/strani_mira_eciklopediy/ispaniy.html

7. Система державного управління Королівства Іспанія: досвід для України / уклад. Х. М. Дейнега ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. - К. : НАДУ, 2012. – 40 с..

Yatsyshyn M., Poluchovich M. From totalitarianism to democracy: the Spanish experience.
The historical experience of law-making and state-building of the Kingdom of Spain is covered.

Keywords: Spain, Constitution, monarchy, parliament, autonomy, government.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НА ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

М. М. Яцишин, Н. Р. Попович

Висвітлено особливості формування конституційної системи Польщі в різні історичні періоди, досліджено державний устрій Польщі та процеси взаємодії державних органів між собою.

Ключові слова: Польща, правова система, рецепція, римське право, Березнева Конституція, Квітнева Конституція, Конституція 1997 року, сейм, сенат, президент, європейська інтеграція.

Дослідження становлення та діяльності державно-правових інститутів Польщі в різні історичні періоди, висвітлення проблем їх розвитку та вдосконалення в умовах загальнодержавного будівництва є актуальним для їх наукового вивчення в контексті становлення конституційної системи Польщі сьогодення та використання цього досвіду для сучасного українського правотворення та державного будівництва.

Значний внесок у вивчення феномену польського права внесли Кутшеба С., Летовска Е., Осятинський В., Паславська О., Тищик Б., Шаганенко В. та інші.

Кожна національна правова система держави має свої історичні особливості виникнення та існування. Правова система Польщі не є виключенням, адже має свою багату та складну державно-правову історію.

В історії розвитку сучасної правової системи Польщі можна виділити три основні етапи її формування. Перший етап включає період від виникнення польської державності до 90-тих років ХХ ст.; другий етап тривав з часу виходу Польщі з РЕВ та Варшавського договору і створення незалежної держави до прийняття Конституції 1997 р.; третій етап – сучасний, характеризується вступом до Європейського Союзу, імплементації норм міжнародного права й побудови сучасної європейської держави.

Характеризуючи перший етап розвитку правої системи Польщі, варто відмітити, що істотний вплив на формування сучасної правової системи Польщі мали римське та німецьке право. Так, важливим чинником для запозичення римського права стало прийняття християнства в 966 р. за правління короля І. Мешка. Так, А. Дебінський зазначає, що саме цей факт сприяв тому, що Польща потрапила під вплив латинської цивілізації (західноєвропейської), на відміну від інших східних слов'ян, які стали віруючими східної церкви і життя яких регулювалося відповідно до візантійського права. Прийняття християнства спричинило прихід духовенства, яке отримало освіту відповідно до канонічного права і римського права поза межами Польщі [1].

Рецепція норм римського права в правову систему Польщі розпочалася з XIII століття, як правило, через нормативно-правові акти інших країн. Багато в чому воно йшло через Німеччину, але агресивна політика німецьких феодалів ускладнювала цей процес. Так, Б. Й. Тищик, виділяє у XIII ст. три основні правові системи: польське земське право (звичаєве), німецьке та канонічне право [2, с. 121].

З середини XIII століття на польських землях стало поширюватись німецьке право, основним джерелом якого був збірник «Саксонське зеркало». На його базі було створене магдебурзьке, хелмінське, любекське право [2, с. 117].

Так, польське право на момент XVI ст. не було кодифіковано на відміну від інших європейських країн у цей період. Норми звичаєвого права, статuti, конституції були охоплені у XVI ст. у збірниках, але це не була повноцінна кодифікація [3, с. 56].

У XVI ст. в польських містах значний вплив, окрім римського права мала німецька «Кароліна», видана Карлом V у 1532 р. Але у XVI-XVII ст. міське право почало віддалятися від німецької традиції на користь польської.

Важливим досягненням цього етапу є прийняття 3 травня 1791 р. Конституції Речі Посполитої, яка залишила вагомий слід в історії польської держави. Незважаючи на обмежений характер Конституції, беззаперечним досягненням були кілька факторів: по-перше, відновлення єдиних державних органів влади й управління; по-друге, установлення принципу розподілу гілок влади; по-третє, проголошувались громадянські свободи. Проте вже в 1795 р. польська держава втратила свою незалежність і була поділена між Австрією, Пруссією та Росією, у результаті чого правовий розвиток кожної з трьох частин відбувався ізольовано один від одного й зазнав впливу зазначених правових систем. Одразу ж на цих землях було запроваджено нові адміністративні органи, законодавство, мову, податки, що зумовило знищення власної національної правової системи [4, с.103-104].

У 1808 р. в період короткочасного французького панування на території Варшавського князівства був введений знаменитий Кодекс Наполеона (Французький цивільний кодекс), в 1809 р. – Французький торговий кодекс. Рецепція французьких кодексів визначила розвиток польського приватного права в XIX і навіть XX ст.

У період 1815-1915 рр. Польське Королівство як автономія у складі Російської імперії зазнала значного впливу від наполеонівських воєн у правовій складовій. Був запроваджений Кодекс Наполеона. 15 листопада 1815 р. цар Олександр I схвалив і підписав Конституцію, яка була видана у Варшаві польською та французькими мовами, а у грудні вона набула юридичної сили. У правовій системі продовжували діяти французькі кодекси, але в 1825 р. Сейм ухвалив, а король ввів у дію новий Цивільний кодекс, одним із основних положень якого було відновлення церковного шлюбу [5, с.193].

У листопаді 1918 р. починається національне відродження Польщі, і вона стає незалежною державою. У 1919 р. політичні партії, уряд, Конституційна комісія, Сейм подають проекти основного закону, усього їх було 11. Шляхом досягнення компромісу 17 березня 1921 р. була прийнята Конституція, яка поклала початок новому конституційному розвитку II Речі Посполитої та сучасному конституціоналізму. В Конституції проголошувалось, що верховна влада належить народу. Це означало, що всі суспільні верстви населення можуть впливати на вирішення будь-яких державних проблем [6, с. 58].

У наслідок травневого перевороту 1926 р. в Польщі був запроваджений тоталітарний режим, який зводив нанівець основні принципи, що лежали в основі Березневої конституції 1921 р. 23 квітня 1935 р. була прийнята нова Конституція, яка отримала назву Квітнева. Конституція 1935 року впроваджувала в Польщі нову систему державно-політичного устрою, відкинувши основні засади парламентського устрою, в тому числі засади верховенства влади народу і поділу влади. Основними її засадами були: держава є спільним благом усіх громадян; єдність і неподільність державної влади; елітаризм; співпраця громадян з державою для загального добра; вірність державі і праця для її процвітання; і нарешті – відмова від опозиційності до влади [7, с. 18].

За Квітневою Конституцією Президент став єдиним джерелом і носієм державної влади. Компетенція парламенту була обмежена повноваженнями Президента, тому парламенту Конституція відводила другорядну роль.

Коли почалась Друга світова війна, Німеччина розгромила збройні сили Польщі. На допомогу прийшли радянські війська, які зберегли польську націю від повного знищення, і тоді владою у країні заволоділи комуністи. 22 липня 1952 р. Сейм прийняв нову Конституцію польської держави. Саме в цьому документі вперше була закріплена назва – Польська Народна Республіка. За основу взяли принципи «сталінської» Конституції 1936 р. Конституція 1952 р. скасувала інститут Президента, замінивши його на Державну раду. І лише в 1989 р. цей інститут був відновлений. Ліквідувався поділ влади, верховним органом і виразником волі трудящих міст і сіл оголошувался Сейм. Декларувалися основні права, свободи й обов'язки громадян, насамперед економічні, соціальні й культурні. У конституції не говорилося про приватну власність, але гарантувалася охорона особистої власності громадян та індивідуальної власності селян, ремісників [8, с.112].

Отже, щодо першого етапу формування правової системи Польщі можна зробити висновки, що сформувавшись на ґрунті власного звичаєвого та римського приватного права, польське право не мало історичної можливості послідовно розвиватись в межах самостійної правової системи, а стало прикладом інтеграційного утворення на основі поєднання національного права та інших елементів, серед яких вагоме місце займає римське право.

Коли зникла з політичної карти світу така держава, як Радянський Союз, з'явилась гостра необхідність нової конституції, яка відповідала б усім юридичним властивостям сучасної конституції. У кінці 80-х рр. у Польщі вже починають відбуватися зміни не лише суспільні, а й політичні, які

характеризувалися появою нових державних інститутів, притаманних демократичній державі, наприклад, інститут омбудсмена. У 1980 р. був створений Вищий адміністративний суд, у 1981 р. – Державний трибунал, а в 1985 р. – Конституційний трибунал [7, с. 20].

Найбільш сприятливим моментом для прийняття нової Конституції був період відразу ж після 1989 р., але Польща не мала готового проекту Конституції. Створювались дві окремі комісії в Сеймі й Сенаті, які починали працювати над проектами Конституції, але їх діяльність не була взаємопов'язана, тому часто виникали конфлікти, які затяглися аж до прийняття так званої «Малої конституції». Порядок підготовки та прийняття Конституції був визначений у спеціальному конституційному законі «Про порядок розробки та схвалення Конституції Республіки Польща» від 23 квітня 1992 р. Парламент сформував Конституційну комісію в складі 46 послів Сейму і 10 сенаторів. Її поділили на кілька підкомісій, які мали право залучати до роботи експертів, фахівців-практиків, науковців та ін. До секретаріату Конституційної комісії було подано 7 проектів основного закону, але їх так і не обговорювали, бо у травні 1993 р. Президент розпустив парламент [9, с. 63-65].

2 квітня 1997 р. Конституція Республіки Польща була схвалена Народними Зборами, а вже 25 травня відбувся референдум, відповідно до якого за нову Конституцію проголосувало 53,45% населення. Конституція Республіки Польща набрала чинності 17 жовтня 1997 р. та діє дотепер без змін і доповнень.

На думку польського вченого В. Моежа, у процесі розробки творці Конституції 1997 року насправді не мали вибору між запровадженням або відхиленням принципу поділу влади, оскільки вони мали намір підтвердити систему принципів, обов'язкових для демократичної правової системи, а політична система Республіки Польща, як вказано у преамбулі Конституції 1997 р, мала відображати європейські стандарти і забезпечувати право громадян РП суверенно й демократично вирішувати долю своєї батьківщини. Більше того, обов'язковість принципу поділу влади, як засади державного ладу, було підтверджено судовою практикою Конституційного Трибуналу, що передувала прийняттю Основного закону в 1997 році [10, с. 385].

Згідно з Конституцією 1997 р. законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат. Фактична нижня палата – Сейм – складається з 460 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. На такий строк і у такий самий спосіб формується верхня палата – Сенат, до складу якої входять 100 сенаторів. Віковий ценз щодо пасивного виборчого права встановлено у 21 і 30 років для кандидатів відповідно у депутати і сенатори. За визначених у Конституції умов Президент повинен або може розпустити Сейм. Можливий й саморозпуск нижньої палати на основі її власного рішення, ухваленого більшістю у дві третини від загального складу палати. Розпуск або саморозпуск Сейму означає одночасне припинення повноважень Сенату [11].

Відповідно до Конституції 1997 р., вирішальну роль у законотворенні відіграє Сейм. Законопроекти спочатку розглядаються у Сеймі, після чого передаються до Сенату. Якщо останній протягом визначеного строку не ухвалить рішення щодо законопроекту, закон вважається прийнятим у редакції, запропонованій Сеймом. Якщо Сенат запропонує поправки до законопроекту або відхилить його в цілому, відповідні пропозиції можуть бути відкинуті за рішенням Сейму, ухваленим абсолютною більшістю депутатів, і закон буде фактично прийнятий знову ж таки в редакції нижньої палати.

Президент може застосувати вето щодо прийнятого закону, яке долається за рішенням саме Сейму, ухваленим більшістю у три п'ятих у присутності на відповідному засіданні цієї палати не менше половини від її загального складу. Як альтернатива, Президент до підписання закону може звернутися до Конституційного Трибуналу з питання його конституційності. Такий конституційний контроль щодо, зокрема, законів має назву попереднього, або прелімінарного, і в практиці світового конституціоналізму не набув поширення. В Конституції 1997 р. прямо застерігається, що Президент не може відмовити у підписанні закону, визнаного Конституційним Трибуналом конституційним. Сейм уповноважений призначати референдуми «з питань, які, мають особливе значення для держави» (ст. 125 Конституції 1997 р.). Відповідним правом наділений й Президент, але реалізує його за згодою Сенату [11].

Згідно з Конституцією 1997 р. виконавчу владу здійснюють Президент і Рада Міністрів. При цьому Президента визначено «верховним представником Польської Республіки і гарантом наступництва державної влади» (ст.126). Крім того, він «доглядає дотримання Конституції, стоїть на сторожі суверенітету і безпеки держави, а також недоторканості і неподільності її територій». Президент обирається шляхом загальних виборів строком на п'ять років, причому та сама особа може бути переобрана лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у Президенти – 35 років. Президент може бути притягнений до відповідальності перед Державним Трибуналом за порушення Конституції

або закону, а також за вчинення злочину. Рішення про його обвинувачення ухвалюється на спільному засіданні палат більшістю у дві третини від загального числа їх членів. Президент формально наділений досить широкими повноваженнями, частину з яких він здійснює на власний розсуд і без контрасигнування (підписання, скріплення) його відповідних актів Головою Ради Міністрів. До таких передусім віднесені повноваження подавати до Сейму щодо притягнення до відповідальності перед Державним Трибуналом членів Ради Міністрів, а також призначати на ряд державних посад з питань «особливої важливості» [11].

Уряд – Рада Міністрів – визначений як такий, що «здійснює внутрішню і зовнішню політику Польської Республіки» (ст.146 Конституції 1997 р.). При цьому встановлено, що уряд забезпечує внутрішню і зовнішню безпеку держави і публічний порядок, здійснює загальне керівництво у сфері зносин з іншими державами і міжнародними організаціями і у сфері обороноздатності. До складу Ради Міністрів входять Голова Ради Міністрів і міністри, але застерігається, що до нього можуть бути включені голови комітетів, визначених у законах. Згідно зі ст.148 Конституції 1997 р. Голова Ради Міністрів «керує роботою Ради Міністрів, забезпечує здійснення політики Ради Міністрів і визначає способи її здійснення, координує і контролює роботу членів Ради Міністрів, здійснює нагляд за територіальним самоврядуванням у межах і формах, визначених у Конституції і законах». Міністри уповноважені керувати у конкретних сферах державного управління або виконувати завдання Голови Ради Міністрів. Передбачено, що зміни до складу Ради Міністрів вносить Президент за поданням Голови Ради Міністрів, чим фактично наголошено на ключовій ролі останнього стосовно урядової організації [11].

Вищим судом у системі судів загальної юрисдикції постає Верховний Суд, який, зокрема, уповноважений здійснювати нагляд за діяльністю загальних і військових судів щодо правової відповідності прийнятих ними рішень. Функціонує також система адміністративних судів на чолі з Вищим адміністративним судом. Усі судді призначаються на посаду Президентом безстроково і обіймають її до досягнення 65-річного віку. Президент здійснює такі призначення за поданнями Загальнопольської судової ради, більшу частину складу якої становлять члени, обрані самими суддями з числа суддів [11, с.150].

Органом спеціальної юрисдикції є Державний Трибунал, більшість членів якого обирається Сеймом на строк власних повноважень. При цьому не припускається відповідне членство депутатів і сенаторів. Конституційно застерігається, що не менше половини членів Державного Трибуналу повинні мати кваліфікацію, необхідну для зайняття посади судді. Головою Державного Трибуналу є за посадою перший голова Верховного Суду. Органом конституційної юрисдикції є Конституційний Трибунал, до складу якого входить п'ятнадцять суддів, що обираються Сеймом строком на дев'ять років. Голову і заступника голови Конституційного Трибуналу призначає Президент з числа кандидатів, визначених самим цим органом. До компетенції Конституційного Трибуналу віднесено, зокрема, розгляд конституційних скарг індивідів щодо конституційності застосованих по відношенню до них нормативних актів.

У Конституції 1997 р. йдеться також про деякі інші важливі державні інститути, частина з яких була утворена ще у попередній період державно-правового розвитку країни. Але статус цих інститутів у ній лише позначено, а деталізацію здійснено на основі відповідних законів.

За формою державного устрою Польська Республіка є унітарною державою. У ст.15 Конституції 1997 р. встановлено, що адміністративно-територіальний устрій слугує децентралізації публічної влади, а «засади поділу території держави визначаються законом з урахуванням соціальних, господарських і культурних зв'язків і з метою забезпечення територіальним одиницям здатність виконувати публічні завдання» [11]. Для цілей врядування територія держави поділена на воєводства, повіти і гміни, причому гміна визнана основною одиницею територіального самоврядування. Згідно зі ст.163 «територіальне самоврядування виконує публічні завдання, не віднесені Конституцією або законами до компетенції органів інших публічних влад». На всіх рівнях адміністративно-територіального устрою строком на чотири роки населенням обирається представницький орган – сеймик воєводства, рада повіту і рада гміни. Формуються також виконавчі органи, але на різних рівнях по-різному. В разі грубого порушення відповідним представницьким органом Конституції або законів він може бути розпущений Сеймом за поданням Голови Ради Міністрів [11, с.186].

Третій етап розвитку правової системи Польщі характеризується вступом до Європейського Союзу, імплементацією норм міжнародного права й побудови сучасної європейської держави.

Період активної роботи Польщі з Європейським Союзом розпочався в 1991 р. з прийняттям Угоди про асоційоване членство і тривав до 2004 р. Зазначена Угода була підписана 16 грудня 1991

р., визначала напрями роботи на наступні десять років і набрала чинності лише з 1 лютого 1994 р. За цей період польськими державними органами було розроблено так звану «Програму дій», яка започаткувала напружену роботу з виконання п'яти основних етапів з визначенням обсягів у кожній сфері. Період з 1991 по 1994 рр. характеризувався проведенням активних політичних та економічних реформ, зміною авторитарного режиму на демократичний, забезпеченням принципу політичного плюралізму. Потрібно зазначити, що на початкових етапах підготовки до вступу в ЄС виявлялись і негативні тенденції (зупинялось виробництво, зростало безробіття, знижувався прожитковий рівень тощо), але виважена зовнішня та внутрішня політика Польщі не викликала сумнівів у європейських держав. Так, першою Польщу підтримала Німеччина, уклавши низку угод про добросусідство, фінансову допомогу і співпрацю. Наступними стали Данія та Франція, які уклали угоду про технічну й фінансову підтримку [2].

У травні 1995 р. Євросоюз прийняв документ під назвою «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу», був визначений список законодавчих актів, які країни-кандидати мали прийняти для інтеграції в єдиний ринок ЄС, а також містилися рекомендації щодо прийняття й реалізації цих нормативно-правових актів.

У 2003 р. відбувся референдум, де 87,45% поляків висловили бажання вступу до Європейського Союзу. Сучасне законодавство характеризується великою кількістю нормативно-правових актів різних за принципом ієрархії, але основними формами права є кодекси.

Отже, вивчення зарубіжного досвіду відіграє досить важливу роль в процесі пошуку шляхів підвищення ефективності державного управління. Національна правова система Польщі пройшла доволі довгий і нелегкий шлях формування, починаючи від моментів занепаду, закінчуючи моментом стрімкого розвитку. Становлення правової системи проводилось на основі різних джерел, зокрема на рецепції римського права, впливу норм держав-окупантів та міжнародних організацій. Сучасний період формування правової системи характеризується удосконаленням останньої та її гармонізації з системою права ЄС.

Література

1. Debinski A. Geneza, filozofia i miedzynarodowy kontekst prawa polskiego. Rozdział I. Prawo rzymskie a kultura prawna w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gandalf.com.pl/files/products/text/325610.pdf>
2. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X - початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.
3. Ковальски Ежи С. Ч. Общая теория становления и эволюции механизма конституционной государственности в Польше : авто-реф. дисс. ... док. юрид. наук. : спец. 12.00.01 / С. Ч. Ежи Ковальски ; НОУ ВПО «Юридический институт». – СПб., 2011. – 57 с.
4. Тищик Б. До питання про розробку, прийняття та суть першої конституції Польщі від 3 травня 1791 р. / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. – 2006. – № 42. – С. 103–115.
5. Peretiatkiewicz A. Rewizja Konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej // Przegląd wszechpolski. – 1925. – 93 s.; Siemiński J. Jak prawnie pisac (z powodu ustawy o zmianie Konstytucji z dnia 2.VIII. 1926 r.). – Warszawa, 1926. – 211 s.
6. Летовска Е. Конституция возможностей / Е. Летовска // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1997. – № 3–4. – с. 52–62.
7. Паславська О.Я. Становлення та конституційний розвиток Польської Республіки (1918–1939 рр.) : автореф. дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. Я. Паславська ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 20 с.
8. Кутшеба С. Очерк истории государственного и общественного строя Польши / С. Кутшеба. – СПб., 1907. – 288 с.
9. Осятыньский В. Краткая история Конституции / В. Осятыньский // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1997. – № 3–4. – с. 62–67.
10. Mojak V. Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej / V. Mojak. – Lublin : Polskie Wydawnictwo UMCS, 2007. – 664 s.
11. Nasza Konstytucja. Cykl odczytow urzadzonych staraniem dyrekcji szko³y nauk Politycznych w Krakowie od 12-15 Maja 1921 r. Przy udziale: Wład. Abrahama, Tad. Dwernickiego, Stan. Estreichera, W³.L.Jaworskiego. St.Kutrzeby, M.Rostworowskiego. St.Wroblewskiego i Fryd. Zolla. – Krakow: Nakladem autorow, 1922. – 228 s.

Yatsyshyn M., Popovych N. Certain aspects of constitutional development of Poland. *The peculiarities of the formation of the constitutional system of Poland in different historical periods are highlighted, the state system of Poland and the processes of interaction between state bodies are studied.*

Keywords: Poland, legal system, reception, Roman law, the March Constitution, The April Constitution, Constitution of 1997, Diet, Senate, President, European integration.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КИТАЙСЬКОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

М. М. Яцишин, В. О. Сергієнко

Розкрито загальні закономірності та особливості виникнення і розвитку держави і права в Китаї.

Ключові слова: держава, конфуціанство, легізм, право, Стародавній Китай.

Висвітлення процесу державо- і правотворення у країнах давніх східних цивілізацій, а саме Китаю, є актуальним питанням на сьогодні, оскільки згідно з даними сучасної історичної науки, саме там і виникли перші паростки людської цивілізації.

В Україні правовим питанням у країнах Сходу, а саме Китаю, присвячено статті: Аннерса Е., Бостана Л. М., Глиняного В. П., Крестовської Н. М., Маймескулова Л. М., Макарчука В. С., Россіхіна В. В., Тихоненкова Д. А., Трофанчука Г. І., Цвіркуна Ф. та інших.

Право Китаю – є одним із найдавніших та найвідоміших у світі та нараховує приблизно декілька тисячоліть. Правове розуміння цієї країни формувалося під впливом таких філософських шкіл як конфуціанство та легізм.

Конфуціанство і легізм різняться одна від одної, у той час як обидві вимагають урядової ієрархії, але разом вплинули і продовжують впливати на розвиток культурних, соціальних і правових норм в Китаї.

Вчення Конфуція досить вагомо вплинуло на процес формування китайського права (551-479 рр. до н.е.). За конфуціанством, суспільні відносини – це частина суспільної думки (переважання норм моралі перед правовими нормами), тобто основна передумова конфуціанства є ідея доброти людей. Конфуцій вважав, це не лише призведе до гармонійного соціального порядку, але і підвищить внутрішній світ кожної особи. Важливо відзначити, що цей напрям до ХХ ст. визначав не тільки ставлення населення до держави і права, але формував і формує спосіб життя і мислення китайців і до нашого часу. Він упродовж понад 2000 років був визнаний ідеологічною основою не тільки китайської державності, але й китайського суспільства в цілому [1].

Видатним теоретиком легізму, який формується у III ст. до н.е. вважається Шан Янь (IV ст. до н.е.). Це вчення засноване на тому, що влада повинна ґрунтуватися не стільки на добротності правителів, скільки на правлінні законів. Представники цієї течії вважали, що жорсткі закони є єдиним способом регулювання відносин між державою та населенням. Основна ідея – рівність всіх перед законом, наслідком чого стала роздача титулів не за народженням, а за реальними заслугами, згідно із якою будь-яка проста людина мала право брати участь в управлінні державними справами [2].

Легізм був теоретичним обґрунтуванням тоталітарно-деспотичного управління державою і суспільством, яке першим у китайській теорії добилося статусу єдиної офіційної ідеології в першій централізованій імперії Цинь (221–207 рр. до н.е.), відсунувши тим самим на задній план конфуціанство. Подібний стан речей зберігався недовго, оскільки наприкінці III ст. до н.е. імперія Цинь занепала.

Після проголошення республіки у 1911 р. у Китаї створювалися нові кодекси. Так, у 1912 р. прийнято Кримінальне уложення, яке в 1928 р. було модернізоване і перейменоване в Кримінальний кодекс. У 1929-1931 рр. набув чинності Цивільний кодекс, що регулював питання цивільного і торгового права; у 1930 р. був прийнятий Земельний кодекс; у 1932 р. – цивільно-процесуальний кодекс [3].

Після перемоги комуністичної партії, яку очолював Мао Цзедун, Китай 1 жовтня 1949 року став Народною республікою. Наслідуючи Радянський союз, він керується ідеологією марксизму-ленінізму. Розпочалася законотворча діяльність, заснована на досвіді Радянського Союзу, в 1950-1951

рр. було прийнято закони, що регулювали цивільно-правові, сімейно-правові, земельно-правові відносини: про шлюб, профспілки, аграрну політику, про судову організацію [4].

У 1954 р. було прийнято першу Конституцію Китаю (за зразком радянської конституції 1936 р.), яка проголосила його державою народної демократії, керованою робітничим класом і заснованою на спільці робітників і селян, а також закріпила принцип соціалістичної законності. Найважливіше місце серед проголошених конституцією прав займали соціальні права. Окрім загальнодемократичних свобод слова, друку, зборів, союзів, недоторканності особи і житла, закріплювалося традиційно важливе для китайців право на подання скарг в державні органи. За громадянами закріплювалися і обов'язки: дотримуватися конституції, платити податки, берегти суспільну власність.

У 1957 р. починається конфронтація між Китаєм і Радянським Союзом, а в 1960 р. відбувається повний розрив відносин між ними. У період так званого «великого стрибка» (1957-1976) політична і правова система КНР зазнала сильного ідеологічного тиску. У галузі права це виявилось в розвитку нігілістичних тенденцій, пов'язаних зі зниженням ролі представницьких органів державної влади, процесом ліквідації державних контрольних органів у сфері організації виробництва [5].

У 1975 р. була прийнята друга Конституція КНР, яка складалася лише з 30 статей, була надто ідеологізована та закріплювала і легалізувала державно-політичні інститути, які сформувалися в період культурної революції; направлена на звуження повноважень найвищих представницьких органів державної влади. Було вилучено положення про рівність усіх громадян перед законом, що містилося в попередній Конституції КНР 1954 р. Скасовувалася прокуратура, суди ставилися під контроль ревкомів, за якими стояли військові комітети провінцій і органи безпеки [6].

У 1978 р. було прийнято третю Конституцію КНР, що зберегла ідейно-політичні засади колишнього курсу. Вона була компромісним варіантом, що поєднувала реалії нової політичної ситуації, при якій намітилася відмова від догм марксизму-ленізму і ідей Мао Цзедуну при збереженні зовнішнього нейтралітету щодо нього. У ній було закріплено статус державних органів представницької, виконавчої влади і органів прокуратури та їх повноваження, проголошено основні права і обов'язки громадян [6].

Отже, Конституції 1954, 1975, 1978 рр. закріпили комуністичний режим в країні, панівну роль ідеолого-бюрократичної держави.

У 1979 р. було проголошено новий курс, пронизаний ідеями реформ, перш за все, у галузі економіки, пов'язаний з модернізацією промисловості, сільського господарства, а також розвитком науки і техніки. Паралельно розпочався новий етап кодифікації і розроблення нового законодавства: було прийнято Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси, а також закон про змішані підприємства.

У 1982 р. була прийнята четверта Конституція КНР, яка остаточно закріпила процеси відновлення дії основних принципів сучасної держави та закріпила суспільну і колективну власність. Разом із тим, дозволялося вести індивідуальне господарство, вкладати особистий капітал у виробництво. Поправки до конституції, внесені до 1982 р., узаконили приватне господарство і оренду землі. Також відновила колишнє значення декларація громадських прав. У ній знайшов віддзеркалення тільки один аспект свободи думки — свобода віросповідання [7].

Отже, право Китаю на сучасному етапі оновлене і своєю зовнішньою формою відображає романо-германську модель. Проте правовий менталітет китайців, їхня правова свідомість і правова поведінка не вписуються в романо-германську модель та залишаються в рамках традиційної конфуціанської концепції праворозуміння. Сприйнята китайським правом структура романо-германського права, система його джерел, кодифікація, інші форми нормотворчої діяльності, а також юридична техніка, на ґрунті китайської дійсності справили великий вплив на розвиток китайського суспільства.

Література

1. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу / Б. Й. Тищик. – Л.: Світ, 2001. – С. 123–125.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. М., 1996.
3. Порівняльне правознавство: підручн. для студ. юрид. спеціальн. вищих навч. закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов. - Х.: Право, 2003. – 274 с.
4. Бехруз Х. Сравнительное правоведение : учебник для вузов / Х. Бехруз. – М. : ТрансЛит, 2008. – 504 с.
5. Поправки к Конституции Китайской Народной Республики. // Право и жизнь. – № 23. – 1999.

6. Хома Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн / Н. М. Хома. – Л. : Новий Світ, 2012. – С. 86.
7. Крестовська Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн [Текст]: хрестоматія-практикум / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – Х.: Одіссей, 2010. – 488 с.

Yatsyshyn M., Sergienko V. Some aspects of Chinese legal understanding. *The general patterns and features of the origin and development of the state and law in China are revealed.*

Keywords: *state, Confucianism, legalism, law, Ancient China.*

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС СІМЕЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ

Н. І. Вознюк

У статті досліджено питання реалізації права на державну соціальну допомогу у разі пропуску строку звернення за такою допомогою.

Ключові слова: державна соціальна допомога, процедурні строки, присікальні строки, соціальний захист

Державні соціальні допомоги є ключовою, у багатьох випадках єдиною матеріальною підтримкою осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Тому питання виникнення, зміни та припинення правовідносин у цій сфері не втрачають своєї актуальності.

Обов'язковою складовою алгоритму виникнення правовідносин у сфері державних соціальних допомог є звернення за отриманням допомоги правомочної особи або її представника у межах строків, визначених законодавством. Слід зазначити, що у сфері державних соціальних допомог строки звернення не завжди є абсолютно визначеними. Темпоральним фіксатором у такому разі є тривалість впливу соціального ризику на особу або сім'ю. Так наприклад, особа може звернутись за призначенням державної соціальної допомоги в будь який момент, коли вона є малозабезпеченою [1], особою з інвалідністю та не одержує пенсію або інші соціальні виплати [2], одинокою матір'ю [3] тощо.

Проте, щодо певних видів допомог строки звернення є абсолютно визначеними. У разі, якщо правомочна особа або її представник до спливу такого строку не реалізує своє право без поважних причин, наслідком може бути припинення права на державну соціальну допомогу. Такі присікальні строки звернення, наприклад, наявні у процедурі призначення державної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами (звернення має надійти не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами), допомоги при народженні дитини (звернення за її призначенням повинно надійти не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини), допомоги при усиновленні дитини (звернення за її призначенням необхідно подати не пізніше дванадцяти місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини) [3], допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого (допомога на поховання надається в день звернення за нею протягом шести місяців після смерті особи) [4] тощо.

Проте, зі збігом законодавчо встановленого строку звернення особа не втрачає безумовно соціальні гарантії, що надані їй законом, зокрема можливість реалізації свого права на отримання грошової допомоги у виключних випадках із застосуванням судових заходів захисту свого права (шляхом пред'явлення позову). Така правова позиція сформульована Верховним Судом у справі № 810/2517/18 від 13 травня 2020 р. щодо пропуску строку звернення до уповноваженого органу із заявою про призначення одноразової грошової допомоги, внаслідок настання інвалідності як військовослужбовцю, захворювання якого пов'язане з проходженням військової служби [5].

Аналіз судової практики показує, що суди при винесенні рішення у першу чергу зважають на належність та допустимість доказів того, що особа з об'єктивних та незалежних від неї обставин не мала можливості звернутись із заявою про призначення державної соціальної допомоги у законодавчо визначений строк. Згідно висновків Верховного Суду, виключними підставами для визнання судом поважними причин такого пропуску може бути лише наявність об'єктивно непереборних обставин, які пов'язані з дійсними істотними перешкодами чи труднощами для своєчасного вчинення відповідних дій та підтверджені належними доказами [5].

У деяких випадках факт наявності таких обставин та продовження відповідних процедурних строків встановлюється нормативним актом. Так, наприклад, з метою посилення соціального захисту

населення на період вжиття заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, продовжено строки виплати окремих державних соціальних допомог та строки звернення за їх призначенням (постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2020 р. № 264 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги» [6]).

Одночасно, відповідно до висновків Верховного Суду, при вирішенні спору щодо права на державну соціальну допомогу в разі пропуску строку звернення необхідно враховувати той факт, що заявниками можуть виступати не тільки особи, які мають право на державну соціальну допомогу, а й їх представники, які діють в інтересах правомочної особи. Наприклад, представниками дитини, які можуть звертатись за призначенням державної соціальної допомоги можуть бути: батьки, опікуни, піклувальники, усиновлювачі, батьки-вихователі, прийомні батьки; адміністрації закладів охорони здоров'я, навчальних та інших дитячих закладів, на які згідно статті 245 Сімейного кодексу України [7] покладаються функції опікуна та піклувальника щодо дитини.

Так, Верховний Суд вказує на те, що допомога при народженні дитини за своєю природою є допомогою самій дитині, а не її законним представникам – батькам. Неможливість своєчасного звернення одним з батьків до органу, який здійснює призначення допомоги при народженні дитини, призводить до порушення інтересів дитини. Тому відмову виплатити допомогу при народженні дитини у зв'язку з пропуском 12 місячного строку звернення з відповідною заявою, за умови що пропуск такого строку відбувся з об'єктивних, незалежних від волі позивача причин, не можна визнати обґрунтованою. Подібна правова позиція висловлена Верховним Судом у постановках від 14.02.2018 р. у справі № 591/610/16-а [8], від 02.10.2018 р. у справі № 495/3711/17 [9], від 05.09.2018 р. у справі № 223/859/16-а [10], від 07.04.2020 р. у справі № 226/450/17 [11].

З огляду на викладене, можна зробити такі висновки:

згідно чинного законодавства, можна виокремити два види строків звернення за призначенням державних соціальних допомог: абсолютно визначені та відносно визначені;

пропуск абсолютно визначеного строку звернення за призначенням державних соціальних допомог не є втратою права на таку допомогу, право на звернення за призначенням державної соціальної допомоги може бути відновлене за рішенням суду.

Література

1. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. Офіційний вісник України. 2000. № 26. Ст. 1078.
2. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.04.2005 р. № 261. Офіційний вісник України. 2005. № 14. Ст. 717.
3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21.
4. Порядок надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 99. Офіційний вісник України. 2007. № 8. Ст. 306.
5. Постанова Верховного Суду від 13.05.2020 р. у справі № 810/2517/18. (адміністративне провадження № К/9901/69532/18) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89191667>
6. Деякі питання надання державної соціальної допомоги: постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2020 р. № 264. Офіційний вісник України. 2020. № 32. Ст. 1093.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Офіційний вісник України. 2002. № 7. Ст. 273.
8. Постанова Верховного Суду від 14.02.2018р. у справі № 591/610/16-а (адміністративне провадження № К/9901/12622/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72289105>)
9. Постанова Верховного Суду від 02.10.2018р. у справі № 495/3711/17 (адміністративне провадження № К/9901/1169/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76884600>
10. Постанова Верховного Суду від 05.09.2018р. у справі № 223/859/16-а (адміністративне провадження № К/9901/32143/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76306504>
11. Постанова Верховного Суду від 07.04. 2020 р. у справі № 226/450/17 (адміністративне провадження № К/9901/39271/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88654712>

Vozniuk N. On the question of the terms of applications for allocation of state social assistance.

The article considers the issue of realisation of the right to state social assistance in case of missing the term of application for such assistance

Keywords: *state social assistance, procedural terms, preclusive term, social protection*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

О. П. Гетманець

Досліджуються особливості правового регулювання публічних видатків, як фінансово-правової категорії та визначаються напрями удосконалення чинного бюджетного законодавства щодо регулювання видатків бюджету в умовах пандемії.

Ключові слова: *видатки, витрати, бюджетні фонди, бюджетний закон. видатки, витрати, бюджетні фонди, бюджетний закон.*

Видатки бюджету, як кошти, що спрямовуються на фінансування соціально-економічних програм, утримання державних та муніципальних установ мають суттєве значення для розвитку економіки країни та добробуту громадян з визначенням, як відповідного напрямку фінансування, так і необхідного обсягу. Закон України про Державний бюджет або рішення про місцевий бюджет, визначають фонди коштів, які встановлюють видатки, як стратегічні напрями утримання важливих сфер суспільного виробництва і фінансування діяльності суспільних інституцій. Планування бюджетних фондів відповідно до програмно-цільового методу класифікації видатків спирається на типову класифікацію видатків, що затверджується Міністерством фінансів України, проте в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, кризових явищ в економіці, як це склалося в наслідок розповсюдження в світі та Україні вірусу COVID-19, вимагає відповідного фінансово-правового регулювання. Виконання бюджетних зобов'язань та одночасно пошук додаткових резервів фінансування непередбачених витрат потребує адекватного фінансово-правового механізму орієнтованого на задоволення суспільних потреб в складних умовах господарювання.

Проблеми правового регулювання видатків в науці фінансового права досліджувалися у різні часи розвитку України. Актуальним є висновок, що міститься в праці «Теоретичні питання правового регулювання видатків державних бюджетів союзних республік» академіка Л. К. Воронової щодо залежності бюджетних видатків від соціально-економічних умов розвитку країни [1, с. 19-29]. Важливим є дослідження А. А. Нечай правової природи публічних видатків, як витрат публічних фондів грошових коштів, які виражають урегульовані правовими нормами соціально-економічні відносини публічного характеру, що складаються при розподілі (перерозподілі) та використанні коштів цих фондів та забезпечують задоволення публічного інтересу [2, с. 9]. В науці фінансового права докладно розглядалися правові засади виконання бюджетів за видатками, правове регулювання видатків на освіту та науку, на правоохоронну діяльність, на охорону здоров'я тощо. Достало подальшого розвитку теоретичне та практичне значення поняття «публічні видатки». Так, А. О. Монаенко запропонував розглядати публічні видатки, як виробничо-публічні та невиробничо-публічні, до яких відповідно до галузей економіки віднесено видатки на гарантування безпеки, управління, культуру, освіту, охорону здоров'я, науку, тобто на невиробничу сферу економіки [3, с. 26]. Досліджувалися питання фінансування видатків на охорону здоров'я за рахунок бюджетних коштів, а також приватних [4, с. 11-12]. Однак поставлені проблеми залишаються не вирішеними остаточно, з одного боку із-за дискусійної сутності категоріального апарату та пробілів чинного фінансового законодавства, а з іншого – відсутності практичного досвіду правового регулювання бюджетних відносин в умовах надзвичайних ситуацій планетарного масштабу.

Враховуючи важливість встановлення ознак видів публічних видатків та засобів правового регулювання виконання бюджетів за видатків, як в цілому, так і в окремих галузях господарства в теорії фінансового права залишається проблемними питання відмежування поняття «видатки», «витрати», «бюджетні зобов'язання», «державні видатки», «видатки державного бюджету України», «витрати місцевих бюджетів» та встановлення їх характеристик, що у чинному Бюджетному кодексі України приведе до термінологічної плутанини (див. главу 5 Розділу 2 та главу 11 Розділу 3

Бюджетного кодексу України). В практиці бюджетної діяльності теоретична невизначеність приведе до застосування тимчасових фінансово-правових засобів регулювання видатків бюджетів.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» станом на 1.04.2020 року за інформацією Міністерства фінансів України всього видатків за функціональною класифікацією було встановлено у обсязі 24 497, 4 млн. гривень, з яких на охорону здоров'я було спрямовано 7786,4 млн. гривень, що складає 3, 18 % загального обсягу видатків Державного бюджету України [5]. При всій обмеженості наданих коштів в січні 2020 року Державний бюджет України було недофінансовано на 24, 4 % від запланованого обсягу надходжень. В цих умовах при поширенні вірусних захворювань та введенні карантинних заходів уряд прийняв зміни до закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» (далі – бюджетний закон) та створив у складі Державного бюджету України тимчасовий фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками (далі – Фонд боротьби). Кошти цього фонду надаються на заходи, що спрямовуються на запобігання розповсюдження пандемії, на додаткові доплати до заробітної плати медичним працівникам та іншим задіяним в заходах по запобіганню розповсюдженню вірусу працівникам, на надання грошової допомоги громадянам похилого віку, на надання трансфертів Пенсійному фонду України та фінансової допомоги на поворотній чи безповоротній основі Фонду соціального страхування України і Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, на поповнення резервного фонду державного бюджету та інші важливі цілі [6]. Безумовно визначені заходи гостро потрібні для фінансування публічних видатків в умовах пандемії, проте залишається ряд питань, які не врегульовані урядом.

По-перше, у внесених змінах до бюджетного закону, що приводять до збільшення обсягів видатків, не вказано, за умов використання яких джерел можливо ввести ці зміни. Бюджетний закон встановлює введення на період карантину обмеження щодо виплати заробітної плати, грошового забезпечення тощо, службовим і посадовим особам бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування), народним депутатам, суддям та іншим працівникам, шляхом нарахування у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року (ст. 29). Проте, не вказано, яке цільове призначення мають ці витрати, оскільки обсяг фонду боротьби визначено у розмірі 64.669.537.7 тис. гривень, а порядок фінансування запланованих заходів, всі які мають першочергове значення, не встановлено. Також вказані видатки бюджету ст. 55 Бюджетного кодексу України віднесені до захищених видатків бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення бюджетних призначень.

По-друге, субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам відповідно до ст. 30 бюджетного закону, що спрямовуються на боротьбу з пандемією, визначені за рахунок коштів на соціально-економічний розвиток відповідних територій, які є обмеженими і потребують використання на заплановані цілі.

По-третє, передбачені бюджетним законом кошти на боротьбу з вірусом за рахунок Резервного фонду бюджету мають обмежений обсяг, оскільки складають 4 500 000 тис. гривень, формуються з дотацій Фонду боротьби і на нього витрачаються, що свідчить про колізію в законодавстві.

Вказані приклади свідчать про відсутність фінансово-правового механізму регулювання видатків в умовах надзвичайних ситуацій. Враховуючи наявні наукові дослідження та практику виконання бюджетів, що склалася, доцільно у чинний Бюджетний кодекс України ввести статті, що доповнюють Главу 9 «Внесення змін до закону про Державний бюджет України» стосовно порядку фінансування видатків з Державного бюджету України в період надзвичайних ситуацій та захищених статей бюджету, а також дослідити правовий порядок фінансування видатків в умовах надзвичайних ситуацій не тільки шляхом внесення змін до бюджетного закону, а й на підставі рішення при паритетній участі представників виконавчої влади та органів фінансового контролю щодо використання отриманих коштів від фінансових санкцій та заходів впливу за порушення бюджетного законодавства на надзвичайні заходи в ході виконання бюджетів.

Література

1. Воронова Л. К. Вибрані праці / вип. М. П. Кучерявенко]. – Х. : Право, 2016. 952 с.
2. Нечай А. А. Правові проблеми регулювання публічних видатків в державі: дис. ... д. ю. н. 12.00.07. Київ, 2005. 385 с.

3. Монаєнко А. О. Правове регулювання видатків на освіту та науку: дис. ... д. ю. н. 12.00.07. Київ, 2010. 525 с.
4. Солдатенко О. В. Правове регулювання видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні та країнах Центральної Європи: дис. ... д.ю.н. 12.00.07. Київ, 2010. 428с.
5. Видатки Держбюджету України. Інформація Міністерства фінансів України від 27.04.2020 // <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense>
6. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 13.04.2020. № 553-ІХ. Відомості Верховної Ради України, 2020. № 5. Ст.31.

Getmanets O. Features of legal regulation of budget expenditures during the pandemic. *The peculiarities of legal regulation of public expenditures as a financial and legal category are studied and the directions of improvement of the current budget legislation on the regulation of budget expenditures in the conditions of a pandemic are determined.*

Keywords: expenses; budget funds; budget law.

БИЗНЕС, ОБЩЕСТВО, ГОСУДАРСТВО: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Т. А. Горупа

В статье автор выявляет проблемы реализации отдельных прав человека, определяет необходимость экологизации законодательства Республики Беларусь, предлагает нормативно закрепить отдельные обязанности за государством и бизнесом.

Ключевые слова: экология, права человека, бизнес, государство.

Устойчивое развитие любой страны определяется, наряду с экономическим и социальным, так же и экологическим компонентом. Глобальные экологические вызовы, такие как «парниковый эффект», изменение климата, разрушение озонового слоя угрожают нанесению планеты непоправимого вреда, что требует концентрации усилий как на международном, так и национальном и региональном уровнях. Право человека на благоприятную окружающую среду закрепляется рядом международных документов (Стокгольмская декларация и Декларация Рио-де-Жанейро, Всемирная хартия природы и др.), Конституциями национальных государств, в том числе Конституцией Республики Беларусь.

Обеспечение достойного существования человека предопределяет необходимость, с одной стороны, стимулирования деятельности субъектов хозяйствования, которая в целом сопряжена с экологическими рисками, исчерпанием природных ресурсов. С другой стороны, обеспечение права на жизнь человека требует формирования нормальной среды его обитания как биологического вида, минимизации рисков причинения вреда его здоровью, в том числе деятельностью вредных производств, число которых в мире растет. Поэтому государство, используя средства технического регулирования, определяет степень допустимого риска воздействия на окружающую среду и жизнь, здоровье человека в соответствующих технических нормативных правовых актах.

Таким образом, определенные антагонистические начала, положенные в основу реализации различных прав человека обуславливают появление и ряда конфликтных проблем в социально-экономической сфере, которые требуют решения на международном и национальном уровнях.

Право на доступ общественности к принятию экологически значимых решений, гарантированное Орхусской конвенцией о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды, отчасти призвано устранить определенную дисгармонию между последствиями предпринимательской деятельности в части негативного воздействия на окружающую среду и необходимости обеспечения здоровой среды обитания человека для реализации его права на жизнь. Таким образом, мировым сообществом человек как биологическое существо, нуждающееся в сохранении своего вида, поставлено в центр всех производственных цепочек, именно местное

сообщество наделяется правом влиять на решения открытия и ликвидации вредных производств, отрицательно влияющих на окружающую среду.

Для Республики Беларусь на фоне имеющихся острых экологических проблем относительно деградации земель, загрязнения почв радионуклидами, добавляется и проблема загрязнения всех компонентов окружающей среды вредными выбросами производства. Практически все регионы Белоруссии имеют такие производства: в Брестской области - это производство аккумуляторных батарей (группа компаний 1AK-GROUP), в Гомельской области – производство виниловых обоев (Филиал «Гомельобои» ОАО «ЦБК-Консалт»), Гродно – производство продуктов химической промышленности (ОАО «Гродно Азот», в будущем еще и Островецкая АЭС).

Как показывают результаты социологических исследований, проведенных Институтом социологии НАН Беларуси в предыдущие годы, здоровье для граждан Республики Беларусь является приоритетным еще со времен Чернобыльской катастрофы. Более того, граждане отдают приоритет экологии города в большей степени, чем экологического состояния на уровне жилища либо домашнего хозяйства. [1, с. 358]. И эти приоритеты, несомненно, должны учитываться не только государством в процессе принятия нормативных правовых актов, влияющих на экологию города, но и местными властями при планировании производственной деятельности на соответствующей территории, контрольно-надзорными органами при проведении проверок соответствующих субъектов хозяйствования, субъектами предпринимательства при реализации бизнес-проектов.

В ряде регионов Республики Беларусь сложилась достаточно сложная ситуация относительно деятельности производств, отрицательно влияющих на окружающую среду. Так, в Брестской области два предприятия группы компаний 1AK-GROUP внесены в Государственную программу инновационного развития Республики Беларусь на 2016-2020 годы, утвержденную Указом Президента Республики Беларусь от 31 января 2017 г. N 31 «О Государственной программе инновационного развития Республики Беларусь на 2016 - 2020 годы». Конфликт местного населения и руководства компании сконцентрирован вокруг ООО «АйПауэр», построенного рядом с жилой зоной г. Бреста, когда горожане фактически не имели возможности влиять на решение вопроса строительства завода, когда они не были надлежаще информированы о планируемой деятельности нового резидента СЭЗ «Брест», связанной с переработкой свинца, опасного для здоровья человека.

Одной из причин сложившейся экологической ситуации в отдельных регионах Республики Беларусь является имеющаяся практика принятия и внедрения в жизнь местными властями и бизнес-структурами экономических решений без предварительных глубоких научных проработок, без учета возможных социальных последствий, игнорирования развития института социального партнерства в экологической сфере.

Таким образом, в современных условиях актуализируется проблема экологизации законодательства с учетом с позиций правочеловечного подхода, в том числе законодательства и на местном уровне, включая акты программного характера.

Представляется, что закон Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» должен быть дополнен нормами относительно обязанности бизнеса и уполномоченных государственных органов проводить научные исследования на предмет влияния планируемого на конкретной территории производства, использования, утилизации товаров (работ, услуг) на здоровье человека и широко доводить такую информацию до населения. Кроме того, Республика Беларусь должна отказаться от субсидирования бизнес-проектов, которые потенциально могут нанести вред окружающей среде и здоровью населения, за исключением случаев, которые конкретно должен определить вышеназванный закон.

Литература

1. Титаренко Л. Г. Экологические ценности населения Республики Беларусь: теоретический и эмпирический уровни // Режим доступа: <http://socio.bas-net.by/wp-content/uploads/2016/04/soc4.pdf>.
Дата доступа: 28.05.2020

Harupa T. Business, society, state: problems of interaction in the ecological sphere in the Republic of Belarus. *In the article, the author identifies the problems of the implementation of individual human rights, determines the need for greening the legislation of the Republic of Belarus, suggests normatively assigning individual responsibilities to the state and business.*

Keywords: *ecology, human rights, business, state.*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

А. М. Демчук, В. О. Лукашук

У тезах здійснюється порівняльно-правовий аналіз досвіду інших країн щодо ролі Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики. Визначено, що зарубіжний досвід свідчить про чисельні розбіжності у моделях вищих судових органів, що забезпечує єдність судової практики. Проаналізовано проблематику законодавчого забезпечення єдності судової практики України.

Ключові слова: єдність судової практики, зарубіжні країни, Верховний Суд.

Єдність судової практики є актуальним питанням для кожної правової системи у кожній державі. Україна не є винятком, а навпаки це є один з перших пріоритетів розвитку протягом багатьох років. Наслідком обрання європейського вектора розвитку в Україні стало підвищення уваги до забезпечення єдності судової практики та ролі Верховного Суду у цьому процесі. Дивлячись на останні зміни в країні, прийняття законів у швидкому темпі впливає на їх якість, узгодженість та несуперечність, що є основою єдності судової практики та переконує у актуальності даної теми.

За загальним правилом забезпечення єдності судової практики покладається на вищий суд країни. Вважаю за доцільне розглянути досвід зарубіжних країн, оскільки правова визначеність, як один з основоположних принципів, міститься фактично в усіх статтях Європейської конвенції з прав людини.

Головна роль у забезпеченні єдності судової практики як у судовій системі Великої Британії, так і окремо в Англії, належить судовому прецеденту. Р. Давид писав: «англійські юристи розглядають своє право головним чином як право судової практики, судовий прецедент – головна форма загального права та права справедливості» [1, с. 107].

Щодо України, я згідна з думкою О. Святоцького, який зазначає про існує на даний момент уже декілька видів прецедентів: висновки Верховного Суду України, яким він надає характеру «квазіпрецедентів»; рішення Європейського суду з прав людини, що є класичним різновидом прецеденту; рішення Конституційного суду України, що є прецедентами тлумачення.

Вплив тенденцій з наближення англо-американської та романо-германської правових сімей можна прослідкувати не тільки в Україні, а й на практиці інших держав, наприклад, досвіді Федеративної Республіки Німеччини, яка має розгалужену систему судів на чолі якої діє свій вищий орган [3, с. 175]. Головним завданням цих судових органів є забезпечення єдності судової практики, проте іноді виникають певні суперечності у застосуванні норм права судами різної юрисдикції. З метою їх усунення створено не постійно діючий орган – Об'єднаний сенат вищих судів Федерації, який діє на підставі Закону ФРН «Про забезпечення єдності судової практики верховних судових палат Федерації» від 19.06.1968 р.

Дослідимо досвід у даній сфері Франції. Касаційний суд Франції, який існує з 1970 р., є найвищою судовою інстанцією серед судів загальної юрисдикції. Де роль не зводиться лише до перегляду усіх рішень судів нижчого рівня – головним його завданням є забезпечення уніфікації судової практики. У забезпеченні єдності судової практики важливу роль відіграють висновки Касаційного суду Франції, які надають можливість ознайомитися з позицією суду щодо тлумачення нових законів. При цьому Касаційний суд Франції заборонив нижчим судам обґрунтовувати свої рішення, лише посилаючись на попередню практику. Протилежна ситуація склалася в Українській державі. Висновки Верховного Суду щодо застосування норм права, викладені у його постановках, мають враховуватися іншими судами при застосуванні таких норм права [4].

В Італії судову систему загальних судів очолює Верховний касаційний суд. Повноваження якого у кінцевому підсумку сприяє забезпеченню єдності судової практики під час розгляду справ окремих категорій. Відповідно до п. 68 Уложення «Про судоустрій» 1941 р. у структурі цього суду діє управління із формування максимаріїв, які виокремлюють з усієї судової практики касаційного суду прецедентні рішення або так звані максим (від слова – максимум). Так, Н. Попов зазначив, що максими – це цитати із судових рішень, що містять у собі правовий принцип [5].

Судова система Нідерландів складається з окружних судів, апеляційних судів та Верховного Суду, найважливішою функцією якого є забезпечення єдності застосування права. Процесуальний закон цієї держави не передбачає можливості судді викласти окрему позицію по справі, якщо його висновки не збігаються із прийнятим більшістю суддів рішенням. Відтак усі зусилля спрямовуються на те, щоб усі судді, які розглядають справи, досягли єдиних висновків. [6]. В Україні ж норми ст. 19 ЦПК «Порядок вирішення питань колегією суддів», частина третя передбачає, що «суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ не оголошується в судовому засіданні, приєднується до справи і є відкритим для ознайомлення». Звідси випливає наявність даної можливості на нашій Батьківщині, на відміну від Нідерландів.

У відповідності до ст.ст. 39 та 47 Закону України «Про судоустрій України» на Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди покладено завдання з забезпечення однакового застосування судами законодавства [7]. Варто відмітити позиції Голови Верховного Суду – Валентини Данішевської, щодо задачі єдності судової практики: «Мета діяльності ВСУ є вирішення спорів, прийняття справедливих, неупереджених рішень, фактично захист прав людей. Єдність судової практики це лише інструмент для досягнення цієї цілі. Для того щоб судова практика була єдиною, потрібно, щоб були зрозумілі закони, логічно узгоджені, щоб один не суперечив іншому, одним словом якість законодавства, це те що дає основу єдності судової практики. Абсолютна єдність судової практики неможлива. Отже, коли ми говоримо про те, що послідовне, логічне законодавство це утопія. То так само ми говоримо про те, що прагнення єдності судової практики вічне. Як би можна було досягнути єдності, то ті країни в яких вже єдність досягнула значних масштабів мала би закрити свої верховні суди, бо вони би вичерпали своє завдання. То ж єдність з одного боку є складовою верховенства права, а з іншого боку може шкодити утвердженню верховенства права».

Підсумовуючи позиції зарубіжних країн у порівнянні з нашим законодавством та думку Голови Верховного Суду в Україні, варто відмітити як про важливість даного принципу, так і про відмінність його забезпечення. Саме єдність судової практики, однаковість застосування судами матеріальних та процесуальних норм є неодмінною умовою забезпечення верховенства права в суспільстві. В нашій державі, варто визнати, це є певною проблемою, яка, безумовно, потребує вирішення, тому досвід законодавців зарубіжних країн може бути досить корисним для розробки оптимальних підходів щодо вдосконалення законодавства України.

Література

1. Шередеко Е. В. Судебний прецедент в Великобританії в началі ХХІ століття. Государство и право: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). Чита: Изд. «Молодой ученый», 2014. С. 107–111. URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/115/6008/> (дата звернення: 02.06.2020).
2. Байер Д. Забезпечення єдності судової практики на рівні Федеральних судів у Німеччині. Право України. 2012. № 11-12. С. 162–180.
3. Сайт Касаційного суду Франції. URL: <https://www.courdecassation.fr>. (дата звернення: 03.06.2020).
4. Стецик Н. Судова правотворчість у континентальному праві: загальнотеоретична характеристика. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2010. Вип. 51. С. 15–19.
5. Делегація Верховного Суду України відвідала Королівство Нідерланди з ознайомчим візитом. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України URL: <https://goo.gl/sNyXpg> (дата звернення: 03.06.2020).
6. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 11.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 03.06.2020).

Demchuk. A., Lukashuk V. The foreign expertise of unity of the judicial practice. The comparative legal analysis of the experience of other countries regarding the role of the Supreme Court in ensuring the unity of judicial practice is reviewed in these thesis. It has been determined that foreign experience proves the numerous differences in the models of higher judicial bodies, which ensures the unity of judicial practice. The thesis analyze the problems of legislation unity of the judicial practice of Ukraine.

Keywords: *unity of the judicial practice, foreign countries, Supreme Court.*

ПРИНЦИП ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЯК НОВИЙ ПРИНЦИП АГРАРНОГО ПРАВА

М. С. Долинська

Дослідження присвячено принципам аграрного права. Аграрне право регулює різноманітний комплекс аграрних правовідносин. Автор звертає увагу на становленні нового комплексного міжгалузевого принципу аграрного права – принципу екологізації.

Ключові слова: аграрне право, принципи аграрного права.

Аграрне право регулює різноманітний комплекс аграрних правовідносин, в тому числі щодо виробництва переробки та реалізації аграрної продукції, вирощеної на землях сільськогосподарського призначення.

Виробничо-господарська діяльність аграрних суб'єктів безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів, оскільки основним засобом аграрного виробництва надалі є земельні ділянки сільськогосподарського призначення, а також інші природні ресурси, зокрема, водні та лісові.

У сучасній Україні питання екологізації агропромислового виробництва на сільськогосподарських землях набуває великого значення.

На думку вчених, це зумовлено наступними чинниками:

а) триваюча екологічна криза на планеті Земля, коли навколишнє природне середовище зазнає величезного техногенного навантаження від діяльності людини.

Так, науковці вказують на те, що глобальна екологічна проблема займає важливе місце серед проблем загальнолюдського масштабу та знаходить свій прояв у формі пошуку оптимальної альтернативи у взаємовідносинах суспільства з природним середовищем в умовах науково-технічного прогресу [1, с. 148];

б) широке застосування у процесі аграрного виробництва різноманітних хімічних речовин (добрив, пестицидів, агрохімікатів у рослинництві, стимуляторів росту, гормонів, антибіотиків у тваринництві тощо), що справляє негативний вплив на стан сільськогосподарських земель, вод та інших природних об'єктів. Особливою проблемою і надалі залишається утилізація тисяч тон непридатних до використання пестицидів і агрохімікатів;

в) широке використання генетично-модифікованих організмів при виробництві сільськогосподарської продукції, здебільшого рослинного походження (пшениці, сої, кукурудзи, цукрового буряку та ін.) [2, с. 39-40].

На проблемах екологізації аграрного виробництва вказують як українські, так і іноземні науковці. Зокрема, О. Мініна вказує на те, що необхідність екологізації сільського господарства зумовлюється тим, що воно є галуззю, яка:

по-перше, безпосередньо залежить від стану всіх природних об'єктів і ресурсів – родючості ґрунтів, чистоти вод, наявності захисних та інших лісів, радіаційного фону, від процесів зміни клімату;

по-друге, є одним із забруднювачів навколишнього середовища – насамперед у зв'язку із використанням пестицидів і агрохімікатів, а також й завдяки відходам великої рогатої худоби (так, комплекс з розведення свиней потужністю 108 тис. голів викидає в атмосферу кожної години 1,5 млрд. мікробних тіл, 159 кг аміаку, 14,5 кг сірководню, 29,9 кг пилу [3, с. 214]);

по-третє, виробляє продукцію, що споживається людиною як їжа, отже, безпечність і якість цієї продукції є найважливішими складовими якості життя, здоров'я населення [4, с. 86].

Варто вказати, що при провадженні аграрної діяльності на сільськогосподарських землях, аграрні виробники повинні, в першу чергу, дотримуватися основних засад землевикористання, які встановлено законодавцем у статті 5 Земельного кодексу України.

В. Уркевич, серед галузевих принципів аграрного права окрему важливу виділяє принципу екологізації аграрних відносин. Дійсно, при здійсненні сільськогосподарської діяльності аграрні суб'єкти мають чітко додержуватися екологічні вимоги щодо використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів, вплив на них має бути мінімальним, а заподіяна шкода підлягає відшкодуванню. Аграрними суб'єктами повинні вживатися заходи щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану довкілля при виробництві сільськогосподарської продукції. Додержання принципу екологізації аграрних відносин є особливо

важливим при виробництві сільськогосподарської продукції для окремих категорій населення (наприклад, дітей), а також при виробництві органічної сільськогосподарської продукції й для розвитку органічного сільського господарства в Україні в цілому [5, с. 124].

Іншої думки притримується Н. Кравець, яка вважає вищевказаний принцип – принципом екологізації аграрного виробництва, а не аграрних відносин. На думку автора, аграрні відносини є категорією більш широкою, не всі вони зводяться до аграрного виробництва цілому [2, 6]. Автор визначає принцип екологізації аграрного виробництва як керівне положення-вимогу аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення і практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, раціонального та екологізбалансованого природокористування в процесі їх діяльності, а також виробництва якісної, екологічної безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження [6, с. 129]. Дещо подібної думки притримується О. Настіна, яка стверджує про існування екологізації виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств [7, с. 109].

Ми вважаємо, що автори (як Н. Кравець, так і О. Настіна) не в повній мірі вказали на використання принципу екологізації в агропромисловому комплексі держави, оскільки аграрні правовідносини не закінчуються виробництвом продукції аграрної. Процес триває, частина сільськогосподарської продукції напряму реалізується споживачам такої продукції (у першу чергу рослинної та тваринної – як продукти харчування), а інша – відправляється на переробку та як сировинна база використовується у інших галузях народного господарства України, а також експортується за кордон.

На таких стадіях також повинні дотримуватися екологічні нормативи, оскільки вони надзвичайно важливі, в першу чергу, для збереження здоров'я нації, та збереження навколишнього природного середовища.

На думку О. Настіної, під екологізацією виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств слід розуміти систему загальнодержавних, регіональних, галузевих та локальних заходів, спрямованих на впровадження у сільськогосподарське виробництво екологічно безпечних видів техніки, технологій, організації матеріально-технічного виробництва, способів і методів функціонування аграрно-промислових комплексів з метою найефективнішого використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання екологічної рівноваги у навколишньому середовищі під час виробничих процесів у сільському господарстві. При цьому в соціально-економічному плані екологізація повинна спиратися на перехід до природозберігаючих методів господарювання, а в технічному – на екологізацію технологій виробництва і природокористування для запобігання негативного впливу виробничих процесів на природне середовище [7, с. 109].

Аналізуючи норми сучасного українського законодавства вбачається, що по аналогії із законодавством інших європейських держав, відбувається «процес екологізації», відповідно до якого правові норми різних галузей права наповнюються «екологічним змістом». Це зокрема стосується норм, які застосовують аграрні суб'єкти у господарській діяльності на сільськогосподарських землях.

Розглядаючи праці науковців, щодо питань екологізації у агропромисловому комплексі держави та діюче українське законодавство, на нашу думку, варто вести мову про становлення нового комплексного міжгалузевого принципу аграрного права – принципу екологізації.

У перспективі, принцип екологізації займе чільне місце серед основних принципів діючого українського законодавства.

Література

1. Усманова Л. Ф. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в аграрном секторе экономики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06. Уфа, 2000. 48 с.
2. Кравець Н. В. До питання про правове закріплення принципу аграрного виробництва. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 39-47.
3. Курман Т. В., Туєва О. М. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва. Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 74-79.
4. Минина Е. Л. Правовые вопросы экологизации сельского хозяйства. Современные приоритеты в развитии аграрного, земельного и экологического права : матер. межд. науч.-практ.

конф., посвященної пам'яті Козыря М. И. (г. Москва, 2 марта 2012 г.). М. : ООО «Сам полиграфист», 2012. С. 86–90.

5. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрямки вдосконалення : монограф. / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Х. : Право, 2012. 448 с.

6. Кравець Н. П. Що поняття та змісту принципи екологізації аграрного виробництва як принципу аграрного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1. Том. 2. С. 127-130.

7. Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного прав. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.) : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. К. : Вид. центр НУБіП України, 2012. С. 108-111.

Dolynska M. The principle of ecologization as a new principle of agricultural law. The research is devoted to the principles of agrarian law. Agrarian law regulates a diverse range of agrarian relations. The author draws attention to the formation of a new comprehensive intersectoral principle of agrarian law - the principle of ecologization.

Keywords: agrarian law, principles of agrarian law.

РИНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ДОСВІД ЄС

А. В. Духневич

У світлі прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», який 1 липня 2021 року запускає обіг земель сільськогосподарського призначення у дослідженні автором здійснено огляд досвіду країн ЄС щодо функціонування ринку сільськогосподарських земель, окреслено ризики та пріоритетні напрямки формування ринку сільськогосподарських земель в Україні.

Ключові слова: сільськогосподарські землі, ринок, досвід країн ЄС.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства одним із найболючіших та нерозв'язаних питань є питання земельної реформи. Неефективне та нераціональне використання земельних ресурсів в аграрному секторі, споживацьке ставлення впродовж десятиліть, нагальна необхідність передачі землі у оволодіння землевласникам на умовах дбайливого ставлення – усе вказане ускладнює процес прозорого формування ринку сільськогосподарських земель за аналогією розвинутих країн, зокрема ЄС.

Європейські країни мали подібні завдання у питанні реформування земельних відносин в умовах переходу до нових форм господарювання, це і перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, у користування підприємствам, установам та організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, раціонального використання земель загалом [1].

Передумовою формування вітчизняного ринку сільськогосподарських земель є використання наявного досвіду розвинутих країн. В очікуванні ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні, фахівці та експерти часто наводять приклади функціонування вільного ринку землі в країнах Європи.

Так, у сусідній Польщі віднедавна, 30 квітня 2016 р. набув чинності закон щодо обігу землі, що вводить певні обмеження на продаж сільськогосподарських земель. Купити сільськогосподарські землі законодавець дозволяє лише державі, релігійним об'єднанням та фермерам. Щодо фермерів, то до них висуваються певні вимоги повинен володіти не тільки сільськогосподарськими навичками, а й бути власником сільгоспугідь площею до 300 га та проживати у місцевості, в якій бажає придбати землю. Окрім зазначеного, щонайменше 10 років покупець зобов'язується вести на цій землі господарську діяльність і без дозволу суду не має права на продаж та здачу цієї землі в оренду. Положення цього закону не розповсюджуються на сільськогосподарські угіддя площею до 0,3 га (30 акрів).

Регулювання ринку сільськогосподарських земель у Польщі здійснюється, як правило, економічними засобами. Державне Агентство сільськогосподарської власності казни здійснює викуп у селянських господарств земель та нерухомості і продає їх перспективним господарствам, переселенцям – малоземельним, молодим селянам тощо. Пріоритет надається покупцям, що мають необхідну кваліфікацію. Розрахунки здійснюються з розстроченням на 20-30 років.

Подібні вимоги до потенційних власників земель сільськогосподарського призначення діють в Угорщині. Для того, щоб купити землю в Угорщині, треба володіти навичками у сфері сільського господарства або вести бізнес у сільському господарстві щонайменше три роки. Особи, які не виконують цих умов, можуть придбати не більше ніж 1 га сільськогосподарських угідь. Максимальна площа землі, яка може перебувати у власності, обмежена 300 га. Покупець має зобов'язання особисто вести сільськогосподарську діяльність, цільово використовувати землю протягом п'яти наступних років після купівлі, а також не передавати право на користування нею третій стороні.

У Румунії лібералізація ринку землі була проведена швидкими темпами. Після вступу до ЄС, Румунія трансформаційний період тривав сім років, протягом якого діяло обмеження щодо доступу іноземців до ринку землі. У 2014 р було прийнято закон, який скасовував ці обмеження, і як наслідок – ринок землі став відкритим для громадян ЄС, Ісландії, Ліхтенштейну і Норвегії. На сьогоднішній день в Румунії 900 тис. га сільськогосподарських земель належить іноземним компаніям, що становить 11 % від загальної площі орних земель країни. При цьому Румунія має найбільшу частку іноземних власників сільськогосподарських земель у Європі.

Предметно необхідно зауважити, що пріоритетне право на куплю землі мають співвласники, орендарі, власники земель, що прилегли до земельної ділянки, яка продається та Румунське агентство громадської власності. Продавець землі має право вільного вибору покупця за умови, коли жодна зі сторін, котрі мають привілей пріоритетної купівлі, не виражає бажання придбати землю.

У Болгарії сільськогосподарські землі можуть придбати і володіти ними фізичні особи, які легально проживають у країні щонайменше п'ять років. Щодо юридичних фірм, то фірма мусить бути зареєстрована в Болгарії щонайменше п'ять років. Право на придбання та володіння землею сільськогосподарського призначення не поширюється на юридичні особи, у яких частку мають партнери або акціонери, зареєстровані у вільних економічних зонах [3].

Загалом, досвід нових країн-членів ЄС є дуже корисним та релевантним для України. У розвинутих країнах Західної Європи земельна реформа тривала кілька десятиліть, але не була пов'язана із забезпеченням землевласників повним спектром прав на володіння власним майном. Основною проблемою там було створення збалансованого постіндустріального ринку, залучення прямих інвестицій в агросектор та мотивація фермерів на вироблення продукції з максимальною високою доданою вартістю. Із цим у всіх розвинутих країнах ЄС упоралися шляхом зняття будь-які обмеження щодо участі іноземного капіталу чи цінної регуляції [1].

Враховуючи історичний досвід країн-членів ЄС у запровадженні ринку сільськогосподарських земель, пріоритетними напрямками у процесі формування ринку сільськогосподарських земель в Україні мають бути раціональне використання земельних угідь, забезпечення збереження цілісності земельно-майнового комплексу в аграрному виробництві, забезпечення врахування природних та ринкових чинників при оцінці земель, завершення інвентаризації сільгоспугідь, усунення недоліків кадастрової оцінки землі, своєчасне оновлення Державного земельного кадастру та державних реєстрів та ін.

Література

1. Зінчук Т. О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель // Економіка АПК. – № 2. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/E_apk_2016_12_14.pdf
2. Беззуб І. Ринок землі: українські реалії та європейський досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4369:rinok-zemli-ukrajinski-realiji-ta-evropejskij-dosvid&catid=71&Itemid=382
3. Зарубіжний досвід : ринок земель сільськогосподарського призначення і перспективи його застосування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zsu.org.ua/index.php>

Dukhnevych A. Agricultural land market: EU experience. *In the light of the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Agricultural Land Circulation Conditions», which launches agricultural land circulation on July 1, 2021, the author reviews the experience*

ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Ю. О. Заїка

Аналізується структура Цивільного кодексу України. З врахуванням досвіду європейських кодифікацій пропонується недоговорний інститут «Діяльність без доручення» розмістити в книзі «Договори».

Ключові слова: *структура цивільного кодексу; недоговорні зобов'язання; вчинення дій в інтересах іншої особи.*

Важливе місце в механізмі адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу відведене уніфікації, тобто, усуненню відмінностей у національних правових системах на основі загальноновизнаних принципів права. Система сучасного цивільного права повинна сприяти розумінню норм права, відповідності нових нормативних актів існуючим нормативним положенням, покликана служити потребам практики.

Зобов'язальне право за кількістю інститутів найбільша частина цивільного права. Воно складається як із загальних норм, що відносяться до усіх видів зобов'язань, так і спеціальних норм, які регулюють окремі види зобов'язань. До спеціальних інститутів відносяться окремі як договірні, так і недоговорні зобов'язання. Видом недоговорних зобов'язань є зобов'язання, що виникають із дій, які вчиняються однією особою в майнових інтересах іншої без доручення. В результаті вчинення таких дій виникає право вимагати відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат від особи, в інтересах якої такі дії вчинялися (статті 1158-1160 Цивільного кодексу України – далі ЦК).

Цей інститут був відомий ще римському приватному праву, проте у попередніх вітчизняних кодифікаціях відображення не знайшов, хоча необхідність у правовому регулюванні такого роду відносин завжди існувала. І свідченням цього є досить поширені випадки здійснення дій одними особами в майнових інтересах інших (нагляд за квартирою, будинком, догляд за худобою, господарством в цілому) при тимчасовій відсутності власника в силу різного роду обставин (військових дій, стихійних лих, карантину, пандемії, тривалої хвороби тощо).

В українському законодавстві детально регламентований договір доручення – за яким одна сторона зобов'язується від імені і за рахунок іншої сторони вчинити певні юридичні дії в межах наданих повноважень. Особливістю цього договору є його фидуціарний характер, тобто, договір укладається на особливому взаємному довір'ї. У системі зобов'язань законодавець розглядає вчинення дій в інтересах іншої особи без доручення як вид недоговорних зобов'язань. І, дійсно, між особами відсутні будь-які договірні відносини, оскільки одна особа вчиняє дії в інтересах іншої на свій страх і ризик, не будучи зобов'язаною до цього ні законом, ні посадою, ні договором. Проте у більшості випадків між учасниками виникають правовідносини за своєю правовою природою схожі тим, що мають місце в договорі доручення, але їх регулювання відбувається на інших правових засадах.

У соціально-економічному обороті будь-які особи повинні мати правові можливості врегулювати громадські стосунки таким чином, щоб забезпечити власний законний інтерес і при цьому не порушити права і законні інтереси інших осіб [1, с. 498]. Система цивільного права, як особливе правове явище, покликана визначити пріоритети цивільно-правового регулювання і встановити раціоналізм в їх регулюванні. Тому нам видається більше послідовною позиція римських юристів, які дії в чужому інтересі, розглядали як квазі-контракти, тобто, як зобов'язання, що виникають внаслідок начебто укладеного між контрагентами договору.

Саме таке трактування суті цих зобов'язань знайшло закріплення в законодавстві низки європейських держав. У Цивільному уложенні Німеччини розділ 13 «Введення справи без доручення» розміщений після розділу 12 «Доручення і договори про ведення справ» [4]. У ЦК Франції в розділі 1 «Про підстави подібних договорів» (статті 1371-1381), закріплений інститут

«добровільне ведення чужих справ з відома або без відома власника» як різновид зобов'язань як би з договору [5]. У частині п'ятій «Зобов'язального закону» ЦК Швейцарії розділ чотирнадцятий «Ведення чужих справ без доручення» розміщений у договірних зобов'язаннях - між агентським договором і договором комісії [6]. Відповідно, логічно виглядає і структура Загального Австрійського цивільного кодексу, де розділ «Про доручення і інші види ведення справ» розміщений після договору позики перед договором міни [3]. Особа, яка вчиняє дії в інтересах іншої особи без доручення, вважає, що виконує доручення зацікавленої особи або упевнена, що такі дії будуть підтримані нею надалі. Після схвалення таких дій правові наслідки тотожні наслідкам, які мають місце при укладенні договору доручення, оскільки безглуздо діяти в майнових інтересах сторонньої особи, не розраховуючи надалі на компенсацію своїх витрат. За своєї змістом цей інститут істотно відрізняється від інших недоговірних зобов'язань, оскільки мотивами здійснення таких дій є товариські або добросусідські відносини між учасниками.

Враховуючи сучасні реалії і поширеність такого явища як діяльність в інтересах іншої особи без доручення, яка у більшості випадків передбачає настання правових наслідків, як і при укладенні договору доручення, цей цивільно-правовий інститут (за зразком із західноєвропейськими кодифікаціями), доцільно розмістити після глави 68 «Доручення» окремою главою 68 -1 «Дії в майнових інтересах іншої особи без його доручення», як це має місце в кодифікаціях країн континентальної Європа [2, с. 102-103], що усуне прогалини в правовому регулюванні таких відносин, стане належною гарантією захисту майнових прав і інтересів як особи, в інтересах якої вчиняються такі дії, так і в інтересах особи, яка їх вчиняє, а також сприятиме громадській спрямованості поведінки особи, формуванню громадянської позиції в цілому.

Література

1. Адаптація національного законодавства відповідно до угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Наукова монографія /за ред. О.В.Кузьменко. К. : Кафедра. 2019. 678 с.

2. Заїка Ю.О. Вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення як вид цивільно-правових зобов'язань // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста (до 90-річчя від Дня народження професора Діни Василівни Бобрової); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. К.: АртЕк. 2019. С.93-103.

3. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb>

4. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche in der Fassung 27. März 2020. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/BJNR006049896.html>

5. Civil Code of France, as of 1 July 2013. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=450531

6. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2018). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201801010000/210.pdf>

Zaika Y. Improvement of the structure of a special part of the Civil code of Ukraine in the context of the recodification process. *The structure of the Civil Code of Ukraine is analyzed. Taking into account the experience of European codifications, it is proposed to place the non-contractual institute "Activities without a power of attorney" in the book "Agreements".*

Keywords: *structure of the civil code; non-contractual obligations; committing actions in the interests of another person*

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННЫХ ОБЪЕКТОВ В БЕЛАРУСИ

Г. И. Зайчук

Закрепление в природоохранном законодательстве Республики Беларусь наряду с природными объектами, природно-антропогенных объектов в качестве неотъемлемых составляющих окружающей природной среды и объектов эколого-правовой охраны является позитивной новацией для экологического права. Однако, их привязка к природным объектам и отсутствие юридически-значимого определения последних в законодательстве затрудняет установление состава природно-антропогенных объектов и их правовую охрану.

Ключевые слова: экологическое право, объекты экологического права, природный объект, природно-антропогенный объект.

Новацией для закона Республики Беларусь от 26 ноября 1992 г. №1982-ХІІ (в ред. Закона от 17 июля 2002 г. № 126-3) «Об охране окружающей среды» [1] (далее – Закон «Об охране окружающей среды»), явилось включение в состав природной окружающей среды, наряду с природными объектами, природно-антропогенных объектов. В частности, в ст. 1 рассматриваемого Закона приведены следующие определения: *окружающая среда* – это совокупность компонентов природной среды, природных и природно-антропогенных объектов, а также антропогенных объектов. К *компонентам природной среды* отнесены: земля (включая почвы), недра, воды, атмосферный воздух, растительный и животный мир, а также озоновый слой и околоземное космическое пространство. *Природный объект* охарактеризован как естественная экологическая система, природный ландшафт, биотоп и составляющие их компоненты природной среды, сохранившие свои природные свойства. *Природно-антропогенным объектом* является природный объект, измененный в результате хозяйственной и иной деятельности, и (или) объект, созданный человеком, обладающий свойствами природного объекта и имеющий рекреационное и защитное значение. *Антропогенный объект* – объект, созданный человеком для обеспечения его социальных потребностей и не обладающий свойствами природных объектов. *Природная среда* – совокупность компонентов природной среды, природных и природно-антропогенных объектов. Что подтверждается и на теоретическом уровне: «Объектами экологического права являются природные блага, которые существуют, как правило, без участия человека или с определенной долей его участия» [2, с. 19].

Причем отнесение земель (включая почвы), недр, вод, атмосферного воздуха, растительного и животного мира, а также озонового слоя и околоземного космического пространства только к компонентам природной среды, а к природным объектам – естественных экологических систем, природных ландшафтов и биотопов не совсем оправданно.

По этому поводу Е. Н. Колитинская писала: «Образуя с взаимодействующими компонентами природы экологические комплексы, системы экологических связей, земля, ее недра, воды, леса, животный мир вместе с тем составляют отдельные объекты природы, обособленные от других в силу присущих им свойств и той роли, которую они играют в жизни общества» [3, с. 7].

Впервые определение природного объекта, ставшее в последствие общепризнанным, в науке экологического и природоресурсного права дал В.В. Петров. В частности, он писал, что в отличие от социальных объектов материального мира, производимых человеком для удовлетворения своих экономических и культурно-оздоровительных потребностей, природный объект характеризуется: естественным источником происхождения, неизменным состоянием в экологической системе природы, социально-экологической ценностью для общества [4, с. 24].

Таким образом, можно дать следующее определение, к природным объектам относятся однородные, относительно самостоятельные компоненты природной среды – земля (в том числе почвы), недра, воды, атмосфера (включая атмосферное пространство, атмосферный воздух и озоновый слой), растительный и животный мир, выполняющие экологическую, экономическую и социальную функции, в отношении которых экологическим законодательством установлен режим охраны, защиты и использования.

К признакам природных объектов, позволяющих отграничивать их от имущества (вещей) – объектов гражданского права, оправданно отнести: естественное происхождение; нахождение в экологических взаимосвязях с другими природными объектами, путем обмена веществами и энергией; выполнение функций жизнеобеспечения экологической, экономической, социальной и иных.

О наличии, наряду с природными, природно-антропогенных объектов ученые-экологи писали еще во времена СССР и поэтому закрепление их определения в экологическом законодательстве является шагом вперед. В частности, Шемшученко Ю. С. оправданно отмечал: «Из трех понятий (природа, биосфера, окружающая среда) последнее наиболее полно охватывает всю сумму объектов, условий и явлений, подлежащих охране с точки зрения общественных интересов. Это понятие включает, в частности, не только натуральные экосистемы, что характерно для понятия «природа», но и полусинтетические (водохранилища, каналы, вторичные леса, пастбища) и искусственные экосистемы (плантации полевых растений, рыбоводные пруды, городские поселения) [5, с. 24].

Тем не менее, толкование этой дефиниции вызывает ряд вопросов. В частности, природно-антропогенный объект определен в ст. 1 Закона «Об охране окружающей среды» как природный объект, измененный в результате хозяйственной и иной деятельности, и (или) объект, созданный

человеком, обладающий свойствами природного объекта и имеющий рекреационное и защитное значение. При этом к природным объектам отнесены естественная экологическая система, природный ландшафт, биотоп и составляющие их компоненты природной среды, сохранившие свои природные свойства. Согласно ст. 1 Закона «Об охране окружающей среды» *естественная экологическая система* это объективно существующая часть природной среды, которая имеет пространственно-территориальные границы и в которой живые (объекты растительного и животного мира) и неживые ее компоненты взаимодействуют как единое функциональное целое и связаны между собой обменом веществом и энергией; *природный ландшафт* – природный объект, состоящий из взаимодействующих компонентов природной среды, сформированных в единых природно-климатических условиях; *биотоп* – природный объект (участок территории или акватории) с однородными экологическими условиями, являющийся местом обитания сообщества тех или иных видов диких животных и произрастания дикорастущих растений.

Возникает вопрос, как человек может изменить или создать естественную экологическую систему, природный ландшафт и биотоп, да еще и таким образом, чтобы они выполняли функции природного объекта в понимании законодателя? Анализ природоресурсного и природоохранного законодательства показывает, что никак. Из общего смысла ст. 1 Водного кодекса Республики Беларусь от 30 апреля 2014 г. № 149-З [6] следует, что водные объекты по происхождению подразделены на естественные и искусственные. Искусственные водоемы и водотоки, несмотря на рукотворное происхождение, по правовому режиму приравниваются к естественным. К ним принадлежат: водохранилища, пруды, обводненные карьеры, каналы. В соответствии со ст. 1 закона Республики Беларусь от 14 июня 2003 г. № 205-З «О растительном мире» [7] растительный мир подразделен на дикорастущие растения и искусственные насаждения. К последним относятся озеленительные насаждения населенных пунктов (парки, скверы, бульвары и т.п.), а также противозерозийные, полезащитные и придорожные насаждения.

Не вызывает сомнения, что природно-антропогенный объект должен обладать свойствами (признаками) природного объекта. Утверждение же о том, что рассматриваемый объект может иметь только рекреационное и защитное значение весьма спорное, из-за того, что природные объекты, к которым оправданно приравнивается правовой режим природно-антропогенных объектов, могут выполнять гораздо более широкий спектр функций. Например, в соответствии со ст.1 Лесного кодекса Республики Беларусь от 24 декабря 2015 г. № 332-З [8] леса, в том числе и искусственно выращенные, помимо экономического значения (заготовка древесины и других лесных ресурсов), обладают средообразующими, водоохранными, защитными, санитарно-гигиеническими, рекреационными и иными полезными свойствами.

Следовательно, природно-антропогенными объектами могут быть не естественные экологические системы, природные ландшафты и биотопы, которые оправданно отнести с естественнонаучной и юридической точек зрения к природным состояниям, а преобразованные или искусственно созданные природные объекты. Тогда становится понятным, как они созданы и какие функции выполняют.

Таким образом, природно-антропогенный объект – это природный объект, измененный в результате хозяйственной или иной деятельности, и (или) созданный человеком, обладающий признаками (свойствами) природного объекта и выполняющий его функции.

Литература

1. Вєдамасці Вярхоўнага Савета Рэсп. Беларусь. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
2. Экологическое право Украины : Учебное пособие. – Х. : Одиссей, 2007. – 464 с.
3. Колотинская Е. Н. Правовые основы природно-ресурсовых кадастров в СССР / Е. Н. Колотинская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 136 с.
4. Петров В. В. Экология и право / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1981. – 224 с.
5. Шемшученко Ю. С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР / Ю. С. Шемшученко. – Киев: Наук. думка, 1976. – 275 с.
6. Национальный реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2014. – № 21. – 2/2147.
7. Национальный реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2003. – № 73. – 2/954.
8. Национальный реестр правовых актов Респ. Беларусь. 2016. – № 2. – 2/2330.

Zaichuk G. Features of the legal regime of natural-anthropogenic objects in Belarus. The establishment of natural and anthropogenic objects in the environmental legislation of the Republic of Belarus as integral components of the natural environment and objects of environmental and legal

protection is a positive innovation for environmental law. However, their binding to natural objects and the absence of a legally significant definition of the latter in the legislation makes it difficult to establish the composition of natural and anthropogenic objects and their legal protection.

Keywords: *environmental law, objects of environmental law, natural object, natural-anthropogenic object.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ДЕРЖАВНОМУ ВОДНОМУ КАДАСТРІ

Н. В. Ільків

Досліджено інформаційне наповнення державного водного кадастру. Визначено державний водний кадастр як частину національної геоінформаційної системи. Зроблено висновок про необхідність розширення послуг, які можуть бути реалізовані через геопортал «Водні ресурси України».

Ключові слова: *геопортал, державний водний кадастр, геоінформаційна система*

Сучасний стан суспільного розвитку, поступова інтеграція України до світового товариства й вихід на міжнародні ринки обумовлюють активізацію діяльності з інформатизації екологічної сфери шляхом створення національної багаторівневої інфраструктури з управління геоекологічними даними. Доступ до достовірних, об'єктивних й повних відомостей про кількісні й якісні характеристики природних об'єктів, створює умови для організації раціонального використання природних ресурсів і регулювання допустимого господарського впливу на довкілля.

Велике значення відводиться розробці геоінформаційних систем. У більшості держав світу розроблені й реалізуються програми створення національних інфраструктур геопросторових даних, що забезпечують постачання та використання геоінформаційних ресурсів. Деякі кроки в цьому напрямку вже зроблені і Україною. Так, Законом України від 13 квітня 2020 р. «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [1] закладено правові засади створення й функціонування і розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, що відповідно до рекомендацій Директиви 2007/2/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 14 березня 2007 року із запровадження інфраструктури геопросторової інформації у Європейському Союзі (INSPIRE), повинно сприяти виробництву і оновленню, обробленню і зберіганню, оприлюдненню і використанню геопросторових даних, іншої діяльності з такими даними. До базових геопросторових даних Законом віднесено, зокрема, відомості про гідрографічні об'єкти та гідротехнічні споруди. Забезпеченню потреб у цих даних покликано ведення державного водного кадастру (далі - ДВК).

Опис даних водного об'єкта складає зміст ДВК. Інформаційна основа ДВК створюється за результатами обліку. Так, складовими частинами ДВК є: а) дані державного обліку поверхневих й підземних вод, б) дані державного обліку артезіанських свердловин; в) дані державного обліку водокористування (п.4 Порядку ведення ДВК) [2]. Однак фактично такі складові вказують не стільки про структуру ДВК, як про порядок його ведення. Тобто тут вміщено частково процес створення інформаційної системи ДВК.

Аналізуючи сучасний стан ДВК, його слід розглядати у двох аспектах: насамперед як діяльність державних органів з його створення й ведення, та як результат цієї діяльності, що має вираз у державній інформаційній системі, покликаній сприяти отриманню повної та достовірної інформації про водні об'єкти.

Значно покращити якість ведення ДВК, зокрема своєчасність внесення інформації, її актуальність, достовірність, повноту, обґрунтованість, точність, офіційність, рівень узагальнення і систематизації інформації про водний об'єкт, мобільність доступу до геопросторових даних через безстроковість та безперервність функціонування і відкритість геопросторових даних, може залучення геопорталів.

Фіксацією ДВК є геопортал «Водні ресурси», особливість якого полягає у наданні можливості навігації по карті, вимірюванні відстаней, комбінуванні графічної інформації, створенні тематичних карт та ін. Для розміщення значної кількості відомостей в одній інформаційній системі кадастрова інформація поділяється на тематичні шари: 1) райони річкових басейнів, яких в Україні визначено

дев'ять. Цей шар представляє собою візуалізацію результатів гідрографічного та водогосподарського районування з основною гідрографічною одиницею, якою являється район річкового басейну (ст. 131 ВК України) [3]; 2) річкові суббасейни; 3) водогосподарські ділянки; 4) об'єкти гідрографії; 5) водойми; 6) перехідні води; 7) екорегіони; 8) прибережні води [4].

Однак, наразі геопортал «Водні ресурси України» не відповідає заявленій повноті відомостей об'єктів гідрографії та їх просторовій точності, і отже й сумнівною є достовірність матеріалів [5, с. 24].

Ст.28 ВК України доповнено частиною наступного змісту: «ДВК включає геопросторові дані, метадані й сервіси, оприлюднення, чи інша діяльність з якими й доступ до яких здійснюються в мережі Інтернет» [3]. Тож ДВК слід визначати як частину національної геоінформаційної системи, яка містить дані про водні просторові об'єкти у формі їх цифрових уявлень. Як зазначає А. Г. Боровицька, розуміння ДВК як геоінформаційної системи створить можливість швидше та якісніше моделювати умови сталості водних ресурсів для їх оперативного прогнозування за ряду обставин (як то надзвичайні ситуації, зміна кліматичних умов тощо) [6, с. 38].

Однак, переважання обліково-описової інформації свідчить лише про моніторингове спрямування геопорталу. Відсутність іншої важливої інформації, такої як екологічних паспортів, даних інвентаризації, відомостей про водокористувачів є істотним недоліком геопорталу.

Слід зауважити, що ДВК є окремою інформаційною базою, що ні структурно, ні функціонально не пов'язана з іншими видами кадастрів природних ресурсів. Хоча слід зауважити наявність таких додаткових двох шарів геопорталу «Водні ресурси України» як населені пункти України й кадастровий поділ, що певною мірою спрямовано на інформаційну взаємодію його з іншими геоінформаційними системами. Однак єдиного державного кадастру природних ресурсів на сьогодні немає, що пояснюється тим, що природні об'єкти як об'єкти кадастру різні й потребують різних форм та методів кадастрового обліку. Але тісний економічний й екологічний взаємозв'язок між природними ресурсами, єдність суті, ознак й цільового призначення кадастрів, що обумовлює взаємозв'язок й залежність між видами кадастрів природних ресурсів, дає підстави об'єднати їх в єдину систему природноресурсових кадастрів. Через формування єдиної системи природних кадастрів будуть узгоджені критерії й показники обліку природних ресурсів, запроваджені єдині підходи до їхньої економічної оцінки, уніфіковані завдання по використанню природних ресурсів на різних рівнях управління - на державному, регіональному й місцевому. Принцип інтегрування всієї кадастрової інформації і переведення її у цифровий стан передбачає запровадження єдиної геопросторової інформаційної бази даних.

Як свідчить досвід розвинутих держав, Франції, Німеччини, Австрії, США, Канади, вмістити весь комплекс питань з моніторингу вод в існуючі геопортали є практично неможливо. Тож для оптимізації та оперативності ведення ДВК необхідно термінове створення комплексного геопорталу - національної інфраструктури геопросторових даних.

Важливо також забезпечити інтерактивне спілкування користувача з геопорталом, що може відбуватися, для прикладу, через особистий кабінет, в якому можливий перегляд, зберігання інформації, а також подання заяв та можливість отримання дозволу на спеціальне водокористування, ін.

Таким чином, слід розширити коло послуг, які можуть бути реалізовані через геопортали. Використання геопорталу повинно спрямовуватися не лише на об'єктивне подання інформації про водний об'єкт, своєчасне виявлення змін у стані вод, гарантування мобільності доступу до геопросторових даних, але й створити можливості для отримання електронних послуг.

Література

1. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20>
2. Порядок ведення державного водного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 року № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-п>
3. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>
4. Геопортал «Водні ресурси України». URL: <https://www.davr.gov.ua/>
5. Біляк І. К. Аналіз геопорталу «Водні ресурси України» (на прикладі Чернівецької області). Часопис картографії. 2018. № 1. С. 16-24.
6. Боровицька А. Г. Теоретико-правові основи визначення державного водного кадастру. Науковий вісник ХДУ. Серія юрид.науки. 2020. Вип. 3. Т. 2. С. 36-40.

Ilkiv N. Features of application of geoinformation systems in the state water cadastre. The information content of the state water cadastre is investigated. The state water cadastre is defined as a part of the national geoinformation system.

Keywords: *geoportal, state water cadastre, geoinformation system*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПЛАТИ ВНЕСКІВ ТА ПЛАТЕЖІВ СПІВВЛАСНИКІВ В ОСББ

В. В. Качановський

Стаття є дослідженням особливостей правового регулювання сплати внесків та платежів співвласників в ОСББ. З'ясовано, що у Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» чітко зазначено перелік та розмір внесків на утримання будинку та прибудинкової території, та визначено частки внесків і платежів на утримання, експлуатацію та ремонт спільного майна. Розглянуто порядок сплати за комунальні послуги для співвласників ОСББ.

Ключові слова: *правове регулювання, внески, платежі, співвласники ОСББ.*

Актуальність проблеми дослідження. Створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) є одним із основних завдань держави в реформуванні житлово-комунального господарства. Докорінна зміна організаційних схем та економічних відносин між місцевими органами виконавчої влади, підприємствами житлово-комунального господарства і власниками житлових приміщень вимагають розробки скоординованої системи заходів, спрямованих на досягнення цілей реформування [5, с. 109]. Саме тому актуальним є розробка і вдосконалення нормативно правових актів, які регулюють різні аспекти сплати внесків та платежів співвласників в ОСББ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням функціонування та здійснення права власності в ОСББ присвячено дисертаційні роботи О. В. Демченко та І. В. Чеховської. Вивченням організаційно-правових та фінансово-економічних аспектів створення і функціонування ОСББ займалися В. А. Руденко, Л. Е. Чередникова, Н. І. Олійник, І. І. Штангрет та ін.

Мета дослідження – проаналізувати особливості правового регулювання сплати внесків та платежів співвласників в ОСББ.

Об'єкт дослідження – правове регулювання сплати внесків та платежів співвласників в ОСББ.

Предмет дослідження – внески та платежі співвласників в ОСББ.

Виклад основного матеріалу. У 2001 році набув чинності Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», який покликаний перекласти на громадян України функції з обслуговування та утримання багатоквартирних будинків. У Законі окреслено правове регулювання питань створення ОСББ, а також правила скликання і проведення установчих зборів у багатоквартирних будинках. Відповідно до статті 382 Цивільного кодексу України, власнику квартири на правах спільної сумісної власності належить все те, без чого квартира не могла би бути придатною для житла (стіни, дах, сходові клітини, ліфти, інженерні мережі, ліфти, підвали, тощо). Також Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [2] (ст. ст. 1, 4, 5) встановлює поняття спільного майна у багатоквартирному будинку та визначає власників житлових і нежитлових приміщень такого будинку співвласниками спільного майна. Необхідно також згадати, що згідно статті 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» утримання приватизованих квартир (будинків), житлових приміщень у гуртожитках здійснюється за рахунок коштів їх власників [3].

Керуючись ст. 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного житлового будинку», на загальних зборах самі мешканці визначають перелік та розмір внесків на утримання будинку та прибудинкової території. У разі самостійного обрання управляючої компанії, відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», вартість послуг визначається за згодою сторін та зазначається у договорі з управителем. Якщо ж мешканці не обирають у встановлений законодавством термін форму управління, згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному житловому будинку», управління таким будинком здійснюватиметься

управителем, а розмір внесків на утримання будинку та прибудинкової території буде встановлений за результатами конкурсного відбору управляючих компаній / управителів.

У статті 20 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» чітко сформульовано визначення часток внесків і платежів на утримання, експлуатацію та ремонт спільного майна [1]. Вказано, що частка співвласника у загальному обсязі внесків і платежів на утримання, реконструкцію, реставрацію, проведення поточного і капітального ремонтів, технічного переоснащення спільного майна у багатоквартирному будинку встановлюється пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та / або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності. Частка участі співвласника квартири та / або нежитлового приміщення визначається відповідно до його частки як співвласника квартири та / або нежитлового приміщення. Спори щодо визначення частки співвласника у загальному обсязі внесків і платежів на утримання, експлуатацію, реконструкцію, реставрацію, проведення поточного і капітального ремонтів, технічного переоснащення спільного майна у багатоквартирному будинку вирішуються в судовому порядку.

До того ж, відповідно до Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», у разі відмови власника приміщення укласти договір або сплачувати обов'язкові платежі на утримання та ремонт неподільного майна та відповідної частки загального майна об'єднання має право звернення до суду для стягнення нарахованих платежів у судовому порядку. ОСББ також має право звертатися до суду з позовом на власників, які відмовляються відшкодувати заподіяні збитки.

Як окремий вид правовідносин належить розглянути порядок сплати за комунальні послуги для співвласників об'єднання. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» визначає два варіанти сплати – поквартирний облік та будинковий облік [4, с. 73].

Поквартирний облік. Згідно з Законом, за наявності поквартирного обліку споживання холодної та гарячої води, тепло, газо-, електропостачання власники житлових і нежитлових приміщень можуть переказувати кошти безпосередньо на рахунки підприємств, організацій, які надають ті послуги, за відповідними тарифами для кожного виду послуг і за порядком, встановленим у законодавстві. Отже, діють прямі договори між споживачами та виконавцями у сфері житлово-комунальних послуг. В разі поквартирного обліку комунальних послуг ОСББ має визначити (обчислити) обсяг води, тепла, газу чи електроенергії, потрібний на утримання будинку загалом та сплачувати їх самостійно і незалежно від розрахунків споживачів.

Побудинковий облік. Якщо правління ОСББ самостійно виконує функції управителя, то згідно зі статтею 22 Закону, за договорами з постачальниками комунальних послуг, об'єднання може бути колективним абонентом таких послуг. Тоді ОСББ бере на себе повну «колективну» відповідальність за вчасну сплату вартості комунальних послуг, що їх фактично спожили всі мешканці (члени об'єднання та особи, які до нього не входять).

Висновки. У результаті дослідження було з'ясовано, що у Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» окреслено правове регулювання питань створення ОСББ, а також чітко зазначено перелік та розмір внесків на утримання будинку та прибудинкової території, та визначено частки внесків і платежів на утримання, експлуатацію та ремонт спільного майна. Відмічено, що згідно Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» власники квартир багатоквартирних будинків є співвласниками допоміжних приміщень у будинку і зобов'язані брати участь у загальних витратах, пов'язаних з утриманням будинку та прибудинкової території, відповідно до своєї частки у майні будинку. Також розглянуто порядок сплати за комунальні послуги для співвласників ОСББ.

Література

1. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного житлового будинку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>. (дата звернення 25.05.2020).
2. Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19>. (дата звернення 26.05.2020).
3. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>. (дата звернення 26.05.2020).
4. ОСББ: від створення до розвитку. Г. Когут, В. Литвин, М. Осипчук, та ін. – К: Міжнародний Республіканський Інститут, 2017. – 91 с.
5. Штангрет І. І. Окремі правові проблеми створення та здійснення права власності ОСББ / І. Штангрет // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 109–166.

Kachanovsky V. Features of legal regulation of payment of contributions and payments of co-owners in condominiums. *The article is a study of the peculiarities of the legal regulation of the payment of contributions and payments of co-owners in the OSMD. It is established that the Law of Ukraine «On the Association of Co-Owners of an Apartment Building» clearly indicates the list and amount of contributions for the maintenance of the house and the adjoining territory, and determines the shares of contributions and payments for the maintenance, operation and repair of common property. The procedure for paying utility bills for co-owners of OSMD is considered.*

Keywords: legal regulation, deposits, payments, co-owners of OSMD

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО БУРШТИН: СУБСИДІАРНІСТЬ ФОРМУВАННЯ

Р. С. Кірін

Наведена новітня історія спроб вітчизняного парламенту врегулювати відносини, пов'язані зі сферою видобування бурштину. Представлено сучасний підхід формування законодавства про бурштин, заснований на субсидіарному застосуванні правових норм.

Ключові слова: бурштиноносні надра, проєкт закону, субсидіарність.

Новітня історія законодавства про бурштин початку ХХІ століття, коли законодавчо були скасовані (закон набрав чинність 05.11.2005 р.) обмеження у здійсненні підприємницької діяльності щодо видобування бурштину [1], засвідчила, що у парламенту немає ні бажання ні можливості врегулювати відповідну сукупність відносин на рівні будь-якого виду домінуючого нормативно-правового акту.

Подальша хронологія законотворчої діяльності лише підтверджує зазначене положення:

1) 2010 р. – проєкт закону про бурштин № 5497 від 29.12.2009 р. приймається за основу [2], 09.09.2010 р. – закон прийнято, 19.10.2010 р. – повернуто з вето Президента для скасування, 14.12.2010 р. – закон відхилено;

2) 2011 р. – проєкт закону про особливості розробки родовищ бурштину, які не мають промислового значення № 9041 від 02.08.2011 р. [3], 20.12.2011 р. – вручено подання Комітету про доопрацювання, 07.02.2012 р. – в порядок денний проєкт закону не включено;

3) 2014 р. – проєкт закону про особливості видобутку бурштину-сирцю на родовищах і проявах, які не мають промислового значення № 1351 від 10.12.2014 р. [4] (основний), 02.03.2015 р. – вручено подання Комітету про відхилення, 23.04.2015 р. питання заслухано та знято з розгляду;

4) 2014 р. – проєкт закону про видобування та реалізацію бурштину № 1351-1 від 26.12.2014 р. [5] (альтернативний), 23.04.2015 р. прийнято в першому читанні, 07.02.2017 р. – проєкт не прийнято;

5) 2015 р. – проєкт закону про старательську діяльність № 3035 від 04.09.2015 р. [6] (основний), 11.09.2015 р. проєкт відкликано, 21.09.2015 р. одержано доопрацьований проєкт, 29.08.2019 р. – проєкт відкликано;

6) 2019 р. – проєкт закону про видобуток бурштину-сирцю та тих корисних копалин, які економічно не вигідно розробляти промисловими методами № 2348 від 30.10.2019 р. [7] (основний), 12.11.2019 р. – проєкт відхилено;

7) 2019 р. – проєкт закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо урегулювання питання видобутку бурштину № 2240 від 08.10.2019 р. [8] (основний), 19.12.2019 р. закон прийнято, 27.12.2019 р. – повернуто з підписом від Президента.

Останній закон [9], що набув чинність 29.12.2019 р., був підготовлений відповідно до Указу Президента України, яким Кабінету Міністрів України доручено вжити заходів до 31 грудня 2019 р., серед іншого, стосовно розроблення, внесення на розгляд Верховної Ради України та супроводження законопроекту щодо урегулювання питання видобутку бурштину [10].

Отже, парламент відмовившись від прийняття спеціального закону, який би врегулював усю сукупність відносин, пов'язаних зі сферою видобування бурштину, пішов шляхом формування приписів законодавства про бурштин, заснованим на субсидіарному застосуванні правових норм.

Зокрема, законом внесені зміни до таких законодавчих актів України:

1) Кодекс України про адміністративні правопорушення - доповнено ст. 58-1 «Порушення вимог щодо видобутку корисних копалин»;

2) Кодекс України про надра (далі – КпН) – зміни до переліків компетенції обласних, Київської та Севастопольської міських рад (ст. 9-1), Ради міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 9-2) у сфері регулювання гірничих відносин; - надання компетенції радам об'єднаних територіальних громад у сфері регулювання гірничих відносин (ст. 10); - виокремлення виду користування бурштиноносними надрами (далі – БНН) (ст. 14); - встановлення строку, на який надається спеціальний дозвіл на користування БНН (ст. 15); - обов'язковість оцінки впливу на довкілля планованої діяльності з видобування бурштину (ст. 15-1); - площа ділянки надр, на яку надається спеціальний дозвіл на користування БНН (ст. 16); - скасування отримання гірничого відводу користувачами БНН, які отримали спеціальний дозвіл на користування такими надрами (ст. 17); - доповнено ст. 18-1 «Надання земельних ділянок для потреб надрокористування»; - доповнення ст. 34 щодо початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на користування БНН; - доповнення ст. 51 щодо користування БНН на підставі типових проектів та/або технологічних схем у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

3) Кримінальний кодекс України – нова редакція ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності»; - доповнено ст. 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»; - нова редакція ст. 254 «Безгосподарське використання земель»;

4) Земельний кодекс України – доповнено ч. 4 ст. 66 щодо надання земельних ділянок для користування БНН шляхом встановлення земельних сервітутів; - доповнено ст. 97-1 «Обов'язки користувачів бурштиноносними надрами, що проводять розвідувальні роботи та/або видобування бурштину»; доповнення ст. 99 п. «в-3» щодо права на користування земельною ділянкою для користування БНН; - доповнення ст. 156 п. «є» щодо використання земельних ділянок для потреб користування БНН; - доповнення ч. 2 ст. 168 щодо користування БНН; - доповнення ч. 11 ст. 186 щодо погодження технічної документації із землеустрою при користуванні БНН; - нова редакція ч. 2 ст. 207 щодо відшкодування втрат при користуванні БНН;

5) Закон України «Про угоди про розподіл продукції» – доповнення ч. 4 ст. 6 щодо проведення конкурсу на укладення угоди; - доповнення ч. 5 ст. 7 щодо плати за участь у конкурсі; - нова редакція ч. 2 ст. 11 щодо експертизи проектів угод та оцінки впливу на довкілля;

6) Гірничий закон України – нова редакція абз. 4 ч. 1 ст. 24 щодо скасування акт про надання гірничого відводу для користування БНН;

7) Закон України «Про землеустрій» – доповнення ст. 54 щодо робочих проектів землеустрою рекультиваци земель, порушених користуванням БНН;

8) Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» – доповнено ст. 7 «Розробка і затвердження проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв)» ч. 6 щодо переважного права землекористування щодо земельними ділянками за місцем розташування розвіданих БНН;

9) Митний тариф України, встановлений Законом України «Про Митний тариф України», – доповнення щодо ставок мита на необроблений бурштин, оброблені бурштин, бурштин агломерований (амброїд), формований бурштин та вироби з них.

Крім того, окремим законом були внесені зміни до Податкового кодексу України – у п. 252.20 ст. 252 щодо ставки рентної плати; - доповнення підрозділу 9-1 р. XX "Перехідні положення" п. 3 щодо тимчасового встановлення ставки рентної плати за користування БНН до 31 грудня 2020 року включно - у розмірі 5 відсотків; до 31 грудня 2021 року включно - у розмірі 8 відсотків [11].

Подібна ситуація свідчить про відмову законодавця приймати спеціальний закон про бурштин у жодній з поданих редакцій його проекту, наповнюючи тим самим домінуючі («рідні») угруповання законодавства, якими для законодавства про бурштин, є надрове та гірниче законодавство, що було раніше зроблено відносно таких корисних копалин як: - нафта і газ, газ (метан) вугільних родовищ, уранові руди.

Відтак, не зважаючи на доповнення загального кодифікованого акту законодавства про надра (КпН) низкою спеціальних приписів відносно видобування бурштину, про комплексне врегулювання бурштинонадрових відносин говорити передчасно. Більше того, парламент обрав шлях на поглиблення субсидіарності при формуванні законодавства про бурштин, застосовуючи норми земельного, цивільного, податкового та інших галузей права до відносин, що регулюються надровим правом, як правило санкціоновано. Останній, наразі для регулювання надроправових відносин, залишається не тільки дискусійним, а й малодослідженим питанням в теорії вітчизняного надрового права, а тому потребує в подальшому окремого ґрунтовного дослідження.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо видобування бурштину) : Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2984-IV // Офіційний вісник України від 16.11.2005 — 2005 р., № 44, стор. 34, ст. 2758.
2. Про прийняття за основу проекту Закону України про бурштин : постанова Верховної Ради України від 6 липня 2010 р. № 2444-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2444-17>
3. Проект Закону про особливості розробки родовищ бурштину, які не мають промислового значення № 9041 від 02.08.2011 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9041&skl=7
4. Проект Закону про особливості видобутку бурштину-сирцю на родовищах і проявах, які не мають промислового значення № 1351 від 10.12.2014 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52817
5. Проект Закону про видобування та реалізацію бурштину № 1351-1 від 26.12.2014 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53194
6. Проект Закону про старательську діяльність № 3035 від 04.09.2015 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56377
7. Проект Закону про видобуток бурштину-сирцю та тих корисних копалин, які економічно невігдно розробляти промисловими методами № 2348 від 30.10.2019 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67232
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо урегулювання питання видобутку бурштину № 2240 від 08.10.2019 р. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67039
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19 грудня 2019 р. № 402-IX // Офіційний вісник України від 17.01.2020 — 2020 р., № 4, том 2, стор. 352, ст. 193.
10. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837/2019 // Офіційний вісник Президента України від 19.11.2019 — 2019 р., № 24, стор. 29, ст. 1038.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо упорядкування розміру ставки рентної плати за користування надрами для видобування бурштину : Закон України від 4 лютого 2020 р. № 490-IX // Офіційний вісник України від 20.03.2020 — 2020 р., № 22, стор. 9, ст. 799.

Kirin R. The amber legislation: subsidiarity of the formation. *The recent history of attempts by the national parliament to regulate relations in field of amber mining is given. A modern approach to the formation of amber legislation based on the subsidiary application of legal norms is presented.*

Keywords: *amber-bearing bowels, the draft of Law, subsidiarity.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

І. І. Коваленко

Тези наукової доповіді присвячені сучасним науково-теоретичним і практичним проблемам становлення орендних відносин в Україні. Проаналізовано тенденції розвитку сучасних земельних орендних відносин. Розкриті деякі правові проблеми, пов'язані з орендою земельних ділянок, запропоновано можливі шляхи вирішення цих питань.

Ключові слова: *земельні орендні відносини, орендодавець, оренда землі, орендар, орендна плата, земельна реформа.*

Земельні ресурси є важливою складовою національного багатства України вони перебувають під особливою охороною держави, тому ефективне функціонування земельного ринку це необхідна передумова забезпечення економічного розвитку держави.

Здійснення земельної реформи в Україні було запроваджено Постановою Верховної Ради України «Про земельну реформу» та прийняттям Земельного кодексу Української РСР від 18 грудня 1990 р.[1], відповідно до якої всі землі були оголошені об'єктом реформи.

Одним із головних наслідків земельної реформи є демонополізація державної форми власності на землю, приватизація та подрібнення земель на невеликі ділянки або частки (парцеляція). Розподіл цих земель серед колишніх працівників колективних сільськогосподарських підприємств так і не зміг стати основою для ефективного розвитку індивідуальних форм ведення сільського господарства. Сільськогосподарська діяльність селян в більшості випадків обмежується присадибними роботами на своїх ділянках, а свої земельні частки (паї) вони самостійно рідко обробляють та передають в оренду.

Це пов'язано з тим, що більшість власників земельних паїв не мають відповідного досвіду самостійного ведення товарного сільськогосподарського виробництва, достатнього фінансового забезпечення, освіти, підприємницьких навичок, технічних засобів і т.п.

З огляду на це земельні правовідносини в Україні набули орендного характеру, так як основними землекористувачами на умовах оренди стали сільськогосподарські підприємства.

В умовах земельної реформи вивчення змісту земельних орендних відносин набуває особливої актуальності. Цей вид правовідносин сформувався ще в римському цивільному праві практично одночасно з виникненням права власності на землю.

В сучасній земельно-правовій літературі різноманітні аспекти земельної оренди досліджувалися в працях: В. І. Андрейцева, Н. В. Ільницької, І. І. Каракаша, П. Ф. Кулиничя, О. О. Погрібного, В. І. Семчика, Н. І. Титової, В. Т. Федоровича, М. В. Шульги та ін.

Оренда землі як засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою є одним з найдавніших правових інститутів [2].

Оренда на українських землях починає розвиватися з X ст., тоді, коли виникає пропозиція земель за умов її надлишку у великих земле володільців – князів, бояр та церкви. З умов найму нерухомого майна виникають особливі правовідносини щодо оренди землі, які в Русі Правді отримали назву ролейного, або землеробського закупу. Регламентується розмір орендної плати у ст. 9 давньоруського варіанту Візантійського землеробського закону, що відображав норми, існуючі у селянських общинах Давньої Русі: «тому хто сів – дев'ять снопів, а тому, хто має землю – десятий сніп: якщо ж хто інакше поділить, буде проклятий Богом» [3, с.225].

В 1917 році орендні правовідносини припинили своє існування у зв'язку з націоналізацією землі та інших природних ресурсів. У 1920-1930 роках право оренди засобів виробництва, в тому числі і землі, на короткий час легалізували, але надалі було повністю припинено.

У 1937 р. оренда землі забороняється повністю: прийнято постанову ЦК ВКІІ(6) та РНУ СРСР «Про заборону передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення».

Орендні правовідносини почали відновлюватися наприкінці 1980 року Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про оренду орендні відносини в СРСР» від 7 квітня 1989 р. Зазначеним Указом передбачалося, що в оренду, тобто строкове платне господарське користування, могли передаватися земля та інші природні ресурси [4, с. 230].

Питання орендних земельних відносин в сучасній Україні законодавчо регламентовано в першу чергу Конституцією України, нормами якої забезпечено право на землю включаючи і право орендного землекористування.

Земельним кодексом України передбачено комплекс норм, що спрямовані на врегулювання правовідносин оренди земельних ділянок. Розділом 15 якого «Право користування землею» врегульовано питання користування земельними ділянками, як на праві постійного землекористування, так і тимчасового, що має свій прояв через право оренди земельними ділянками.

Закон України «Про оренду землі»[2] є спеціальним нормативно-правовим актом з комплексом норм, спрямованих на регулювання орендних земельних правовідносин, визначений такий об'єкт оренди як земельна частка (пай). Передбачено, що при передачі в оренду земельних ділянок громадянами, які мають право на земельну частку (пай) у недержавному сільськогосподарському підприємстві, їх місце розташування мало визначатися з урахуванням вимог раціональної організації території і компактності землекористування відповідно до спеціальних землепорядних проектів, які затверджуються загальними зборами членів сільськогосподарського підприємства або зборами уповноважених, а в акціонерному товаристві – загальними зборами товариства.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2000 р. № 119 було визначено Порядок реєстрації договорів оренди земельної частки (паю), а наказом Держкомзем України від 17.01.2000 р. за № 5 (за реєстр. Мінюстом України від 23.02.2000 р. за № 101/4322) була встановлена форма Типового договору оренди земельної частки (паю).

Особливої уваги заслуговує Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового договору оренди землі» від 3.03. 2004 р. № 220, у редакції від 29 листопада 2017 року, якою затверджено Типовий договір оренди земельних ділянок, положення якого мають обов'язкове застосування при оформленні договірних відносин.

Отже, протягом тривалого часу оренда сільськогосподарських земель у нашій країні була під забороною.

Ключовим у визначенні будь-яких прав на землю є поняття «земля» та усвідомлення її виключного значення для життєдіяльності людини, формування природного ландшафту та існування держави. Стаття 14 Конституції України проголошує землю основним національним багатством, закріплюючи імперативний принцип її особливого значення. Таким чином законодавець визначає пріоритетну роль землі поміж іншими складовими національного багатства з урахуванням її особливостей як об'єкта суспільних і правових відносин.

Поняття землі часто вживається в законодавстві України і розуміється як конкретно визначена на місцевості земельна ділянка та як об'єкт земельних орендних відносин.

Розглядаючи визначення понять «оренда» і «орендні відносини» потрібно відзначити, що це нетотожні поняття, адже орендні відносини є ширшим поняттям. Оренда землі – це специфічна форма землекористування, в основу якого покладено строкове, платне володіння чи користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення на основі відповідного договору, що передбачає передачу її власником орендареві, який відповідає вимогам, визначеним законодавством, для здійснення підприємницької діяльності за умови раціонального використання природних властивостей земельних ресурсів [4].

Категорія «оренда землі» в науковій літературі розглядається у двох аспектах: як правовідношення і як правовий титул [2], [5].

У значенні правовідношення оренда землі є правовідносинами, що складаються у зв'язку із використанням земельної ділянки на праві оренди.

Оренда землі як правовий титул (право оренди землі) – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Саме таке визначення наводить законодавець [2, ст. 93]. Існують і доктринальні визначення оренди землі. Так, Н. Ільницька визначає оренду землі більш широко: як окрему форму використання земельної ділянки, яка передбачає передачу, що оформляється нотаріально посвідченим договором, власником (державою, громадянином чи юридичною особою України) земельної ділянки у тимчасове строкове володіння чи користування орендаря за плату для здійснення підприємницької чи іншої діяльності з привласненням останнім одержаної продукції, доходів [5].

Зі змісту наведених визначень можна зрозуміти, що говорячи про оренду землі мається на увазі оренда земельних ділянок, які в сукупності формують землю України.

В статті 3 Закону України «Про оренду землі» наведено визначення об'єктів оренди це земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності. Об'єктом оренди є також земельна ділянка (пай), яка передається в оренду громадянам – власникам сертифікатів до виділення їм в натурі (на місцевості). Після виділення в натурі власникам земельних ділянок (паїв) договір оренди землі переукладається відповідно до державного акта на право власності на земельну ділянку на тих самих умовах, що і раніше укладений, і може бути змінений лише за згодою сторін.

Предметом договору оренди земельної ділянки є зобов'язання орендодавця передати орендарю у строкове, платне користування земельну ділянку, якому відповідає обов'язок орендаря прийняти її у користування і своєчасно внести орендну плату [6].

Суб'єктами орендних відносин, пов'язаних з використанням земельних ділянок, є орендодавці і орендарі.

Згідно з ч. 6 ст. 93 Земельного кодексу України орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи. А відповідно до ст. 4 Закону України «Про оренду землі» ними є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Орендодавцями земельних ділянок, що знаходяться в комунальній власності є сільські, селищні та міські ради, а земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, районні та обласні ради в межах їх повноважень. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є районні, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом.

Орендарі земельних ділянок це юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою. Перелік цих осіб визначений ст. 5 Закону України «Про оренду землі».

Оренда це право, що діє протягом часу, обумовленого в договорі, після закінчення якого орендоване майно – земля підлягає поверненню орендодавцю, тобто власнику земельної ділянки. Тому що згідно зі ст. 763 Цивільного кодексу України, за загальним правилом договір оренди укладається на визначений договором строк.

Для правильного розуміння природи орендних земельних відносин принципово є те, що орендар землі є самостійним суб'єктом цивільного та земельного права і його відносини з власником земельної ділянки (орендодавцем) економічно обґрунтовуються угодою про розмір і вид орендної плати. Тому наступним обов'язковим елементом орендних земельних відносин є орендна плата.

Землекористування на праві оренди передбачає використання земельної ділянки для здійснення підприємницької діяльності, виробництва сільськогосподарської продукції, земельної ділянки водного фонду для рибальства та ін.

Таким чином, основними ознаками, що виділяють право оренди серед інших видів землекористування є його строковість, платність та широке коло суб'єктів господарювання.

Зважаючи на те, що культура самостійного господарювання і фінансові можливості селян (власників земельних часток (паїв) переважно обмежені і зводяться до присадибної діяльності, орендні земельні відносини стали домінуючими, а основними землекористувачами паїв стали сільськогосподарські підприємства.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року// Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 10. – Ст. 100.
2. Закон України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р.// Урядовий кур'єр. – 1998. – № 203-204.
3. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 1. До середини XVII ст. – К., 1992. – С. 225.
4. Єрмаков О. Ю. Розвиток орендних земельних відносин сільськогосподарських підприємств: [Монографія] / О.Ю. Єрмаков, Л. В. Богач. – К., 2013. – 225 с.
5. Ільницька Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: історико-правові аспекти: авторефер. дис. канд. юридич. наук: 12.00.06/ Ільницька Наталія Володимирівна; НАН України, Інститут держави і права ім. Корещького. – К., 2001. – 21с.
6. Ільницька Н. В. Гарантії прав сторін за договором оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення: окремі аспекти // Підприємцтво, хазяйство и право. – 2000. – № 11. – С. 59.

Kovalenko I. Legal bases of development of land lease relations in Ukraine. Theses of the scientific report are devoted to modern scientific-theoretical and practical problems of formation of lease relations in Ukraine. The tendencies of development of modern land lease relations are analyzed. Some legal problems related to land lease are revealed, possible ways to solve these issues are suggested.

Keywords: land lease relations, landlord, land lease, tenant, rent, land reform.

ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В ЧАСТИНІ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОВЕДЕННЯ З ГМО

Т. О. Коваленко

Досліджено сучасний стан адаптації законодавства України щодо використання, транспортування та обігу генетично-модифікованих організмів до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію, а також обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері з урахуванням досвіду ЄС.

Ключові слова: аграрне виробництво; адаптація законодавства; безпечність сільськогосподарської продукції; біобезпека; генетично-модифіковані організми; законодавство ЄС..

З розвитком науково-технічного прогресу реальною загрозою життю та здоров'ю людини стало виведення генетично модифікованих сільськогосподарських рослин і тварин та застосування біотехнологій у сільському господарстві. В умовах сьогодення яскраво виражені тенденції до посилення негативного впливу біологічних чинників на населення, існує можливість виникнення загроз біологічного походження, пов'язаних із розвитком сучасних біотехнологій та появою синтетичної біології, проявами біотероризму, відсутністю чітко врегульованого порядку генетично-інженерної діяльності.

Використання генетично модифікованих організмів (далі – ГМО) у сільському господарстві має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, істотно прискорився процес отримання нових сортів рослин з бажаними властивостями та нових порід тварин. Міжнародні агропромислові корпорації активно використовують здобутки сучасної біотехнології для вирішення проблеми продовольства у світі [1, с. 21]. Сільськогосподарські культури стали першими генетично модифікованими рослинами, які були дозволені для масового поширення та використання. Сьогодні вже створено генетично модифіковані дерева, понад 20 видів генетично модифікованої риби, а також декілька порід генетично модифікованих свійських тварин [2, с. 117]. З другого боку, в даний час відсутні дослідження, які б переконливо свідчили про безпеку таких генетично змінених організмів для життя і здоров'я людини. Враховуючи експортний аграрний потенціал України, виробництво екологічно чистої продукції без застосування ГМО має надзвичайно важливе значення.

Проблема забезпечення біобезпеки є не лише національною, а й міжнародною, оскільки кордони окремих держав навряд чи зможуть зупинити поширення ГМО у випадку їх неконтрольованого попадання в довкілля. З метою вжиття застережних заходів для запобігання несприятливого впливу біотехнологій на збереження і стале використання біологічного різноманіття, а також враховуючи ризики для здоров'я людини понад сто країн підписали Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття, прийнятий 29 січня 2000 р. в м. Монреалі, до якого приєдналась і Україна [3]. Зазначений Протокол спрямований на зменшення ризиків для біологічного різноманіття та здоров'я людини при одержанні, обробці, транспортуванні, використанні, передачі живих змінених організмів, які в Протоколі визначаються як будь-який живий організм, що містить нову комбінацію генетичного матеріалу, отриману внаслідок використання сучасної біотехнології.

У листопаді 2019 р. в Україні було проведено парламентські слухання на тему «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» [4], за наслідками яких було рекомендовано Кабінету Міністрів України прискорити спільно з центральними органами виконавчої влади розроблення і внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів щодо ратифікації Нагойсько-Куала-Лумпурського додаткового протоколу про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку, що сприятиме врегулюванню питань збереження та сталого використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини, шляхом запровадження міжнародних правил та процедур у галузі відповідальності й відшкодування, пов'язаних з ГМО. Додатковий протокол дає визначення поняття «шкода», посиляючись на несприятливий вплив на збереження та стійке використання біологічного різноманіття, який піддається вимірюванню та є суттєвим, враховуючи також ризики для здоров'я людини. Він передбачає орієнтовний перелік факторів, які слід використовувати для визначення істотності несприятливого впливу. Додатковий протокол вимагає в ст. 4 встановити причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та живим зміненим організмом. Він також визначає «заходи реагування» як розумні дії щодо мінімізації, утримання, пом'якшення чи запобігання іншим чином заподіяння шкоди, або розумні дії для відновлення біологічного різноманіття.

Відповідно до Угоди про асоціацію одним із напрямків адаптації національного законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища до *acquis communautaire* ЄС є удосконалення правового регулювання поведінки із ГМО та запобігання їх негативному впливу на здоров'я людини та довкілля. Адаптація у зазначеній сфері, насамперед, здійснюється шляхом приведення Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., інших нормативно-правових актів у відповідність до приписів Директиви № 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. про вивільнення у навколишнє середовище ГМО та про скасування Директиви № 90/220/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентами (ЄС) №№ 1829/2003 та 1830/2003 і Директивами №№ 2008/27/ЄС, (ЄС) 2015/412 і (ЄС) 2018/350; Регламенту (ЄС) № 1946/2003 Європейського

Парламенту і Ради від 15 липня 2003 р. про транскордонні перевезення ГМО; Директиви № 2009/41/ЄС Європейського парламенту і Ради від 6 травня 2009 р. про використання ГМО у замкненій системі.

Починаючи з часу ратифікації Угоди про асоціацію в Україні неодноразово приймалися нормативно-правові акти програмного характеру, якими затверджувалися плани адаптації національного законодавства у сфері поводження з ГМО до вимог ЄС. Проте зазначені плани не виконані, станом на середину 2020 р. національне законодавство у сфері біобезпеки та обігу ГМО не приведено у відповідність до вимог Угоди про асоціацію. Після ратифікації Угоди про асоціацію до національного законодавства у сфері поводження з ГМО були внесені лише окремі зміни, які сприяють наближенню вимог чинних нормативно-правових актів України до правових актів ЄС, зокрема: законодавчо запроваджено обов'язкове інформування громадськості щодо вмісту ГМО у продуктах харчування; заборонено використання ГМО у процесі органічного сільськогосподарського виробництва.

Кінцеві дати імплементації Директиви № 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. та Регламенту (ЄС) № 1946/2003 Європейського Парламенту і Ради від 15 липня 2003 р. завершилися 1 вересня 2019 року, а Директиви № 2009/41/ЄС Європейського парламенту і Ради від 6 травня 2009 р. спливають 1 вересня 2020 року. З метою адаптації національного законодавства до вимог зазначених нормативно-правових актів ЄС Міністерство екології та природних ресурсів України розробило та у 2019 році оприлюднило для публічного обговорення проект нової редакції Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів».

У законопроекті Міністерства екології та природних ресурсів України визначається процедура обмеження/заборони на територіях окремих адміністративних одиниць вивільнення у навколишнє природне середовище ГМО з метою розміщення на ринку за цільовим призначенням «культивування» відповідно до положень Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/412 від 11 березня 2015 р. про внесення змін і доповнень до Директиви 2001/18 стосовно можливості для держав-членів обмежувати або забороняти культивування ГМО на своїй території.

Отже, для виконання зобов'язань України щодо адаптації українського законодавства до вимог ЄС у сфері поводження з ГМО необхідно: а) істотно прискорити процес доопрацювання та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту нової редакції Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»; б) прискорити ратифікацію Нагойсько-Куала-Лумпурського додаткового протоколу про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку.

Література

1. Баласинович Б., Ярошевська Ю. *ГМО: виклики сьогодення та досвід правового регулювання*. Київ. Адеф-Україна. 2010. 55 с.
2. Малиш Н. А. Генетично модифіковані організми в системі продовольчої безпеки України. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. С. 116-122.
3. Закон України «Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття» від 12.09.2002. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 44. Ст. 320.
4. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років», схвалені Постановою Верховної Ради України від 14 січня 2020 р. № 457-ІХ. *Голос України*. 2020. № 18. 30 січня.

Kovalenko T. Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU in terms of adaptation of national legislation in the field of GMO management. *The current state of adaptation of Ukrainian legislation on the use, transportation and circulation of genetically modified organisms to the EU legislation in accordance with the Association Agreement between Ukraine is studied, as well as proposals for improving national legislation in this area based on the EU experience.*

Keywords: *adaptation of legislation; agricultural production; biosafety; genetically modified organisms; safety of agricultural products; the EU legislation.*

РОЗУМІННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ У БЮДЖЕТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Д. В. Коробцова, К. В. Кисильова

У статті проаналізовано вітчизняне бюджетне законодавство і наукові підходи до розуміння та реалізації принципів бюджетної системи України, зокрема принципу – цільового використання бюджетних коштів, розглянуті недоліки бюджетного процесу. Обґрунтовано висновок про впровадження у бюджетну діяльність нового принципу – цілеспрямованості та правової визначеності бюджетних програм.

Ключові слова: бюджетне законодавство, принцип, принципи бюджетної системи, бюджетні програми, бюджетні асигнування.

Принципи бюджетного права – це визначальні правові вимоги, засоби побудови правового режиму регулювання суспільних відносин у сфері функціонування бюджетної системи України, бюджетного процесу, міжбюджетних відносин і відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Разом з предметом і методами правового регулювання принципи бюджетного права складають підґрунтя для вивчення бюджетного права, аналізу, систематизації та обробки інформації щодо бюджетних відносин.

В наукових працях з фінансового та бюджетного права вказується на необхідність удосконалення принципів бюджетного права України шляхом деталізації та введення нових принципів, що регулюють бюджетну діяльність. В роботі Ю. Ю. Пустовіт пропонується в інституті доходів бюджету відокремити принципи формування фінансових ресурсів, а в інституті видатків бюджету принципи використання фінансових ресурсів [1, с. 4]. В роботі А. С. Нестеренко пропонується в інституті розподілу фінансових ресурсів визначити принцип оптимізації бюджетної системи України [2, с. 7]. В роботі І. О. Образцової наполягається на відокремленні принципів бюджетного права, як принципів правового регулювання бюджетної діяльності від принципів бюджетного процесу [3, с. 91]. Зазначимо, що бюджетне право як підгалузь фінансового права не можливо відокремити від правових інститутів, що складають його структуру, зокрема бюджетного процесу, але можливо уточнити принципи побудови цих інститутів. Отже принципи бюджетного права повинні відображати не тільки матеріальні правовідносини, а і весь процес бюджетного права в динаміці.

Можливо погодитися з думками вчених про те, що принципи, які встановлюються ст. 7 Бюджетного кодексу України «Принципи бюджетної системи України», потребують перегляду, оскільки визначають правові засади розвитку більш широких відносин, що пов'язані з формуванням складових частин бюджетів, бюджетним процесом, міжбюджетними відносинами, бюджетним контролем і відповідальністю за порушення бюджетного законодавства.

Вважаємо, що принцип цільового використання бюджетних коштів, який встановлює п.8.ст.7 Бюджетного кодексу України, і визначає, що «бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетним призначенням та бюджетними асигнуваннями» [4], підлягає уточненню. Це пов'язано з тим що, по перш, вимоги з цільового використання стосуються учасників бюджетного процесу на стадії виконання бюджетних програм, а виходячи з назви статті, відноситься до бюджетної системи в цілому, по друге, потребує узгодження надані бюджетні призначення та їх фінансування на стадії складання бюджетів.

Наприклад, відповідно до закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» доходи Державного бюджету затверджені у сумі 595.163.135,3 тис. грн., а видатки у сумі 667.815.507,2 тис. грн. З цих видатків за відомчою та програмною класифікацією видатків Державного бюджету на 2016 рік на фінансування діяльності Національної поліції України і на забезпечення охорони внутрішнього правопорядку, захист громадян направлено 55 788 626 тис. грн. Для порівняння: загальнодержавні витрати на охорону здоров'я складають 44 653 266, 5 тис. грн., на освіту – 44 783 974,2 тис. грн., на підтримку регіонального розвитку – 4 465 893,5 тис. грн., на соціальну політику – 1 069328,1 тис. грн. [5].

Отже, як свідчать бюджетні призначення, витрати держави спрямовуються переважно на управлінські функції, а не на соціальний розвиток, або підтримку державного сектору в економіці. Така перевага у фінансуванні державних програм ставить під загрозу реалізацію конституційних принципів справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства, а також принципу бюджетної системи - ефективності та результативності.

Розглядаючи виконання бюджетних законів на протязі 1998-2008 років М. М. Калашніков прийшов до висновку про системні порушення бюджетного законодавства державою по відношенню до громадян [6, с. 116-119]. При дослідженні фінансових інтересів держави в бюджетному процесі О. П. Гетманець відмічала недоліки, що були закладені у фінансування бюджетних програм, встановлених бюджетним законом на 2015 рік [7, с. 92-98].

Таким чином, принципи які втілюються у нормативних актах, що формують бюджетне законодавство, при їх складанні, розгляді і затвердженні відповідають намірам учасників бюджетного процесу дотримуватися принципу **цілеспрямованості і правової визначеності бюджетних програм**, проте у бюджетній діяльності, на стадії виконання бюджетів, впливає декларативний зміст цих бюджетів, оскільки цілі, які визначаються в бюджетних програмах не підтверджуються відповідними чинниками, зокрема обсягами фінансування.

Принцип **цілеспрямованості і правової визначеності бюджетних програм**, на відміну від законодавцем встановленого принципу цільового використання бюджетних коштів, визначає - сукупність заходів з планування, затвердження та використання бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваних результатів, що покладаються на розпорядника бюджетних коштів бюджетним законодавством на протязі бюджетного періоду.

Враховуючи особливості бюджетно-правових відносин і складну, специфічну систему правових утворень, які становлять структуру бюджетного права, а також важливість правового регулювання бюджетної діяльності для розвитку фінансових відносин держави та органів місцевого самоврядування, громадян, доцільно узагальнити принципи на яких будується система бюджетного права і ввести зміни в чинне законодавство України. Зокрема, доцільно ввести зміни в п. 8. ст.7 БКУ «Принципи бюджетної системи України» шляхом зміни принципу з «**цільового використання бюджетних коштів**» на принцип «**цілеспрямованості і правової визначеності бюджетних програм**», і надати його тлумачення.

Запропоновані зміни націлені на удосконалення правового механізму регулювання бюджетних відносин в Україні і повинні адекватно відображати рівень розвитку як самих правовідносин, так і рівень їх правового регулювання, забезпечувати внутрішню узгодженість інститутів бюджетного права і ефективний регулятивний вплив бюджетного законодавства.

Література

1. Пустовіт Ю. Ю. Принципи бюджетного права України у умовах євроінтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец. 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Ю. Ю. Пустовіт – Ірпінь, 2015. – 18 с.
2. Нестеренко А. С. Фінансова система України: правова характеристика та законодавче регулювання // автореферат дисертації... докт. юр. наук: спец. 12.00.07/ Алла Станіславовна Нестеренко. - Одеса, 2015. – 38 с.
3. Образцова І. О. Принципи бюджетного права / І.О. Образцова // Право і безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 87-91
4. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
5. Про Державний бюджет на 2016 рік : закон України : від 25.12.2015р. № 928-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 54.
6. Калашніков М. М. Закон про Державний бюджет України, як легальний спосіб ухилення від виконання фінансових обов'язків країни перед своїми громадянами // Вісник державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – № 4. – С.113-122
7. Гетманець О. П. Правова природа фінансових інтересів держави в бюджетному процесі в Україні / О. П. Гетманець // Вісник ХНУВС. – 2015. – № 3 (70). – С.92-99.

Korobcova D., Kysylova K. Understanding and implementation of the principle of target use of budget funds in the budget law Ukraine. *The article analyzes the domestic budget legislation and scientific approaches to understanding and implementing the principles of the budget system of Ukraine, in particular the principle - targeted use of budgetary funds, considered weaknesses of the budget process. Reasoned opinion on the implementation of the budget performance of the new principle - the focus of legal certainty and budget programs.*

Keywords: *budgetary legislation, the principle, the principles of the budget system, government programs, budget allocations.*

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ НА ПРОИЗВОДСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ И ОТДЕЛЬНЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Н. Н. Маслакова

В тезисах освещаются вопросы правового регулирования отношений, связанных с профессиональной подготовкой работников на производстве, в том числе для собственных нужд нанимателя.

Ключевые слова: *профессиональная подготовка работников на производстве, учебно-трудовой договор, ученический договор.*

В последних принятых актах Международной организации труда вопросы непрерывного профессионального обучения определяются в качестве приоритетных. Так, например, принятая на 108-й сессии в июне 2019 года Декларация столетия МОТ посвящена, в том числе, приобретению всеми работниками навыков, компетенцией и квалификацией на протяжении их трудовой жизни [1]. Опубликованный в этом же году Международным бюро труда Доклад IV (1), обобщает практику организации ученичества (формы профессиональной подготовки), его результативность, а также в некоторой степени анонсирует повестку дня 110-й сессии (2021 г.) Международной конференции труда о разработке норм нового нормативного акта (или актов) об ученичестве [2].

Руководствуясь изложенным, полагаем, актуальность изучения состояния правового регулирования профессиональной подготовки работников на производстве, в том числе в Республике Беларусь, не нуждается в дополнительной аргументации. В целом необходимо отметить, что состав белорусского законодательства, регламентирующего вопросы профессионального обучения работников, неоднородный и представлен актами законодательства о труде и об образовании. Трудовым кодексом Республики Беларусь (ст. 4) отношения, связанные с профессиональной подготовкой работников на производстве, заявляются предметом его регулирования, однако указанным вопросам посвящены только некоторые статьи (ст.ст. 205, 278, 280, 2201), что констатирует отсутствие системности, которое призван обеспечить кодифицированный закон. Актами законодательства об образовании, в том числе Кодексом Республики Беларусь об образовании, игнорируется трудовая природа профессионального обучения нанимателем собственных работников. В соответствии со ст. 242 которого наниматель, обучая собственных работников, реализует образовательные программы, соответственно, выступает как субъект образовательных отношений.

Полагаем, существенным упущением является отсутствие в национальном законодательстве о труде права работника на профессиональную подготовку, повышение квалификации, стажировку и переподготовку. Отметим, что трудовая природа статуса нанимателя не предполагает у него обязанности обеспечения профессионального обучения своих работников, за исключением случаев, предусмотренных законодательством, коллективным договором, соглашением, трудовым договором. В Рекомендации МОТ № 195 косвенно выражена обязанность отдельных граждан подтвердить свою приверженность процессу непрерывного обучения посредством использования возможностей, предоставляемых в области образования, подготовки кадров и непрерывного обучения. Также нормами Рекомендации выражается и обязанность нанимателей (предприятий по тексту Рекомендаций) подтвердить свою приверженность процессу непрерывного обучения посредством обеспечения подготовки своих наемных работников. Указанные обязанности должны быть

реализованы посредством трудового механизма. Закрепление на законодательном уровне прав и обязанностей работников и нанимателей в сфере профессионального обучения имеет существенное значение, в связи с тем, что фактически являются предпосылкой для возникновения самих отношений по профессиональному обучению работников для нужд нанимателя.

В качестве сравнения отметим, что, например, обязанность производственного обучения фактически сформулирована в ст. 201 Кодекса законов о труде Украины, в соответствии с которой для профессиональной подготовки и повышения квалификации работников, особенно молодежи, собственник или уполномоченный им орган организует индивидуальное, бригадное, курсовое и другое производственное обучение за счет предприятия, организации, учреждения. Трудовой кодекс Республики Казахстан буквально не закрепляет права и обязанности сторон в области профессионального обучения работников для нужд нанимателя, однако ст. 118 предусматривает возможность определения работодателем необходимости и объема профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации для функционирования и развития организации; формы организации такого обучения, и договоры посредством могут облекаться отношения в связи с обучением работников (договор об обучении, договор о дуальном обучении). Трудовой кодекс Российской Федерации в ст. 196 закрепляет не только права, но и обязанности работодателя по подготовке и дополнительному профессиональному образованию работников, гл. 32 регулируется порядок заключения ученического договора с лицом, ищущим работу, или с работником данной организации на получение образования без отрыва или с отрывом от работы.

Трудовой кодекс Азербайджана в ст. 9 закрепляет право работника на повышение профессиональной подготовки, освоение новой специальности и повышения квалификации. Более того, кодекс предусматривает возможность непосредственно при заключении трудового договора, а также в процессе трудовых отношений по взаимному согласию заключения договора на обучение новой профессии, освоение новой специальности. Условия, правила, срок и обязательства сторон по обучению новой профессии или освоению новой специальности регулируются соответствующим договором, заключенным на основе достигнутого согласия, или трудовым договором.

Ст. 9 Трудового кодекса Республики Молдова закрепляется право работника на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение своей квалификации в соответствии с кодексом и иными нормативными актами. Ст. 5 закреплен принцип обеспечения равенства работников, без всякой дискриминации, при продвижении по работе с учетом производительности труда, квалификации и стажа работы по специальности, а также при профессиональной подготовке, переподготовке и повышении квалификации. В ст. 213 устанавливаются права и обязанности работодателя в области профессиональной подготовки.

В соответствии с положениями Трудового кодекса Республики Польша повышение профессиональной квалификации (приобретение или дополнение знаний и навыков работником) может производиться по инициативе работодателя или с его согласия (арт.103). На наш взгляд удачно сформулирована ст. 29 Трудового кодекса Литовской Республики, согласно которой на нанимателя возложена обязанность обучить работника работе в той мере, в какой это необходимо для выполнения его трудовой функции. Также работодатель обязан предпринять меры для повышения квалификации работников и их профессионального развития, развития способности приспосабливаться к изменяющимся условиям бизнеса, профессиональным или рабочим условиям. Глава 3 кодекса регламентирует два вида ученического договора, заключающихся при приеме на работу лиц, желающих на рабочем месте приобрести необходимую для профессии квалификацию или компетенции в форме ученичества: 1) ученический трудовой договор без заключения договора на обучение; 2) ученический трудовой договор, заключенный вместе с регламентируемым правовыми актами договором на обучение, касающимся формального или неформального обучения. Отметим, в Республике Беларусь отсутствуют регламентированные правовые формы ученичества: учебно-трудоустройство (ученические) договоры.

Таким образом, нами обзорно рассмотрены отдельные нормы кодифицированных законов о труде Республики Беларусь и некоторых зарубежных стран на предмет закрепления в них прав и обязанностей в сфере профессионального обучения работников. В процессе дальнейшего совершенствования норм национального права белорусскому законодателю следует учесть успешный опыт правового регулирования исследуемой группы отношений в зарубежных государствах, в том числе закрепление в качестве статутного права работника на профессиональную подготовку, повышение квалификации, стажировку и переподготовку, а также регламентацию нормами законодательства о труде правовой формы отношений, связанных с профессиональной подготовкой работников на производстве — учебно-трудоустройство (ученического) договора.

Література

1. Декларация столетия МОТ о будущем сферы труда [Электронный ресурс] : Междунар. конф. труда, 21 июня 2019 г. // Сайт Междунар. организации труда. – Режим доступа: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/relconf/documents/meetingdocument/wcms_715175.pdf. – Дата доступа: 20.05.2020.

2. Основы качественных программ ученичества [Электронный ресурс] : доклад IV (1) Международного бюро труда // Сайт Междунар. организации труда. – Режим доступа: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/relconf/documents/meetingdocument/wcms_731211.pdf. – Дата доступа: 20.05.2020.

Maslakova N. Some issues of legal regulation of professional training for production workers in the Republic of Belarus and some foreign countries: the comparative legal analysis. *The subjects of legal regulation of relationships, connected with professional training for production workers, are covered in this article.*

Keywords: *vocational training of workers in the workplace, labor contract, training agreement.*

ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ (ПЕРШИЙ ІІ ЕТАП)

В. В. Надьон

На сьогоднішній день перед Україною стоїть одне з перших (до кінця невирішених питань) щодо проведення другого етапу медичної реформи. Початок медичної реформи в Україні розпочата з 2016 року (Уляною Супрун – викон. обов'язків міністра охорони здоров'я). Вдало чи ні, покаже час. Однак, зміни влади – це факт очевидних, нових звершень, в кращу сторону (сподіваємося), на які очікує український народ. Відповідно, ці зміни відбуватимуться і щодо другого етапу проведення медичної реформи. На аналізі окремих питань, відносно вже проведеного першого етапу зупинимо свою увагу.

Ключові слова: *медична реформа, право на охорону здоров'я, пацієнт, лікар, договір, диспозитивність, свобода.*

На сучасному етапі розвитку системи охорони здоров'я якість медичної допомоги вважається основною цільовою функцією і водночас критерієм діяльності системи охорони здоров'я від нижньої її ланки – лікувально-профілактичного закладу, до верхньої – Міністерства охорони здоров'я України. Проблеми управління і оцінки якості та безпеки медичної допомоги населенню є одними з найважливіших для будь-якої системи охорони здоров'я. Актуальність питань забезпечення якості особливо зростає в період реформування галузі охорони здоров'я [1], яка проводиться в Україні по сьогоднішній день.

Право на охорону здоров'я проявляється (актуалізується) у можливості людини звертатися до лікувальних закладів, профілактичних установ за отриманням медичної, профілактичної допомоги шляхом укладення відповідних цивільно-правових договорів. Реалізуючи право на охорону здоров'я, особа самостійно вживає заходи для охорони власного здоров'я, а також можливості щодо звернення до відповідних органів за захистом свого права. Особа, використовуючи право, може вирішувати питання не тільки щодо охорони зазначеного блага, а й питання стосовно самого блага – здоров'я (приймати участь у медико-біологічному експерименті, надавати згоду на будь-яке медичне втручання, застосування методів діагностики, профілактики або лікування).

Право на охорону здоров'я є складним комплексним правом, що включає певні самостійні види прав: на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; на медичний догляд і соціальне обслуговування; на безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; на кваліфіковану медичну допомогу; на достовірну та своєчасну інформацію медичного характеру тощо [2].

Запропонована медична реформа (заходи Міністерства охорони здоров'я 2016, 2017 та 2018 років під керівництвом Уляни Супрун для забезпечення всім громадянам України рівного доступу до якісних медичних послуг та перебудови систему охорони здоров'я так, щоб у її центрі був пацієнт), якою зобов'язано всіх громадян України укласти договір про медичне надання послуг з обраним

лікарем відповідної державної медичної установи. Саме обов'язок громадян укласти договір з закладом охорони здоров'я або приватним практикуючим лікарем, виконання якого дасть можливість звернення, у разі необхідності, до лікаря закладу охорони здоров'я за первинною медичною допомогою. Діяльність з надання медичних послуг пов'язана з правом на охорону здоров'я, життя, особисту недоторканість. Тобто відносини в сфері охорони здоров'я мають конституційний, публічний характер. У зв'язку з цим законодавець висуває підвищені вимоги до осіб, які займаються медичною діяльністю [3].

Відповідно до п. 1.4 Порядку надання первинної медичної допомоги (ПМД) головним завданням надавача ПМД є забезпечення населення комплексними та інтегрованими послугами зі всебічної, безперервної і орієнтованої на пацієнта ПМД, спрямованої на задоволення потреб населення у відновленні та збереженні здоров'я, попередження розвитку захворювань, зменшення потреби у госпіталізації та покращення якості життя [4].

Отже, ті особи, які не виконали обов'язку укладення договору на надання первинної медичної допомоги з закладом охорони здоров'я або лікарем, стали обмеженими у правах на отримання первинної медичної допомоги. Це обмеження простежується саме тоді, коли фізична особа, з втратою працездатності, не може отримати кваліфіковану медичну допомогу на підставі того, що вона не уклала договір з закладом охорони здоров'я або лікарем, і це непоодинокі випадки, коли лікар до пацієнта повертається спиною тоді, коли пацієнту необхідна медична допомога. Виникає питання: чи правомірно осіб змушувати укласти договір про надання медичних послуг або договір про надання медичної допомоги?

Договірним зобов'язанням медичного характеру притаманний диспозитивний метод правового регулювання, оскільки він передбачає вільну саморегуляцію суб'єктами своєї поведінки на основі принципів права. За словами Г. А. Миронової, суб'єкти правовідносин медичної галузі (пацієнти, медичні організації та медичні працівники) користуються різними ступенями свободи вибору поведінки на власний розсуд, тому доречно говорити про застосування залежно від типу правового зв'язку між суб'єктами правовідносин. Зокрема, залежить від таких особливих обставин, як види медичної допомоги, підстави її здійснення, суб'єктний склад правовідносин [5].

З одного боку, життя, здоров'я є особистими немайновими благами людини, а користування цими благами, зокрема, задоволення особистих потреб, пов'язаних із підтриманням та зміцненням здоров'я, належить до приватноправової сфери людини. З іншого боку, вказані блага є фундаментальними соціальними цінностями сучасного громадянського суспільства, то ж є предметом гострої зацікавленості з боку спільноти та належать до сфери публічного (державного) інтересу [5]. Отже, щодо договірних правовідносин між лікарем та пацієнтом, то їм переважно притаманний диспозитивний метод правового регулювання. Цивільно-правові відносини в сфері медичної діяльності виникають за ініціативою юридично рівних і економічно незалежних суб'єктів, які власним вольовим рішенням визначають характер, зміст та межі своїх взаємовідносин та приймають на себе відповідальність та ризики у зв'язку із наслідками створених цими рішеннями правових обставин. Тож особливості цивільно-правової складової полягають в тому, що вона орієнтована на «регулювання відносин по обороту продукту медичної діяльності між юридично та економічно незалежними суб'єктами за допомогою властивих цивільному праву форм та методів [6].

Відповідно до положень цивільного законодавства ніхто не може змусити фізичну особу укласти договір. Однак на практиці, хоч фізичну особу, в прямому сенсі цього слова, і не змушують укласти договір, але ричаги для цього були зроблені (щодо можливості/неможливості надання пацієнту первинної медичної допомоги).

Укладений договір з лікарем дав пацієнту право (можливість) на первинну медичну допомогу (обстеження, лікування, консультацію тощо). На перший погляд все ідеально, обравши лікаря та уклавши з ним договір, пацієнт відчуває себе більш захищеним на випадок хвороби, на випадок питань пов'язаних зі здоров'ям тощо. Слід зазначити, що захищеність (про яку ведеться мова), має місце тоді, коли пацієнт за власною ініціативою забажав укласти визначений договір з лікарем, якого обрав самостійно, якому довірив своє здоров'я, з яким готовий спілкуватися, наприклад, щодо стану свого здоров'я. Однак, в практиці трапляються непоодинокі випадки, коли пацієнт змушений укласти договір з лікарем («вільним лікарем», який залишився менш затребуваним серед пацієнтів, щодо своїх професійних здібностей), на підставі того, що йому потрібно звернутися до лікаря, наприклад, отримати професійну консультацію, здати аналізи, а з березня 2020 року і для того, щоб отримати консультацію щодо свого стану здоров'я (відносно Covid-19) та, якщо буде потреба визвати швидку допомогу тощо.

Отже, вступаючи в правовідносини із медичним закладом, укладаючи відповідний договір, особа набуває певних суб'єктивних прав (на кваліфіковану допомогу, вибір лікаря, інформацію про стан свого здоров'я, медичну таємницю), які по суті розкривають зміст права на охорону здоров'я.

Слід констатувати, що обов'язок укладення договору з лікарем (не беручи до уваги події з початку 2020 року з Covid-19), зменшив бажання у населення укласти договір медичного страхування, вважаючи, що укладений договір з лікарем вирішить всі нагальні проблеми пов'язані зі здоров'ям. Підтвердженням цього факту є аналіз статистики укладених договорів за 2019 рік страхування життя та здоров'я, в якій помітна тенденція зменшення кількості укладених договорів страхування здоров'я (порівняно з 2018 роком), і збільшення кількості договорів страхування життя. Так, кількість укладених договорів страхування здоров'я на випадок хвороби зменшилась на 333,4 тис. одиниць у порівнянні з відповідним показником станом на кінець 2018 року. У свою чергу, кількість укладених договорів страхування життя збільшилась на 163,1 тис. одиниць, в порівнянні з відповідним показником станом на кінець 2018 року [7].

Таки чином, фізичні особи з новою медичною реформою стали довіряти своє здоров'я своєму лікарю, з яким уклали договір (і це в ідеалі нормальна ситуація), а щодо свого життя перевагою продовжує залишатися договір страхування життя.

Література

1. Концепція управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року: Наказ МОЗ України від 01.08.2011 N 454. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ13923>
2. Коробцова Н. В. Поняття та зміст права людини на охорону здоров'я. *Сучасні проблеми цивілістики*: матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, (м. Харків, 20 груд. 2013 р.). Харків, 2013. С. 89 (С. 87-90)
3. Коробцова Н. В. Проблемні аспекти реалізації принципу свободи договору в медичних правовідносинах. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матер. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Ч. Н. Азімова та 20-річчю з дня створення каф. цив. права № 2 (Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 97. (С. 97-100).
4. Порядок надання первинної медичної допомоги: МОЗ України від 19.03.2018 № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18>
5. Миронова Г. А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги: моногр. К., 2015. С. 47-48.
6. Первова Л. Т. Гражданско-правовые проблемы регулирования медицинского обслуживания граждан в РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. В. Первова. М., 2006. С. 4.
7. Підсумки діяльності страхових компаній за 9 місяців 2019 року. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/sk_9_mis_2019.pdf

Nadon V. Private legal aspect of medical reform (its first stage). *Today, Ukraine is facing one of the first (until the end of unresolved issues) to conduct the second stage of medical reform. The beginning of medical reform in Ukraine began in 2016 (Ulyana Suprun - Acting Minister of Health). Successful or not, time will tell. However, the change of government is a fact of obvious, new achievements, for the better (hopefully), which the Ukrainian people are waiting for. Accordingly, these changes will take place in the second phase of health care reform. Let's focus on the analysis of individual issues.*

Keywords: *medical reform, right to health care, patient, doctor, contract, dispositiveness, freedom.*

НАСЛІДКИ ВИКОРИСТАННЯ ОФШОРНИХ МЕХАНІЗМІВ В УКРАЇНІ

Г. Я. Наконечна, А. С. Шишко

Визначено основні поняття та ознаки офшорних зон. Проаналізовано підстави збільшення використання фінансів в межах офшорних зон, позитивні та негативні наслідки для України. Надано статистичні дані про місце нашої держави в рейтингу за абсолютним розміром незаконно виведених активів. Досліджено законодавчу базу регулювання даних відносин.

Ключові слова: офшорна зона, податки, офшорні компанії, офшорні банки, офшорна юрисдикція, резидент, нерезидент.

Невід’ємною частиною світової економіки є офшорні юрисдикції, які дають вільний доступ на міжнародний ринок. Їх використання, що має на меті злочинну діяльність, загрожує всій світовій економіці. Офшорна проблема зачепила також і економіку України.

Офшорна зона є одним із видів вільних економічних зон, особливістю яких є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів, високий рівень та законодавчі гарантії банківської та комерційної секретності, лояльність державного регулювання. Більшість офшорних юрисдикцій практикують послаблені вимоги до ліцензування компаній і спрощені схеми регулювання їх діяльності. Провідний французький юрист Едуард Шамбост пропонує таке визначення поняття: «offshore» – буквально означає «поза берегом» [1, с. 1].

У податковому контексті офшорною є структура, яка, проводячи діяльність в якій-небудь країні, не перебуває під податковим контролем цієї країни. В основному, щоб уникнути місцевих податків (чи місцевої регламентації), офшорні структури не повинні здійснювати місцеву діяльність (onshore) чи діяльність з резидентами країни (реєстрації). Прийнято говорити про офшорні компанії (offshorecompanies), офшорні банки (offshorebanks), офшорні страхові компанії (offshoreinsurancescompanies) тощо [2, с. 2].

Окрім того, потрібно відокремлювати поняття «офшорна компанія» і «компанія, що знаходиться в офшорній зоні». Перше – більш вузьке, тому що офшорною прийнято вважати компанію, яка має всі вищезгадані ознаки, в той час як «компанія, що знаходиться в офшорній зоні» – це компанія, що зареєстрована в такій зоні, здійснює свою діяльність і потрапляє під дію загального режиму оподаткування.

Відповідно до Розпорядження КМУ «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» від 23 лютого 2011 року, надано перелік країн, що мають в своєму підпорядкуванні офшорні зони. Потенційно членами, вкладниками яких і є громадяни України, що підтверджує той факт, що Україна в анти-рейтингу за абсолютним розміром незаконно виведених активів піднялася з 78 до 14 місця серед 150 країн світу [4].

Офшорні зони можна класифікувати за ступенем надійності, що й було зроблено Форумом фінансової стабільності. До першої групи увійшли: Люксембург, Швейцарія, Дублін та інші, до другої – Андорра, Гібралтар, Монако тощо, до третьої – Беліз, Ліхтенштейн, Кайманові Острови та інші. Під надійною офшорною зоною розуміють зону, в якій відсутня банківська таємниця, розвинуті наглядові органи та відповідне законодавство. Офшори, в яких реєструються українські та російські компанії, належать до третьої, найменш надійної групи, що найбільш закрита для правоохоронних органів ЄС.

У світі не існує універсальних глобальних організацій та уніфікованих підходів для боротьби з податковими ухиленнями та відмиванням "брудних" грошей з використанням офшорних компаній. Більш за те, в деяких економічно розвинених країнах є модною гіпотеза, що ризик втрати бюджетних доходів від створення офшорних юрисдикцій в межах їхніх материнських або заморських територій сторицею покривається економічними здобутками від залучення інвестицій з неофшорних країн. Так, з 34 стандартних офшорних зон на Велику Британію приходиться 15, а на США – 5 [3].

Існує комплекс факторів, що стимулюють розвиток офшорного бізнесу в Україні. До основних з них можна віднести: тягар податкового навантаження та неефективність фіскальної політики; несприятливий інвестиційний клімат і суттєві мотиви щодо експорту капіталу за кордон; високі інвестиційні ризики та використання офшорних схем для приховування факту володіння інвестиційними об’єктами в Україні; криміналізація економіки і використання офшорних схем для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Лише, коли податкова політика буде раціонально побудована, офшорні зони почнуть використовуватись вітчизняними підприємцями виключно як законний інструмент мінімізації оподаткування шляхом його планування.

Більшість офшорних юрисдикцій, які використовуються суб’єктами вітчизняної економіки, породжені недосконалими урядовими інноваціями, зокрема, – в оподаткуванні господарської діяльності. Тому існування офшорних юрисдикцій зберігатиметься як відповідь на недосконалі урядові регуляції в ліберальному ринковому просторі, з усіма позитивними результатами та негативними наслідками для національного господарства.

Використанню національними підприємствами офшорних зон сприяють: 1) низька або нульова ставка податку (звичайно, податок на прибуток в офшорних юрисдикціях практично відсутній або не переважає 1–2%, адже неодноразово компанії, зареєстровані у цих державах (але такі, що здійснюють свою діяльність в інших країнах), не сплачували жодних інших податків, крім річного збору, незалежно від прибутку, одержаного компанією); 2) легкість реєстрації фірми. Приміром, сума статутного капіталу офшорної компанії переважно не обмірковується, а процес реєстрації є умовним та виконується за дорученням; 3) відсутність у офшорних юрисдикціях зобов'язання стосовно подачі звітності; 4) рух капіталу та нерозголошення даних про його власників; 5) добровільна наявність засновників фірми [1, с. 3].

Позитивний ефект від діяльності офшорних юрисдикцій, який пов'язаний із припливом капіталу, є таким: створення сприятливого інвестиційного клімату та збільшення обсягів інвестування, а відповідно, і позитивних наслідків в економіку країн від капіталовкладень (розвиток фінансових ринків, створення робочих місць, відсутність необхідності контролю за діяльністю офшорних компаній органами влади цих країн).

Негативними сторонами діяльності офшорних зон є недобросовісна податкова конкуренція та відповідно, ухилення від сплати податків; нестабільність економіки у зв'язку з перспективою акумуляції в офшорних зонах великих обсягів капіталу, відтік капіталу; тінізації економіки; зростання безробіття в країнах-донорах.

Сьогодні проблема тінювих офшорних операцій набула досить вагомого значення в Україні через те, що туди безповоротно вивозять капітали не тільки бізнесу, а й влади. Тому, створення плану діяльності щодо детінізації офшорних операцій має бути самостійним шляхом економічного розвитку України [1, с. 4].

Дане явище, як і корупційну діяльність, неможливо викоринити цілком, але можливо взяти під контроль та за допомогою окремих механізмів мінімізувати вплив на економіку. Серед таких механізмів є податкове законодавство в частині контролю за трансфертним ціноутворенням, митне законодавство, законодавство по боротьбі із відмиванням незаконно отриманих коштів. Тобто лише створення контролюючого органу за рухом фінансів, або ж зменшення розміру обов'язкових платежів та встановлення високих штрафних санкцій, не зможе ефективно протидіяти механізмам офшорної діяльності, а комплекс різнорідних заходів, допоможе створити алгоритм подолання негативних наслідків.

Отже, попри економічну привабливість офшорних зон для бізнесменів (подекуди і службових та посадових осіб, що в нашій країні знаходять відображення в одному обличчі), проведення операцій з ними, негативно позначається на економіці України, адже внаслідок цього держава позбувається величезних сум, які не доходять до Державного бюджету.

Становище утруднюється ще й тим, що в Україні немає законодавчої бази для регулювання операцій, які здійснюються з офшорними юрисдикціями. Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та ряду інших нормативно-правових актів, що тією чи іншою мірою регулюють діяльність фінансових установ, недостатньо для вирішення проблемних питань щодо діяльності офшорних фірм та їх донорів.

Література

1. Манзюк О. О. Негативні наслідки діяльності офшорних зон та шляхи їх подолання в Україні // Європейський вектор економічного розвитку. – 2013. – № 2. – С. 7. URL: <http://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2013/2/21.pdf>
2. Мірошніченко О. В. Використання офшорних механізмів ухилення від сплати податків серед загроз економічній безпеці України // Вісник економічної науки України. – 2011. – С. 7. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45611/19-Miroshnichenko.pdf>
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про податковий суверенітет України та офшорні компанії» від 20.08.2019 року № 1181. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI00209A.html
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23.02.2011 № 143-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>

Nakonechna H., Shyshko A. The Consequences of the use of offshore mechanisms in Ukraine. The article defines the basic concepts and features of offshore zones. Reasons for increasing the use of finance within offshore zones, positive and negative consequences for Ukraine are analyzed. Provided statistics on the place of our country in the rating of the absolute size of illegally withdrawn assets. The legal basis for regulating these relations is investigated.

Keywords: offshore zone, taxes, offshore companies, offshore banks, offshore jurisdiction, resident, non-resident.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

С. О. Ніщимна

Робота присвячена питанню становлення системи місцевого оподаткування в Україні, етапів його нормативного регулювання від часів здобуття незалежності до сьогодення.

Ключові слова: податок, збір, місцеві податки і збори.

В умовах децентралізації, яка відбувається в Україні, важливим завданням держави є забезпечення органів місцевого самоврядування достатньою кількістю фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення виконання завдань економічного та соціального характеру. Одним з важливих джерел фінансових ресурсів місцевих органів влади є місцеві податки та збори, які у розвинених країнах світу складають значну частину надходжень відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Система місцевого оподаткування складається з податків і зборів, які справляються в установленому законами України порядку і частково або повністю формують місцеві бюджети. Формування інституту місцевого оподаткування бере свій початок 20 травня 1993 р., коли був прийнятий Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [1]. У ньому визначалися чотирнадцять видів місцевих податків і зборів. Невдовзі до переліку приєднався податок із продажу імпортованих товарів. У 1997 р. склад системи оподаткування зазнав певних змін, які були відображені у новій редакції Закону України «Про систему оподаткування» [2].

Із прийняттям Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI – (далі – ПК України) [3] відбулося скасування податків та зборів із дуже низькою або навіть відсутньою фіскальною віддачею: ринкового збору, комунального податку, податку з реклами і дев'яти інших місцевих податків та зборів. Таким чином, почала діяти спрощена структура. ПК України забезпечує регулювання справляння нового податку – податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. До переліку місцевих податків і зборів перейшли єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності – податки, які належали до загальнодержавних, але, згідно з Бюджетним кодексом України [4] та законами України про державний бюджет на відповідні роки, зараховувалися до місцевих бюджетів. Також ПК України впровадив справляння туристичного збору, поєднавши курортний збір із готельним [5, с. 82].

Уведення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, стало найбільш стабільним доходом для місцевих бюджетів, які не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів. Цей податковий платіж виступає як оплата вартості суспільних товарів і послуг, що пропонуються місцевими органами влади, оскільки домовласники та підприємці обирають місце проживання, що забезпечує оптимальне співвідношення вартості майна й якості суспільних послуг. Вартість майна збільшується, якщо місцеві органи влади пропонують якісні суспільні послуги. Це сприяє підвищенню ролі місцевого оподаткування. Введення туристичного збору, який на відміну від курортного збору справлявся на всій території України, дало змогу збільшувати об'єкт оподаткування. Такий податок можна застосувати на більшій території внаслідок більшої кількості об'єктів туризму порівняно з курортними місцями [6].

Позитивною стороною ПК України є те, що переважна більшість податків та зборів прив'язується до прожиткового мінімуму, який змінюється декілька разів на рік відповідно до законів України про державний бюджет на поточний рік. Це дає змогу визначати обсяг коштів у короткостроковому періоді і робити прогноз щодо подальшого розвитку економічної ситуації. До переліку місцевих податків і зборів входять місцеві податки (податок на майно: податок на нерухоме

майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок, плата за землю; єдиний податок) і місцеві збори (туристичний збір; збір за місця для паркування транспортних засобів).

Наповнення дохідної частини місцевих бюджетів поліпшилося за рахунок реформування спрощеної системи оподаткування в частині платників єдиного податку (кількість груп платників зменшено з шести до чотирьох) та його ставок [7, с. 98]. В статті 293 ПК України встановлено, що фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними, міськими радами або радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, для фізичних осіб – підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць.

Податкові механізми відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів держави. Реалізація в Україні доктрини фінансової децентралізації неможлива без активізації та нарощування фінансово-ресурсного потенціалу органів місцевої влади і місцевого самоврядування за рахунок перманентної мобілізації достатнього обсягу місцевих податків і зборів. З позиції стабільності дохідних джерел для стимулювання регіонального розвитку особливої пріоритетності набувають проблеми реформування та модернізації системи місцевих зборів [8, с. 4].

Не можна недооцінювати проблеми, пов'язані з неналежним контролем процесу справляння окремих місцевих податків і зборів. Місцеві органи влади мають замало впливу на встановлення ставок податків, що дає їм підстави звинувачувати центральний уряд у незадовільній якості послуг, які справляються саме за рахунок місцевих бюджетів. Не меншою проблемою є надання місцевими органами влади пільг, адже, з одного боку залучаються додаткові інвестиції для регіонального розвитку, а з іншого – виникають сумніви щодо законності надання цих пільг. Це засвідчує нагальність переформатування системи місцевого оподаткування, а головний акцент має бути сфокусований на зміцненні фінансової бази місцевого самоврядування як запоруки ефективної роботи територіальних громад [9, с. 116].

Отже, місцеве оподаткування в Україні від початку його створення характеризується постійним оновленням складу місцевих податків та зборів, їх ставками та порядком справляння, розробленням нормативно-правових актів, що покликані покращувати систему місцевого оподаткування.

Література

1. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів від 20.05.1993. № 56-93 (утратив чинність). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56-93> (дата звернення: 17.11.2019).
2. Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування»: Закон України від 18.02.1997. №77/97-ВР (утратив чинність). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77/97-вр> (дата звернення: 17.11.2019).
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.01.2020).
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. № 2456-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/245617> (дата звернення: 04.01.2020).
5. Баргчук Ю. А. Шляхи реформування системи місцевого оподаткування в Україні. *Актуальні проблеми державного управління в системі соціального та економічного розвитку українського суспільства*. 2011. № 1(4). С. 103.
6. Сошка Н. В. Суперечності та перспективи розвитку системи місцевого оподаткування в Україні. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=783> (дата звернення: 04.01.2020).
7. Даудова В. Г. Бюджетоутворюючі податки місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації. *Збірник Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України*. Харків: Магістр, 2015. № 2. С. 96-103.
8. Аблязова Е. З. Податок на нерухоме майно у стимулюванні економічного розвитку регіону. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 гроші, фінанси і кредит. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017. 269 с.
9. Вакарюк Л. В. Принцип встановлення податків і зборів виключно законом та конституційні засади місцевого оподаткування в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 113-118.

Nischymna S. Development of the local taxation system in Ukraine. *The work is devoted to the formation of the local taxation system in Ukraine, the stages of its regulation from the time of independence to the present.*

Keywords: tax, levy, local taxes and fees.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

І. В. Озерський

В представленій роботі розглянута організаційно-правова проблема реалізації змісту дистанційного навчання здобувачів вищої освіти, зокрема в умовах запровадженого карантину. У контексті означеної теми дослідження, виокремлено недоліки дистанційного навчання та запропоноване авторське бачення щодо удосконалення означеного інституту як освітньої послуги за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна освіта, переваги та недоліки дистанційної освіти, заклад вищої освіти.

Як відомо, організаційно-правові передумови запровадження та функціонування дистанційної освіти в Україні регулюються низкою нормативних документів, серед яких: «Національна доктрина розвитку освіти», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», «Національна програма інформатизації», Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», наказами Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» тощо. Основною передумовою виникнення дистанційної форми навчання вважається підвищення рівня технологічного розвитку, який сприяє поліпшенню соціально-економічного стану. Тому безперечно, що дистанційна форма освіти є реакцією на зовнішні зміни, які відбуваються у світі (об'єктивні тенденції глобалізації світу, підвищення динаміки його соціально-економічного розвитку, стрімкий розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій) [1].

Варто нагадати, що «Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні» (2000 р.), дистанційне навчання представлене як «система технологій, що гарантують оперативну доставку здобувачам освіти, достатнього масштабу матеріалу, що вивчається; інтерактивне взаємодіяння викладачів і студентів у навчальному процесі, надання особам резерву самостійної роботи з освоєння запропонованого матеріалу» [2]. У свою чергу в п. 1.2. Положення про дистанційне навчання (2013 р.), надається більш розгорнутіше визначення поняття дистанційного навчання, під яким розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [3].

Як слушно зазначає Н. Лазаренко, «використання дистанційних форм і методів навчання сприяє індивідуалізації процесу професійного становлення, що спонукає студентів до самостійної роботи, формує в них інформаційну культуру, налаштовує на оволодіння інноваційними засобами здобуття та застосування інформації. Можливості дистанційного навчання сприяють розвитку кваліфікованого, інтелектуального і високопрофесійного фахівця та цілком відповідають соціальному замовленню щодо впровадження у початковий процес технологічного факультету при вивченні дисциплін творчого напрямку» [4, с. 270]. Насамперед, як зауважує В. Прибилова, «дистанційна освіта – це відкрита система навчання, що передбачає активне спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедіа [5, с. 32]. Наразі, згідно п. 1.2. Лист МОНУ «Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій навчання» (2020 р.), дистанційна комунікація учасників освітнього процесу може здійснюватися через засоби комунікації, вбудовані до системи управління навчанням (LMS), електронну пошту, месенджери (Viber, Telegram та ін.), відеоконференції (MS Teams, ZOOM, Google Meet, Skype та ін.), форуми, чати тощо. У цьому ж листі закладам вищої освіти рекомендовано використання єдиної LMS та єдиного інструменту комунікацій, закріпленого нормативними документами закладу [6].

Отже, дистанційній освіті притаманна низка позитивних рис, які не властиві традиційній, а саме [5, с. 31]: дистанційна освіта формує глобальний (національний, регіональний, міський,

локальний), принципово новий освітній простір; можливість займатися в зручний для себе час у зручному місці й темпі, нерегламентований відрізок часу для освоєння дисципліни; паралельне із професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва; можливість звертання до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо); спілкування через мережу Інтернет і за допомогою електронної пошти, один з одним із викладачами; сконцентроване подання навчальної інформації та мультидоступ до неї підвищує ефективність засвоєння матеріалу; при дистанційному навчанні у кожного студента є можливість витратити більше зусиль і часу на складні та важливі для нього теми з метою поглибленого опрацювання; використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що також дає змогу навчати роботі з ними; рівні можливості одержання освіти – незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності й матеріальної забезпеченості студента; дистанційне навчання допомагає оминати психологічні бар'єри, пов'язані з комунікативними якостями людини, – наприклад, соромливістю, страхом публічних виступів тощо.

Наразі, найбільш актуальною дистанційна освіта виглядає під час запровадження на рівні наказу Міністерства освіти і науки України «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» від 16 березня 2020 року № 406, дистанційне навчання під час дії карантину в закладах вищої освіти [7], що цілком узгоджується з п. 4.2. Положення про дистанційне навчання (2013 р.), де виписано, що «технології дистанційного навчання можуть використовуватись ЗНЗ при проведенні занять через мережу Інтернет під час карантину» [3]. Втім, закладам вищої освіти доводиться переборювати певні організаційно-нормативні складнощі у різкому запровадженні під час карантину окремих форм дистанційного навчання. Адже, на слушну позицію деяких вчених, ефективність дистанційного навчання безпосередньо залежить від тих викладачів, хто веде роботу зі студентами в Інтернет-просторі. І тут потрібно зважати на те, що лише лівова частка викладачів володіють сучасними педагогічними та інформаційними технологіями та є психологічно готовими до роботи із студентами у новому навчально-пізнавальному мережевому середовищі [8, с. 5].

Також, до недоліків дистанційного навчання, можна віднести проблему ідентифікації студента, якщо останній позбавлений можливості взаємодіяти з викладачем через засоби онлайн-відеозв'язку, а тому залишається лише здогадуватися хто може складати іспит чи залік замість здобувача вищої освіти. Крім того, не в кожного студента є наявна персональна комп'ютерна техніка, доступу до мережі Internet з достатньою пропускнуною спроможністю, базові навички користування сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями (Windows, MS Office, електронну пошту, месенджери (Viber, Telegram та ін.), відеоконференції (MS Teams, ZOOM, Google Meet, Skype електронна пошта, особистий e-mail) тощо. Відповідно викладачам частіше всього доводиться використовувати під час дистанційного навчання можливості асинхронного режиму, що передбачає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої учасники взаємодіють між собою із затримкою у часі, застосовуючи при цьому електронну пошту, форум, соціальні мережі тощо [3]. Звичайно, що найкращим варіантом оптимізації дистанційного навчання є синхронний режим, що передбачає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої всі учасники одночасно перебувають у веб-середовищі дистанційного навчання (чат, відеоконференції, соціальні мережі тощо) [3].

Література

1. Татарчук Г. М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект. *Образование*. 2000. № 1. С. 63-72.
2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні року: Постанова від 20 грудня 2000. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> (дата звернення 14.05.2020)
3. Положення про дистанційне навчання Затверджено Наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466 Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. за № 703/23235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення 14.05.2020)
4. Лазаренко Н. Предпосылки внедрения в учебный процесс технологического факультета дистанционного обучения в процессе изучения дисциплин творческого направления. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 13. С. 262-270.
5. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2013. Зб. наук.-метод. праць. 2013. № 4. С. 27-36.
6. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій навчання: Лист МОНУ від 14.05.2020 р., № 1/9-249/ URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення 14.05.2020)

7. Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 від 16 березня 2020 року № 406 під час дії карантину в закладах вищої освіти запроваджується дистанційне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizacijni-zahodi-dlya-zapobigannya> (дата звернення 14.05.2020)

8. Адамова І., Головачук Т. Дистанційне навчання: сучасний погляд на переваги та проблеми. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. № 10. С. 3-6.

Ozerskuy I. The head of hei department organisational-legal content of distance learning applicants for higher education. *The presented work the organizational and legal problem of realization of the maintenance of distance learning of applicants of higher education is considered, in particular in the conditions of the imposed quarantine. In the context of the specified research topic, the shortcomings of distance learning are highlighted and the author's vision on the improvement of the institute as an educational service is offered. With the indirect interaction of distant participants of the educational process in a specialized environment, which operates on the basis of modern psychological and pedagogical and information and communication technologies.*

Keywords: *distance learning, distance education, advantage and lacks of distance education, institution of higher education.*

ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ

Ю. С. Петлюк

Публікація присвячена аналізу нормативно-правових актів України та ЄС у сфері охорони атмосферного повітря від забруднюючих речовин. Акцентовано увагу на низці суперечливих аспектів у підходах до здійснення охорони атмосферного повітря Україною та країнами ЄС.

Ключові слова: *атмосферне повітря, забруднююча речовина, екологічна безпека, охорона атмосферного повітря..*

Право на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище закріплено Конституцією України. У ст. 16 Основного закону держави зазначено, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави [1]. Реалізація цієї функції здійснюється державою через охорону атмосферного повітря від шкідливого впливу забруднюючих речовин.

Як один з найважливіших природних ресурсів і компонентів біологічного різноманіття, атмосферне повітря – необхідна фізична та біологічна умова існування людини та джерело життя на Землі, яке в природному стані складається з суміші газів: це переважно азот (понад 78%), кисень (близько 20%), а також аргон, вуглекислий газ, водень, гелій, неон, озон, пил, водяна пара та деякі інші речовини [2].

В умовах загрозливої екологічної ситуації науково-технічний прогрес розширив масштаби використання ресурсів та властивостей атмосферного повітря. Але водночас значно зростає негативний техногенний та антропогенний вплив на атмосферне повітря. Масштаби його забруднення відходами виробництва набули загрозливого характеру для здоров'я людини, озонового шару та клімату нашої планети. Стан атмосферного повітря в Україні зазначається як незадовільний, а в деяких регіонах (наприклад, Маріуполь, Кривий Ріг, Запоріжжя та ін.) – загрозливий. Головним джерелом забруднення атмосферного повітря в Україні від викидів стаціонарних джерел є підприємства паливно-енергетичного комплексу, обробної та видобувної промисловості.

З появою об'єктивної необхідності охорони атмосфери та створенні технічних засобів такого захисту й контролю за забрудненням у міжнародному праві стали формуватися норми-заборони транскордонного забруднення повітря. У листопаді 1979 р. була укладена багатостороння Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (набрала чинності 16 березня 1983 р.), яка

стала значним досягненням у сфері міжнародно-правового регулювання транскордонного забруднення.

Уряди європейських країн лише на початку 90-х років минулого століття почали розробляти систему заходів для поліпшення екологічної безпеки. Виробників автомобілів та автомобільних двигунів зобов'язали поетапно вдосконалювати свою продукцію з метою зменшення шкідливих викидів у вихлопних газах.

Поняття «забруднююча речовина» в чинному законодавстві України визначається як речовина хімічного або біологічного походження, що присутня чи надходить в атмосферне повітря та може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [3].

Альтернативний підхід до розуміння вищевказаного терміну подано в Словнику сучасних екологічних та природоохоронних термінів [4, с. 25], де зазначається, що «забруднюючі речовини» – природні або антропогенні фізичні агенти, хімічні речовини, які потрапляють у природне середовище або виникають у ньому в кількостях, що перевищують межі звичайних граничних коливань чи середнього природного фону за певний відрізок часу або перебувають у ньому в кількостях, що перевищують показники, допустимі для конкретних цілей.

Запроваджена в Україні система правових, економічних, економіко-організаційних, інституційних, нормативних і дозвільних інструментів лише частково відповідає усталеним підходам і виробленим стандартам до здійснення природоохоронної діяльності країнами ЄС.

Основоположним нормативно-правовим актом, який встановлює державні стандарти у сфері охорони атмосферного повітря від негативного впливу забруднюючих речовин, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5]. Зазначений закон встановлює вимоги екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів й установок, що повинні виконуватися підприємствами, установами, організаціями, які здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію, обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів та установок, виробництво та постачання пального.

Суб'єкти, що здійснюють діяльність на транспорті в межах виконання таких обов'язків, зобов'язані, по-перше, розробляти та здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містять у викидах і скидах транспортних засобів; по-друге, переходити на менш токсичні види енергії пального; по-третє, додержуватися режиму експлуатації транспортних засобів; по-четверте, здійснювати інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище (ч.1 ст. 56 цього Закону). Водночас керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання нормативів гранично допустимих викидів та скидів забруднюючих речовин і гранично допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту (ст. 33 цього Закону).

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних і біологічних впливів на нього є однаковими для всієї території України. Ці нормативи визначаються за методикою, яка затверджується Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища з метою забезпечення вимог національного законодавства та законодавства Європейського Союзу.

Проте найбільше невідповідностей з європейськими екологічними практиками спостерігається при організації та здійсненні моніторингу стану атмосферного повітря. Необхідно зазначити, що система контролю якості повітря в Україні була розроблена та впроваджена в середині минулого століття, тому існують певні недоліки, які зумовлюють недостатню ефективність функціонування системи моніторингу атмосферного повітря.

Реформа системи моніторингу атмосферного повітря може вирішити питання недостатньої інформованості громад про стан довкілля, у тому числі з використанням веб-технологій. У ході реформування державної системи моніторингу довкілля має бути забезпечено безперервність спостережень за складовими довкілля, максимальне використання наявних структур системи моніторингу тощо.

Базовою реформою в цій сфері є імплементація Директиви 2008/50/ЄС [6], що передбачає встановлення зон та агломерацій за ступенем забруднення повітря, розроблення планів щодо якості повітря для зон та агломерацій, у яких рівні забруднювачів перевищують граничні величини чи цільові показники, короткострокових планів дій для зон та агломерацій, де існує ризик перевищення

допустимих меж забруднення, забезпечення моніторингу вмісту пилу (PM2.5 та PM10) та інших забруднювачів у повітрі.

Отже, на основі аналізу поточної ситуації з приведення вітчизняного природоохоронного законодавства у сфері охорони та захисту атмосферного повітря у відповідність до стандартів Євросоюзу засвідчує, що відсутність сформованих механізмів регулювання екологічного стану атмосферного повітря, які забезпечували б прогнозовану його якість і дотримання природоохоронних стандартів, не дасть можливості Україні в найближчій перспективі гармонізувати природоохоронне законодавство та адаптувати його до законодавства Євросоюзу.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996. № 254к-96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Regulation (EC) No 715/2007 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2007 on type approval of motor vehicles with respect to emissions from light passenger and commercial vehicles (Euro 5 and Euro 6) and on access to vehicle repair and maintenance information // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=I28186&from=DE> (дата звернення 01.03.2019)
3. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 р. №2707-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.
4. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / укл. Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В. – К. : Науковий світ, 2010. – 67 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991р. №1264-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 41. – Ст. 546.
6. Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи від 21.05.2008 № 2008/50/ЄС // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_950 (дата звернення 27.08.2019)

Petliuk Y. Atmospheric air protection: international legal concept. *The publication is devoted to the analysis of regulatory legal acts of Ukraine and the EU in the field of protection of atmospheric air from pollutants. Emphasis is placed on a number of contradictory aspects in the approaches to the implementation of air protection by the EU countries and Ukraine.*

Keywords: *atmospheric air, pollutant, ecological safety, protection of atmospheric air.*

ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ НА КАПІТАЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО

О. С. Руданецька

Роль капітального будівництва в економіці країни, безумовно, є вельми вагомою. Це і будівництво нових об'єктів, і розширення, реконструкція та перепрофілювання уже наявних, а також виконання пов'язаних із цим робіт. Відносини у цій сфері зазвичай регулює договір підляду на капітальне будівництво.

Ключові слова: *договір, будівництво, замовник, підрядник.*

Відповідно до ч. 1 ст. 318 ГК України, за договором підляду на капітальне будівництво підрядник зобов'язаний власними силами та засобами побудувати (на замовлення замовника) і здати у встановлений термін (який визначає договір) об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації, або виконати будівельні та інші роботи (обумовлені договором). Водночас замовник зобов'язаний надати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію і будівельний майданчик, прийняти закінчені об'єкти й оплатити роботи. У ч. 2 цієї статті подано перелік видів робіт, на які укладається такий договір, серед яких:

- будівництво об'єктів, їх розширення, реконструкція чи перепрофілювання;
- будівництво об'єктів підрядником із дорученням на виконання певних робіт
- (повністю чи частково) – проектування, поставка обладнання,

- пусконалагоджувальні та інші роботи;
- виконання робіт, які пов'язані з будівництвом об'єктів – окремі комплекси
- будівельних, монтажних, спеціальних, проектно-конструкторських та інших робіт [1].

Щодо визначення предмета договору наукові погляди різняться.

На думку Н. С. Кузнецової, основним предметом договору будівельного підряду є завершений об'єкт чи закінчені будівельні роботи на замовлення замовника, які відповідають проектно-кошторисній документації, тобто результат будівельних робіт, а не процес виконання робіт чи діяльність підрядника щодо створення об'єкта та його здачі. Відповідно до предмета, договір будівельного підряду може розглядатися як універсальний договір, адже підряднику можуть доручатися будь-які роботи щодо будівництва об'єкта чи інші будівельні роботи, які пов'язані з об'єктом [2, с. 415].

Цю позицію підтримує і О. М. Вінник, який також вважає, що відповідно до предмета договір підряду на капітальне будівництво є універсальним, який має бути укладеним на нове будівництво, всі види реновації (реконструкцію, розширення, технічне переозброєння, перепрофілювання об'єктів, капітальний ремонт), консервацію об'єктів, виконання окремих комплексів будівельних (монтажних, спеціальних та інших) робіт, які пов'язані з будівництвом об'єкта (оздоблювання, опорядкування, земляні роботи тощо), та може передбачати доручення підряднику обов'язку щодо виконання (у повному обсязі чи частково) певних робіт, зокрема проектно-дослідних, поставки обладнання, пусконалагоджувальних тощо [3, с. 526].

Натомість М. С. Біленко наголошує, що предметом договору будівельного підряду є не тільки результат будівельних робіт, а й виконання підрядником будівельних та інших робіт подальшим переданням результатів замовникові. За словами дослідника, робота та її результат тісно пов'язані між собою, що уможливило їхній розгляд як єдиного предмета договору будівельного підряду: будь-яка виконувана робота передбачає певний результат, а результат недосяжний без проведення робіт, хоча переважно ці поняття відокремлені в часовому аспекті в договорі будівельного підряду (спочатку – робота, а потім її результат) [4, с. 193-194].

Думку про єдність робіт та їх результату доповнює слушне твердження В. Олюхи, який предмет договору підряду розглядає дещо комплексніше: предметом договору підряду на капітальне будівництво є цілеспрямована діяльність підрядника щодо виконання будівельних, а також робіт, пов'язаних з ними, обумовлений договором результат таких робіт та передача об'єкта замовнику з подальшими обумовленими діями замовника – прийняття результатів й оплата виконаних робіт [5, с. 58]. Закономірність такого доповнення щодо розуміння предмета договору обумовлює ГК України. Зокрема, в ч. 1 ст. 320 ГК закріплено право замовника на перевірку виконання і якості проведених будівельних робіт та якості використаних матеріалів. Більше того, ця стаття, а також пп. 28 і 29 Загальних умов закріплюють за замовником право на здійснення контролю й технічного нагляду за відповідністю виконаних робіт обсягу, вартості і якості, визначених проектами і кошторисами та, відповідно, обов'язок за підрядником щодо забезпечення здійснення технічного нагляду впродовж усього періоду проведення обумовлених договором робіт. Тобто оскільки вказані вище норми регламентують права й обов'язки сторін договору в процесі виконання робіт, а не тільки під час прийняття результатів, відповідно, процес виконання робіт та порядок прийняття їхніх результатів замовником також можна розглядати як предмет договору підряду на капітальне будівництво.

Отже предметом договору підряду на капітальне будівництво є цілеспрямована діяльність підрядника щодо виконання будівельних робіт (а також робіт, пов'язаних з ними) відповідно до проектно-кошторисної документації за замовленням замовника, яка спрямована на обумовлений договором результат таких робіт (завершене будівництво об'єкта або закінчення робіт, пов'язаних з будівництвом), а також передачу об'єкта замовнику з подальшими прийняттям результатів та оплатою виконаних робіт.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 20.05.2020)
2. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.: за ред. О. В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2009. С. 415.
3. Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / кол. авт.: О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 526.
4. Договори з виконання робіт в цивільному праві України: проблеми теорії і практики: монографія / за заг. ред.: А. Б. Гриняка. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 193-194.

5. Олюха Віталій. Предмет договору підяду на капітальне будівництво. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 58.

Rudanetska O. Views of scientists on the definition of the subject contract suborder on capital building. *The role of capital construction in the country's economy is, of course, very important. This includes the construction of new facilities, as well as the expansion, reconstruction and redevelopment of existing ones, as well as the implementation of related work. Relations in this area are usually governed by a capital construction contract.*

Keywords: *contract, building, customer, contractor.*

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

О. М. Савельєва

В роботі аналізуються сучасні тенденції розвитку об'єктного складу земельних правовідносин, наведено його класифікацію. Досліджено сутність такого самостійного об'єкта земельних правовідносин як земельні ресурси, який виступає одним із головних у життєдіяльності людини природних ресурсів, що характеризується територією, якістю ґрунтів, рельєфом, є придатним для проживання людей і здійснення всіх видів господарської діяльності. Акцентовано увагу на дослідженні відносин у сфері стратегічної екологічної оцінки в Україні, опосередкованим об'єктом яких виступають земельні ресурси та їх властивості.

Ключові слова: *земельні ресурси, земельні правовідносини, об'єкт земельних правовідносин, стратегічна екологічна оцінка, моніторинг земель.*

Земельні ресурси є незамінним і одним із головних у життєдіяльності людини природних ресурсів, площа земної поверхні, що характеризується територією, якістю ґрунтів, рельєфом, є придатними для проживання людей і здійснення всіх видів господарської діяльності [1, с. 237]. У чинному земельному законодавстві земельні ресурси визначаються як сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва у сільському та лісовому господарстві (ст. 1 Закону України «Про охорону земель»).

Земельні правовідносини в Україні мають стратегічне значення в суспільстві, адже землю на конституційному рівні проголошено основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України). Об'єктний склад земельних правовідносин є диференційованим. До прикладу, П. Ф. Кулинич наводить класифікацію за характером об'єктів земельних правовідносин, які дослідник поділяє на: а) прості об'єкти, які являють собою частину земної поверхні з чітко визначеними межами, площею та правами на них і перебувають у індивідуальному володінні й користуванні однієї особи; б) комплексні об'єкти, які являють собою частину земної поверхні з визначеними межами, площею, правами на неї, але не перебувають у індивідуальному володінні і користуванні однієї особи; в) властивості земель, які відображають їх якісні характеристики [2, с. 390]. Земельні ресурси в цьому аспекті виступають комплексним об'єктом, якому властиві свої специфічні ознаки та правовий режим.

Важливого значення в суспільстві сьогодні набувають правові норми, що регламентують порядок здійснення стратегічної екологічної оцінки згідно Закону України від 20 березня 2018 року «Про стратегічну екологічну оцінку». Цей Закон регулює відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виконання документів державного планування та поширюється на документи державного планування, які стосуються сільського господарства, туризму, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі. Підлягають стратегічній екологічній оцінці схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць.

У процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки досліджуються можливі наслідки впливу на довкілля й виконання документів державного планування. Так, наприклад, при аналізі визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проекту Стратегії розвитку міста Мелітополя на період до 2030 року серед об'єктів оцінки виступали й земельні ресурси. Оцінка ймовірних наслідків для довкілля від реалізації Стратегії розвитку міста Горішніх Плавнів до 2028 року також серед інших об'єктів дослідження включала земельні ресурси. Зокрема досліджувалися такі можливі загрози, як: порушення, переміщення, ущільнення ґрунтового шару; посилення вітрової або водної ерозії ґрунтів; зміни в топографії або в характеристиках; суттєві зміни в структурі земельного фонду, чинній або планованій практиці використання земель [3, с. 61]. Отже земельні ресурси України виступають територіальним базисом держави, економічним ресурсом, цінністю держави, основним засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві, безпосереднім об'єктом моніторингу, оцінки, охорони та відтворення, а також об'єктом широкого кола інших земельних правовідносин. Крім того державна політика у сфері охорони земель базується на принципах нормування і планомірного обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси. Тож земельні ресурси України виступають безпосереднім об'єктом правовідносин у сфері правової охорони земель та стратегічної екологічної оцінки впливу на довкілля.

Література

1. Сидор В. Д. Земельні ресурси. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 16 : Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. В. Кулинич (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і прав ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 237–240.
2. Кулинич П. Ф. Об'єкти земельних правовідносин. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 16 : Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. В. Кулинич (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і прав ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 389–395.
3. Методичні рекомендації для проведення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування: практич. посіб. Київ, 2019. 71 с.

Savelieva O. Land resources of Ukraine as an object of legal regulation: current issues. *In the paper analyzes the current trends in the development of the object composition of land relations, gives its classification. The essence of such an independent object of land relations as land resources, which is one of the main natural resources in human life, characterized by territory, soil quality, relief, is suitable for human habitation and all kinds of economic activities. Emphasis is placed on the study of relations in the field of strategic environmental assessment in Ukraine, the indirect object of which are land resources and their properties.*

Keywords: *land resources, land legal relations, object of land legal relations, strategic ecological assessment, land monitoring.*

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА БОРОТЬБИ З ІНТЕРНЕТ-ПІРАТСТВОМ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

З. Ф. Самчук-Колодяжна

В статті аналізуються юридичні факти, що обумовлюють право на спадкування членів сім'ї, що не є кровними родичами спадкодавця та вплив квазіродинних відносин на спадкування за законом.

Ключові слова: *споріднення, сім'я, зареєстрований шлюб, спільне проживання, подружжя, правовий зв'язок, право на спадщину, конкубінат, усиновлення, утримання.*

Інститут спадкування за законом у ЦК України істотно змінив своє «обличчя», що найбільше виявилось у значному розширенні кола спадкоємців з двох черг до п'яти, включаючи родичів до шостого ступеня споріднення

Коло спадкоємців за законом імперативно чином встановлено законодавцем і його розширення неможливе. Цивільним Кодексом України (далі ЦК) [4] передбачено 5 черг спадкоємців

за законом. До складу кожної з черг належать фізичні особи, які, як правило, знаходяться в певних кровних і / або/ сімейних зв'язках з власником спадкового майна.

Підставами закликання до спадкування за законом є: споріднення; сімейні стосунки; шлюб; усиновлення; перебування на утриманні спадкодавця не менше п'яти років до його смерті.

Сімейний кодекс України (далі СК) [2] визначає кровне споріднення (родинність). В юридичній науці родинність розглядається як родинні зв'язки між людьми, що ґрунтуються на походженні однієї особи від іншої чи кількох осіб від спільного пращура; кровний зв'язок осіб, з наявністю якого закон пов'язує виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків [1, с. 15]. Спорідненість покладає обов'язки на родичів, сторонніх осіб: найближча спорідненість не припускає можливості шлюбу; спорідненість впливає на можливість свідчення в суді, ставлячи під сумнів достовірність свідчень; у кримінальних справах не допускаються до свідчень під присягою родичі потерпілого за прямою лінією, рідні його брати і сестри та інші родичі третього і четвертого ступеня споріднення не можуть бути свідками при здійсненні нотаріальних актів під небезпекою позбавлення акта юридичної сили родичі осіб, на користь яких у самому акті робиться будь-яке розпорядження [4].

Свояцтво, яке слід відрізнити від спорідненості - відносини між одним з подружжя і кровними родичами другого з подружжя або між родичами обох з подружжя, що виникають не із споріднення, а із шлюбу [5]. Таким чином, свояки - це особи, які не пов'язані кровним спорідненням, а якщо вони і є родичами, то така обставина не має юридичного значення.

У спадковому праві особи, пов'язані між собою свояцтвом, не розглядаються автоматично як спадкоємці. Вони можуть належати до спадкоємців четвертої черги лише за умови, що вони проживали із спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України) [4].

Основним юридичним фактом, який може детермінувати набуття права на спадкування за законом є укладення шлюбу.

Кожен із подружжя успадковує права та обов'язки іншого після його смерті та відноситься до першої черги спадкоємців.

Згідно зі ст. 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Законодавець передбачив ряд умов, коли чоловік чи жінка не можуть спадкувати один за одним після смерті. Так, релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення в жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану, а тому не виникатиме право на спадкування в чоловіка після жінки або в жінки після чоловіка в разі здійснення релігійного обряду шлюбу без реєстрації такого шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Не виникає право на спадкування одного з подружжя після іншого, якщо на час відкриття спадщини набрало законної сили рішення суду про розірвання шлюбу чи державним органом реєстрації актів цивільного стану зареєстровано розірвання шлюбу. Якщо один з подружжя помер до набрання законної сили рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті, і в такому випадку право на спадкування зберігається [6].

Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду, відповідно до ч. 4 ст. 1224 ЦК України [4]. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим з подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки у майні того з подружжя, хто помер, яке було набуто ними за час цього шлюбу.

Не набувається право на спадкування за законом й у разі неукладення шлюбу. Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи.

Права осіб, що проживали однією сім'єю зі спадкодавцем, але не перебували у шлюбі (конкубінат), які відносяться до четвертої черги спадкоємців повинні проживати зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України) [4].

Для набуття права на спадкування за законом для особи (осіб) на підставі ст. 1264 ЦК України необхідне встановлення двох юридичних фактів:

а) проживання однією сім'єю із спадкодавцем. Сучасне українське законодавство не відзначається єдністю підходу щодо віднесення тих чи інших осіб до членів сім'ї. Конституційний

Суд України в рішенні у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» вказав у п. 6, що існує об'єктивна відмінність його змісту залежно від галузі законодавства [3]. Враховуючи, що в нормах ЦК України не встановлено критеріїв для ви-значення кола осіб, які відносяться до членів сім'ї спадкодавця, необхідно керуватися положеннями, встановленими сімейним законодавством. Згідно ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

До спадкоємців четвертої черги належать не лише жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без шлюбу, таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо, згідно постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7) [6].

Правила ст. 1264 ЦК України не стосуються дітей, влаштованих у прийомні сім'ї (ст. 256-1 СК України), дитячі будинки сімейного типу (ст. 256-5 СК України), або тих, які перебувають під патронатом (ст. 252 СК України) [2].

До числа спадкоємців четвертої черги не належить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала в зареєстрованому шлюбі з іншою особою;

на час відкриття спадщини має сплинути щонайменше п'ять років, протягом яких спадкодавець та особа проживали однією сім'єю. Цей п'ятирічний строк повинен виповнитися на момент відкриття спадщини і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю [6].

До юридичних фактів, що обумовлюють виникнення права на спадкування особами, між якими існує правовий зв'язок (квазіродинні відносини), належить усиновлення. Саме такі відносини є підставою закликання до спадкування за законом, так як усиновлені прирівняні законодавцем в правах до рідних дітей.

Відповідно до ст. 207 СК України усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду за винятком ст. 282 СК України [2].

В разі спадкування за законом, згідно ч. 1 ст. 1260 ЦК України, усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі — з другого, прирівнюються до родичів за походженням.

Кваліфікація усиновлення як підстави виникнення саме квазіродинних відносин зумовлена існуванням поміж усиновленим та усиновлювачем зв'язку, який по своїй суті практично повністю тотожний тому, який існує завдяки кровному спорідненню. Це, зокрема, підтверджується використанням таких формулювань закону, як: «на правах дочки чи сина» (ч. 1 ст. 207 СК); «прирівнюються до родичів за походженням» (ч. 1 ст. 1260 ЦК).

Як правило усиновлення здійснюється на підставі рішення суду. Проте, в певних випадках це може відбуватися на основі іншого юридичного факту.

Таким може бути рішення про усиновлення консульської установи чи дипломатичного представництва України. Згідно з ч. 1 ст. 282 СК України усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

Усиновлення є по своїй суті правоприпиняючим та правовстановлюючим юридичним фактом, як для усиновлювачів, так і усиновлених.

У сфері спадкового права правоприпиняючий ефект полягає в тому, що з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням (абз. 1 ч. 1 ст. 232 СК України). Завдяки припиненню правового зв'язку між усиновленим і його батьками, усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії. Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків (ч. 2 ст. 1260 ЦК України) [4].

Відповідно правовстановлюючий ефект зводиться до того, що з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням (ч. 3 ст. 232 СК України) [2].

Відзначимо, що при визнанні усиновлення недійсним, його скасуванні (до часу відкриття спадщини) воно не обумовлює правових наслідків у сфері спадкування.

Сімейне законодавство допускає збереження правового зв'язку при усиновленні дитини:

однією особою за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка (абз. 2 ч. 1 ст. 232 СК України) [2];

після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, і якщо другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку. Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини (ч. 2 ст. 232 СК України) [2].

Таким чином, збереження правового зв'язку поміж усиновленою дитиною та батьком (матір'ю) чи її родичами можливе, коли усиновлення відбувається тільки однією особою;

для збереження правового зв'язку усиновлення має здійснюватися особою, яка має правовий статус подружжя другого з батьків усиновленої дитини;

збереження правового зв'язку може відбуватися винятково за перелічених в законі підстав;

про збереження правового зв'язку з іншими родичами (бабою, дідом, братом та сестрою за походженням) має бути вказано в резолютивній частині рішення суду про усиновлення.

Слід зазначити європейська практика є більш ліберальною щодо таких відносин.

Так, згідно з ч. 2 ст. 11 Європейської конвенції про усиновлення дітей від 27.11.2008 один з подружжя або партнер усиновлювача, незалежно від того, чи перебувають вони в зареєстрованих відносинах, зберігають свої права та обов'язки стосовно усиновленої дитини, якщо остання є його дитиною, якщо іншого не встановлено законом. Тобто на рівні міжнародного договору визначено правовий наслідок усиновлення дитини одним із подружжям, який полягає в збереженні правового зв'язку поміж усиновленою дитиною та одним із батьків. Такий зв'язок зберігається автоматично і не потребує зазначення в рішенні суду про усиновлення.

Окрім цього, завдяки тому що зберігається правовий зв'язок з одним із батьків (матір'ю чи батьком), існує споріднення і з родичами з боку того із батьків, з яким зберігся правовий зв'язок.

Якщо допустити протилежний висновок, то дитина, яка усиновлена одним усиновителем, зможе спадкувати тільки після рідних дітей, батьків, братів і сестер усиновителя та інших його кровних родичів, що було б не-справедливим.

Таким чином, внаслідок збереження правового зв'язку відбувається вплив на набуття права на спадкування за законом, який виражається в тому, що усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням. Як наслідок вони спадкують один після одного

З викладеного слідує, що спадкування за законом здійснюється з врахуванням родинних, шлюбних, сімейних, квазіродинних відносин спадкодавця і фактів утримання та має певну специфіку, яка передбачена як цивільним, так і сімейним законодавством.

Література

1. Васильченко В. Спадкування за законом у новому Цивільному кодексі України / В.Васильченко // Юридична Україна. – 2004. – № 6. – С. 15-20.

2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

3. Справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»: Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФОП Колісник А. А., 2009. – 544 с.

6. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. – № 7 [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/>

Samchuk-Kolodiazhna Z. Family and quasi-family relations in inheritance law. *The article analyzes the legal facts that determine the right to inherit family members who are not blood relatives of the testator and the impact of quasi-family relations on inheritance by law.*

Keywords: *kinship, family, registered marriage, cohabitation, spouse, legal relationship, right to inheritance, concubinage, adoption, maintenance.*

ЛЮДСЬКИЙ ЕМБРІОН ЯК УНІКАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВА

В. Л. Скрипник

На протипагу існуючим концепціям, автор пропонує розглядати людський ембріон ні як суб'єкт чи об'єкт права, а як унікальний квазі-об'єкт, який за певних умов може трансформуватися у суб'єкт права

Ключові слова: *об'єкт права, ознаки об'єкту права, людський ембріон.*

Системні зміни цивільного законодавства України дали можливість не лише поставити питання щодо поняття об'єктів цивільних прав, їх правової природи, ознаках, а і з'ясувати класифікацію об'єктів та визначити тенденції їх подальшого розвитку. В складі правовідношення наукова доктрина в якості його елементів традиційно виокремлює суб'єкт правовідносин, об'єкт та зміст. У сфері медицини виникає складний комплекс суспільних відносин, які регулюються різними галузями права – конституційним, цивільним, сімейним, фінансовим, адміністративним. Поняття «ембріон людини» вітчизняний законодавець визначає у ст. 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини від 14 грудня 2004 р., як «зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів» [2]. Наступним етапом розвитку ембріона Наступним терміном, яким вживається законодавцем, є плід. У п.1.4 Інструкції МОН України з визначення критеріїв пренатального періоду, живонародженості та мертвнонародженої зазначено, що плід – внутрішньоутробний продукт зачаття, з повного 12-го тижня вагітності до вигнання/вилучення з організму матері [3].

Аналіз національного цивільного законодавства та правової доктрини країн континентальної Європи у цій сфері, дозволяє зробити висновок про існування протилежних наукових позицій, щодо місця людського ембріону в структурі правовідношення. Так з огляду на своєрідний статус людського ембріона його визнають суб'єктом права, який має безумовне право на життя. Так у ст. 40 Конституції Ірландської Республіки прямо зазначено, що «держава визнає право на життя ще ненародженого, маючи на увазі рівне право на життя матері» [9]. Практично аналогічна за змістом нормам міститься у ст.6 Хартії основних прав і свобод Чеської республіки: «Людське життя гідне охорони ще до народженням» [7]. У ст. 43.1 Цивільному кодексі Каліфорнії зазначено, що зачата, але ще не народжена дитина вважається існуючою особою, коли це необхідно для її інтересів у випадку подальшого народження [8]. Проте аналіз норм міжнародного права і практики його застосування не дає підстав розглядати людський ембріон в якості самостійного носія прав. Так у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Во проти Франції» («Vo v. France») від 8 липня 2004 р. зазначено, що Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод не захищає права ненародженої плоду. Визнання права на життя ненародженої плоду поставило б під загрозу права людини жінок, дозволивши уряду віддати перевагу правам плода у порівнянні з правами вагітної жінки [10]. І така позиція суду, на наш погляд, є досить слушною, оскільки у людського ембріона, незважаючи на наявність біологічних ознак, відсутні соціальні ознаки людини – свідомість і мислення.

Відповідно, прихильники іншої наукової позиції, розглядають людський ембріон як об'єкт права, як «своєрідний об'єкт договору» [6, с. 120], об'єкт права, який «обмежений у обороті» «зі статусом речі» с. 101 обігу [5, с. 101].

У ст. 18 Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: від 4 квітня 1997 р. заборонено вирощувати ембріони людини для дослідних цілей. Якщо ж законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, (тобто, до 8 тижнів – В.С.) воно забезпечує належний захист ембріона [4].

Таким чином, навіть якщо людський ембріон розглядати як річ, то цій речі також національне законодавство також повинно надаватися захист. В цьому контексті необхідно нагадати що

український законодавець захищає спадкові права зачатої але ще ненародженої дитини, включаючи її спадкоємцем першої черги. Водночас слушною є і думка, що з врахуванням сучасного рівня генетики необхідно надавати захищати і права дітей, які народилися після смерті спадкодавця внаслідок штучного запліднення [1, с. 150].

Чи можна розглядати людський ембріон як річ, обмежену в обороті, і відповідно, з'ясовувати правовий режим такої речі? Категорію «цивільний оборот» традиційно розглядають в контексті суспільних відносин, як соціальне явище, що знаходить своє вираження у зміні належності речі тій чи іншій особі.

На оборотоздатність об'єкту можуть впливати різні чинники, перш за все, його природні властивості, головним чином фізичного характеру (щільність, в'язкість, діелектрична проникність, концентрація, індуктивність, радіоактивність, теплоємність, тепло – і електропровідність, абсорбція, температура плавлення та кипіння та ін.). Оборотоздатність об'єктів цивільних прав – це природна, і водночас, юридична властивість об'єктів цивільних прав виступати предметом приватноправового обігу, спрямованого на зміну праволодильця такого об'єкту або на надання прав на такий об'єкт третім особам. Якщо вести мову про державну охорону такого об'єкту, як речі, то, на перший погляд, схожа правова охорона надається іншим живим істотам – тваринам, птахам, комахам тощо. Проте охорона таким «живим речам» надається законодавцем зовсім з інших міркувань, їх ознакою як об'єкту – є безумовна корисність для людства, а найголовніша відмінність полягає у тому, що ці «живі» речі на відміну від людського ембріона, в силу своєї природи, ніколи не зможуть набути соціального статусу.

На нашу думку, людський ембріон це своєрідний *квазі-об'єкт* цивільних відносин. Його унікальність участі у цивільному обороті полягає у тому, що за певних умов цей *квазі-об'єкт* може трансформуватися в принципово іншу за своєю правовою природою правову категорію, в протилежний за своїм змістом елемент цивільних правовідносин – стати суб'єктом цивільних правовідносин, що зумовлює його особливе правове становище – «начебто об'єкт правовідносин». З врахуванням перспектив розвитку біоінженерії і інших підгалузей медицини, можливо, людство з часом перегляне ставлення до «своїх нащадків».

Література

1. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: монограф. 2-е вид. К.: КНТ, 2007. 288 с.
2. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14.12.2004 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15> (дата звернення: 25.05.2020).
3. Інструкція з визначення критеріїв пренатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>.
4. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: від 4 квітня 1997 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334
5. Коренга Ю. Визначення правового статусу ембріона // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 2. – С. 99–102.
6. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство / Р. А. Майданик. К.: Алерга, 2013. 48 с.
7. Харгія основних прав і свобод Чеської республіки https://legalns.com/download/books/cons/czech_republic.pdf
8. California Civil Code // California Legislative Information https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=CIV&sectionNum=43.1.&highlight=true&keyword=not%20yet%20born.
9. Constitution of Ireland From Department of the Taoiseach. Published at: 1 November 2018 <https://www.gov.ie/en/publication/d5bd8c-constitution-of-ireland/> (Last updated 26 May 2020).
10. European Court of Human Rights. Case of Vo v. France (Application no. 53924/00) [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-61887%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61887%22]}) (Last updated 26 May 2020).

Скрипник V. The human embryo as a unique object of law. *Abstract. In opposition to existing concepts, the author suggests considering the human embryo being not a subject or object of law but a unique quasi-object which in certain scenarios can transform into the subject of law.*

Keywords: *object of law, features of object of law, human embryo*

ОЗНАКИ СІМЕЙНОГО ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА БЕЗ СТАТУСУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

М. В. Сокол

У статті досліджуються правові питання створення нової форми ведення сільського господарства – сімейні фермерські господарства без статусу юридичної особи. Виокремлено характерні ознаки даної форми підприємницької діяльності.

Ключові слова: аграрне право, фермерське господарство, суб'єкт підприємницької діяльності.

В умовах розвитку аграрної економіки України одночасно функціонують, як великі, так і малі сільськогосподарські товаровиробники та виробники. Поряд із крупними корпораціями та холдингами діють такі організаційно-правові форми суб'єктів аграрних правовідносин як: сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські товариства, фермерські господарства та інші. Усі ці суб'єкти є юридичними особами правовий статус, яких визначений вже досить давно. Поряд із ними на ринку відносно недавно розвиваються суб'єкти підприємницької діяльності – сімейні фермерські господарства без статусу юридичної особи.

Успішне ведення сімейних фермерських господарств має важливе соціально-економічне значення, у зв'язку із цим до Закону України «Про фермерське господарство» [1] у 2016 році внесено ряд змін щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. На думку законодавця внесення відповідних змін сприятиме розвитку організованого сільськогосподарського виробництва шляхом збільшення кількості офіційних суб'єктів аграрного ринку й урегулювання правил їх діяльності у цій сфері, що, у свою чергу, сприятиме усуненню податкових перешкод у їх діяльності та зростанню доходів сільського населення в цілому [2].

Виходячи із наукового тлумачення статті 1 згаданого вище закону можна виділити три типи фермерських господарств: - фермерське господарство, що має статус юридичної особи, членами такого господарства можуть виступати близькі родичі та свояки також дана організаційно-правова форма може здійснюватися індивідуально однією особою; - фермерське господарство, що має статус юридичної особи сімейного типу, до складу, якого входять члени однієї сім'ї, що спільного проживають, пов'язані побутом та мають спільні права і обов'язки; - сімейне фермерське господарство, що не має статусу юридичної особи. В підприємницькій діяльності такого господарства використовується праця членів, якими є виключно члени однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності ФОП може мати і індивідуальний характер.

На законодавчому рівні вперше введено в термінологію таке поняття як «сімейне фермерське господарство», яке наділяється рядом характерних ознак.

1. Використання при здійсненні господарської діяльності праці виключно членів такого господарства – членів однієї сім'ї. Ч 5 ст. 1 ЗУ «Про фермерське господарство» має банкетний характер, конкретний її зміст розкривається у ст. 3 Сімейного кодексу, де зазначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [3]. Виникає запитання чи можуть бути членами сімейного фермерського господарства дорослі неодружені діти або діти, які створили власні сім'ї, але проживають спільно із батьками.

У правовій доктрині сімейного права наявний такий різновид сімей як складна або розширена сім'я. Тобто, мова йде про такі собі квазісімейні утворення, які складаються з багатьох сімейних пар та поколінь. Це означає, що до складу сімейного фермерського господарства можуть входити усі особи, які спільно проживають та відповідають іншим ознакам передбаченим у ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України.

2. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член цієї сім'ї. Окремо в Законі України «Про фермерське господарство» ст. 81 передбачено, що сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи створюється на підставі оформлення голови господарства як фізичної особи-підприємця. Члени сім'ї зобов'язані укласти договір між собою у письмовій формі та посвідчити його нотаріально. У ч. 5 ст. 81 передбачені істотні умови, які повинні бути врегульовані сім'єю для створення сімейного фермерського господарства [1, ст. 81].

Проводячи аналіз даної норми варто зауважити, що особа отримує статус голови фермерського господарства не лише у віці 18 років, як це передбачено вищезгаданим Законом. Реєстрація фермерського господарства сімейного типу фізичною особою підприємцем, який в подальшому може набувати статусу голови фермерського господарства здійснюється із 16-тирічного віку. У зв'язку із цим варто внести зміни до ч.1 ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство» і передбачити, що право на створення фермерського господарства має кожен дієздатний громадянин України, який досяг віку 16 років.

3. Використання праці найманих працівників дозволяється виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Проведений аналіз свідчить, що Україна йде шляхом розвитку та вдосконалення законодавства про фермерські господарства, шляхом формалізації сімейних фермерських господарств та імплементації їх у систему ринкового функціонування аграрного сектора економіки.

Література

1. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 23.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53102.

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

Sokol M. Signs of a family farm without the status of a legal entity. The article examines the legal issues of creating a new form of agriculture - family farms without the status of a legal entity. The characteristic features of this form of entrepreneurial activity are distinguished.

Keywords: agriculture law, farm, business entity.

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

О. В. Старчук, О. П. Яциняк

Стаття присвячена проблемі визначення класифікаційних критеріїв поділу договорів у сімейному праві України. Акцентовано увагу на взаємозалежність договору у сімейному праві із цивільно-правовим договором, враховуючи його цивільно-правову структуру, але із врахуванням специфіки суб'єктного складу, предмету, змісту тощо.

Ключові слова: класифікація, система, договір, цивільний договір, сімейний договір.

На сьогоднішній день перелік сімейно-правових договорів значно розширився, так як отримав своє законодавче закріплення у Сімейному кодексі України. Наявність в сімейному законодавстві договорів дозволила в правовій доктрині стверджувати про зміни, що відбулися в сфері регулювання сімейних правовідносин за допомогою домовленості його учасників.

Питання договірної регулювання сімейних відносин є предметом дослідження М. В. Антокольської, В. К. Антошкіної, Т. О. Ариванюк, Л. М. Баранової, В. І. Борисової, Є. М. Ворожейкіна, В. С. Гопанчук, І. В. Жилінкової, О. М. Калітенко, З. В. Ромовської, О. О. Ульяненко, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, О. А. Явор тощо.

Однак, недосконалість правового забезпечення сімейно-правових договорів та відсутність напрацьовань їхнього оформлення виступає перешкодою щодо їхнього практичного застосування.

Зокрема, СК України передбачено можливість учасникам сімейних правовідносин укладати як поіменовані так і непоіменовані договори, за умови, що вони не суперечитимуть нормам сімейного законодавства України та моральним засадам суспільства.

Як слушно зауважує З. В. Ромовська, не буде жодних перешкод для визнання правозгідним договору між дядьком і племінником, за яким дядько зобов'язаний утримувати племінника протягом

навчання, а останній в майбутньому буде зобов'язаний надавати матеріальну допомогу дядькові у разі його непрацездатності [1, с. 27].

У правовій доктрині поіменовані сімейно-правові договори умовно об'єднуються у такі групи:

– *договори про встановлення договірного режиму майна подружжя* (договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності (ч. 2 ст. 64 СК України); договір про порядок користування спільним та роздільним майном подружжя (ст. 66 СК України); договір про поділ спільного майна подружжя (ст. 69 СК України); договір про виділ частки нерухомого майна одного з подружжя зі складу усього майна (ч. 2 ст. 69 СК України);

– *аліментні договори* (договір подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України); договір подружжя про припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухомість або одержанням одноразової грошової виплати (ст. 89 СК України); договір про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України); договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України); договір дружини та чоловіка, що укладається при розірванні шлюбу, про те, яку участь у забезпеченні життя їхніх дітей братиме той з батьків, хто буде проживати окремо (ч. 2 ст. 109 СК України);

– *договори батьків про виховання дітей* (договір щодо здійснення батьками батьківських прав та виконання обов'язків (ч. 4 ст. 157 СК України); договір дружини та чоловіка, що укладається при розірванні шлюбу, про те, з ким із них після розірвання шлюбу будуть проживати діти, яку немайнову участь у забезпеченні їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо (ч. 1 ст. 109 СК України);

– *шлюбні договори* [2].

Про взаємозалежність договору у сімейному праві із цивільно-правовим договором зауважує І. В. Жилінкова, вказуючи на цивільно-правову договірну структуру сімейного договору, але водночас із низкою особливостей [3, с. 39].

Аналогічну позицію щодо всіх юридичної природи сімейно-правових договорів поділяє В. К. Антошкіна [4, с. 3].

У свою чергу, В. Г. Олюха, запропонував структурну систему цивільно-правових договорів із визначенням в ній місця ряду договорів, що регулюють сімейні правовідносини (шлюбний договір; договір про користування спільним майном подружжя; договір про поділ майна подружжя; договір про утримання дружини/чоловіка або неповнолітньої дитини тощо) [5, с. 6].

Окрім цього, сімейні договори за цивільно-правовою класифікацією можна подіти на реальні та консенсуальні, умовні та безумовні, строкові та безстрокові; юридичні (за порушення яких встановлено заходи державного примусу) та натуральні (державні заходи примусу за невиконання яких не передбачаються) тощо.

С. М. Бервено сімейні договори розглядає в межах класифікації цивільно-правових договорів за критерієм направленості правової мети, яка може мати характер майнового або немайнового інтересу [6, с. 304].

За предметом правового регулювання сімейно-правові договори є: *майновими* (шлюбний договір; договір про розділ подружнього майна; договір про сплату аліментів; договір між сурогатною матір'ю і особами, на користь яких використовується репродуктивна технологія) та *немайновими* (договір про те, з ким із батьків після розірвання шлюбу будуть проживати діти, яку немайнову участь у забезпеченні їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо (ч. 1 ст. 109 СК України) [2].

За спрямованістю правового результату договори в сімейному праві України поділяються на: договори з приводу загального подружнього майна; договори щодо здійснення батьківських прав; договори щодо надання утримання; договори щодо влаштування дітей; договори, що регулюють відносини при застосуванні репродуктивних технологій.

За суб'єктним складом учасників сімейних правовідносин виокремлюють такі сімейні договори, як: договори, що укладаються між подружжя; договори, що укладаються батьками і дітьми; договори, що укладаються між батьками; договори, що укладаються між іншими членами сім'ї; договори, що укладаються між членами сім'ї та іншими особами.

Використовуючи критерій прав та обов'язків, зумовлених предметом договору, В. Г. Олюха, поділяє договори на такі групи-класи:

1) договори про передачу майна у власність (договори про розділ майна з різновидами поділу майна між подружжям, про надання утримання (чоловікові чи дружині, батькам, дитині з підвидами

(повнолітній та неповнолітній); про припинення утримання (чоловікові чи дружині, дитині, батькам); шлюбний договір);

2) договори про передачу майна у тимчасове користування (договір між подружжям на визначення порядку користування майном, що йому належить на праві спільної власності, та між іншими суб'єктами правовідносин);

3) договори про виконання робіт;

4) договори про надання послуг;

5) договори про розпорядження виключними правами;

6) договори про кредитування та здійснення розрахунків;

7) договори про порядок здійснення спільної діяльності;

8) договори про визначення порядку користування спільною власністю;

9) договори про визначення порядку виховання дитини (договори про виховання дитини між батьками та про патронат) [5, с. 7].

Таким чином, класифікація сімейно-правових договорів може бути проведена і за іншими критеріями, що ще раз підтверджує можливість досить широкої сфери їхнього застосування.

Отже, ні у сімейному законодавстві, ні у правовій доктрині не існує єдиного підходу до класифікації договорів в сімейному праві України, оскільки, один і той самий сімейно-правовий договір можна класифікувати за різними підставами, а саме: за предметом регулювання; за суб'єктним складом; за цільовим призначенням; за структурою; залежно від законодавчого визначення тощо.

Однак, простежується взаємозалежність договору у сімейному праві із цивільно-правовим договором, враховуючи його цивільно-правову структуру, але із врахуванням специфіки їхнього укладення, суб'єктного складу, предмету, змісту тощо.

Література

1. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар. К. : Правова єдність, 2009. 432 с.

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2002. №21. Ст. 135.

3. Жилинкова И. В. Расторжение брака: монография. Х. : Ксион, 2007. 98 с.

4. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03. Х., 2006. 15 с.

5. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец.: 12.00.03. К., 2003. 17 с.

6. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

Starchuk O. Yatsyniak O. On the classification of family legal agreements. *The article is devoted to the problem of definition of classification criteria for the division of agreements in family law of Ukraine. The author draws attention to the fact that the interdependence of the agreement in family law with the civil legal one. Family law agreement is of independent character, but its civil law structure is used.*

Keywords: *classification, system, agreement, civil agreement, family agreement.*

ЮРИДИЧНА БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ: РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Р. П. Сухацький

У статті проаналізовано умови та особливості розробки стратегії юридичної безпеки бізнесу.

Ключові слова: *підприємницька діяльність, безпека бізнесу, стратегія безпеки, економічна безпека, захист.*

Поява та розвиток суб'єктів підприємництва на ринку суспільно-економічних відносин залежить від багатьох факторів які існують в тій чи іншій державі. Однак, розвиток бізнесу в значній мірі залежить не лише від волі держави, як владного суб'єкти, що визначає правові умови для

підприємництва, але й від діяльності самих власників бізнесу. Так, поява значної кількості суб'єктів малого, середнього та великого бізнесу зумовила формування серйозної конкуренції та намагання власників підприємств різноманітними способами посилити свої позиції на ринку.

З огляду на зазначене, у формуванні якісних умов розвитку власного бізнесу важливе місце має його безпекова складова. Що полягає у створенні захищеності виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального та інших форм потенціалу підприємства від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Зокрема, високий ступінь захищеності бізнесу, перш за все, залежить від рівня його юридичної безпеки, плановості, цілеспрямованості, що безумовно потребує розробки відповідної конкретному виду підприємницької діяльності стратегії юридичної безпеки [1, с. 121-125].

Варто зазначити, що розпочинати планування безпеки бізнесу потрібно з комплексного юридичного аудиту усіх аспектів ведення підприємництва. А саме, визначити індикатори безпеки підприємства і виявити попередньо допущені помилки в його економіко-правовій діяльності [2].

Слід пам'ятати, що зовнішніми загрозами безпеки підприємницької діяльності є часті зміни в органах державної влади, нестабільність фіскальної системи, надмірні втручання держави у справи бізнесу, відсутність правових гарантій у разі рейдерського чи інших форм насильницького відчуження власності, блокування рахунків підприємств тощо. До внутрішніх загроз підприємства належать неякісні норми внутрішнього розпорядку, посадові інструкції, розпорядження, рішення трудового колективу, неправильні кадрові, фінансові рішення тощо. Також, загрозу підприємству становить і відсутність належної законодавчої бази, яка б забезпечувала можливість працювати охоронним службам та усунути існуючі неточності в діяльності приватних і державних служб охорони [3, с. 55; 4, с. 24-26].

Таким чином, юридична складова безпеки полягає у всесторонньо-правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства. Досягнення відповідного результату можливе у разі постійного вивчення роботи суб'єкта підприємництва і вироблення юридичних базисів для чіткого реагування на появу небезпек у його діяльності [5, с. 54-60].

Тож, здійснюючи розробку стратегії юридичної безпеки важливо одразу проаналізувати можливі джерела реальних та потенційних загроз для конкретного виду бізнесу. В цілому, небезпека юридичній захищеності підприємницької діяльності може проявлятися в таких напрямках:

- недостатня правова захищеність інтересів підприємства в договірній та іншій діловій документації;

- низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання;

- відсутність юридично-визначених механізмів організації фінансової, кадрової, техніко-технологічної та інформаційної безпеки підприємства;

- порушення юридичних прав підприємства і його працівників;

- навмисне чи ненавмисне розголошення життєво важливої інформації підприємства;

- порушення норм патентного права [3, с. 54-55; 1, с. 123-126].

Аналіз означених складових дозволить не лише виявити проблемні місця в роботі підприємства, а й виробити чіткі юридичні механізми дій вже на етапі формування стратегії юридичної безпеки бізнесу [2]. Це дозволить:

- 1) посилити кваліфікацію працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та уникнути помилок у підборі персоналу;

- 2) визначити об'єктивно необхідне фінансування усіх складових у забезпеченні підприємницької діяльності;

- 3) сформуванню здатність підприємства активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його діяльності;

- 4) посилити роботу правового опрацювання договірних відносин;

- 5) захищати інтереси підприємства в конфліктних ситуаціях та ефективно планувати заходи юридичного забезпечення бізнесу в подальшому [3, с. 56].

Правильно розроблена стратегія юридичної безпеки допоможе знизити ризики фінансових, матеріальних втрат, ймовірність несанкціонованого захоплення підприємства та допоможе зменшити майбутні витрати на захист порушених прав. Зокрема, у разі судових спорів з контрагентами чи третіми особами, а також оскарження дій органів державної влади чи місцевого самоврядування.

Виходячи із зазначеного, можна сказати, що розробка та реалізація стратегії юридичної безпеки бізнесу дозволить захистити його від надмірного податкового тиску, нестабільного законодавства, уникнути неефективної роботи юридичного відділу та забезпечити високі показники у

фінансовій, кадровій, техніко-технологічній, інформаційній та інших сферах економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Література

1. Sukhatskyi R. Features and commercial secrets protection at the conclusion of commercial contacts: organizational and legal principles. Історико-правовий часопис: науковий журнал. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. № 2(8). С. 121-126.
2. Руденко О., Підлісна Ю. Захист бізнесу: тренди-2020 з формування стратегії корпоративної безпеки. URL:: <https://mind.ua/openmind/20207638-zahist-biznesu-trendi-2020-z-formuvannya-strategiyi-korporativnoyi-bezpeki>.
3. Економічна безпека підприємств: підручник / Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. К.: Алерта, 2011. 704 с.
4. Sukhatskyi R. Problems and special aspects of private security service activities consolidation for the business entities of Ukraine. The advanced science journal. United States, VOLUME 2016, ISSUE 3. P. 24-29.
5. Крегул Ю. І., Банк Р. О. Організаційно-правові засади безпеки підприємницької діяльності (в таблицях і схемах): навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 216 с.

Sykhatskiy R. Business legal security: development strategy and its peculiarities. *Development of business legal security strategy and its peculiarities are analyzed in the article.*

Keywords: *business, business security, security strategy, economic security, protection.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ І КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС ТА В УКРАЇНІ

В. І. Теремецький

Розглянуто особливості застосування цивільної і кримінальної відповідальності у сфері охорони здоров'я в державах ЄС та в Україні. Визначено окремі шляхи удосконалення законодавства України про цивільну та кримінальну відповідальність у цій сфері із використанням досвіду держав-членів ЄС.

Ключові слова: *охорона здоров'я, цивільна відповідальність, кримінальна відповідальність.*

Досвід країн ЄС свідчить про існування трьох моделей правового регулювання цивільної та кримінальної відповідальності у медичній сфері. Перша застосовується у Великій Британії та передбачає цивільно-правове врегулювання спорів внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнтів під час виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків, в тому числі внаслідок медичної недбалості. Кримінальна відповідальність медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків застосовується здебільшого як виняток [1, с. 384].

Сутністю другої моделі, яку застосовують майже усі пострадянські держави, є використання заходів кримінально-правового характеру. Натомість третя модель, яку використовує більшість країн ЄС, зокрема Італія і ФРН, є поєднанням заходів цивільно- і кримінально-правового характеру [1, с. 382].

Охорона здоров'я в Європі є однією з найбільш вразливою до корупції сферою, існує майже у всіх державах-членах ЄС, хоча характер і поширеність корупційних проявів є різними. До числа найбільш поширених злочинів, пов'язаних з корупцією у сфері охорони здоров'я, відносяться: підкуп при наданні медичних послуг, корупція у сфері закупівель, неналежне використання посад (високого) рівня, необґрунтовані вимоги про відшкодування, шахрайство і розкрадання лікарських засобів та медичного обладнання. Зокрема, підкуп при наданні медичних послуг більш властивий колишнім країнам з перехідною економікою Центральної та Східної Європи. Наприклад, вважається, що Чеська Республіка, Латвія, Хорватія, Словаччина, Румунія, Італія, Болгарія і Греція частіше стикаються з підкупом при наданні медичних послуг, корупцією при закупівлях і зловживанням службовим становищем. У країнах Західної Європи випадки підкупу при наданні медичних послуг майже відсутні і зустрічаються, наприклад, при перед- або постхирургическому лікуванні. Корупція у сфері

закупівель та неналежні маркетингові відносини, що виражаються в наданні коштів або спонсоруванні конференцій, подорожей і дозвілля, мають місце на всій території ЄС. Утім корупція у сфері охорони здоров'я рідше зустрічається в країнах, де державні закупівлі строго регулюються [2].

Зростаючу загрозу для ЄС мають підроблені лікарські засоби. Є випадки, коли організовані злочинні групи в підпільних лабораторіях виробляють підроблені лікарські препарати або підробляють торгові марки та пакувальні матеріали, згодом продаючи їх або навіть імпортуючи до інших країн [30]. Конвенцією Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, зобов'язано держави-учасниці криміналізувати виготовлення підроблених медичних виробів; постачання, пропонування поставок та торгівлю підробленими медичними виробами; фальсифікацію документів; несанкціоноване виготовлення або постачання лікарських засобів і розміщення на ринку медичних виробів, які не відповідають вимогам відповідності. Однак цю конвенцію ратифікували лише декілька країн ЄС, зокрема Бельгія, Угорщина, Іспанія, Франція, Хорватія [3].

Серйозною проблемою для системи охорони здоров'я в країнах ЄС є медичні помилки, оскільки складно виявити послідовну причину цих помилок та забезпечити у подальшому їх мінімізацію. Наприклад, помилка допущена внаслідок невжиття певних дій або помилка, що виникла внаслідок неправильно вжитих дій. Медичні помилки є неминучою рисою надання медичної допомоги. Але те, що помилка може мати трагічні наслідки, не означає, що був скоєний злочин. Аналіз статистичних даних держав-членів ЄС доводить, що медичні помилки та побічні явища, пов'язані з охороною здоров'я, трапляються у 8–12% випадках госпіталізації. У той час як 23% громадян ЄС стверджують, що вони безпосередньо постраждали від лікарської помилки, 18% заявляють, що вони зіткнулися з серйозною медичною помилкою в лікарні, а 11% – з неправильним призначенням ліків. Дані про медичні помилки свідчать, що від 50% до 70,2% такої шкоди можна запобігти за допомогою комплексного систематичного підходу до безпеки пацієнтів [4].

Стосовно питання захисту прав пацієнтів на компенсацію відшкодування шкоди зазначимо, що механізм застосування цивільної відповідальності у країнах ЄС базується на статтях 13 та 14 Європейської хартії прав пацієнтів 2002 року про їх право на оскарження неправомірних рішень і дій медичних працівників та гарантоване право на достатню компенсацію (за можливістю в короткий термін) відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди, завданої внаслідок лікування, проведеного медичним закладом, незалежно від ступеня її тяжкості та причин (навіть у випадках, коли немає можливості точно визначити відповідальних) [5].

За законодавством України винну особу можуть притягнути до цивільно-правової відповідальності, а пацієнт, який постраждав, або члени його сім'ї (у разі смерті пацієнта) мають право подати цивільний позов про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, спричиненого неналежним наданням медичної допомоги. За підрахунками, щороку у кожній області розглядається 40-80 цивільних «медичних» справ, суб'єктами яких є пацієнти та медичні заклади [6].

Результати досліджень показали низький рівень реалізації в Україні права пацієнтів на компенсацію відшкодування шкоди. Водночас вони засвідчили високий та середній рівень можливостей громадян ЄС реалізувати ці права, що відповідає стану як системи охорони здоров'я, так і системи правозастосування в цих країнах [7, с. 89]. Тому доцільно привести законодавство України щодо прав пацієнтів, в тому числі й права на компенсацію відшкодування шкоди, з Європейською хартією прав пацієнтів. Для цього необхідно закріпити поняття «медична помилка», розрізняючи припустиму (безвинну) і неприпустиму (винну) лікарські помилки та прийняти норму про цивільно-правову відповідальність медичних працівників за медичну помилку [8, с. 51–52].

Зауважимо, що у законодавстві Італії за недобросовісну медичну практику, внаслідок якої завдано медичним працівником шкоду здоров'ю пацієнта, передбачено цивільну відповідальність. Однак законодавство ФРН є біль жорсткішим, адже за ті ж самі дії передбачає кримінальну відповідальність (щороку реєструється близько 3000 таких кримінальних проваджень) [1, с. 385].

Для порівняння в Україні розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Кримінального кодексу України (далі – КК України) охоплює статті 130-145. Відповідно до даних «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за 2019 рік» Офісом Генерального прокурора за 2019 р. було обліковано 665 кримінальних правопорушень за ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» і лише 1 справу направлено до суду з обвинувальним актом. За іншими статтями цього розділу дані такі: 13 і 3 (ст. 130); 221 і 125 (ст. 135); 28 і 1 (ст. 136); 58 і 4 (ст. 137). Зауважимо, що за статтями 131-134, 138-139, 141-145 КК України було обліковано відповідно 2, 3, 0, 3, 8, 55, 1, 0, 2, 1, 10 кримінальних правопорушень, але жодної справи

не було направлено до суду з обвинувальним актом. Крім того, аналіз судової практики за останні роки свідчить, що до кримінальної відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником притягнуто у 2017 р. 4 осіб, у 2018 р. – 2 осіб [9].

Аналіз законодавства держав ЄС дозволив зробити висновок про потребу удосконалення норм про застосування інших видів відповідальності у сфері охорони здоров'я із використанням досвіду цих країн: про цивільну та кримінальну відповідальність за недобросовісну медичну практику (Італія); про кримінальну відповідальність медичних працівників за завдану шкоду здоров'ю пацієнтів під час надання медичної допомоги, в тому числі внаслідок недбалості (ФРН); про відповідальність юридичних осіб (Латвія); про регулювання питань відповідальності у Лікарських (Медичних) кодексах (Франція, Німеччина, Італія). Доцільно також в Україні запровадити тотальний менеджмент якості сфери охорони здоров'я за прикладом Іспанії, Італії, Фінляндії, Швеції.

Література

1. Черніков Є. Е. Юридична відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником: міжнародний досвід. Часопис Київського університету права. 2015. № 4. С. 382–387.
2. European Commission: Study on Corruption in the Healthcare Sector. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/news/docs/20131219_study_on_corruption_in_the_healthcare_sector_en.pdf
3. Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health: Council of Europe Dec 28 2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482f>
4. WHO: Health systems. Patient safety: data and statistics. URL: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/patient-safety/data-and-statistics>
5. Європейська Хартія Прав Пацієнтів в Україні. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf>
6. Гревцова. Р. У всьому світі «медичні» справи вважаються одними з найскладніших. URL: https://zib.com.ua/ua/129800-golova_komitetu_aau_radmila_grevcova_u_vsomu_sviti_medichni_.html
7. Україна крізь призму Європейської хартії прав пацієнтів: результати виконання в Україні другого етапу європейських досліджень на відповідність стандартам ЄС з прав пацієнтів. К.: Дизайн і поліграфія, 2012. 158 с.
8. Пересада Д. С. Особливості цивільної відповідальності у сфері надання медичних послуг. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2018. № 9. С. 50–53.
9. Стан здійснення судочинства в Україні судами кримінальної юрисдикції у 2018 році https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_kramin_sud_2018.pdf

Teremetskyi V. Specific Features of Applying Civil and Criminal Liability for Violations in the Health Care Sector in the EU Member States and in Ukraine. *Specific features of the application of civil and criminal liability in the health care sector in the EU and in Ukraine have been studied. Certain ways to improve the legislation of Ukraine on civil and criminal liability in this sector have been determined by using the experience of the EU Member States.*

Keywords: health care, civil liability, criminal liability.

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНОЮ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПРАЦІ: В ОЧІКУВАННІ ЗМІН

Н. В. Уварова

Розглянуто адаптацію Україною стандартів Європейського Союзу у сфері праці. Наголошено на поточних проблемах та моментах, що потребують удосконалення.

Ключові слова: право на працю, стандарти, трудове право, адаптація.

Рух України до набуття повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) супроводжується складними для держави процесами щодо удосконалення нормативно-правової та організаційної складової у багатьох сферах суспільного життя. Серед останніх, важливо відмітити

сферу праці, визначна роль якої обумовлена, як мінімум чотирма тезами. По-перше, незважаючи на численні зміни та доповнення вітчизняний Кодекс законів про працю є морально застарілим. По-друге, трудова міграція значної частини населення України для роботи в ЄС стала поширеним і звичним явищем, що має тенденцію до зростання. По-третє, економічна стабільність держави багато в чому ґрунтується на працездатності населення. По-четверте, трудове законодавство відрізняється значною динамікою, вектор якої спрямований на більш ефективний захист трудових прав людини.

Різноманітним аспектам вітчизняного трудового права присвячений вагомий науковий доробок, водночас потреба у адаптації Україною стандартів ЄС у сфері праці актуалізує подальші дослідження у цій сфері.

Як вдало відмічає О. Гостюк, право на працю відноситься до природних прав людини. Однак їх змістовне наповнення залежить від економічного становища держави та ряду інших факторів. Право на працю є основним благом людини, воно є невід'ємним і невідчужуваним. Право на вільну працю розглядається сьогодні з позицій індивідуального використання цього права кожною людиною і в плані вибору сфери застосування своїх сил. Кожна людина вправі обирати для себе ту сферу діяльності, яка дозволяє їй реалізувати свій потенціал, який в тій чи іншій мірі задовольняє її потреби [1, с. 81].

Нагадаємо, що на національному рівні, право на працю гарантоване статтею 43 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [2]. Головним джерелом трудового права України виступає Кодекс законів про працю (далі – КЗПП), який було прийнято ще у 1971 році [3]. Однією з найбільш резонансних новацій КЗПП щодо наближення до європейських стандартів, можна вважати доповнення змісту статті 2-1 «Рівність трудових прав громадян України» положеннями про заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації [4].

Ще у 2014 році А. Ю. Денисевич писав, що наша держава перебуває на підготовчому етапі адаптаційного процесу трудового законодавства ЄС. Тому, важливо усвідомлювати, що ця стадія повинна включати в себе набагато більшу кількість завдань, ніж механічне копіювання міжнародних норм у закони. Це стосується створення нових політично-демократичних органів, громадських організацій, інших інститутів, які би могли реально втілювати в реальність декларовані норми, гарантуючи при цьому захист прав та законних інтересів людини [5, с. 106]. Варто погодитись із тим, що за останні п'ять років ситуація не дуже змінилася на краще для вітчизняних працівників, адже на нормативному рівні необхідні більш рішучі дії та політична воля керівництва держави. Можна звернути увагу на те, що позитивні зміни, хоча і відбуваються, проте характеризуються вибірковістю у їх реалізації. В цьому аспекті А. Сантуш наголошує, що правові акти, за допомогою яких здійснюється транспонування директив ЄС із безпеки і гігієни праці (накази Міністерства соціальної політики), не мають достатньої правової сили для забезпечення ефективності та сталості, на відміну від випадку, якщо б вони були законами, прийнятими парламентом, або постановами Кабінету Міністрів України [6]. Дійсно так, закріплення ключових положень і стандартів на рівні закону є більш ефективним засобом правового регулювання, ніж видання численних нормативно-правових документів на відомчому рівні. Принагідно зазначимо, що на офіційному сайті Міністерства соціальної політики України, у вкладці «Перелік директив ЄС та звіти Мінсоцполітики про їх виконання», розміщено дані про моніторинг виконання Планів імплементації актів законодавства ЄС від 2015 до 2017 року, в той час коли проходить вже другий квартал 2020 року [7].

Що може «запропонувати» ЄС для України у сфері праці? Звичайно, наближення українського законодавства до «*Acquis communautaire*» та більш високі стандарти якості і безпеки праці.

О. М. Дарморіс відмічає, що серед основних інститутів трудового права ЄС історично першим сформувався правовий інститут, що регулює трудову міграцію. Більшість інститутів трудового права ЄС є комплексними за своїм характером. Так, норми інституту умов праці регулюють відносини із оплати праці; робочого часу та часу відпочинку; визначають умови праці окремих категорій працівників, таких як працівників агентств із тимчасового найму; працівників, направлених у відрядження, працівників, які працюють на умовах строкових трудових договорів та умовах неповної зайнятості. Найбільш розробленим слід вважати інститут охорони праці, оскільки уніфікацію норм трудового права ЄС найповніше вдалося здійснити саме у цій сфері. [8, с. 18]. Таким чином, на національному рівні необхідно усунути наявний дисбаланс у адаптації вітчизняних норм до стандартів ЄС, забезпечивши гармонійне удосконалення всіх груп трудових правовідносин.

У свою чергу, І. Фенько акцентує увагу на тому, що усі нормативно-правові акти про права людини на працю передбачають високий культурно-правовий рівень обох учасників робочих відносин. Стандарти праці на європейському рівні закріплюють демократичні принципи трудового права, вирішують проблеми пов'язані з реалізацією права людини на працю XXI ст. [9, с. 355]. Звичайно, і на національному рівні всі зміни мають відбуватися крізь призму забезпечення прав людини, що в нашому випадку стосується реалізації права на працю в його широкому розумінні.

Завершуючи, пропонуємо зупинитися на найбільш важливих, на нашу думку моментах, що потребують наближення до європейських стандартів: а) посилення безпеки та гігієни праці; б) збільшення ролі профспілок; в) зміна моделі інспекції праці; г) орієнтир на права людини при проведенні реформ; ґ) зрівняння в трудових правах жінок та чоловіків; д) недопущення дискримінації та мінімізація корупції.

Література

1. Гостюк О. Право на працю як невід'ємне природне право людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2 ч. 2. С. 78-82.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30, Ст. 141.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. 1971. Додаток до № 50.
4. Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу: Закон України від 12.11.2015 № 785-VIII. Урядовий кур'єр від 26.11.2015. № 221.
5. Денисевич А. Ю. Адаптація трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2014. № 2. С.104-107. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_19.pdf.
6. Сантуш О. Узгодження українського законодавства з європейською нормативно-правовою базою з безпеки і гігієни праці: ключові питання. URL: <http://oppb.com.ua/articles/uzgodzhennya-ukrayinskogo-zakonodavstva-z-yevropeyskoju-normatyvno-pravovoyu-bazoyu-z-0>.
7. Перелік директив ЄС та звіти Мінсоцполітики про їх виконання. Звіти URL: <https://www.msp.gov.ua/content/perelik-diriktiv-es-ta-zviti-minsocpolitiki-pro-ih-vikonannya.html>.
8. Дарморіс О. М. Становлення та розвиток трудового права Європейського Союзу. автореф. дис. к.ю.н. спеціальність 12.00.05. Одеса. 2010. 22 с.
9. Фенько І. Європейські стандарти права людини на працю С. 354-356 URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4662/1/Fenko2.pdf>.

Uvarova N. Adaptation by Ukraine of the European Union standards in the labor sphere: awaiting change. *Considered Ukraine's adaptation of European Union standards in the labor sphere. The current problems and moments that need improvement are emphasized.*

Keywords: *right to work, standards, labor law, adaptation.*

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНТЕРЕСУ ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Н. Ф. Чубоха

У тезах досліджується поняття інтересу як цивільно-правової категорії та його співвідношення з об'єктивним цивільним правом, визначаються механізми їх взаємодії у цивільних відносинах.

Ключові слова: *інтерес, приватний інтерес, суспільний інтерес, об'єктивне право.*

Неоднозначність тлумачення поняття інтересу є не єдиною проблемою цивілістики, важливо також визначити його місце та роль в цивільному праві. Будь-яка людина є соціальною істотою та реалізує себе у суспільстві, де існує не лише її приватний інтерес, а й потреби та інтереси інших осіб. Усе це і зумовлює актуальність питання взаємозв'язку інтересу та цивільного права, яке і забезпечує охорону, здійснення та захист інтересів. Визначення поняття «інтерес» або «цивільний інтерес» ЦК України не містить, хоча «інтерес» вживається у багатьох нормах ЦКУ. Так, у ст. 15 ЦК України є

лише вказівка на можливість правового захисту інтересу, якщо він «не суперечить загальним засадам цивільного законодавства» [1].

У науковій доктрині вчені нерідко тлумачать інтерес як певне явище, яке пов'язане з правом, проте формально в ньому не виражене. Так, Ю.С.Зав'ялов розглядав інтерес у праві у двох аспектах: по-перше, інтерес як передумову, фактор впливу на волю законодавця; та, по-друге, інтерес як мету, до досягнення якої прагне суб'єкт права за допомогою використання правових норм [2]. С. І. Аскназій визначав інтерес головним елементом права [3]; А. В. Венедиктов, який визнавав інтерес змістовою частиною права, а отже переважним навіть над волею особи [4, с. 36-38]; С. Ф. Кечекьян зазначав, що право виникає лише за наявності відповідного інтересу, який відповідно автоматично стає із ним нерозривним [5, с. 20].

М. А. Самбор визначає, що об'єктивне право це «нормативне (вольове) закріплення потреб та інтересів громадян, суспільства і держави в упорядкуванні відповідним чином приватних і публічних інтересів суб'єктів права» [6, с. 60]. У цьому випадку прямо вказано, що об'єктивне право є наслідком існування, оформлення та реалізації інтересів, оскільки створюється задля їх впорядкування, охорони та гарантування. Адже як зазначає І. Є. Пономаренко, правовий інтерес завжди є суспільним оскільки «повноцінно існувати та реалізовувати свої інтереси конкретний індивід може тільки в суспільстві, функціонування якого в свою чергу регулюється нормами права» [7, с. 100]. Сповна особа реалізує свій інтерес лише за допомогою норм права, але існувати він може і поза нормативним закріпленням. У суспільстві є достатня кількість суспільних інтересів, які не є нормативно передбаченими. Наприклад, інтерес власників автомобілів з іноземною реєстрацією, інтерес курців тощо. Разом з тим, ми маємо випадки коли, незважаючи на суспільний чи приватний інтерес, в нормативно-правових актах закріплюються протилежні бажанням людей правила, але закріплюються для забезпечення їх приватних інтересів. Так, наприклад, не зважаючи на значне поширення серед населення звички порушувати карантинні вимоги всіма можливими способами та засобами держава намагається зменшити кількість таких порушників. Зокрема вводяться штрафи, інші заходи впливу (зокрема, дотримання вимог щодо самоізоляції), проводиться постійна соціальна реклама тощо. З цього можна зробити висновок, що суспільний інтерес, який виникає внаслідок наявності значної кількості приватних інтересів осіб не ототожнюється з об'єктивним правом, а співвідноситься з ним як причина (передумова) та наслідок (результат).

Інтерес у праві не є наперед визначеним, юридично сформованим, конкретизованим та очевидним. Інтерес особи є ймовірним, можливим, допустимим та інколи передбачуваним, але він має бути досяжним для особи. Інтереси є поштовхом до активної діяльності суб'єктів і право творення, і учасників цивільних правовідносин. Якщо приватний інтерес не виникає поки особа не зважить всі «за» і «проти» щодо власних дій і не усвідомить потреби у їх вчиненні, то суспільний інтерес також не закріплюється в праві без усвідомлення такої необхідності (потреби) для громадянського суспільства. Саме сукупність інтересів значної кількості приватних осіб є однією із основних, але не єдиною причиною закріплення інтересу у цивільному законодавстві, завдяки якому інтереси суспільства та конкретної особи охороняються та гарантуються. Такі суспільно вагомні інтереси є передумовою правотворчості і результатом об'єктивації цивільного права. Ю. А. Тихомиров, зазначає, що законний інтерес, відображаючи легальне визнання інтересів громадян і всіх соціальних спільнот, може бути чітко визначено в праві і мати адекватну юридичну форму, може бути наслідком конституційних норм і природи статусу громадян і юридичних осіб, може визнаватися і захищатися законом і державою [8, с. 17]. Проте законодавець не завжди вчасно оформляє нові види приватних інтересів осіб, поява яких фактично стимулює його до право творення.

З іншої сторони об'єктивне цивільне право – це певний припис, який здатний одночасно надати особі певну свободу у здійсненні інтересу та її обмежити. Свобода полягає в тому, що завдяки поведінці, яку за допомогою права в об'єктивному розумінні особа здатна вимагати від інших осіб вона почуває себе більш захищеною, що робить її внутрішньо вільною. Обмеження ж полягає в тому, що право особи закінчується там, де починається право іншої людини або ж інтереси громадянського суспільства. Тобто бажаючи відповідної поведінки щодо себе особа повинна відповідно враховувати потреби інших, а контроль за додержанням цих правил, їх паритетом і бере на себе держава завдяки об'єктивному праву. Адже право – це перш за все дозволена поведінка, а інтерес – це можливий варіант такої поведінки, який визначається особисто кожною людиною, яка усвідомлено обирає найкращий спосіб реалізації потреби враховуючи все, що має значення як для особи (її особисті можливості та здібності), так і об'єктивну суспільну реальність, в якій цю потребу доведеться реалізовувати. Саме суспільно вагомні інтереси і врегульовуються державою. Незважаючи на те, чи згадується «інтерес» у тексті нормативно-правового акта, інтерес отримує втілення у всіх нормах

права [9, с. 29]. Адже законодавець, приймаючи ту чи іншу норму, завжди має на меті охорону певних інтересів [10, с. 23].

Отже, правове регулювання цивільних відносин, визначаючи пріоритет приватних інтересів, тим самим закріплює, охороняє та стимулює поведінку суб'єктів у зазначених відносинах. І навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів особи. Проте важливо, щоб визнавалися і захищалися і приватні інтереси кожної особи, так і інтереси усього суспільства. Тільки при гармонійному поєднанні та узгодженні інтересів усього соціуму у цивільно-правовому регулюванні можливий послідовний та динамічний розвиток суспільства, зокрема, у приватній сфері здійснення особистих немайнових та майнових цивільних правовідносин.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV– [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Завьялов Ю. С. Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права. Дис. канд. юрид. наук. – М., 1968. – 389 с.
3. Аскназий С. И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права / С. И. Аскназий . – М. : Статут : ЗАО "Консультант Плюс", 2008 . – 858 с. – (Классика российской цивилистики)
4. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. – М.: Издательство АН СССР., 1948. - 834 с.
5. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. - 185 с.
6. Самбор М. А. Право як поняття та підходи до його розуміння/ М. Самбор // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011, –№87. – С. 59-63
7. Пономаренко И. Е. Понятия «Интерес» и «Социальный интерес» в юридической науке: теоретико-правовой аспект // Вестник ЮУрГУ. Серия: Право.–2017, – №3. – С. 96-102 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiya-interes-i-sotsialnyu-interes-v-yuridicheskoy-nauke-teoretiko-pravovoy-aspekt>
8. Тихомиров Ю. А. Интерес в публичном и частном праве : согласование и противоборство //ЕС в публичном и частном праве. – М., 2002.
9. Малейн Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Малейн. Советское государство и право. М.: 1980. – № 1. – С. 27-30.
10. Кабалкин А. Ю. Гражданско-правовая охрана интересов личности / А. Ю. Кабалкин. – М.: Наука, 1969. – 198 с.

Chubokha N. On the relationship between interest and civil law. *The article examines the concept of interest as a civil law category and its relationship with objective civil law, identifies the mechanisms of their interaction in civil relations.*

Keywords: *interest, private interest, public interest, objective law.*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН МІЖ КОЛИШНІМ ПОДРУЖЖЯМ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ СПІЛЬНИХ ДІТЕЙ, УЧАСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УМОВ ЇХНЬОГО ЖИТТЯ ТА ЇХ ВИХОВАННІ

Б. А. Шатохін

Сімейний кодекс України (далі – СК України) надає можливість укладати договірні правовідносини не тільки подружжю, але й колишньому подружжю щодо визначення проживання спільних дітей, участі у забезпеченні умов їхнього життя та їх виховання. На аналізі окремих аспектів визначених відносин зупинимо свою увагу.

Ключові слова: *колишнє подружжя, діти, договірні правовідносини, немайнові права, майнові права, обов'язки.*

Незважаючи на велику кількість інститутів, що беруть участь в соціалізації особистості, центральне місце в цьому процесі займає сім'я – саме у дитинстві здійснюється первинна соціалізація індивіда, закладаються основи формування його особистості. Загальна обстановка в родині, взаємини між батьками безпосередньо впливають на розвиток дитини та її психічне здоров'я. Відповідно до ст. 150 СК України батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини [1], дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Законодавець надав можливість подружжю при розірванні шлюбу визначити договірний порядок, в якому зазначити умови майнового і немайнового характеру щодо належного рівня життя та виховання дитини тим з батьків, хто буде проживати окремо.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 109 СК України подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договірне регулювання сімейних відносин представляє особливий інтерес для вивчення, тому що до недавнього часу договір не розглядався у якості регулятора відносин в родині, а сьогодні набирає популярність. Лише в кінці ХХ ст. вчені, які займаються проблемами сімейного права, почали вивчати сутність сімейних договорів та розробляти окремі договірні конструкції в сімейному праві. Необхідно відзначити, що на сучасному етапі договірне регулювання сімейних відносин займає чільне місце.

Однією із складових такого договору є умова про участь у забезпеченні умов життя дитини або окремо договір про участь у забезпеченні життя дитини. Щодо цього положення доречним зроблено зауваження І. В. Жилинковою, що не зовсім зрозуміло, про забезпечення яких саме умов життя дитини йдеться у статті [2]. Слід припустити, що мова ведеться про питання влаштування життя дитини, які можуть бути як пов'язані, так і не пов'язані з матеріальним наданням. Одним з центральних питань у цьому аспекті є належний рівень життя і здоров'я дитини. В Україні згідно концепції загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» в рамках Європейської стратегії ВООЗ «Здоров'я і розвиток дітей та підлітків» акцентується увага на вирішенні проблем формування культури здоров'я дітей та підлітків на підставі взаємодії різних соціальних інститутів, які спрямовані на формування навиків здорового способу життя серед дітей та їх батьків.

Здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального добробуту, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [3]. На батьків покладено обов'язок щодо надання дитині здорового способу життя, після розлучення на батька чи матір, які будуть проживати окремо від дитини, закон надає право на здійснення гідних умов життя своєї дитині. Так як закон не визначає, які складові входять до забезпечення умов життя дитини, то слід припустити, що початок цих умов починається, по-перше, із здорового способу життя, яке повинні надати батьки (незалежно від того спільно чи окремо вони проживають) своїй дитині.

Здоровий спосіб життя – це спосіб життєдіяльності дитини, який спрямований на збереження та зміцнення здоров'я малюка та профілактику найбільш значущих хвороб дитячого віку. Він включає такі принципи, як дотримання режиму дня, раціональне харчування, фізичну культуру, дотримання правил гігієни, відсутність шкідливих звичок, доброзичливе ставлення до оточуючих, активний відпочинок, сприятливі умови життя.

Отже, збереження та зміцнення здоров'я населення загалом і молодого покоління зокрема – цінність, яка має стратегічне значення для сталого розвитку суспільства і належить до актуальних завдань розвитку сучасної України. Надзвичайно багато в успішності цього процесу залежить від безпосередньої участі сім'ї, яка вирішує задачі щодо забезпечення благополучного житлового середовища в побутових умовах, взаємовідносини у сім'ї, належне виконання батьківських обов'язків, участі сім'ї в покращенні стану здоров'я дітей та підлітків шляхом покращення їх поведінки, організації дозвілля, формування моральних переконань.

Сутність договору – врегулювання побажань, суперечок сторін за допомогою правової форми, регламентованої законодавством. Диференціація договорів детермінована предметним змістом, галузевою специфікою.

Дискусії про правову природу сімейно-правових договорів викликані їх «паралельним» регулюванням цивільним правом, в основі якого інша ціннісна і цільова спрямованість, ніж в

сімейному праві. Визначення сутності договору – складне завдання, оскільки сімейні правовідносини, втілені в договірну форму, різноманітні.

Специфічні особливості сімейно-правових договорів детально розглянуті О. Н. Нізамієвою [4]. Базуючись на виділених автором акцентах, можна провести аналіз правової природи договорів. В якості особливостей вказуються обмежений суб'єктний склад договору – члени сім'ї або особи, які наділені взаємними сімейними правами та обов'язками; обмежена свобода договору; широке застосування в сфері особистих немайнових відносин; пріоритет моральних категорій.

Сторони мають право укласти договір, який прямо не передбачений законом. Однак, з огляду на специфіку сімейного права, такий договір повинен вписуватися в рамки існуючої договірної конструкції, відповідати принципам сімейного законодавства. Як приклад, що заслуговує уваги, договір між колишнім подружжям щодо визначення місця проживання спільних дітей, участі у забезпеченні умов їхнього життя та їх вихованні. Щодо визначеного договору законодавець прямо не визначив про один або різні договори в ній йдеться (договір про виховання та договір про утримання дитини) [5]. На нашу думку, визначені елементи можуть бути умовами одного договору, а можуть бути розподілені на договори між колишнім подружжям 1) про місце проживання спільної дитини (спільних дітей); 2) про забезпечення умов життя спільної дитини (спільних дітей); 3) про виховання спільних дітей. Отже, якщо всі умови об'єднати в один договірний вид зобов'язання, то такий договір набуває комплексного характеру.

Окремо, Н. Ф. Звенигородська визначає й договір між колишнім подружжям про припинення сплати аліментів взамін набуття права власності на нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати [6].

У науковій літературі виділяють в окрему групу договори у сімейній сфері, робляться спроби типізувати їх, виділити загальні риси та відмежувати від цивільно-правових договорів. Особливість аналізованого договору полягає в тому, що він не спрямований на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Ним регулюються виключно сімейні особисті немайнові відносини, що виникають і розвиваються в сфері дії сімейного права. При їх укладанні істотне значення мають певні психологічні, морально-етичні фактори. Більш того, відносини, що регулюються цим договором, тісно пов'язані зі сферами відносин любові, поваги, боргу, виховання тощо. Мета укладання даного договору – регулювання певних особистих немайнових відносин. Більш того, розглядувані правовідносини зачіпають права та законні інтереси третіх осіб – дітей, які є самостійними суб'єктами сімейного права.

Таким чином, договір між колишнім подружжям про визначення місця проживання спільних дітей, участі у забезпеченні умов їхнього життя та їх вихованні, регулюються сімейним законодавством, а, отже, є сімейно-правовим договором.

Сімейно-правові договори можуть укладати тільки особи, які вже наділені взаємними сімейними правами та обов'язками. Тому сімейно-правові договори спрямовані на зміну або припинення вже існуючих відносин між членами сім'ї, а також на формалізацію, координацію та здійснення їх прав та обов'язків. Винятками є договори про опіку та договори прийомної сім'ї, а також про сурогатне материнство, у яких до їх укладення учасники ще не перебувають у правовідносинах між собою.

Література

1. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с
3. Право дитини на здоров'я: фізична, психічна та соціальна складова: МОЗ. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/pravo-ditini-na-zdorovja-fizichna-psihichna-ta-socialna-skladova->
4. Низамієва О. Н. К вопросу о перспективах развития договорного регулирования семейных отношений. Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2011. Т. 153. Кн. 4. С. 100-106.
5. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар/ за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. С. 354.
6. Звенигородская Н. Ф. Договоры супругов по законодательству Украины и России. Международное публичное и частное право. 2011. № 5. С. 41-44.

Shatokhin B. Certain aspects of contractual legal relations between former spouses regarding the determination of the place of residence of joint children, participation in security protection. *The Family Code of Ukraine (hereinafter - the Insurance Code of Ukraine) provides an opportunity to enter into contractual relations not only between spouses but also ex-spouses to determine the residence of joint children, participation in ensuring their living conditions and their upbringing. Let's focus on the analysis of certain aspects of certain relationships.*

Keywords: *ex-spouse, children, contractual relations, non-property rights, property rights, obligations.*

ЕКОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ТЕНДЕРНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ: СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Л. М. Шевчук

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів правового регулювання екологічних характеристик у тендерній документації в Україні відповідно до стандартів ЄС.

Ключові слова: *публічні закупівлі; екологічні характеристики; тендерна документація; Європейський Союз.*

Низка зобов'язань, узятих на себе нашою державою у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) [1], зумовила проведення кардинальних реформ у різних сферах життєдіяльності країни.

Суттєвого оновлення у відповідності до стандартів Європейського Союзу зазнала й національна сфера публічних закупівель. Зокрема, на виконання статей 152 і 153 Угоди про асоціацію 19.09.2019 р. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII [2] (далі – Закон № 922-VIII) було викладено в новій редакції, яка з 19.04.2020 р. введена в дію (крім розділу VI).

Слід зауважити, що додаток XXI до Угоди про асоціацію передбачає наближення та імплементацію в національне закупівельне законодавство України положень (елементів) Директиви 2004/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року про координацію процедур здійснення публічних закупівель товарів, робіт та послуг та Директиви 2004/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року про координацію процедур публічних закупівель установами, що діють у водному, енергетичному, транспортному та поштовому секторах [1].

Водночас, як наголошується у прийнятій на виконання ст. 152 Угоди про асоціацію Стратегії реформування системи публічних закупівель («дорожній карті») (далі – Стратегія), схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р, у зв'язку з ухваленням у 2014 році ЄС нових директив (Директиви 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про державні закупівлі, якою скасовується Директива 2004/18/ЄС, і Директиви 2014/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року щодо здійснення закупівлі організаціями, що працюють у водному, енергетичному, транспортному та поштовому секторах, якою скасовується Директива 2004/17/ЄС), а також зважаючи на ухвалення Директиви 2014/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року про присудження концесійних договорів та Директиви 2014/55/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 року про електронні інвойси у сфері державних закупівель, у процесі адаптації законодавства України до законодавства ЄС планується враховувати термінологію, процедури та інші норми саме цих нових Директив ЄС у сфері публічних закупівель [3].

В числі новел правового регулювання, запроваджених Законом № 922-VIII, – право замовника встановлювати в технічній специфікації як складовій тендерної документації вимоги щодо екологічних характеристик предмета закупівлі (товарів, робіт або послуг) за умови, що такі вимоги є достатньо точними, щоб предмет закупівлі однозначно розумівся замовником і учасниками (п. 3 ч. 2 ст. 22, ч. 3 ст. 23) [2]. Одночасно, відповідно до положень абзацу першого ч. 5 ст. 23 цього нормативного акту, замовник може вимагати від учасників підтвердження того, що пропонувані ними товари, послуги чи роботи за своїми екологічними чи іншими характеристиками відповідають вимогам, установленим у тендерній документації. У разі встановлення екологічних чи інших характеристик товару, роботи чи послуги замовник повинен в тендерній документації зазначити, які

маркування, протоколи випробувань або сертифікати можуть підтвердити відповідність предмета закупівлі таким характеристикам [2].

Наведені норми Закону № 922-VIII практично дублюють відповідні положення Директиви 2014/24/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС від 26 лютого 2014 року про державні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС, а саме: п. 75 преамбули (стосовно придбання замовниками робіт, товарів або послуг з конкретними екологічними характеристиками та їх можливість посилатися на конкретне маркування (екомаркування)); ст. 42 (формулювання технічних специфікацій з точки зору вимог до продуктивності або функціональності, включаючи екологічні характеристики, за умови, що параметри є досить точними, щоб дозволити учасникам торгів визначити предмет договору і дозволити замовнику присудити контракт); ст. 43 (маркування) та ст. 44 (протоколи випробувань, сертифікація та інші засоби підтвердження) [4]. Отже, можна констатувати прогресивність оновленого національного правового регулювання екологічних характеристик у тендерній документації в напрямі приведення його у відповідність до європейських стандартів, адже саме адаптація законодавства України до законодавства ЄС визначена складовою процесу інтеграції нашої держави до ЄС та пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [5].

Водночас не можна не звернути увагу на окремі розбіжності в застосовуваній у нормативно-правовому полі України термінології для позначення адаптації національного закупівельного законодавства до законодавства ЄС з цих питань. Так, саме державні (наразі – публічні) закупівлі названі однією з пріоритетних сфер, у яких здійснюється адаптація законодавства України (абзац одинадцятий розділу V Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18.03.2004 року № 1629-IV [5]). В абзаці третьому розділу IV цього ж акта адаптація законодавства України визначається як планомірний процес, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis* Європейського Союзу [5]. До того ж, адаптація законодавства України *acquis* Європейського Союзу на виконання Угоди про асоціацію прямо визначена як мета Закону № 922-VIII в його преамбулі.

Разом з тим, у Стратегії, прийнятій на виконання ст. 152 Угоди про асоціацію, серед напрямів її реалізації визначена гармонізація законодавства України у сфері публічних закупівель з відповідними нормами *aquis* ЄС [3], яка передбачає «імплементацию основних понять, вимог до підготовки технічних специфікацій, критеріїв кваліфікації учасників та оцінки їх пропозицій, інших елементів регулювання публічних закупівель, передбачених ... Директивами ЄС та Угодою про асоціацію» [3].

Таким чином, вітчизняна нормативно-правова база у сфері публічних закупівель поряд із терміном «адаптація» використовує поняття «гармонізація», не зважаючи на те, що в науковій літературі неодноразово наголошувалося на відмінності цих категорій та аргументувалося необхідність використання в сучасних умовах саме категорії «адаптація» [6, с. 228; 7, с. 554–558].

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що сучасне національне правове регулювання екологічних характеристик в тендерній документації в цілому відповідає стандартам Європейського Союзу з цих питань. Посилення екологічної складової при формуванні тендерної документації є важливим свідченням прагнення України впровадити у своє законодавство прогресивні та вкрай необхідні європейські підходи у цій сфері. Разом з тим, подальший процес адаптації повинен супроводжуватися не лише включенням до закупівельного законодавства нових положень екологічного характеру, наявних у *acquis* ЄС, але й уніфікацією термінів, застосовуваних в нормативно-правовій базі України для позначення процесу її наближення до стандартів Європейського Союзу. Реалізація останньої пропозиції не лише сприятиме удосконаленню регламентації здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад в контексті євроінтеграції України, але й створить необхідні умови для однакового розуміння перспективи розширення змістовного наповнення екологічних характеристик в тендерній документації відповідно до європейських підходів.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 01.05.2020 р.).

2. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 01.05.2020 р.).

3. Стратегія реформування системи публічних закупівель («дорожня карта»), схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2020 р.).

4. Директива 2014/24/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС від 26 лютого 2014 року про державні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС. Збірник Директив ЄС з питань державних закупівель. 2015. URL: https://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf (дата звернення: 01.05.2020 р.).

5. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18.03.2004 року № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 01.05.2020 р.).

6. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища. Навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.

7. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М. В. Красної та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ: нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

Shevchuk L. Environmental characteristics in the tender documentation: standards of the European Union and legislation of Ukraine. *The article is devoted to the consideration of certain aspects of legal regulation of environmental characteristics in the tender documentation in Ukraine in accordance with EU standards.*

Keywords: *public procurement; environmental characteristics; tender documentation; European Union.*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА СИРОВИНИ ДЛЯ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Р. Д. Шибко

Проведено аналіз сучасного стану законодавчого забезпечення виробництва сировини для дитячого харчування, виявлено його недоліки та запропоновано шляхи їх усунення з метою забезпечення якості та безпечності продукції дитячого харчування.

Ключові слова: *аграрне виробництво; безпечність дитячого харчування; дитяче харчування; сільськогосподарська продукція; якість дитячого харчування.*

Система органів людини розвивається поступово завдяки відповідним хімічним реакціям, які відбуваються протягом усього життєвого циклу. Найбільш важливим є етап становлення організму у період дитинства, адже від цього залежить рівень адаптованості людини до зовнішніх чинників навколишнього природного середовища. Безпечне та якісне харчування створює підґрунтя для нормального розвитку і функціонування дитини віком від народження на до трьох років.

Виробництво якісного і безпечного дитячого харчування неможливо забезпечити без існування у державі ефективного правового регулювання у цій сфері. Визначальне місце у виробництві кінцевого продукту має сільськогосподарська сировина, з якої він виготовляється. Систему законодавства у сфері виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування складають численні нормативно-правові акти, які доречно поділити на нормативно-правові акти загального та спеціального характеру.

До нормативно-правових актів загального характеру відносяться Закони України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» в редакції від 22 липня 2014 р., «Про пестициди та агрохімікати» від 2 березня 1995 р., «Про карантин рослин» в редакції від 19 січня 2006 р., «Про ветеринарну медицину» в редакції від 16 листопада 2006 р., «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р., «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., інші нормативно-правові акти.

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» зазнав численних змін та доповнень з часу його прийняття в першій редакції. Він

встановлює загальні приписи до виробників сільськогосподарської сировини щодо безпечності та якості відповідної сировини та продукції дитячого харчування в цілому. Зокрема, у ст. 32 закріплено нормативний припис щодо відповідності продуктів харчування, які знаходяться на території України, вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. В той же час, зазначений Закон не містить жодної спеціальної правової норми щодо виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування.

Важливе значення для виробництва екологічно чистої сировини для дитячого харчування має Закон України «Про пестициди та агрохімікати». В своїй першій редакції він встановлював заборону на використання пестицидів в спеціальній сировинній зоні, проте згодом зазначена заборона була скасована і використання пестицидів у спеціальних сировинних зонах було дозволено за спеціальними технологіями, що забезпечують одержання продукції, яка відповідає санітарно-гігієнічним вимогам для дитячого та дієтичного харчування. На нашу думку, використання пестицидів на територіях спеціальних сировинних зон, де мають бути більш суворі вимоги до якості та безпечності сільськогосподарської сировини, суперечить принципам, що закріплені у ч. 3 згаданого вище Закону.

Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції з них. На сьогоднішній день існує наукова невизначеність щодо можливих ризиків і наслідків виробництва, переробки та реалізації ГМО. З огляду на це, на нашу думку, необхідно законодавчо встановити заборону на використання генетично модифікованих організмів у виробництві сільськогосподарської сировини для дитячого харчування в Україні.

Закони України «Про карантин рослин» та «Про ветеринарну медицину» покликані забезпечити показники безпечності сировини рослинного та тваринного походження відповідно, а також гарантувати продовольчу безпеку держави в цілому. Незважаючи на безпосередній вплив на регулювання відносин у сфері виробництва безпечної сільськогосподарської сировини, зазначені закони також не враховують специфіку виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування.

Основною сировиною для виготовлення харчування дітей від народження та до трьох років є молоко. Виробництво молока та молочної сировини регулюється Законом України «Про молоко та молочні продукти», який визначає виробника молока та молочної сировини як юридичну особу, незалежно від форми власності, а також фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності, особисте селянське господарство, фізичну особу, яка утримує корів, овець, кіз, буйволиць, кобил та виробляє молоко і молочну сировину. В згаданому Законі встановлено загальний обов'язок дотримуватися вимог законодавства щодо безпечності та якості виробленого молока та молочних продуктів. Водночас жодних спеціальних приписів щодо виробництва молока саме як сировини для дитячого харчування згаданий вище Закон не містить.

Єдиним спеціальним, комплексним та диференційованим нормативно-правовим актом став Закон України «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 р., який визначив стратегічні загальнодержавні пріоритети у сфері забезпечення грудних дітей та дітей раннього віку достатнім, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням з метою реалізації конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, а також організаційні, соціальні та економічні засади державної політики у цій сфері. Спеціальні вимоги щодо виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування встановлені у ст. 8 згаданого Закону, зокрема, сировина для дитячого харчування виробляється переважно у спеціальних сировинних зонах. Маємо зазначити, що використання прислівника «переважно» перетворює цей припис на декларативну норму.

Функціонування спеціальних сировинних зон регулюється Порядком надання статусу спеціальної сировинної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195. Перелік загальних вимог щодо спеціальних сировинних зон є вичерпним і передбачає: а) нормативно обґрунтовану віддаленість від промислових та інших підприємств, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище; б) високий рівень родючості ґрунтів; в) виробництво сільськогосподарської сировини повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування.

Попри те, що виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах спроможне забезпечити дітей високоякісним, безпечним та екологічно

чистим харчуванням, кількість спеціальних сировинних зон постійно скорочується. Так, відповідно до реєстру спеціальних сировинних зон станом на 29 липня 2019 р. їх налічується лише дев'ять. Такі негативні тенденції обумовлюються, передусім, додатковими законодавчими вимогами до виробників у таких зонах, а також складністю отримання такого статусу. Крім цього, чинним законодавством не передбачається жодних заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які ведуть аграрне виробництво у спеціальних сировинних зонах, що також стримує аграрних виробників від набуття спеціального статусу.

В Законі України «Про дитяче харчування» майже немає норм, які б регулювали питання щодо способів, методів та речовин, які застосовуються при виробництві дитячого харчування і можуть негативно впливати на здоров'я дитини. Так, Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 р. встановлюються заборони на застосування у процесі органічного виробництва синтетичних речовин, в тому числі пестицидів та агрохімікатів, антибіотиків та гормональних препаратів, стимуляторів росту та підкорму тварин; іонізуючого випромінювання; гідропонних методів; штучно виведених поліплоїдних рослин і тварин; речовин і технологічних методів виробництва, результати застосування яких можуть ввести споживача в оману щодо природи продукту.

Таким чином, згадані вище нормативно-правові акти мають численні юридичні дефекти, які перешкоджають ефективному регулюванню суспільних відносин у сфері виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. Нормативно-правові акти загального характеру у сфері якості та безпечності харчових продуктів майже не враховують специфіку харчування дітей віком від народження до трьох років, що може спричинити невинуваті ризики для їх функціонального розвитку та здоров'я в цілому. При цьому Закон України «Про дитяче харчування», який є основним нормативно-правовим актом спеціального характеру, вже не відповідає сучасним суспільним потребам і має бути істотно оновлений із врахуванням необхідності адаптації національного аграрного законодавства до вимог ЄС.

Shybko R. Legislative provision of production raw materials for baby nutrition: current state and prospects of improvement. *The analysis of the current state of legislative provision for production of raw materials for baby nutrition has provided, its disadvantages have identified and the ways to solve those issues have suggested in order ensuring quality and safety of baby nutrition.*

Keywords: *agricultural production; agricultural products; baby nutrition; safety of baby food; quality of baby nutrition.*

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

І. М. Якушев

Стаття присвячена розвитку законодавства про працю в частині правового регулювання трудових прав працівників та порядку їх захисту. Розглянуто основні зміни порядку розгляду індивідуальних трудових спорів.

Ключові слова: *право на працю, індивідуальні трудові спори.*

Забезпечуючи реалізацію 23 статті Загальної декларації прав людини [1], – «Кожна людина має право на працю», Конституція України передбачає, що право на працю включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується [2]. Зазначене конституційне право надає можливість кожному обирати спосіб отримання матеріального забезпечення для себе і своєї сім'ї. Традиційно, найбільш поширеним способом отримання доходу є заробітна плата, яку роботодавець виплачує працівнику згідно трудового договору за виконану роботу. Поряд з цим, реалізація права на працю може відбуватися шляхом укладення цивільного договору, зайняттям підприємницькою або іншою незалежною професійною діяльністю, завдяки яким особа отримує матеріальне забезпечення.

Можливість людини обирати спосіб реалізації права на працю передбачає наявність волевиявлення та дотримання вимог, передбачених законодавством для кожного з способів.

В період перебування України у складі СРСР трудовий договір був практично єдиною формою реалізації права на працю. Права і обов'язки сторін трудового договору детально регламентувалися законодавством, а вільне волевиявлення працівника фактично закінчувалося написанням заяви про прийняття на роботу на підприємство, в установу чи організацію.

Проголошення Україною незалежності та розвиток ринкових відносин став поштовхом для широкого застосування альтернативних трудовому договору форм реалізації права на працю. Саме в перші роки незалежності набуває поширення застосування праці без належного оформлення трудових відносин або укладення фіктивних цивільних договорів замість трудових, оскільки це дозволяло роботодавцям і працівникам уникати від сплати прибуткового податку або сплачувати його у меншому розмірі.

Законом Української РСР від 20 березня 1991 року № 871-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки» [3] права суб'єктів укладення трудового договору були значно розширені в частині визначення його змісту. Цим же законом було запроваджено контракт, як особливу форму трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін (ч. 3 ст. 21 КЗпП України [4]). Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 року № 170 «Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників» [5] надало сторонам ще більшу свободу, заборонивши змінювати контрактом лише порядок розгляду індивідуальних трудових спорів та запроваджувати до працівника повну матеріальну відповідальність, крім випадків, передбачених статтею 134 Кодексу законів про працю України. Однак, згідно ч. 3 ст. 21 КЗпП України сфера застосування контракту визначалася законодавством, а згідно ст. 9 КЗпП України, умови контракту, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, вважалися недійсними.

Розширення прав і свобод сторін трудового договору, зміна вектору законодавства про працю з імперативного регулювання на диспозитивне, можливість самостійно в дозволені законодавством межах вирішувати ті чи інші питання застосування праці, значно наблизили законодавство про працю України до міжнародних стандартів. Поряд з цим, проявилися і недоліки у правовому регулюванні, і, в першу чергу, через зловживання правами більш сильної сторони трудового договору – роботодавця.

Найбільш суттєвими порушеннями трудових прав працівників того часу були: допуск працівника до роботи без укладення трудового договору; укладення трудового договору про роботу з неповним робочим часом; безпідставні укладення строкових трудових договорів (як правило на один рік); прийняття для виконання роботи без зазначення посади, спеціальності чи кваліфікації; штучні скорочення чисельності чи штату працівників, коли після звільнення одних працівників приймалися інші тощо. Не поодинокі були випадки недотримання гарантій щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, інвалідів.

Суттєвою перешкодою захисту трудових прав і свобод працівників була радянська процедура розгляду трудових спорів, яка встановлювала заборону звернення до суду і передбачала розгляд трудових спорів вищестоящими в порядку підлеглості органами. Згідно ст. 240 КЗпП Української РСР в редакції Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 05 червня 1975 року № 3866-VIII «Про внесення доповнень і змін до Кодексу законів про працю Української РСР», «вищими в порядку підлеглості органами розглядаються трудові спори за заявами: 1) працівників, які займають посади, передбачені в переліку № 1 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових спорів [6], - у питаннях звільнення, зміни формулювання причин звільнення і переведення їх на іншу роботу, а також накладення дисциплінарних стягнень; 2) працівників, зазначених у переліку № 2 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових спорів, - у питаннях звільнення або зміни формулювання причин звільнення, якщо звільнення зв'язане з визнанням їх у встановленому порядку такими, що не відповідають займаній посаді, або з необранням на новий строк; 3) вчителів загальноосвітніх шкіл - у питаннях звільнення або зміни формулювання причин звільнення, якщо звільнення зв'язане з визнанням їх в результаті атестації такими, що не відповідають займаній посаді; 4) працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами про дисципліну, - в питаннях накладення на них дисциплінарних стягнень; 5) керівних працівників підприємств, установ, організацій - у питаннях про премії, які затверджуються їм до виплати згідно з діючими положеннями керівниками вищестоящих організацій» [7].

Тому одним з перших нормативних актів, спрямованих на захист прав і свобод працівників, був Закон України від 18 лютого 1992 року № 2134-ХІІ «Про внесення змін і доповнень, що

стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів» [8], яким скасовано застосування переліку № 1 і переліку № 2 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових, змінено порядок формування комісії по трудових спорах (хоча залишено її як обов'язковий первинний орган з розгляду окремих категорій трудових спорів) та встановлено право кожного працівника на звернення за захистом свого права до суду.

Значним кроком щодо посилення правового захисту громадян, у тому числі і найманих працівників, стало закріплення в Конституції України положення про поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір (ст. 124), а також встановлення для тих, хто працює, права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44).

З тих пір порядок розгляду індивідуальних трудових спорів практично не зазнав суттєвих змін. Підвідомчість і порядок їх розгляду залежить від характеру трудового спору. За цим критерієм виділяють:

– спори про встановлення умов праці або їх зміну – це визначення умов праці за допомогою законів, інших нормативно-правових актів (в тому числі колективних договорів і угод). Встановлені таким чином умови праці носять загальний характер і поширюються на всіх або на певні категорії працівників (тривалість відпустки, норми виробітку). Спори про встановлення умов праці – це спори непозовного характеру, так як йдеться не про поновлення порушеного права (законного інтересу), а, як зазначає В. Я. Бурак, про встановлення нового права [9, с. 440].

– спори про застосування встановлених умов праці – це використання загальних умов в індивідуальних трудових відносинах на підставі наказу (розпорядження) роботодавця (наприклад, залучення до надурочних робіт, застосування дисциплінарних стягнень тощо). Спори про застосування встановлених умов праці є спорами позовного характеру, оскільки це спори про встановлення порушеного права, які розглядаються на основі відповідної заяви (позову) юрисдикційними органами.

І якщо порядок вирішення спорів позовного характеру в законодавстві чітко прописаний, то процедура вирішення індивідуальних трудових спорів непозовного характеру вимагає вдосконалення.

Література

1. Загальна декларація прав людини: декларація, міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 22.05.2020).
2. Конституція України: закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами).
3. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки: закон Української РСР від 20 березня 1991 року № 871-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради Української РСР*. 1991. № 23. ст. 267.
4. Кодекс законів про працю України: затв. Законом Верховної Ради Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відом. Верхов. Ради Української РСР*. 1971. додаток до № 50. Ст. 375 (із змінами).
5. Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 року № 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-94-%D0%BF> (дата звернення: 22.05.2020).
6. Положение о порядке рассмотрения трудовых споров: утверждено Указом Президиума Верховного Совета СССР от 20 мая 1974 года. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1974. № 22. ст. 325.
7. Про внесення доповнень і змін до Кодексу законів про працю Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 05 червня 1975 року № 3866-VIII. *Відом. Верхов. Ради Української РСР*. 1975. № 24. ст. 296.
8. Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2134-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 22. ст. 302.
9. Трудове право України. Академічний курс / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. За ред. П. Д. Пилипенка. Київ: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2010. 536 с.

Yakushev I. Improving the legislation on protection of labor rights in Ukraine. *The article is devoted to the development of labor legislation in terms of legal regulation of labor rights of employees and the procedure for their protection. The main changes in the procedure for considering individual labor disputes are considered.*

Keywords: right to work, individual labor disputes..

BEZZAŁOGOWE STATKI POWIETRZNE W UNII EUROPEJSKIEJ - WYBRANE ZAGADNIENIA W NAJWIĘKSZYM SKRÓCIE

*E. Jasiuk*¹

Niniejsze opracowanie stanowi przedstawienie wybranych przepisów w zakresie bezzałogowych statków powietrznych w Unii Europejskiej. Promuje ujednoczenie przepisów w zakresie ich wykorzystania w skali światowej na wzór europejski.

Słowa kluczowe: bezzałogowe statki powietrzne, prawo Unii Europejskiej, ujednoczenie przepisów.

Korzystanie z bezzałogowych statków powietrznych (dronów) w ostatnich czasach nabiera coraz większej intensywności. Korzystają z nich chociażby departamenty sił zbrojnych w tym min. USA², Polski³, Ukrainy⁴, Rosji⁵. Trzeba jednak pamiętać, iż grono korzystających jest znacznie większe i tak naprawdę mało jest dziedzin życia w których drony nie mogą mieć zastosowania.⁶ Wspomnieć można chociażby o przydatności dronów do gromadzenia i interpretowania danych w różnych sektorach gospodarki. Coraz popularniejsze są także drony w turystyce do fotografowania itp.⁷ Szybko rozwijający się sektor jest także ogromnym potencjałem⁸ dla zatrudnienia. Najpopularniejszym doremem współcześnie jest dron lżejszy niż 150 kg. Współcześnie istnieje brak zasadności współistnienia różnych regulacji związanych z wykorzystywaniem bezzałogowych statków powietrznych zwłaszcza tych lżejszych niż 150 kg na świecie. Warto w skali globalnej dokonać uregulowania na wzór regulacji Unii Europejskiej. Problematyka zarysowana w tytule jest problematyką bardzo rozległą i autor z pewnością nie wyczerpie tematu, a jedynie go zasygnalizuje.

Bowiem idąc za M. Ostrihansky i M. Szmigiero «Bezzałogowe statki powietrzne mogą być postrzegane jako zagrożenie dla bezpieczeństwa osób i imienia. Ograniczeniu ryzyk związanych z ich użytkowaniem służyć mogą – jak należy zakładać, służyć – obowiązujące akty normatywne odnoszące się zarówno do samych statków, zasad ich użytkowania, projektowania i budowy, jak i dopuszczalnych

© Jasiuk E., 2020

¹ Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

² Zob. Amerykanie uziemiją swoje drony DJI, powodem ryzyko cyberataków <https://niebezpiecznik.pl/post/amerykanie-uziemiaja-drony/> (data dostępu 27.02.2020)

³ 100 dronów dla polskiego wojska jeszcze w tym roku, <https://www.tvp.info/37474093/100-dronow-dla-polskiego-wojska-jeszcze-w-tym-roku> (data dostępu 27.02.2020), Drony uderzeniowe w Polskiej Armii <https://dziennikzachodni.pl/drony-uderzeniowe-w-polskiej-armii-operatorzy-dukz-warmate-przeszkoleni-zdjecia-i-wideo/ar/13137884> (data dostępu 27.02.2020), czy też Drony dla Wojsk Obrony Terytorialnej <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/drony-dla-wojsk-obrony-terytorialnej> (data dostępu 27.02.2020), (Drony BlackJack z USA dla specjalistów. Dlaczego nie produkujemy bezzałogowców w Polsce? <https://www.defence24.pl/drony-blackjack-z-usa-dla-specjalow-dlaczego-nie-produkujemy-bezzałogowcow-w-polsce-opinia> (data dostępu 27.02.2020),

⁴ Ukraińskie drony naprowadzają artylerię <https://www.defence24.pl/ukraińskie-drony-naprowadzaja-artylerie-foto> (data dostępu 27.02.2020), Nad Donbasem lata coraz więcej dronów, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201811059128502-donbas-ukraina-drony-sily-zbrojne/> (data dostępu 27.02.2020), drony, a wojna w Ukrainie <http://www.swiatdronow.pl/drony-wojna-na-ukrainie> (data dostępu 27.02.2020), Walki w Donbasie. Rebelianci ostrzelali własny dron, <https://tvn24.pl/swiat/w-lasach-w-poblizu-granicy-z-ukraina-2-tys-rosyjskich-zolnierzy-ra533575> (data dostępu 27.02.2020)

⁵ Strzelanie do rosyjskich dronów w Syrii i Donbasie, <https://www.defence24.pl/strzelanie-do-rosyjskich-dronow-w-syrii-i-donbasie-ale-nie-w-polsce-foto> (data dostępu 27.02.2020), Wojska rosyjskie i «separatyści» w Donbasie wykorzystują do bombardowania drony <https://kresy24.pl/wojska-rosyjskie-i-separatysci-w-donbasie-wykorzystuja-do-bombardowania-drony/> (data dostępu 27.02.2020).

⁶ P. Rutkowski, M. Zych, S. Kosieleński, T. Drozdowski, Zastosowanie usług świadczonych z wykorzystaniem bezzałogowych statków powietrznych (usługi BSP) dla wzrostu skuteczności i efektywności oraz jakości świadczenia usług publicznych przez samorząd terytorialny file:///C:/Users/7/Downloads/20190812_DIN_Za%20C5%82aczniak_nr_1_SOPZ_Drony_Podr%C4%99cznik.pdf (data dostępu 27.02.2020). Drony z termowizją chronią pociągi PKP Cargo przed kradzieżami <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/drony-z-termowizja-chronia-pociagi-pkp-cargo-przed-kradziejami-85224.html> (data dostępu 27.02.2020), System Obserwacji i Wspomagania Analizy powietrza «SOWA» http://usm.net.pl/sowa-2/?gclid=CjwKCAiA7t3yBRADEiwA4GFII2FJrdQbd7YhjPiWbi-uz1jtENz5FrVnkaYaT1pJaTweLjREglw4RoC26gQAvD_BwE (data dostępu 27.02.2020), Drony dla rolnictwa, https://rolnictwoprecyzyjne.eu/drony-w-rolnictwie/?gclid=CjwKCAiA7t3yBRADEiwA4GFII6SVlycY_rRftACQlvrf_um16jLb07PnErPKhGuMqyud6oZh7kHLhoC4xsQAvD_BwE (data dostępu 27.02.2020), Drony za 67 mln euro do kontroli granic morskich <https://elektronikab2b.pl/biznes/29553-drony-za-67-mln-euro-do-kontroli-granic-morskich> (data dostępu 27.02.2020),

⁷ Drony w turystyce coraz popularniejsze, <https://polskicaravanning.pl/artykuly/drony-w-turystyce-coraz-popularniejsze-video,52970>, (data dostępu 27.02.2020),

⁸ Komisja Europejska, Potencjał dronów .... (data dostępu 02.03.2020).

sposobów ich używania».¹ Żyjąc w globalnym świecie i przekraczając granice bardzo często pojawiają się problemy związane z wykorzystaniem dronów i są one związane z tym, iż przepisy dotyczące wykorzystania dronów różnią się od siebie w poszczególnych krajach. Wybierając się chociażby turystycznie do kraju gdzie chcemy odpoczywać i także korzystać z drona dla celów turystycznych bardzo często widzimy różnice w zakresie ich wykorzystywania. Czy te różnice są jednak zasadne i czy nie należałoby w pewnych zakresach ujednoczyć przepisy prawa w skali globalnej? Słusznie twierdzi bowiem M. Gregorski: «Różnice w przepisach mogą nieść ze sobą poważne konsekwencje i prowadzić do niejasnych z prawnego punktu widzenia sytuacji. Tego rodzaju problemy mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa użytkowników przestrzeni powietrznej w tym pasażerów samolotów».²

Jednym z najważniejszych na świecie jest właśnie europejski sektor dronów.³ ⁴To co się w nim dzieje ma znaczenie dla światowego sektora dronów. Uregulowania Europejskie ze względu na bardzo kompleksowe podejście i całościowe powinen służyć za wzór dla uregulowań w innych częściach świata. W Unii Europejskiej problematykę używania dronów regulują m.in:

1. Rozporządzenie bazowe - rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1139 z dnia 4 lipca 2018 roku w sprawie wspólnych zasad w dziedzinie lotnictwa cywilnego i utworzenia Agencji Unii Europejskiej ds. Bezpieczeństwa Lotniczego oraz zmieniające rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 2111/2005, (WE) Nr 1008/2008, (UE) nr 996/2010, (UE) nr 376/2014 i dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/30/UE i 2014/53/UE, a także uchylające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 552/2004 i (WE) nr 552/2004 (WE) Nr 216/2008 i rozporządzenie Rady (EWG) nr 3922/91 z dnia 4 lipca 2018 roku (Dz.Urz.UE.L Nr 212, str. 1).

2. Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) 2019/945 z dnia 12 marca 2019 roku w sprawie bezałogowych systemów powietrznych oraz operatorów bezałogowych systemów powietrznych państw trzecich. (Dz.Urz.UE.L Nr 152, str. 1.).

3. Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2019/947 z dnia 24 maja 2019 r. w sprawie przepisów i procedur dotyczących eksploatacji bezałogowych statków powietrznych. (Dz.Urz.UE.L Nr 152, str. 45).

Rozporządzenie bazowe - rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1139 z dnia 4 lipca 2018 roku w sprawie wspólnych zasad w dziedzinie lotnictwa cywilnego i utworzenia Agencji Unii Europejskiej ds. Bezpieczeństwa Lotniczego jest rozporządzeniem, które po raz pierwszy w Unii Europejskiej objęło regulacją prawną najpopularniejsze bezałogowe statki powietrzne czyli lżejsze niż 150 kg. Jak wynika bowiem z motywu 26 rozporządzenia bazowego bezałogowe statki powietrzne powinny zostać objęte zakresem stosowania rozporządzenia bazowego, niezależnie od ich masy operacyjnej. Technologie stosowane obecnie w bezałogowych statkach powietrznych umożliwiają im wykonywanie szerokiego zakresu operacji, które powinny podlegać przepisom proporcjonalnym do ryzyka związanego z konkretną operacją lub rodzajem operacji. Dalej w motywie 27 czytamy, iż aby wdrożyć podejście oparte na ryzyku oraz zasadę proporcjonalności, należy zapewnić państwom członkowskim pewien stopień elastyczności w odniesieniu do operacji bezałogowych statków powietrznych, przy uwzględnieniu zróżnicowanych warunków lokalnych w ramach poszczególnych państw członkowskich, takich jak gęstość zaludnienia, zapewniając jednocześnie odpowiedni poziom bezpieczeństwa. Zgodnie z artykułem 1 ust. 1 omawianego rozporządzenia podstawowym jego celem jest ustanowienie i utrzymanie wysokiego, jednolitego poziomu bezpieczeństwa lotnictwa cywilnego w Unii. Rozporządzenie stosuje się w szczególności do projektowania, produkcji, obsługi technicznej i eksploatacji bezałogowych statków powietrznych niezależnie od faktu ich zarejestrowania w państwie członkowskim Unii Europejskiej, pod warunkiem spełnienia łącznie wymagań zawartych w art. 2 ust. 1 lit. b pkt. (iii). Wspomnieć należy, iż rozporządzenie bazowe przyznaje państwom członkowskim możliwość zastosowania klauzuli opt – in pozwalającej na włączenie w zakres zastosowania rozporządzenia bazowego oraz przepisów wykonawczych

¹ M. Ostrihansky, M. Szmigiero, Prawo dronów. Bezałogowe statki powietrzne w prawie Unii Europejskiej, Warszawa 2020, s. 27.

² M. Gregorski, Regulacje dotyczące bezałogowych statków powietrznych w prawie Unii Europejskiej w kontekście międzynarodowym, Studia Europejskie 2017, nr 2 s. 137.

³ Komisja Europejska przewiduje, że do 2035 r. europejski sektor dronów będzie bezpośrednio zatrudniał ponad 100000 osób, będzie miał oddziaływanie ekonomiczne rzędu ponad 10 mld EUR rocznie, głównie w usługach, Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Drony: reforma unijnego bezpieczeństwa lotniczego (data dostępu 02.03.2020).

⁴ Zob. A. Śliwska, Opinia EASA dotycząca bezałogowych statków powietrznych - próba ujednoczenia przepisów unijnych [w:] E. Dynia, M. Pączek (red.) Prawo lotnicze i kosmiczne oraz technologie - nowe wyzwania, Rzeszów 2019 s. 87 – 105, oraz A. Majka, Wybrane problemy integracji operacji realizowanych przez załogowe aparaty latające w obszarze europejskiej przestrzeni powietrznej [w:] E. Dynia, D. Kuźniar – Kwiatek (red.) Międzynarodowe prawo lotnicze, kosmiczne i technologie, Rzeszów 2016, s. 148 – 161.

i delegowanych wydanych na jego podstawie. Podmioty i działania objęte decyzją państwa członkowskiego od daty zawartej w tej decyzji podlegają przepisom europejskim lub ich wybranej sekcji.¹

Z kolei zgodnie z motywem 30 rozporządzenia w odniesieniu do pewnych typów bezzałogowych statków powietrznych stosowanie przepisów omawianego rozporządzenia dotyczących rejestracji, certyfikacji, identyfikacji, nadzoru i egzekwowania przepisów, jak również przepisów dotyczących Agencji, nie jest konieczne w celu osiągnięcia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa. W tych przypadkach powinny mieć zastosowanie mechanizmy nadzoru rynku przewidziane w unijnym prawodawstwie harmonizacyjnym dotyczącym produktów. Natomiast z motywu 30 wynika, iż w związku z ryzykiem, jakie bezzałogowe statki powietrzne mogą stwarzać dla bezpieczeństwa, prywatności, ochrony danych osobowych, ochrony środowiska, należy ustanowić wymogi dotyczące rejestracji takich statków powietrznych oraz ich operatorów. Niezbędne jest również ustanowienie cyfrowych, zharmonizowanych i interoperacyjnych krajowych systemów rejestracji, w których powinny być przechowywane informacje, w tym te same dane podstawowe, o bezzałogowych statkach powietrznych i ich operatorach zarejestrowanych zgodnie z omawianym rozporządzeniem oraz aktami wykonawczymi przyjętymi na jego podstawie. Te krajowe systemy rejestracji powinny być zgodne z mającym zastosowanie prawem Unii i prawem krajowym dotyczącym prywatności i przetwarzania danych osobowych, a informacje przechowywane w tych systemach rejestracji powinny być łatwo dostępne.

Na szczególną uwagę zasługuje motyw 33 preambuły z którego wynika prawo do podejmowania, zgodnie z prawem Unii, środków wykraczających poza zakres stosowania omawianego rozporządzenia, ze względów obejmujących bezpieczeństwo publiczne, ochronę prawa do prywatności i ochronę danych osobowych w przypadku gdy jest to konieczne ze względu na bezpieczeństwo lotnictwa cywilnego. Należy umożliwić zakazanie, ograniczenie lub uzależnienie od spełnienia określonych warunków działań, o których mowa w rozdziale zatytułowanym Istotne wymogi w przypadku gdy jest to konieczne ze względu na bezpieczeństwo lotnictwa cywilnego. Z możliwości tej należy korzystać zgodnie z aktami delegowanymi i wykonawczymi przyjętymi przez Komisję w tym celu.

Z kolei rozporządzenie delegowane Komisji (UE) 2019/945 z dnia 12 marca 2019 roku w sprawie bezzałogowych systemów powietrznych oraz operatorów bezzałogowych systemów powietrznych państw trzecich¹ ustanawia wymogi dotyczące projektowania i produkcji systemów bezzałogowych statków powietrznych, przeznaczonych do eksploatacji zgodnie z zasadami i warunkami określonymi w rozporządzeniu wykonawczym 2019/947, oraz dodatkowych elementów służących zdalnej identyfikacji. Określa ono również rodzaje systemów bezzałogowych statków powietrznych, których projektowanie, produkcja i konserwacja podlegają certyfikacji. Określono w nim również zasady udostępniania na rynku oraz swobodnego przepływu w Unii systemów bezzałogowych statków powietrznych przeznaczonych do eksploatacji w ramach kategorii «otwartej» i dodatkowych elementów służących zdalnej identyfikacji. W rozporządzeniu ustanawia się również przepisy obowiązujące operatorów systemów bezzałogowych statków powietrznych z państw trzecich, w przypadkach gdy prowadzą oni operacje systemów bezzałogowych statków powietrznych w jednolitej europejskiej przestrzeni powietrznej na podstawie rozporządzenia wykonawczego (UE) 2019/947. Zgodnie z motywem 1 tego rozporządzenia systemy bezzałogowych statków powietrznych, których eksploatacja wiąże się z najniższym ryzykiem i należy do operacji w ramach kategorii «otwartej», nie powinny podlegać klasycznym lotniczym procedurom zgodności. Rozporządzenie w motywie 3 stanowi, iż «Kiedy producent wprowadza na rynek systemy bezzałogowych statków powietrznych z zamiarem udostępnienia go na potrzeby operacji w ramach kategorii «otwartej» i w związku z tym umieszcza na nim etykietę identyfikacyjną tej klasy, zobowiązany jest zapewnić zgodność tego systemu bezzałogowych statków powietrznych z wymogami dotyczącymi tej klasy». W motywie 4 dodaje, iż «Biorąc pod uwagę dobry poziom bezpieczeństwa osiągnięty przez model statku powietrznego udostępniony już na rynku, należy stworzyć klasę C4 systemów bezzałogowych statków powietrznych, nie narzucając nieproporcjonalnych wymogów technicznych, z korzyścią dla operatorów modeli statków powietrznych». Omawiane rozporządzenie zgodnie z motywem 5 «(...) powinno mieć również zastosowanie do systemów bezzałogowych statków powietrznych, które uznaje się za zabawki w rozumieniu dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/48/WE³¹. Te systemy bezzałogowych statków powietrznych muszą spełniać również wymogi dyrektywy 2009/48/WE. Ten wymóg zgodności należy uwzględnić przy określaniu w niniejszym rozporządzeniu dodatkowych wymogów bezpieczeństwa».

Natomiast rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2019/947 z dnia 24 maja 2019 r. w sprawie przepisów i procedur dotyczących eksploatacji bezzałogowych statków powietrznych¹ ustanawia się

---

¹ M. Ostrihansky, M. Szmigiero, Prawo dronów. Bezzałogowe statki powietrzne w prawie Unii Europejskiej oraz krajowym, Warszawa 2020, s. 43.

szczegółowe przepisy dotyczące eksploatacji bezzałogowych systemów powietrznych oraz dotyczące personelu, w tym pilotów bezzałogowych statków powietrznych, oraz organizacji zaangażowanych w operacje wykonywane z ich użyciem.

Przepisy Unii Europejskiej wprowadzają m.in. próg rejestracyjny dla operatorów dronów polegający na obowiązku dokonywania rejestracji drona, jeżeli przy uderzeniu w człowieka może on przenieść energię kinetyczną większą niż 80 dżuli. Z zaleceń EASA wynika, iż drony można używać w następujący sposób:

- cały czas mieć dron w zasięgu wzroku,
- zaplanować lot i wybrać drożne miejsce,
- w razie zarobkowego korzystania drona uzyskać zezwolenie,
- uważnie przeczytać instrukcje producenta,

Dalej czytamy w zaleceniach EASA, iż dron nie może:

- latać w sposób niebezpieczny dla innych,
- przelatywać w odległości mniejszej niż 50 m od ludzi, zabudowań lub pojazdów,
- latać wyżej niż 150 m nad ziemią,
- zbliżać się do lotnisk ani lądowisk.¹

Podsumowanie

Trzeba mieć jednak na uwadze fakt, iż sektor dronów, jest sektorem, który rozwija się bardzo szybko i jest bardzo dynamiczny z tego powodu prawo w tym zakresie także będzie ulegać zmianom. Ważne jest by przepisy prawa nadążały za postępem techniki i warto by w tym zakresie były jak najbardziej zbliżone w skali światowej.

This study presents selected provisions in the field of unmanned aerial vehicles in the European Union. It promotes harmonization of regulations in the scope of their use on a global scale, based on a European model.

Keywords: *unmanned aerial vehicles, European Union law, harmonization of regulations.*

---

¹ Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Drony: reforma unijnego bezpieczeństwa lotniczego ....(data dostępu 02.03.2020).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МОРАЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ СТ. 302 КК УКРАЇНИ)

М. О. Акімов

Висвітлені деякі проблеми, що виникли при внесенні змін до ст. 302 КК України. Наголошується на певній несистемності цього законодавчого рішення й на питаннях, що залишилися невирішеними, пропонуються шляхи усунення цих недоліків.

Ключові слова: *мета наживи, організована група, малолітня особа, авства. Встановлено наукову проблематику причин і підстав прийняття надзвичайних законів.*

Як відомо, призначенням закону є регулювання найбільш важливих суспільних відносин у певній сфері, що здійснюється визначеними методами. Позаяк суспільним відносинам та й безпосередньо суспільству в цілому притаманна динаміка, предмет законодавчого регулювання теж піддається змінам, на які закон повинен адекватно регулювати. За потреби з цією метою до нього вносяться необхідні зміни та доповнення, що не тільки повинні бути належним чином обґрунтовані та узгоджені з іншими актами законодавства, але і спрямовані на врегулювання тих суспільних відносин, що зазнали змін, та навіть на майбутні можливі трансформації.

На превеликий жаль, чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України [1] змінюється певною мірою хаотично. Доповнення до нього часто є не наслідком дійсної соціально-економічної обумовленості, а результатом реалізації особистих прагнень суб'єктів законодавчої ініціативи, зводяться лише до криміналізації чи декриміналізації певних діянь, посилення чи пом'якшення кримінально-правових санкцій, збільшення переліку кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих обставин. Зазначене свідчить про брак системності під час удосконалення кримінального закону. Як цілком слушно вказує М.І. Панов, системність відображає сутнісні риси кримінального права і тому має значний (навіть визначальний) вплив на кримінальне законодавство, становить його зміст, є його первинною основою, визначає як структуру, так і системні відносини та зв'язки. Отже, і при формуванні кримінального законодавства, і при його удосконаленні (при внесенні змін) необхідною умовою забезпечення якості законодавства є обов'язкове урахування наявності об'єктивно існуючих системних відносин і зв'язків елементів цього складного об'єкта [2, с. 229-230].

Розглянемо це на прикладі ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва». З часу набуття чинності кримінальним законом зміни до неї були внесені лише один раз – Законом України від 14.03.2018 № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» [3]. Проте навряд чи можна погодитись із тим, що криміналізація вчинення зазначених діянь із залученням малолітньої особи істотно покращила цю кримінально-правову норму, оскільки дискусійні питання регламентації кримінальної відповідальності за вказаний злочин так і не були вирішені.

Перш за все це стосується назви, що і у ст. 302 чинного КК України, і у попередньому кримінальному законі (ст. 210 КК України 1960 р. [4]) викладена у множині. Якщо тлумачити словосполучення «створення або утримання місць розпусти» (раніше – «держання домів розпусти») буквально, то для визнання злочину закінченим необхідно вчинити вказані діяння щодо принаймні двох подібних місць (домів). Застосовувати норму, коли створено або утримується лише одне місце розпусти, означає тлумачити закон ширше за його зміст. На нашу думку, назва і диспозиція ч. 1 даної статті повинні бути викладені в однині.

Однією з кваліфікуючих обставин даного злочину (ч. 2 ст. 304 КК України) є вчинення його з метою наживи. Звісно, заради цього здебільшого і створюються або утримуються місця розпусти чи здійснюється звідництво для розпусти. Проте можливі випадки, коли винна особа вчиняє такі дії з

іншою метою (наприклад, для виплати боргу іншій особі). Отримані кошти не обертаються на власну користь, тому мета наживи відсутня. Але, прагнучи позбавитись наявних матеріальних обтяжень, винна особа діє з корисливих мотивів – не тільки більш універсальної, але і більш розповсюдженої факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину за чинним кримінальним законом: якщо мета наживи, крім ст. 302, передбачена тільки у ст. 149, то корисливий мотив – у сімнадцяти статтях КК України (ст.ст. 110-2, 115, 146, 218-1, 219, 258-5, 299, 317, 319, 330, 332, 357, 371, 375, 383, 384, 431). Відтак доцільно удосконалити ч. 2 цієї статті, замінивши «з метою наживи» на «з корисливих мотивів».

Відомо, що вчинення злочину групою осіб істотно полегшує для винних осіб виконання дій, що складають об'єктивну сторону його складу. Саме тому іншою кваліфікуючою обставиною діяння, що розглядається, є його вчинення організованою групою, тобто принаймні трьома (чи більше) особами, які попередньо (до початку вчинення злочину) зорганізувались у відносно стійке формування, мають єдиний, відомий всім план дій з розподілом функцій між співучасниками задля досягнення спільної мети.

Стійкість, властива організованій злочинній групі, – оціночна ознака. Кримінальне законодавство не містить визначення даного поняття. Пленум Верховного Суду України на підставі аналізу практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями, вказав, що стійкість полягає в здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо) [5].

Співучасть декількох осіб у створенні або утриманні місць розпусти і звідництві безумовно підвищує суспільну небезпеку їх дій. Проте не можна залишити поза увагою той факт, що далеко не завжди подібна співучасть набуває ознак організованої групи. Останній, як відомо, притаманна не тільки стійкість, але й інші ознаки, передбачені ч. 3 ст. 28 КК України. Усі вони є обов'язковими для визнання певного об'єднання саме організованою групою, і відсутність хоча б однієї з них унеможлиблює відповідну кваліфікацію вчиненого. Звісно, що не кожен випадок вчинення злочину, передбаченого ст. 302 КК України, у співучасті знаходить своє підтвердження у вироку суду як вчинений організованою групою. У цьому, на нашу думку, полягає певна недосконалість цієї кримінально-правової норми: адже відомі положення кримінального права щодо підвищеної суспільної небезпеки злочину, вчиненого у співучасті, порівняно з посяганням, вчиненим однією особою, залишилися невітленими у чинному кримінальному законі. Беручи до уваги викладене, ми пропонуємо вважати вчинення даного злочину організованою групою особливо кваліфікуючою обставиною (із перенесенням її до ч. 3 ст. 302 КК України). Водночас ч. 2 цієї статті слід доповнити новою кваліфікуючою обставиною – «вчинене за попередньою змовою групою осіб». Ця обставина має передбачати участь у вчиненні цього посягання щонайменше двох осіб, що мають всі ознаки суб'єкта злочину та попередньо (до початку вчинення злочину) досягли домовленості між собою про його вчинення. Такий порядок викладення кваліфікуючої та особливо кваліфікуючої обставини («група осіб за попередньою змовою» – «організована група») краще відповідатиме логіці та традиції побудови норм Особливої частини чинного КК України.

Нарешті звернемось до новели статті, що розглядається, – особливо кваліфікуючої обставини «із залученням малолітньої особи». Анітрохи не заперечуючи потребу посиленої кримінально-правової охорони малолітніх. Слід водночас констатувати, що вітчизняний законодавець вкотре не винайшов за потрібне системно підійти до удосконалення чинного КК України, у якому тепер для визначення особи, яка не досягла 14-річного віку, використовуються поняття «малолітня дитина» (ст.ст. 67, 115, 150-1), «малолітня особа» (ст.ст. 156, 302, 304) та «малолітній» (ст.ст. 67, 146 і по два рази – ст.ст. 149, 299, 303, 307). Як видно з наведеного, різні поняття використовуються для визначення не тільки в межах одного розділу (причому саме розділу XII Особливої частини), але іноді навіть в одній і тій самій статті. Все це має своїм наслідком виникнення неузгодженості у термінології кримінального закону. Між тим остання, як вже вказувалось у науковій літературі, повинна бути однозначною, стійкою та системною, тобто перебувати у взаємозв'язку з іншими термінами термінологічної системи Особливої частини [6, с. 16].

Наостанок зауважимо, що внесення змін до чинного кримінального закону – беззаперечна об'єктивна потреба. Проте кожна така зміна повинна бути належним чином обґрунтована (у тому числі науково) та перебувати у нерозривному системному зв'язку з положеннями КК України та нормами іншим актів законодавства.

Література

1. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 13.05.2020).
2. Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. Право України. 2012. № 6. С. 227-241.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14.03.2018 № 2334-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19> (дата звернення 13.05.2020).
4. Кримінальний кодекс України : прийнятий 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05> (дата звернення 13.05.2020).
5. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення 13.05.2020).
6. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. К.: Атіка, 2003. 114 с.

Akimov M. Controversial issues of the development of criminal legal protection of morality (as exemplified by Art. 302 of the Criminal Code of Ukraine). *Certain problems encountered while amending Art. 302 of the Criminal Code of Ukraine have been highlighted. Particular non-systemic of the relevant legislative decision as well as unresolved issues have been stressed, ways of elimination of these loopholes have been suggested.*

Keywords: *gain purpose, organized group, minor.*

ЩОДО РЕЦЕНЗУВАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Г. М. Андрусак

Важливим аспектом оцінки достовірності висновку експерта та, відповідно, використаної експертної методики, є рецензування висновку експерта. Незалежно від того, що така рецензія згідно з КПК не має доказового значення, все ж слідчий, експерт повинні враховувати рецензію на висновок експерта як показник достовірності експертних методик, що ним використовувалися.

Ключові слова: *висновок експерта, достовірність, оцінка, рецензування, кримінальне провадження.*

Зауважимо, що на сьогодні законодавство України допускає таку форму перевірки достовірності висновку експерта загалом та достовірності експертної методики зокрема, як рецензування висновків експертів. В Україні чинним є Порядок проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень [1].

Метою рецензування висновків судових експертів, згідно з п. 2 розділу I Порядку, є «вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків». При цьому, відповідно до пункту 5 Розділу II Порядку, «рецензія містить розгорнуту характеристику висновку з точки зору його відповідності вимогам законодавства про судову експертизу та застосування методів і методик проведення судових експертиз» [1]. Доволі очевидно, що процедура рецензування висновків експертів та висновків експертних досліджень є, насамперед, організаційно-методичною формою контролю за якістю та обґрунтованістю таких висновків, їх відповідністю законодавству про судову експертизу та вимогам застосування методів і методик проведення експертиз, з боку досвідчених судових експертів.

Згідно з п. 3 Розділу I Порядку передбачено вичерпні підстави для рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень: 1) план рецензування висновків судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України; 2) графік проведення планових перевірок організації діяльності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ; 3) договір або План щодо підготовки (стажування) фахівця, який має намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта; 4) доручення Міністерства

юстиції України щодо висновків, складених судовими експертами, що не є працівниками державних спеціалізованих установ» [1]. При цьому, рецензування висновків, складених судовими експертами науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ), проводиться за ініціативою керівника НДУСЕ під час здійснення ним організаційно-контрольних функцій.

Важливою властивістю рецензій на висновки експерта або висновки експертних досліджень є обмеженість лише таким висновком. Так, згідно з п. 7 Розділу II Порядку аналізу рецензента підлягають вступна, дослідницька та заключна частини висновку. Тому й предметом рецензії є уже існуючий висновок експерта або висновок експертного дослідження [1]. Рецензент не має права знайомитися із матеріалом кримінального провадження, які досліджувалися експертом. Рецензія на висновок експерта не може виступати альтернативним висновком до вже існуючого висновку експерта.

Порядок висуває й вимоги до тих експертів, які будуть здійснювати рецензування висновку експерта. Рецензент повинен мати як спеціальні знання у сфері конкретного виду експертизи, так і знання відповідних методів і методик, а також досвід судово-експертної діяльності. Рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень іншими особами, які не відповідають зазначеним вище критеріям, є неправомірним і позбавленим сенсу. Так, рецензія на висновки судових експертів та висновки експертних досліджень надається спеціально уповноваженим суб'єктом: працівником НДУСЕ, який має кваліфікацію судового експерта з тієї експертної спеціальності, за якою складено поданий на рецензування висновок, та не менше ніж трирічний стаж експертної роботи (п. 1 Розділу II Порядку) [1].

Водночас слід зауважити, що в жодному процесуальному Кодексі (у тому числі у КПК) відсутні положення відносно рецензування висновків експертів або висновки експертних досліджень. Відповідні положення не закріплено і в регулятивному законодавстві, зокрема, і в Законі України «Про судову експертизу». Тому на сьогодні існує думка, відповідно до якої «практика розгляду судами «рецензій на висновки судових експертів», проведених судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, або іншими фізичними особами, і прийняття на їх основі рішень про проведення додаткової чи повторної експертизи суперечить Конституції та законам України» [1]. На думку О. В. Крутя, «виявлені під час рецензування недоліки експерт може врахувати та не допустити тільки у висновках судових експертів, які він виконуватиме в майбутньому» [2, с. 37]. На думку цього дослідника, «рецензія на висновки судових експертів та висновки експертного дослідження не є процесуальним документом; рецензія – це особиста думка рецензента з приводу висновку судових експертів та висновку експертного дослідження; рецензент не несе ніякої, крім моральної, відповідальності за складену ним рецензію» [2, с. 37].

Проте окремі науковці вбачають у рецензіях на висновки експертів та висновки наукових досліджень «важливий напрям для забезпечення державного управління судово-експертною діяльністю, диференціацію науково-організаційного аспекту з алгоритму вдосконалення та полегшення процесу рецензування експертних висновків — процесу обґрунтованості дослідження для визначення їх відповідності чинному законодавству, а також фактичним матеріалам справи з точки зору наукової обґрунтованості, наявності експертних помилок і відповідності вимогам законодавства» [3, с. 112].

Незважаючи на протилежне ставлення науковців до проблеми рецензування висновків експертів, на доказове значення у кримінальному провадженні, все ж відзначимо наступне. Така рецензія на висновок експерта, на наш погляд, повинна враховуватися слідчим, прокурором при оцінці достовірності висновку експерта. У ході рецензування відповідний фахівець може дати професійну оцінку і методиці експертного дослідження, а також доцільності та правильності її застосування у конкретному випадку. Проте слідчому та прокурору слід критично вивчати та досліджувати й саму рецензію на висновок експерта. Особливо враховуючи те, що рецензія на висновок експерта згідно з КПК доказового значення немає. Тому, як вбачається, слідчий та прокурор, знову ж таки, повинні підвищувати свій фаховий рівень, цікавитися останніми досягненнями у сфері експертології для того, щоб на відповідному рівні компетенції мати змогу оцінити методологію експертного дослідження.

Література

1. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень, затв. наказом Міністерства юстиції України 25.05.2015 р. № 775/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>
2. Круть О. В. Щодо рецензії на висновок судового експерта та правомірності її використання в судочинстві / О. В. Круть // Адвокат. – 2013. – № 2 (149). – С. 36–37.

3. Федішина В. В. Рецензування висновків судових експертів – метод внутрівідомчого контролю управління експертного забезпечення правосуддя України / В. В. Федішина // Економіка та держава. – 2014. – № 9. – С. 109–112.

Andrusyak G. Regarding the review of the expert's opinion in criminal proceedings. *An important aspect of assessing the reliability of the expert's opinion and, accordingly, the expert methodology used, is the review of the expert's opinion. Regardless of the fact that such a review according to the CPC has no probative value, nevertheless the investigator, the expert must take into account the review of the expert's opinion as indicative of the reliability of expert methods used by him.*

Keywords: *expert opinion, reliability, assessment, peer review, criminal proceedings.*

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЩОДО ПОРЯДКУ ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

О. М. Бігун

Питання забезпечення ізоляції засуджених є чи не найголовнішим серед інших. Досвід зарубіжних країн може стати тим орієнтиром, який необхідний в умовах пошуку нових форм засобів забезпечення ізоляції засуджених у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Ключові слова: *засуджений, ізоляція, установа виконання покарань.*

Ізоляція засуджених у кримінально-виконавчих установах має свої особливості залежно від країни, де відбуває покарання особа. Кожна держава має свої особливості системи виконання покарань, які обумовлені рівнем правосвідомості, культурним та економічним розвитком. Україна є прибічником європейського досвіду, що виявляється в поділі установ виконання покарань за рівнями безпеки, що відповідає міжнародним нормам у сфері поводження із засудженими.

Європейські пенітенціарні правила зазначають, що розміщення засуджених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення, а також засуджених зазвичай треба розміщати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватися разом з іншими засудженими [1]. Основним способом розміщення засуджених у країнах Європи є покамерний, водночас розмір камери кожного засудженого залишає на розгляд окремої держави. Деякі країни самостійно встановлюють розмір таких приміщень. Так, відповідно до спеціального нормативного документу Англії, точний розмір не встановлюється, хоча зазначається, що він повинен задовольняти нормальну життєву діяльність. Камера не повинна бути тісною для таких процесів: одягання, зберігання особистих речей, заняття особистими справами (читання, писання, перегляд фільмів), використання санвузла, використання умивальника, можливість рухатися, вільно сидіти [2].

Досить цікавим є досвід європейських країн щодо відстані розташування установи, в якій перебуває засуджений, від його родини. Більшість країн Європи не притримуються норми міжнародних стандартів, відповідно до якої засуджений має розміщуватися в найближчих установах до родини. Корисним для використання в Україні є досвід Франції. Держава визнає важливість для засуджених підтримки сімейних зв'язків, цей аспект повинен бути взятий до уваги, однак місце проживання родини засудженого не єдиний критерій. Адміністрація може визнати пріоритетними інші критерії: «суспільну небезпеку» особи, потребу в психіатричній чи психологічній допомозі. У таких випадках, тюрма може бути вельми далеко від колишнього місця проживання засудженого і це буде виправдано з огляду на забезпечення безпеки суспільства [3].

Цікава тенденція спостерігається при аналізі досвіду зарубіжних країн щодо важливості зв'язків засуджених із зовнішнім світом. Засудженим надаються широкі права щодо зв'язків із родиною та суспільством за межами установ виконання покарань. Проте, одні держави визнають телефонні дзвінки, листування та побачення безумовними правами засуджених і надаються завжди, незалежно від типу установи, а інші держави використовують ці способи підтримки зв'язків із зовнішнім впливом як елемент прогресивної системи: кількість побачень, листів, телефонних дзвінків змінюється залежно від поведінки засудженого, типу установи тощо. Можна виділити певні спільні риси щодо надання телефонних дзвінків засудженим до позбавлення волі у країнах Європи, зокрема вони надаються лише за кошти самих засуджених (інколи за кошти благодійних організацій),

телефонувати дозволяється здебільшого близьким родичам, і телефонні дзвінки здійснюються зі стаціонарних телефонних апаратів, а не з мобільних телефонів.

Слід зазначити, що спілкування через електронну пошту, факсом чи мережею Інтернет не дозволяється в жодній країні Європи. У цьому аспекті Україна виявилася досить передовою, дозволяючи засудженим до позбавлення волі використовувати мережу Інтернет. Зокрема, відповідно до Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет від 20 жовтня 2017 року [4] визначено перелік веб-сайтів, до яких дозволяється доступ засудженим для спілкування з навколишнім світом. Листування у більшості країн відбувається без обмежень за власний кошт. Позитивний виняток становить Англія, де засудженим надаються дві марки з конвертами на тиждень безкоштовно, понад цю кількість засуджений листується за особисті гроші.

Досить корисним для України видається досвід Англії щодо надання побачень. Механізми відвідувань призначені для того, щоб допомогти та зберегти сімейні відносини засуджених. А тому при установах виконання покарань можуть створюватися центри відвідування, які знаходяться за їх межами. Така ідея варта на існування з огляду на те, що побачення поза межами установи в спеціально обладнаних центрах позитивно впливатимуть як на родичів засуджених, так і на них самих [2].

Україна може запозичити позитивний досвід досліджуваних країн у таких напрямках: по-перше, дозволити використовувати DVD-диски та програвачі, по-друге, видається позитивною практикою можливість обміну книжками між засудженими усередині установи, по-третє, протягом реформування УВП та переобладнання їх у відповідності з європейськими стандартами, виникне необхідність дозволити засудженим мати телевізори у камерах.

Література

1. Європейські пенітенціарні правила [Електронний ресурс] : Міжнар. документ № 994_032 від 12.02.1987 р.– Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1320310946859960.
2. Prison conditions in the United Kingdom by Arianna Silvestri, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September. – 60 p.
3. Prison conditions in France by Marie Crétenot, Barbara Liaras, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September.– 50 p.
4. Порядок організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17>

Bigun O. Foreign experience on the procedure of isolation of convicted person. *The issue of ensuring the isolation of convicts is perhaps the most important among others. The experience of foreign countries can become the benchmark that is needed in the search for new forms of means of securing convicts in closed penitentiary institutions.*

Keywords: convict, isolation, penitentiary institution.

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЧИ УВ'ЯЗНЕННЯ?

А. Д. Бойко

У даній статті проведено аналіз підстав затримання особи у кримінальному провадженні, та перелік запобіжних заходів, які застосовувались і застосовуються в українському кримінальному процесуальному законодавстві починаючи з 1922 року по теперішній час.

Ключові слова: затримання, запобіжні заходи, підозрюваний, підстави, тримання під вартою, ув'язнення.

Зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України у 2012 році стали відповідним поштовхом для вирішення ряду спірних питань у теорії кримінального судочинства, але поряд з цим відбулась поява інших спірних питань, на які необхідно знайти відповіді і їх вірне рішення, шляхом внесення відповідних змін до закону. Серед переліку таких питань нашу увагу привернули питання пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження. Поряд з новаціями, про які дуже часто говорять, при більш детальному аналізі окремих положень проглядає старе кримінально-процесуальне законодавство, під іншою назвою або побудоване в іншій послідовності.

А по суті залишається старе і добре відоме процесуальне положення, відміте і заново пофарбоване. Розглянемо це на прикладі заходів забезпечення кримінального провадження і його найсуворіших форм – затримання особи і запобіжних заходів.

За КПК 1922 р. у ст. 105 чітко було визначено, що затримання особи за підозрою у вчиненні злочину «припускається лишень як засіб запобігання, що до ухилення запідозреного від слідства і суду». У даній статті було чітко визначено п'ять випадків, коли таке затримання особи було можливе: «Коли злочинця спіймано за безпосередньою підготовкою, самім скоєнням злочину або негайно-ж після його скоєння; коли потерпівший або очевидці викажуть на данну особу, як на винуватця злочину; коли при запідозреній особі, або на ньому, або в його помешканні знайдені будуть сліди злочину; коли запідозрений намагався втекти, або затриманий підчас втечі; коли запідозрений не має постійного мешкання, або місця сталих занять; коли невиявлена особовість запідозреного» [1, с. 682].

Також, серед переліку запобіжних заходів, які тоді мали назву «Заходи запобігання» (дуже близько за змістом до заходів забезпечення за КПК 2012 р.), у ст. 147 були вказані: підписка про невийзд; ручальність, особова та майнова; заклад; хатній арешт; ув'язнення.

На загальних підставах було передбачено обов'язок слідчого від кожної особи притягнутої як обвинувачену, відібрати підписку про «з'явлення на слідство і в суд та зобов'язання повідомити про переміну свого місцеперебування». Крім цього слідчий мав право вжити заходи запобігання з цілю унеможливити ухилення обвинуваченого від суду та слідства [1, с. 682, 687].

У КПК 1927 року ст. 95. було передбачено проведення дізнання по справам, по яким досудове слідство було не обов'язковим і по яким дізнання заміняє слідство. Орган дізнання мав право застосувати до підозрюваного один із зазначених у ст. 142 цього КПК запобіжних заходів, керуючись при цьому правилами, наведеними у ст. ст. 98, 145, 156 і 159 цього Кодексу. У випадку коли порушено справу у якій проведення досудового слідства є обов'язковим, орган дізнання зобов'язаний не пізніше 24 годин повідомити про це слідчого. До моменту вступу у справу слідчого орган дізнання мав право провести допит особи на яку падає підозра, що вона вчинила злочин, а також очевидців злочину та інших осіб, які можуть надати необхідну для розслідування інформацію. Одночасно орган дізнання мав право вжити запобіжні заходи спрямовані на перешкодження підозрюваній особі ухилитись від слідства, а також знищити або затаїти сліди злочину. Такі слідчі дії як обшук, виїмка, огляд і освідування можна було робити за тих випадків, коли були достатні підстави гадати, що сліди злочину і речові докази можуть бути знищені або сховані – ст. 97.

Ув'язнення, як запобіжний захід у справах, у яких досудове слідство є обов'язковим, орган дізнання, за наявності підстав, зазначених у ст. 156 цього КПК, мав право застосовувати до особи, на яку падала підозра, що вона вчинила злочин, тільки у випадках: «1) коли злочинця застукано під час безпосереднього готування до злочину, на гарячому вчинкові або зараз же по вчиненні злочину; 2) коли самовидці покажуть на дану особу, як на особу, що вчинила злочин; 3) коли на особу, що на неї падає підозра, що вона вчинила злочин, доказують виявлені ознаки злочину; 4) коли на особу, на яку падає підозра, що вона вчинила злочин, намагається сховатися або коли не висвідчено, хто вона» [2, с. 681].

У ст. 142 КПК 1927 р. були перераховані запобіжні заходи, «Запобіжними заходами є: підписка про невийзд, порука особиста і майнова, порука професійних і інших громадських організацій, зарука, домовий арешт; ув'язнення.

Увага 1. Поруку і заруку можна поєднувати з підпискою про невийзд.

Увага 2. До військових службовців Червоної Армії і Флоту, як запобіжний захід, можна застосовувати і ближчий нагляд за ними в тих частинах, де вони служать» [2, с. 692].

Цікавим є те, що це взято із офіційного екземпляра КПК 1927 р., де текст викладено двома мовами – українською і російською. Так от переклад пункту 6 запобіжних заходів у ст. 142 перекладено із української – «ув'язнення» на російську – содержание под стражей.

Умови застосування запобіжних заходів за КПК 1960 р., питання їх застосування і вибір конкретного виду заходу законодавцем було поставлено в залежність від розсуду слідчого. При вирішенні цього питання слідчий був зобов'язаний враховувати тяжкість вчиненого злочину, суспільної небезпеки особистості злочинця, вагомість наявних доказів, інформації про намір особи ухилитись від правосуддя або перешкоджати встановленню обставини кримінального правопорушення, стан його здоров'я, наявність постійного місця роботи, навчання і проживання та інші обставини. Також було передбачено правило ч. 3 ст. 148 КПК 1960 р., коли від особи відбиралось письмове зобов'язання з'являтися за викликом до слідчого, прокурора і суду, а також сповіщати про зміну місця проживання. Застосування запобіжних заходів припадало, у більшості випадків, на момент

притягнення особи у якості обвинуваченого. Моментом обрання до особи запобіжного заходу, у більшості випадків, було притягнення особи у якості обвинуваченого. У виключних випадках запобіжні заходи можливо було застосувати до підозрюваного і до моменту пред'явлення йому обвинувачення. Якщо протягом 10 діб з моменту набуття особою статусу підозрюваного їй не буде пред'явлено обвинувачення, то запобіжний захід скасовувався. Також було передбачено у ч. 4 ст. 165 положення, відповідно до якого запобіжний захід скасовується або змінюється, коли відпаде необхідність у запобіжному заході або в раніше обраному.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 106, ст. 115 КПК 1960 року орган дізнання, слідчий вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких підстав: 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

У ч. 2 ст. 106 КПК 1960 р. було також зазначено, що при наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли її місце проживання чи перебування не зареєстровано, або коли не встановлено особи підозрюваного [3, с.59].

Відповідно ст. 148 КПК 1960 р. були закріплені такі запобіжні заходи: 1) підписка про невийзд; 2) особиста порука; 3) порука громадської організації або трудового колективу; 4) взяття під варту; 5) нагляд командування військової частини.

Тимчасовим запобіжним заходом було визначено затримання підозрюваного, яке застосовувалось на підставах і в рядку, передбачених статтями 106, 115, 165-2 КПК [3, с. 76]. У КПК 2012 р. (далі - КПК) з'явилась новація про затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою, тобто особою, якій законом надано право здійснювати затримання (відповідно таке право надано слідчому і прокурору). Затримання може бути здійснено без ухвали слідчого судді, суду відносно підозрюваного у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення. 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

На початку 2015 року частина перша цієї статті була доповнена третім пунктом наступного змісту: якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України [4, с. 109].

До переліку запобіжних заходів у КПК, згідно ст. 176 були включені: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом було визначено у ч. 2 ст.176 КПК затримання особи[4, с. 91].

Як видно із проведеного аналізу положень кримінальних процесуальних кодексів за 1922, 1927, 1960 і 2012 роки, які регулюють питання затримання особи і перелік запобіжних заходів, які могли бути застосовані до особи, то бачимо, що підстави затримання мало чим відрізняються на протязі майже 100 років.

У кримінально-процесуальних кодексах 1922 і 1960 років затримання особи за підозрою було можливе за наявності перерахованих у законі 12 і 11 умов відповідно. У КПК 1927 і 2012 років їх кількість зменшилась до 7 і 8 відповідно. КПК 1927 р. допускав можливість одночасного застосування двох запобіжних заходів – порука або зарука могли бути поєднані із підпискою про невийзд. Цікавою є і та обставина, що у КПК 1922, 1927 і 2012 років ці умови визначені як «випадки», а у КПК 1960 р. як «підстави». Ми більше схилиємося до того, що у даному випадку необхідно говорити про наявність «підстав», а не «випадків». Оскільки, слідчий, прокурор на момент затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, складаючи протокол про затримання, зобов'язані відповідно до ч. 5 ст. 208 КПК вказати підстави затримання, а не випадки які перераховані у ч. 1 цієї ж статті. Вони будуть мотивувати необхідність затримання особи наявністю інформації про те, що особу затримано під час вчинення злочину, на його одязі, і місці події виявлено сліди, які вказують на причетність особи до злочину, а також очевидець, в тому числі потерпілий вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Весь цей перелік є тими умовами, при наявності яких у слідчого і прокурора з'являються підстави для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. І говорити

про «випадки» або «випадковість» виявлення цих обставин не має ніякої основи, адже всі ці підстави встановлені під час затримання особи, проведення першочергових процесуальних дій.

У кодексах, в залежності від року їх вступу у дію, відбувалась зміна назв окремих запобіжних заходів, але суть їх фактично не змінювалась. Так було із таким запобіжним заходом як «хатній арешт», який потім став «домовим арештом» і остаточно набув значення як «домашній арешт». Відповідним чином відбулись зміни із «ув'язненням», яке перетворилось на «взяття під варту» і в КПК 2012 р. закріпилось як «тримання під вартою». Тоді як послідовність дій пов'язаних із застосуванням найтяжчого із запобіжних заходів має таку послідовність, яка спочатку починається із взяття під варту, а вже потім, після відповідного рішення слідчого судді, суду особа тримається під вартою. Також це стосується підписки про невиїзд, яка перетворилась на особисте зобов'язання. Доцільність таких правових перетворень сумнівна, оскільки суть відповідних норм мало в чому змінюється, а інколи навпаки створює невизначеність у тлумаченні окремих правових понять.

Новації КПК 2012 р. залишили поза увагою законодавця окремі підстави для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, які були вказані у попередніх кримінально-процесуальних кодексах. Це стосується таких умов, коли місце проживання чи перебування підозрюваного не зареєстровано (КПК 1922, 1960 років), або коли не встановлено особи підозрюваного (КПК 1922, 1927, 1960 років).

Все вищевказане свідчить про необхідність більш чітко визначити підстави для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, а також термінологією діючих запобіжних заходів. Відмовитись від постійного внесення змін і доповнень до діючих норм кримінального процесуального законодавства, які регулюють ці питання, на поталу популізму і політичної кон'юнктури.

Література

1. Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР/Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 12 жовтня 1922 р. – № 41. – С. 669-729.
2. Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР/Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1927 р. – ч. 36-38. – С. 653-747.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України, станом на 16 вересня 2011 р. / К., 2011. – С. 212.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, станом на 11 листопада 2019 р. / К. – 2019. – С. 324.

Boyko A. Detention or imprisonment? *This article analyzes the grounds for detention of a person in criminal proceedings, and a list of precautionary measures that have been applied and are applied in the Ukrainian criminal procedural legislation from 1922 to the present.*

Keywords: *detention, precautionary measures, suspect, grounds, detention, imprisonment.*

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКСПЕРТА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

А. П. Гусак, Л. А. Сацик

Дається аналіз законодавчих норм, що встановлюють принцип незалежності експерта, обґрунтовується потреба в його формулюванні. Робиться висновок про те, що забезпечення абсолютної незалежності експерта неможливо, проте з цього не випливає, що до неї немає сенсу прагнути. Насправді, об'єктивність експертизи тримається на особистих якостях експерта і його керівників, їх совісності і порядності.

Ключові слова: *судова експертиза, незалежність експерта, висновок експертизи, учасник судочинства.*

Незалежність експерта, як принцип державної судово-експертної діяльності розкривається в статті 4 Закону України «Про Судову експертизу» №4038-ХІІ від 25.02.1994 р. [2]

Цей Закон виступає в якості вихідного положення, характеризує засоби і способи виконання завдань, визначає правове становище експерта, включаючи можливість його відводу, професійну і процесуальну самостійність експерта.

Відповідно до цього законодавчого акту експерт дає висновок від свого імені, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження та використовуючи свої спеціальні знання. Експерт незалежний у виборі методів експертного дослідження, необхідних, з його точки зору, для відповіді на поставлені перед ним питання. Здійснення впливу на експерта тягне за собою кримінальну відповідальність.

Самостійність і незалежність експерта забезпечуються також нормами, що встановлюють особисту відповідальність експерта за даний їм висновок. Законодавець передбачає можливість залучення експерта до адміністративної та кримінальної відповідальності за дачу їм завідомо неправдивого висновку або свідчення.

Статтею 4 Закону України «Про Судову експертизу» від 25.02.1994 р. під незалежністю експерта розуміється не тільки недопущення впливу на експерта з боку осіб, органів та організацій, а й неможливість знаходження експерта в будь-якої від них залежності.

Закон створює передумови для можливості дачі експертами об'єктивних, неупереджених, незалежних висновків, які можуть розглядатися як докази у справі. Однак на самостійність суджень експерта, на незалежність судової експертизи в цілому впливають багато факторів, і одних лише процесуальних вимог недостатньо.

Експерт вважається незалежним априорі. Тому, коли на практиці сторони намагаються організувати проведення «незалежної експертизи» або клопотати про залучення до здійснення експертизи «незалежного експерта» (неофіційна назва недержавного експерта), то особи, що займають посади експертів в державних судово-експертних установах, прагнуть нагадати про «презумпції» своєї незалежності, керуючись тезою про те, що «експерт завжди незалежний, оскільки так записано в законі».

Проте, існуючі організаційно-правові умови діяльності судових експертів та експертних установ, на наш погляд, виключають можливість забезпечення реальної незалежності судових експертів, які здійснюють свою діяльність в рамках структурних підрозділів вищеназваних установ.

У зв'язку з цим, здавалося б, найбільш оптимальним варіантом є створення автономного експертного підрозділу (чи установи), не пов'язаного структурно з органами дзнання і попереднього слідства. Проте, на думку О. Р. Росинської, створення експертних установ, повністю автономних від органів дзнання і розслідування, може привести до сумнівних результатів, що полягає, зокрема, в зниженні оперативності використання спеціальних знань з метою розкриття і розслідування злочинів. Вчений зауважує також, що і недержавні експертні установи, експерти, яких називають себе незалежними, насправді далеко не завжди володіють реальною незалежністю. У зв'язку з цим дослідник робить висновок про те, що забезпечення абсолютної незалежності експерта неможливо, хоча і потрібно до цього прагнути [3, с. 106-107].

Навряд чи у кого-небудь викликає сумнів те, що незалежність і самостійність – це подібні, але в той же час різні поняття. Незалежність, на нашу думку, є повною свободою учасника судочинства в здійсненні покладених на нього процесуальних функцій.

Відповідно до Конституції України і чинного законодавства, незалежністю наділений такий суб'єкт судочинства, як суд. Наприклад, В. П. Томін намагається поширювати принцип незалежності і на таких учасників кримінального судочинства, як слідчий та прокурор, вважаючи на те, що вони виконують самостійні процесуальні функції, для чого наділені конкретними владними повноваженнями [4, с. 220-222]. Звертає на себе увагу те, що В. П. Томін, як і автори, що досліджують проблеми забезпечення незалежності суддів, пов'язує цю властивість з виконуваними учасниками кримінального судочинства функціями, наданими їм для цього владними повноваженнями. Судді наділені незалежністю для виконання функції правосуддя, для чого їм надані повноваження щодо здійснення самостійного виду влади – судової [1]

У вітчизняному кримінально-процесуальному законі судовий експерт віднесений до числа «інших учасників судочинства». При цьому висловлюється обґрунтована думка, що експерти, діючи в рамках наданих їм повноважень, виконують і забезпечують функції, що сприяють здійсненню правосуддя. [5, с. 351-352]

Види судових експертиз, відносячись до єдиного більш загального класифікаційного різновиду, розрізняються за методами їх проведення. Наприклад, генотипоскопічна експертиза відноситься до класу біологічних і відрізняється від інших досліджень, що проводяться з метою ідентифікації джерела походження слідів виділень з організму людини, в тому числі і методами вирішення поставленого завдання.

Таким чином, виходить, що слідчий вправі вимагати застосування певних експертних методів, призначаючи здійснення певних видів експертиз, що відрізняються від подібних досліджень

по методу їх проведення. Створюється, на наш погляд, досить дивна ситуація, в якій суб'єкти, які несуть відповідальність за вирішення завдань кримінального судочинства, встановлення обставин предмету доказування, позбавляються або обмежуються в праві вибору найбільш продуктивних методів застосування окремих засобів доказування, одним з яких, безсумнівно, є судова експертиза. Незрозуміло, чому в постанові про призначення експертизи не можна запропонувати при вирішенні одного або декількох питань використовувати конкретні методи. У разі якщо експерт не володіє цими методами, методиками, він відмовиться від їх застосування за мотивами своєї некомпетентності, повідомивши про це належним чином суб'єкта, який призначив експертизу [6].

Не можна вважати забезпеченою незалежність експертів, яким доручається проведення судово-медичної або судово-психіатричної експертизи у справі, в якій заперечується обґрунтованість раніше винесеного висновку комісії того ж закладу, в якому працюють експерти. Ця проблема особливо актуальна для тих випадків, коли експерти змушені оцінювати висновки своїх колег, обмежуючись лише аналізом представленої на експертизу документації.

Тобто справжня незалежність експертизи, а, отже, і експерта, може бути досягнута як мінімум за умови, якщо експерти, які проводять повторну експертизу у тій самій справі, не перебувають у штаті установи, якій було доручено виробництво первинної експертизи.

Зрозуміло, що досягнення абсолютної незалежності експерта в умовах реального соціуму – завдання важке. Але з цього не випливає, що до неї немає сенсу прагнути. Насправді об'єктивність експертизи тримається на особистих якостях експерта і його керівників, їх совісності і порядності.

Література

1. Горещкий О. Незалежність суддів vs безкарність суддів: як знайти баланс. Судова практика та процес. №49 (703). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/nezalezhnist-suddiv-vs-bezkarnist-suddiv-yak-znayti-balans.html>.

2. Про судову експертизу: Закон України № 4038-ХІІ від 25.02.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

3. Российская Е. Р., Галяшина Е. И. Настольная книга судьи: судебная экспертиза. М.: Проспект, 2014. С. 106-107

4. Томин В. Т. Принципы отечественного уголовного процесса // Уголовный процесс. Проблемные лекции. М.: Юрайт, 2013. С. 220-222.

5. Томин В. Т., Карпов Е. Н. Участники уголовного судопроизводства. Уголовный процесс. Проблемные лекции. М.: Юрайт, 2013. С. 351-352.

6. Шевчук М. М. Сучасні принципи та методи дослідження об'єктів біологічного походження в судово-медичній імунології. Судово-медична експертиза. 2017. № 2. С. 76-79.

Husak A., Satsik L. Independence of the expert during the trial examination. *The analysis of the legislative norms establishing the principle of independence of the expert is given, the need for its formulation is substantiated. It is concluded that ensuring the absolute independence of the expert is impossible, but it does not follow that it makes no sense to strive for it. In fact, the objectivity of the examination is based on the personal qualities of the expert and his supervisors, their conscientiousness and decency.*

Keywords: *forensic examination, independence of the expert, conclusion of the examination, participant in the proceedings.*

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

П. Ю. Дем'як

У даній статті досліджується коло суб'єктів запобігання злочинності, їх класифікація за специфікою запобіжної діяльності та функціональними ознаками.

Ключові слова: *злочинність, запобіжна діяльність, суб'єкти запобігання злочинам.*

Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що

породжують злочини, а також на їх недопущення на різних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [1, с. 326].

Теорія і практика боротьби із злочинністю показують, що в системі запобігання злочинам суб'єкти запобігання злочинам можуть бути поділені на декілька груп. Так, в залежності від функціональної ознаки, а саме реального впливу виконуваних ними функцій та відповідних їм видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів, Г. Ф. Форос та А. П. Закалюк виділяють: а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинам віднесено або має бути віднесено до основних завдань функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності та попередження злочинів, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [2, с.180].

Д. М. Тичина, вказує, що суб'єктом запобіжної діяльності виступає держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та об'єднання. Водночас, автор наводить наступну класифікацію суб'єктів запобігання злочинам: 1) Органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України); 2) Органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності (Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України); 3) Органи, які провадять правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю (серед суб'єктів даної групи варто виділяти дві підгрупи:

а) органи, для яких боротьба зі злочинністю є однією з основних функцій (наприклад, Національна поліція України, прокуратура, СБУ та ін.);

б) органи, які провадять таку діяльність лише у процесі виконання ними основних функцій, що безпосередньо не пов'язані з боротьбою зі злочинністю (Національний банк України, Міністерство фінансів України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, а також інші міністерства та відомства, що мають контрольні повноваження у межах покладених на них обов'язків щодо взаємодії зі спецпідрозділами по боротьбі зі злочинністю);

4) Органи, які здійснюють контролюючу та інші види управлінської діяльності (громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса) [3, с.157-158].

За типом запобіжної діяльності можна виділити суб'єктів, які:

1) визначають її основні напрями, завдання, форми, планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання та ресурсне забезпечення (Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України); 2) здійснюють координацію і безпосереднє управління окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності (органи внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державна прикордонна служба України, ДБР, НАБУ, органи та установи виконання покарань та ін.).

Заслуговує на увагу класифікація А. М. Бандурки, який пропонує виділити:

I. Суб'єкти запобігання злочинам, які діють на загально соціальному рівні боротьби зі злочинністю.

До цієї групи слід віднести Президента України, органи законодавчої та виконавчої влади, органи державної влади та місцевого самоврядування. Дані суб'єкти формують нормативно-правову базу даної діяльності, встановлюють компетенцію, права та обов'язки інших учасників запобігання злочинів [4, с. 10].

II. Спеціальні суб'єкти запобігання злочинам.

1) державні органи, які спеціально призначені для запобігання злочинної діяльності (суди, правоохоронні органи). До того ж, як наголошує А. М. Бандурка, до судів відносяться не тільки ті, які розглядають кримінальні справи.

2) Правоохоронні органи, в тому числі органи контролю, які діють за рамками кримінального провадження. До них відносяться: органи внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державна прикордонна служба України, органи ДФС, органи та установи виконання покарань, Державної аудиторської служби а інші органи, які в межах своїх функцій та компетенції виконують правоохоронні функції [4, с. 11].

Л. М. Давиденко та А. А. Бандурка виділяють й інші підстави диференціації названих суб'єктів: згідно з класифікацією виконуваних запобіжних заходів або видів запобіжної діяльності, а саме: її рівнів, масштабу, спеціального цільового призначення, застосовуваних засобів тощо [5, с. 16]. Авторами наголошено, що важливим є те, щоб при цьому забезпечувалося дотримання загальних принципів та правил класифікації, передусім її однопорядковості, проведення за єдиною підставою тощо. Цим принципам суперечить ставлення в одну лінію поділу суб'єктів, виділених за різними ознаками, наприклад за рівнем запобіжної діяльності та її спеціальним призначенням, наявністю повноважень щодо проведення запобіжної діяльності та її здійсненням у межах чи за межами кримінального судочинства [5, с. 16–18].

Цікавими та, одночасно, важливими у контексті розгляду суб'єктів запобігання злочинів в Україні є питання їх системи. Так, сукупність суб'єктів запобігання злочинам, їх повноважень, правових і організаційних заходів, форм та засобів здійснення останніх нерідко називають системою запобігання злочинності [6, с. 158]. Проте з таким підходом не можна погодитися, оскільки нормативно-правова база запобігання злочинності в Україні базується на галузевих правових нормах та відповідних положеннях міжнародних правових актів. Як наслідок, на сьогодні в Україні немає офіційного переліку суб'єктів запобіжної діяльності, а їхні повноваження можливо виявити шляхом аналізу актів, що регламентують діяльність відповідних державних органів.

Література

1. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навчальний посібник. – Х.: Право, 2014. – 513 с.
2. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності / Г. В. Форос // Правова держава. 2012. № 14. С. 179-184.
3. Тичина Д. М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам / Д. М. Тичина // Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 154-162.
4. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко // Право і Безпека. – 2004. Т. 3, № 3. С. 7-11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2004_3_3_4
5. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы. Харьков, 2005. 368 с.
6. Тичина Д. М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам / Д. М. Тичина // Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 154-162.

Demiak P. Classification of subjects of prevention activity in Ukraine. *This article examines the range of subjects of crime prevention, their classification according to the specifics of prevention activities and functional characteristics.*

Keywords: *crime, preventive activities, subjects of crime prevention.*

ВІКТИМОГЕННІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ПРИЗВОДЯТЬ ДО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПЕРСОНАЛОМ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

З. В. Журавська

Значну роль у механізмі злочинної поведінки відіграють жертви злочинів. У кожному випадку вчинення злочину необхідно встановити, через які саме вчинки потерпілого і в якому саме напрямі конкретна життєва ситуація впливала на злочинця, зокрема створювала сприятливі умови для його негативних вчинків. У повній мірі це відноситься й до механізму вчинення злочинів персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань.

Ключові слова: *злочин, жертва, віктимність, кримінально-виконавча служба.*

Відповідно до офіційних даних Державна кримінально-виконавча служба (далі – ДКВС) з 2009-го до першого півріччя 2019 року включно свідчить, що щорічно персоналом вчиняється до 60 злочинів та близько тисячі правопорушень, за які їх притягують до дисциплінарної або адміністративної відповідальності. Аналіз кримінальних проваджень та особових справ засуджених

дає змогу констатувати, що переважна більшість – це вчинення злочинів, пов'язаних із виконанням службових обов'язків [1, с. 37].

Досить високі вимоги до працівників органів та установ ДКВС установлені в Міжнародних стандартах. Проте частина персоналу, нехтуючи закон, вчиняє злочини. Хоча у загальній структурі злочинності правопорушення, вчинені персоналом ДКВС, посідають невелике місце, ступінь суспільної небезпеки та їх резонанс є значний.

Аналізуючи доктринальні джерела та архівні кримінальні справи можна визначити віктимогенні ситуації, які призводять або провокують злочинця до вчинення суспільно небезпечних діянь, зокрема:

1) Необережний характер поведінки жертви. В ході відбування покарання поведінка засуджених може бути недбалою або самовпевненою, що виявляється, наприклад, у недбалому відношенні засудженого до зберігання свого майна; використання цією особою завідомо несправного обладнання тощо.

2) Провокуючі дії жертви, що сприяли вчиненню злочину з боку персоналу установи. Засуджені, в силу свого правового становища, яке зобов'язує їх виконувати у повному обсязі законні вимоги персоналу ДКВС України, а також реального статусу в середовищі засуджених, що стимулює ту чи іншу поведінку зазначених осіб у відносинах з персоналом органів та установ виконання покарань, вчиняють провокуючі дії, з метою підвищення свого власного авторитету, які, в кінцевому результаті, закінчуються для них у виді суспільно небезпечних наслідків з боку персоналу. Як приклад, можна навести випадок умисного вбивства засудженого у Маневицькій виправній колонії середнього рівня безпеки, що мав місце у квітні 2014 року, який став наслідком групових дій персоналу, на чолі з начальником цієї УВП та його заступником, черговим помічником начальника колонії та всієї зміни молодших інспекторів служби нагляду, безпеки і охорони [2, с. 4-5].

3) Правомірна поведінка жертви, пов'язана із небажанням задовольнити потреби злочинного характеру персоналу установи виконання покарань. Зокрема, це може бути спроба втягнення до розповсюдження заборонених предметів чи наркотичних речовин. В більшості випадків жертвами злочинів засуджені стають внаслідок дій територіальних воєнізованих формувань ДКВС України, які застосовували фізичну силу, спеціальні засоби та зброю всупереч встановленого в законі порядку та щодо осіб які, не мали ніякого відношення до протиправної діяльності інших засуджених. Сутність цієї проблеми полягає у тому, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 106 КВК України, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброя до засуджених застосовуються лише у випадках, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захопленні заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовується фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. При цьому, зазначені заходи безпеки мають право та активно його реалізують підрозділи територіальних «міжрегіональних» воєнізованих формувань ДКВС України, які залучаються до забезпечення режиму особливих умов у колоніях. Проте, ні в ст. 105, ні в ст. 106 КВК жодного слова про зазначені підрозділи ДКВС України не сказано. Вказана проблема залишається не вирішеною на нормативно-правовому рівні, що й виступає однією з віктимогенних обставин у механізмі вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань.

Доволі провокуючою та небезпечною віктимогенною ситуацією, яка є причиною вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань є постійна наявність у засуджених заборонених для користування у ході відбування покарання предметів, виробів, речовини тощо, а саме: наркотичних та інших одурманюючих засобів і речовин; спиртних напоїв; грошей; інших речей тощо. Так, щорічно у засуджених на їх робочих і спальних місцях, на інших об'єктах житлової і виробничої зон, а також поза ними вилучається значна кількість заборонених предметів, виробів, і речовин.

Кримінальна субкультура займає виняткове місце як віктимологічний потенціал, який спричиняє вчинення злочинів персоналом органів та установ виконання покарань. Проблема полягає в тому, що законні приписи та вимоги, що пред'являються до засуджених з боку персоналу ДКВС України, не кореспондують з вимогами злочинного співтовариства, які ґрунтуються на нормах кримінальної субкультури, що в кінцевому результаті й продукує збільшення кількості «латентних жертв» злочинів серед осіб, які відбувають покарання [3, с. 231].

Отже, віктимність у середовищі засуджених являє собою спеціальний предмет вивчення та розкриття основного питання «пенітенціарної віктимології», внаслідок яких причин і завдяки яким умовам певні особи стають жертвами злочинів, у той час як інших ця небезпека минає. Неминуча

властивість окремих осіб ставати жертвою злочинів у будь-якій формі може бути зведена нанівець професійними профілактичними діями і наданням потенційній жертві допомоги, яка може вибрати оптимальний варіант поведінки.

Література

1. Денисова Т. Детермінація злочинів, учинених персоналом кримінально-виконавчої служби. *Вісник Національної Академії прокуратури* №4. 2019. С. 34-52.
2. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2014 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ. ДПтС України, 2015. 84 с.
3. Колб О. Г., Лиховіцький Я. О. Про деякі проблемні моменти, що виникають у запобіжній діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези Всеукр. наук.-практ. конф. 3 берез. 2017 р. С. 230-233.

Zhuravska Z. Victimogenic situations leading to crimes by the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine. *Victims of crime play a significant role in the mechanism of criminal behavior. In each case, it is necessary to establish through what actions of the victim and in what direction a particular life situation affected the offender, in particular, created favorable conditions for his negative actions. This fully applies to the mechanism of committing crimes by the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine in the field of execution of punishments.*

Keywords: *crime, victim, victimhood, penitentiary service.*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ

О. О. Залуська

Інститут покарання неповнолітніх базується на великій кількості принципів, яких потрібно дотримуватися при призначенні покарання. Вивчення досвіду, втіленого у нормах міжнародного права щодо призначення покарання неповнолітнім злочинцям має практичну значущість, важливе для удосконалення нинішнього законодавства.

Ключові слова: *неповнолітній, злочинність, покарання, міжнародне право.*

Основні засади призначення покарання неповнолітніх на міжнародному рівні є системою законодавчо закріплених прийомів та способів, принципів, правил та положень застосування карних приписів підлітку, який скоїв кримінальне правопорушення. Такі прийоми та способи призначення покарання можуть бути розглянуті як певна форма законодавчого закріплення принципів призначення покарання в кримінальному праві. Вони визначають не тільки правову можливість дій суду при призначенні покарання, але і покладають на суд обов'язок враховувати при цьому відповідні вимоги. Неухильне дотримання основ призначення покарання є неодмінною умовою здійснення принципів призначення покарання неповнолітніх, досягнення принципу соціальної справедливості [1, с.39].

Якщо вести мову про ієрархію принципів, як зазначає Назимко Є. С., то саме принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосовній практиці є головним для інституту покарання неповнолітніх, ювенального кримінального права. Таке твердження зумовлене тим, що вказаний принцип продиктований «духом» ювенального кримінального права, інші ж принципи інституту покарання неповнолітніх походять із «букви» закону, більшою мірою – із джерел міжнародного права. На його реалізацію та забезпечення спрямоване додержання ряду інших принципів функціонального (як законодавчого, так і правозастосовного) характеру, які є відображенням дії цього принципу в ювенальній кримінально-правовій реальності [2, с. 79, 82].

Серед найбільш важливих принципів слід відмітити принцип справедливого поводження; сталого розвитку у забезпеченні захисту права на життя та вільний розвиток дитини; визнання та забезпечення інтересів дитини; заборони дискримінації. Виходячи з принципу гуманізму у кримінальному праві [3, с. 95], при призначенні покарання неповнолітньому повинні враховуватися

всі позитивні дані, що характеризують особу неповнолітнього, а серед негативних – лише ті, що прямо пов'язані із вчиненням злочином. При цьому необхідно щоб суди чітко зазначали у вирокі, яким саме чином та чи інша негативна риса особи неповнолітнього пов'язана із фактом вчинення ним злочину для того, щоб виключити можливість врахування судами різного роду негативних рис неповнолітнього, прямо не пов'язаних зі злочином.

Аналіз проблематики у сучасних кримінально-правових актах свідчить про встановлення пріоритету застосування примусових заходів виховного характеру перед покаранням. Такі заходи мають певні переваги перед покаранням, оскільки спрямовані на досягнення цілей запобігання злочинам, виправлення та ресоціалізацію неповнолітніх, як правило, без ізоляції останніх від суспільства.

Існуючий в Кримінальному кодексі України перелік покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, є обмеженим і не дозволяє достатньою мірою врахувати психологічні й соціальні особливості неповнолітніх та індивідуалізувати покарання для них. Чергові напрями удосконалення ст. 104 КК України повинні бути пов'язаними із розширенням обов'язків, які покладаються на звільненого від покарання неповнолітнього, за рахунок введення, зокрема, відвідування різних освітніх заходів і спеціалізованих програм, відшкодування заподіяних збитків тощо [4, с. 101]. Кримінальне законодавство України розглядає неповнолітнього як «особливого» суб'єкта кримінально-правових відносин [5], але ці особливості не повною мірою відображені і знайшли своє закріплення в нормах кримінального права.

З урахуванням змісту міжнародних документів та загальних особливостей підходів зарубіжних держав до покарання неповнолітніх, ключовими напрямками вдосконалення чинного кримінального законодавства в цій частині повинно бути розширення переліку покарань та видів кримінально - правового впливу, що можуть бути застосовані до неповнолітніх.

Важливим елементом, що впливає із міжнародних нормативних аспектів призначення покарання неповнолітнім є те, що неповнолітні як суб'єкти кримінально-правових відносин мають право на помилку [5, с. 384]. У випадку встановлення фактів помилки повинно бути вирішено питання про не притягнення особи до кримінальної відповідальності із застосуванням ч. 2. ст. 11 КК України або за відсутності вини.

Розвиток сучасних міжнародних стандартів свідчить про те, що основою державної стратегії кримінально-правової протидії правопорушенням неповнолітніх повинна стати дружня дітям система ювенальної юстиції. Цю систему спрямовано на застосування альтернативних санкцій (попередження, догана, реституція та компенсація). Покарання, пов'язані з примусовою працею та/або позбавленням волі, згідно з принципом мінімального втручання, мають практично бути визначені як крайня міра у системі кримінально-правових заходів.

У зв'язку із вищезазначеним, в Україні впроваджена Національна стратегія реформування правосуддя для дітей на період до 2023 року в межах якої Міністерством юстиції, яке є координатором усіх напрямів роботи, пов'язаної з реформуванням сфери правосуддя для дітей в Україні, розроблено законопроект «Про правосуддя, дружнє до дитини» та стартував проект «Від мрії до дій», мета якого – профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Ключові умови застосування Програми – додаткові заходи, які допоможуть неповнолітньому будувати соціальні зв'язки, знайти нове захоплення та змінити свою поведінку. Для цього залучаються спеціалізовані установи та психологи, які мають досвід ресоціалізації дітей. Далі, за результатами Програми відновлення, якщо неповнолітній відшкодує шкоду і примириться з потерпілим, кримінальне провадження закривається. При цьому неповнолітній пройде програми ресоціалізації.

Отже, засади призначення покарання не тільки закріплюють певні принципи положення, але і реалізацію їх в цілому, зобов'язують суд їх врахувати. Неухильне дотримання основ призначення покарання є незмінною умовою здійснення принципів призначення покарання неповнолітніх, досягнення принципу соціальної справедливості.

Література

1. Dunkel F. Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and 'new punitiveness' / F. Dunkel // *Kriminologijos studijos*. – 2014. – № 1. – P. 37-76.
2. Назимко Є. С. Принципи інституту покарання неповнолітніх. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 75-89.
3. Тимофеева Л. Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2014. № 10-2. Т.2. С. 94-97.

4. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім питання вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №2. Том 2. 2017. С. 101-104.

5. Дмитришина Т. І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 51. С. 383-388.

Zaluska O. International standards of the basic principles that must be followed when sentencing juveniles. *The institution of juvenile punishment is based on a large number of principles that must be followed when sentencing. The study of the experience embodied in the norms of international law on the sentencing of juvenile offenders is of practical importance, important for the improvement of current legislation.*

Keywords: juvenile, crime, punishment, international law.

ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Н. В. Карпінська

Тези присвячено проблемі запровадження інституту медіації в Україні. Автором зроблено огляд основних положень законопроекту «Про медіацію» №2706, вказано на необхідність та перспективність досудового врегулювання спорів шляхом медіації.

Ключові слова: медіація, досудове врегулювання, спори, конфлікти

На сьогоднішній день медіація є одним із найпопулярніших альтернативних способів врегулювання спорів (конфліктів) у розвинених країнах світу. Процес медіації передбачає залучення посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації, проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб сторони самостійно змогли обрати той варіант рішення який задовольнить інтереси і потреби обох учасників спору.

Європейське Співтовариство визнає ефективність медіаційної процедури та рекомендує її до провадження у якості основного методу альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду, що знаходить своє відображення в підписаній Україною Угоді про Асоціацію України з Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

Відповідно до Ст. 1 зазначеної вище Угоди, Україна і ЄС мають посилювати співпрацю в сфері правосуддя, свободи та безпеки, з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Країни Європейського Союзу дали згоду на те, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів. Європейська Рада на своєму засіданні в Тампері 15 жовтня 1999 року закликала держав-членів до запровадження альтернативних позасудових процедур, серед яких медіація є основним методом врегулювання спорів [1].

Новим Проектом Закону «Про медіацію» №2706 (Проект) [2], розробленим Міністерством юстиції, визначаються правові засади та порядок проведення медіації в Україні. Зокрема, передбачається, що:

- процедура медіації застосовуватиметься у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають з цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносин, а також у кримінальних провадженнях при укладенні угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин;

- фізичні та юридичні особи зможуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу;

- медіація проводитиметься за взаємною згодою сторін медіації відповідно до принципів добровільності; конфіденційності; незалежності та нейтральності, неупередженості медіатора; самовизначення та рівності прав сторін медіації;

- набуті статус медіатора зможе будь-яка фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами;
- підготовка у сфері медіації становитиме не менше як 90 годин навчання медіатора, у тому числі 45 годин практичного навчання, та включатиме теоретичні знання та практичні навички щодо принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів та врегулювання конфліктів (спорів);
- підготовку у сфері медіації здійснюватимуть заклади освіти, а також організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати послуги у сфері медіації або організувати їх надання відповідно до законодавства;
- реєстри медіаторів зможуть вести об'єднання медіаторів, організації, що забезпечують проведення медіації, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які залучають медіаторів або послугами яких користуються [3].

Також, варто наголосити, що не дивлячись на відсутність на сьогоднішній день законодавчого врегулювання процедури медіації в Україні, вона вже ж таки активно розвивається. Прикладом слугують постійно зростаюча кількість медіаторів (посередників), відкриття кабінетів медіації, створення громадських організацій – об'єднань медіаторів, зрештою, наміри України стати учасником міжнародних договорів, пов'язаних з медіацією. Необхідно буде докласти ще чимало зусиль, щоб можна було говорити про повноцінне впровадження альтернативного судовим розглядам способу вирішення спорів, але з огляду на визначений вектор розвитку можна сміливо стверджувати, що медіації в Україні бути.

Література

1. Владислав Ситюк Медіація та правові перспективи її розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://radako.com.ua/news/mediaciya-ta-pravovi-perspektivi-yiyi-rozvitku-v-ukrayini>
2. Проект Закону України «Про медіацію» від 28.12.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831
3. Денис Малоська: Схвалений Урядом законопроект про медіацію дозволить розвантажити судову систему [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-shvalenij-uryadom-zakonoproekt-pro-mediaciju-dozvolit-rozvantazhiti-sudovu-sistemu>

Karpinska N. Legal prospects of mediation in Ukraine. *The thesis is devoted to the problem of introducing the institute of mediation in Ukraine. The author reviews the main provisions of the draft law «On Mediation», points to the need and prospects for pre-trial settlement of disputes through mediation.*

Keywords: *mediation, pre-trial settlement, disputes, conflicts.*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 75 КК УКРАЇНИ У РАЗІ ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

О. О. Книженко

Розглянуто питання укладення угоди у кримінальному провадженні про корупційні злочини з угодженням звільнення від відбування покарання з випробуванням. На підставі аналізу норм Загальної частини КК України, сучасного антикорупційного законодавства, робиться висновок, що ч. 1 ст. 75 КК України прямо позбавляє суд можливості звільнити від відбування покарання з випробуванням особу, яка засуджується за корупційний злочин.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, звільнення від відбування покарання з випробуванням, корупція, корупційне правопорушення, корупційний злочин.*

Відповідно до внесених змін до КК України від 14.10.2014 року у зв'язку із прийняттям ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» держава посилила заходи, спрямовані на протидію корупції. Зокрема зазнала змін ч. 1 ст. 75 КК України, що на сьогодні не дозволяє застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі засудження за корупційні злочини. Стосується таке обмеження й укладення угод у кримінальному провадженні.

Такий висновок випливає з положень ст.ст. 471, 472 КПК, де відзначено, що зміст угоди про примирення або про визнання вини поміж іншого має містити узгоджене покарання та згоду сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням.

Аби реалізувати вказані положення КПК, йдеться про можливість укладення угод в яких можливе узгодження не тільки покарання, а й можливість домовитися про звільнення від його відбування, в 2012 році ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» була доповнена ст. 75 КК частиною другою, яка забезпечувала застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням й під час укладення таких угод.

Без внесення зазначених змін було б неможливим укладення угоди щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Укладаючи такі угоди, прокурор передусім керується положеннями як Загальної, так й Особливої частин КК України. Стосується це й звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, не може бути досягнуто угоди щодо призначення відповідного покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, якщо цього не дозволяють норми КК України (положення як Загальної так і Особливої частин КК України).

Оцінювати як дві самостійні абсолютно незалежні норми, які містяться в ч.ч. 1 та 2 ст. 75 КК України, що дозволило б ставити питання про можливість укладення угоди про звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційного злочину, не можна.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням має свої підстави та умови. Умови – це призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Підставою ж є переконання, яке ґрунтується на оцінці тяжкості злочину, особи винного та інших обставин справи, які дають висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Це свідчить, що звільнення від відбування покарання з випробуванням в будь-якому разі має відбуватися за наявності цих підстав та умов. Виключення становлять неповнолітні, вагітні жінки та жінки, які мають дітей віком до семи років, оскільки для них законодавець передбачив певні особливості.

Обґрунтуванням вказаної позиції слугує й генезис інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (умовного засудження). Він свідчить, що, зародившись у другій половині ХІХ ст. як альтернатива короткочасному позбавленню волі та одержавши світового поширення, цей захід дозволяв застосування мінімального кримінально-правового впливу до особи, яка викликала переконання в тому, що вона здатна виправитися без відбування призначеного покарання. Таке переконання виникало на підставі оцінки обставин, що характеризують особу винного та вчинений нею злочин.

Ігнорування положень ч.1 ст. 75 КК України, а саме обставин справи, які дають висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, свідчитиме, що угода буде укладатися й щодо корупціонера, який негативно характеризується, не здатен виправитися без відбування покарання, а до нього наперекір всьому через досягнуту домовленість, застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У разі самостійного тлумачення ч. 2 ст. 75 КК України цілком логічно вести мову й про самостійне тлумачення положень ч. 5 ст. 65 КК України, на підставі чого можна буде укласти угоди й щодо, приміром, до 2-х місяців позбавлення волі. Однак, вочевидь, таке припущення є таким, що спотворює принцип законності та створює можливість маніпулювання законом, що в свою чергу, є корупціогенним фактором у правозастосовній практиці. Більш докладно це питання висвітлено у попередній публікації [1].

Не відмовляючись від раніш публічно висловлених думок, хочу вказати на наступне. Через незважені законодавчі зміни до ст. 75 КК України утворилася ситуація за якої особи, які вчиняють нетяжкий злочин та не є такими, що соціально деградовані, неможливо звільнити особу від відбування покарання з випробуванням, якщо йдеться про корупційний злочин. Проте, якщо особа, приміром, вчинить тяжкий чи особливо тяжкий злочин проти особи чи громадської безпеки, закон таких обмежень не містить, оскільки для застосування ст. 75 КК України вирішальну роль має фактично призначене покарання, а не те, яке зазначено у санкції відповідної статті Особливої частини КК України. Вважаю, що необхідно внести відповідні зміни до кримінального законодавства, які б обмежували застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням за тяжкістю злочину, а не сферою його вчинення.

Література

1. Книженко О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та укладення угод у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів / О.Книженко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – № 1 (69). – С.115–121.

Knyzhenko O. Problems of application of Art. 75 Criminal Code of Ukraine in case of corruption crimes. *The question about the possibility of an agreement in the criminal proceedings of corruption crimes uhdzhennyam release remission of pen alty with probation was carried out . On the basis of the common parts of the Criminal Code of Ukraine, the modern anticorruption legislation, it is concluded that Part 1 of Art. 75 Criminal Code of Ukraine directly deprives the court to dismiss the possibility of probation person sentenced for a corruption offense.*

Keywords: *criminal liability, remission of penalty with probation, corruption, corruption offence, corruption crime, corruption criminality.*

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОНЯТТЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ

В. В. Кондратішина

У статті здійснено комплексний аналіз змісту поняття загальних засад призначення покарань, визначені критерії та його системоутворюючі ознаки, а також доведено практичне значення даного поняття для удосконалення правового механізму з цих питань.

Ключові слова: *загальні засади призначення покарань; критерії призначення покарань; кримінальне покарання; принципи кримінальних покарань.*

Питання про призначення покарання завжди привертало до себе увагу як вчених, так і практиків. Це зумовлено, насамперед, тим значенням, яке має кримінальне покарання як один з найбільш суворих засобів державного примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до осіб, винних у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Серед цих питань значний інтерес привертають проблеми визначення правової природи загальних засад призначення покарання, правильне застосування яких повинне забезпечувати досягнення мети покарання, визначеної в ч. 2 ст. 50 КК України, згідно з якою покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Саме тому, таким актуальним є науковий аналіз змісту і видів загальних засад призначення покарання та їх адекватного застосування на практиці.

Питаннями визначення правової природи загальних засад призначення покарання, займаються такі учені як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, Н. О. Гуроров, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, В. В. Костицький, О. Г. Колб, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. П. Тихий, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс та інші дослідники.

Як відомо, загальні засади призначення покарання визначені у ст. 65 КК України. Вони є гарантією справедливого і доцільного покарання та сприяють додержанню вимог закону при виборі конкретного покарання певній особі за конкретний злочин. Ці загальні засади ґрунтуються на положенні про те, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 2 КК).

Із зазначеної конституційної норми випливає, що найважливішим при призначенні покарання є принцип справедливості, а саме: цей захід примусу повинен бути призначений у межах санкції статті КК України, якою передбачено відповідальність за вчинений злочин, з урахуванням положень Загальної частини КК, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. Крім того, справедливе покарання залежить від повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи, правильного висновку про кваліфікацію діяння, а також від забезпечення законності, рівності громадян перед законом та принципу гуманізму. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання вчинення нових злочинів з її боку. При цьому, на думку

М. І. Мельника та В. А. Клименка, необхідним та достатнім є таке покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого злочину, даним про особу винного, обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання [1].

Л. Л. Кругліков вважає, що «з позиції доцільності суд повинен вибрати таке покарання винній особі, яке було б достатнім засобом для досягнення мети, закріпленої в кримінальному законі. Однак, необхідно пам'ятати, що визначення доцільності покарання в загальній формі є прерогативою законодавця, а не судді, тому доцільність може існувати лише в рамках законності» [2].

В теорії кримінального права немає єдиної точки зору на юридичну природу загальних засад призначення покарання, їх зміст, співвідношення з принципами призначення покарання. Так, деякі вчені вважають, що загальні засади призначення покарання – це встановлені законом критерії, якими має керуватися суд, призначаючи покарання в кожній конкретній справі [3].

Якщо звернутися до семантичного значення термінів «критерій», «вимога», «положення», «правило», то стає очевидним, що вони не тотожні, а отже, не можуть виражати сутність одного і того ж поняття. Так, «критерій» тлумачиться як «мірило оцінки, судження», «вірна ознака для розпізнання істини». «Вимога» – як «прохання, розпорядження в рішучій, категоричній формі». «Положення» – як «зведення правил, законів, які стосуються чого-небудь». «Правило» – як «положення, настанови, принципи, якими керуються», «настанова, яку належить виконати» [4].

З такого тлумачення цих термінів випливає, що розуміння загальних засад як критеріїв і вимог, якими має керуватися суд, не буде відображати їх суті, про що справедливо пишуть деякі автори. Разом з тим, стосовно терміна «положення» слід відзначити, що він не суперечить поняттю загальних засад, однак не відображає в повному обсязі всіх обов'язкових їх ознак, передусім керівне значення цих правил для діяльності суду.

Аналізуючи ст. 65 КК України, неважко помітити, що законодавець, по суті, говорить про правила. Це підтверджується такими формулюваннями: суд призначає покарання «у межах, встановлених...», «відповідно до...», «враховуючи...» та ін.

Виходячи зі змісту ст. 65 КК України, можна визначити наступні правила призначення покарання: у межах, встановлених в санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину; враховуючи особу винного; враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Ці правила повинні дотримуватися будь-яким судом, що призначає покарання, і не дозволяють йому (суду) довільно вирішувати питання, враховувати чи не враховувати певні засади. У зв'язку з цим у юридичній літературі вдало визначено, що «загальні засади призначення покарання – це не декларація, а конкретні загальнообов'язкові правила», якими повинен керуватися суд кожного разу, призначаючи покарання (вид і розмір) винному у вчиненні злочину.

Як відомо, у загальних засадах призначення покарання знаходять свою реалізацію такі принципи інституту призначення покарання, як законність, обґрунтованість, індивідуалізація покарання, економія заходів кримінально- правового примусу та інші. Однак кримінальний закон не дає чіткого визначення ні вказаних понять, ні принципів, ні загальних засад призначення покарання, а відповідно і їх співвідношення, тому для досягнення законодавчо визначеної мети покарання, суд керується як принципами, так і загальними засадами призначення покарання.

Без сумніву, роль загальних засад призначення покарання і критеріїв призначення покарання в кримінальному праві та оптимальність їх побудови неможливо зрозуміти в повній мірі, не визначивши принципи призначення покарання, задачі та цілі, які переслідує кримінальний закон у даній сфері діяльності. Проте до цього часу в теорії кримінального права немає ясності з багатьох питань, в тому числі про: коло принципів (їх кількість та види); про поняття окремих їх видів; співвідношення, субординацію принципів; характер їх зв'язку з загальними засадами призначення покарання і галузевими (кримінально-правовими) принципами; засоби реалізації принципів та ін.

Під принципами призначення покарання в теорії кримінального права розуміють основні вихідні положення, які закріплені в кримінальному законодавстві і визначають діяльність суду при виборі покарання особі, визнаній винною у вчиненні злочину [5]. В спеціальній літературі по даному питанню висловлено ряд суджень, які є близькими за своїм характером. Найбільш доцільно віднести до принципів призначення покарання наступні: законність покарання; справедливість; гуманність; індивідуальність (індивідуалізація покарання); його визначеність та обґрунтованість у вироку суду.

Принцип законності є одним з найважливіших принципів кримінального права, в тому числі і інституту призначення покарання. При цьому поняття «принцип законності кримінального права» має більш широкий зміст в порівнянні з поняттям «принцип законності призначення покарання».

Принцип законності кримінального права (кримінального закону) охоплює дотримання вимог закону не лише при призначенні покарання, але й при застосуванні норм інших інститутів кримінального права. З цієї причини, принципи призначення покарання виступають по відношенню до принципів кримінального права як частина та ціле.

Принцип законності призначення покарання, в першу чергу, виражається в тому, що злочинність та караність діяння, а також перелік та підстави інших заходів кримінально-правового впливу визначаються лише Кримінальним кодексом (відомий принцип «Nullum crimen, nulla poena, sine lege» – «Без закону немає ні злочину, ні покарання») [6].

Традиційно поняття «принцип законності» зводилося до чіткого виконання вимог законів, суворого та відповідального застосування правових норм. Однак таке розуміння принципу законності останнім часом часто критикується. Зміст критичних зауважень полягає в тому, що закони не можуть бути «механічно» виконані незалежно від їх характеру і не можна рахувати доцільним застосування законодавства, яке порушує демократичні принципи чи навіть не відповідає таким принципам. Автори таких критичних висловлювань пропонують у зв'язку з цим замінити у визначенні поняття принципу законності фразу «виконання вимог законів» на «виконання вимог правових законів». З такої позиції обґрунтованим є наступне загальнотеоретичне поняття законності: «Законність – це суворе і повне здійснення приписів правових законів і заснованих на них юридичних актів усіма суб'єктами права» [6].

Отже, принцип законності призначення покарання конкретно виражається в тому, що покарання застосовується лише судом до особи, визнаної винною у вчиненні конкретного злочину. Втілення принципу законності призначення покарання передбачає застосування того чи іншого покарання суворо на основі КК України і в порядку, визначеному законом.

Справедливість покарання полягає насамперед у тому, що воно має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним устоям суспільства, переконувати громадян у правильності судової політики. Принцип справедливості покарання полягає в такій побудові кримінального законодавства, при якій вибір більш суворої міри покарання пропорційно залежить перш за все від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину і особи, яка його вчинила. У ст. 414 КПК України вказано, що призначене судом покарання визнається невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість.

Отже, справедливість передбачає відповідність покарання тяжкості злочину та його суспільній небезпечності. Тому найбільш суворі покарання повинні призначатися за найбільш небезпечні злочини. Водночас до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням особи винних відповідно до принципу справедливості, слід застосовувати більш м'які покарання або взагалі звільняти їх від покарання.

Гуманність покарання як принцип його призначення виявляється в тому, що покарання ніколи не може мати на меті завдання фізичних страждань засудженому або приниження його людської гідності (ч. 3 ст. 50 КК). Застосовуючи покарання, суд повинен бачити в підсудному людину і керуватися тим, що кожний громадянин, який вибився із звичного життя, може виправитися і стати законослухняним членом суспільства. Принцип гуманності виявляється і в тому, що особі, яка вчинила злочин, повинно бути призначене мінімальне покарання, яке необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів. Кримінальний закон, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію в часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. Заборона смертної кари, широке застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, пільгові умови, встановлені в КК для відповідальності неповнолітніх, - все це прояв принципу гуманності покарання.

Індивідуалізація покарання як принцип його призначення закріплена в багатьох нормах закону. Вона полягає в обов'язковому урахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей конкретної справи, головним чином, особи засудженого. Згідно з п.1 ч. 1 ст. 65 КК при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

Законодавець, встановлюючи норми, що регулюють застосування покарань, враховує всю різноманітність життєвих ситуацій, які можуть виникнути на практиці, і вже в самому законі

намагається хоча б у загальній формі сформулювати відповідні положення, які б індивідуалізували призначення покарання. Так, у самій системі покарань, що існує в кримінальному законі, вже містяться елементи законодавчої індивідуалізації. Встановлення «сходинки» покарань за ступенем суворості та іншими ознаками є свідченням того, що вони різняться між собою і застосовуються за наявності необхідних для цього умов. Визнаючи в статтях Особливої частини КК України відповідні санкції, даючи суду можливість призначити покарання більш м'яке, ніж передбачено законом, законодавець таким чином прагне індивідуалізувати можливості призначення покарання. Проте цих загальних положень закону ще не достатньо, щоб подолати можливий розрив між абстрактними його дефініціями і конкретними обставинами справи. Для усунення такого розриву й існує судова індивідуалізація, тобто застосування покарання до конкретної особи з урахуванням ступеня тяжкості конкретного злочину, особи засудженого, встановлених у справі обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання.

Передбачені в КК додаткові покарання (конфіскація майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу) поряд з основними покараннями дають суду можливість повної реалізації індивідуального підходу при призначенні покарання винному.

Основні вимоги принципу індивідуалізації полягають у тому, щоб до особи, виходячи з конкретних обставин справи, призначалося покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК).

Визначеність та обґрунтованість покарання в судовому вирокі як принцип призначення покарання полягає у тому, що призначене особі покарання повинно бути визначене в судовому вирокі з точним зазначенням як виду, так і строку цього покарання. Обґрунтованість покарання полягає у тому, що покарання застосовується лише тоді, коли це необхідно і доцільно. Тому там, де застосування покарання не викликано необхідністю, а доцільно, наприклад, звільнення особи від покарання, суду слід керуватися положеннями, передбаченими ст. ст. 74 і 75 КК.

З обґрунтованістю покарання пов'язана обов'язковість його мотивування у вирокі. Необхідність мотивування покарання ґрунтується на єдності злочину і покарання, яка у вирокі набуває свого конкретного прояву. Покарання може бути призначене лише в обвинувальному вирокі, що констатує вчинення підсудним певного злочину. Тому мотивування, що обґрунтовує факт вчинення злочину і його кваліфікацію, як свій наступний елемент передбачає і мотивування покарання, що застосовується до засудженого. Як застосування покарання неможливе без вчинення злочину, так і констатація у вирокі винності підсудного в певному злочині неможлива без мотивування не тільки цього висновку суду, а й мотивування призначеного ним покарання.

Обов'язковість мотивування покарання впливає також із структури санкцій: відносно-визначеної або альтернативної [7]. Ці санкції передбачають обов'язковість мотивації при обранні конкретної міри покарання. Закон зобов'язує суд мотивувати призначення покарання нижче від найнижчої межі санкції (ст. 69 КК). Як зазначено в п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003р. №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», без мотивування, при призначенні особі конкретного покарання, неможливе урахування обставин, які його пом'якшують чи обтяжують [8].

Розглянуті принципи призначення покарання не існують ізольовано, а утворюють певну систему, перебуваючи у взаємозв'язку. Так, законність покарання найтісніше пов'язана з обґрунтованістю й обов'язковістю його мотивування, із конкретністю покарання в судовому вирокі. Гуманність покарання і його індивідуалізація пов'язані не тільки між собою, але й зі справедливістю покарання. Названі принципи знаходять своє закріплення у нормах КК, що регулюють призначення покарання, і насамперед у ст. 65 КК України, відповідно до якої загальні засади призначення покарання складаються з трьох правил. Суд призначає покарання: у межах, встановлених в санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Ґрунтуючись на раніше перелічених ознаках, які розкривають сутність і юридичну природу загальних засад призначення покарання, слід поряд із ними виокремлювати ще й спеціальні правила призначення покарання, які конкретизують і розкривають ці засади (зокрема, ст.ст. 68,69,103 КК).

Із визначенням правил призначення покарання як «загальних засад» нерозривно пов'язане питання про можливість існування спеціальних засад (спеціальних правил) призначення покарання. Так, аналіз ст.ст. 68, 103 КК показує, що в певних нормах законодавець, підкреслюючи специфіку конкретних інститутів кримінального права, виділяє правила призначення покарання, які відносяться

до цих інститутів. Крім цього, необхідність у застосуванні спеціальних правил виникає у випадках призначення покарання за наявності незакінченого злочину, співучасті та неповнолітнім. За допомогою спеціальних правил законодавець враховує особливості вчиненого злочину або особи винного, що дозволяє максимально індивідуалізувати покарання винному. Зокрема, призначаючи вид і міру покарання за незакінчений злочин, суд має керуватися положеннями ст. ст. 65-67 КК і на додаток до них, згідно з ч. 1 ст. 68 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. Призначаючи покарання співучасникам, суд повинен, відповідно до ч. 2 ст. 68 КК, враховувати загальні правила призначення покарання, а також спеціальні: характер та ступінь участі кожного зі співучасників у вчиненні злочину. При призначенні покарання неповнолітньому, крім загальних засад, слід обов'язково враховувати умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього (ч. 1 ст. 103 КК).

Отже, спеціальні засади призначення покарання являють собою закріплені в кримінальному законі спеціальні правила, спрямовані на максимальну індивідуалізацію покарання з урахуванням певних особливостей злочину або специфіки особи винного. Їх співвідношення з загальними засадами суворо регламентовано в кримінальному законі: тобто спеціальні засади є додатковими, враховуються за наявності певних специфічних обставин, визначених у кримінальному законі на додаток до загальних засад.

Підводячи підсумок по даному питанню, варто зробити наступні висновки:

1. При призначенні кримінального покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, суди мають суворо додержувати вимог ст. 65 КК України стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання.

2. Питання про загальні засади призначення покарання та їх вплив на цілі покарання, законодавчу модель системи покарань та практику її використання й реалізації, кримінальну та кримінально-виконавчу політику держави у цілому впродовж усієї історії України (та і людства в цілому) було найбільш дискусійним, що певною мірою позначалося на злочинності та системі кримінальних покарань і на ефективності кримінально-правової боротьби зі злочинністю, одним із інститутів якої і є судова практика призначення кримінального покарання.

3. Якою б досконалою не була система кримінальних покарань, її ефективність у боротьбі зі злочинністю визначається не тільки її складом і власними кількісно-якісними особливостями, але й тим, наскільки науково обґрунтовано, оптимально та якісно визначені та закріплені в законі критерії призначення кримінальних покарань.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. В. А. Клименка, М. І. Мельника. – К.: Правові джерела, 2002. – С. 253.

2. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: Вопросы теории. – Воронеж, 1985 С 53.

3. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – К., 1980. – С.23.

4. Кримінальне право України. Запільна частина: Підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 318.

5. Старков О. В., Милоков С. Ф. Наказание: уголовно-правовой и криминологический анализ. – СПб., 2001. – С. 128.

6. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. – Харків, 2002. – С. 318-319.

7. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 24-25.

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» // Практика розгляду судами кримінальних справ» Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – К., 2004 – С. 259-260.

Kondratishina V. On some substantive elements of general principles concept of sentencing.

The article deals with comprehensive review of general principles concept of sentencing; the criteria and its system-forming features have been defined; the practical significance of this concept of the legal mechanism improvement on these issues has been proved.

Keywords: *general principles of sentencing; sentencing criteria; criminal punishment; principles of criminal punishment.*

ДОКАЗУВАННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

О. В. Крикунов

Досліджено питання доказування рівня розвитку та розумової відсталості неповнолітнього, наведено рекомендації щодо способів та джерел їх встановлення, встановлено правові наслідки невідповідності віку особи її фактичному розвитку.

Ключові слова: доказування; рівень розвитку; розумова відсталість; неповнолітній підозрюваний, обвинувачений; кримінальне провадження.

Спеціальний предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх викладено у ст. 485 КПК як необхідне доповнення до переліку обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК) [1]. На нашу думку, таке доповнення спрямоване на встановлення низки медико-біологічних, психологічних, демографічних, соціальних, кримінологічних характеристик неповнолітньої особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Мета такого поглибленого дослідження особи дитини та вчиненого нею кримінального правопорушення полягає у забезпеченні посадових осіб, які вирішують кримінальне провадження, сукупністю доказів, які необхідно оцінити для законного та обґрунтованого, справедливого розв'язання ключового правового питання, чи підлягає неповнолітній кримінальній відповідальності, виходячи не лише із віку, а й стану інтелектуального розвитку.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 485 КПК доказуванню у кримінальному провадженні підлягає рівень розвитку неповнолітнього, тобто відповідність інтелектуального, вольового, емоційного розвитку неповнолітнього його віку. Для цього необхідно зібрати дані про поведінку неповнолітнього до і після вчинення злочину, його поведінку в сім'ї, за місцем навчання або праці. З цією метою доцільно допитати найближче оточення дитини, її педагогів, а якщо він працював - то й осіб, які здійснювали керівництво і контроль за виконанням ним трудових обов'язків [2, с. 238]. Варто вказати, що з дотриманням обмежень, встановлених у ч. 3 ст. 65 КПК, може бути проведено допит медичних працівників (педітра, психіатра) та інших осіб (наприклад, психолога), до яких зверталися за професійною допомогою для неповнолітнього.

Якщо при дослідженні рівня розвитку неповнолітнього буде виявлено дані, які не виключають його розумової відсталості, то вони мають бути перевірені за нормами КПК. У контексті ст. 485 КПК розумова відсталість неповнолітнього - це значне відставання від звичного рівня інтелектуального розвитку особи такого ж віку, яке проявляється у меншому запасі знань, нижчому рівні логічного мислення, помиловості уявлень про зміст та наслідки своїх діянь, нездатності до встановлення коректних причинно-наслідкових зв'язків. Наслідком такої розумової відсталості неповнолітнього є нездатність повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Проте у вказаній нормі КПК це не пов'язано з розладом психіки, а є тільки допустимим відставанням у інтелектуальному або вольовому розвитку неповнолітнього відносно календарного віку дитини.

У цьому зв'язку хотіли б навести слушну думку про те, що при «встановленні вікової межі кримінальної відповідальності законодавець виходив з презумпції, що з досягненням 16 чи 14 років неповнолітні здатні повністю усвідомлювати значення своїх діянь (їх суспільну небезпечність і забороненість) та керувати ними. Однак ця презумпція не є неспростовною. Треба враховувати й можливу розумову відсталість конкретного неповнолітнього, яка може стати на заваді усвідомленню неповнолітнім соціального значення його дій та керуванню ними. Йдеться про випадок, коли внаслідок відставання розумового розвитку інтелектуальний рівень неповнолітнього не відповідає його календарному віку» [3, с. 37].

Підставами припускати наявність розумової відсталості у неповнолітнього є інформація про пологові чи інші черепно-мозкові травми, про нескладення атестації і залишення на повторне навчання, відрахування з навчального закладу через неуспішність, перебування на обліку у зв'язку з психоневрологічними захворюваннями або лікування у відповідному закладі охорони здоров'я [4, с. 19]. Проявами розумової відсталості О. Юнацький вважає відомості про педагогічну занедбаність підлітка, погану успішність у школі, «дитячість» поведінки, відомості про характер вчиненого протиправного діяння, ситуацію й умови скоєння правопорушення (неумотивованість учинків,

нерозмірність ваги діяння його приводу, що викликало незвичайну жорстокість, демонстративність і цинічність дій, легковажність, некритичне ставлення до вчиненого) [5, с.303, 305].

Для встановлення цих даних необхідно допитати законних представників, педагогів, витребувати виписки із історії хвороби, картку розвитку дитини [2, с. 239].

За наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, необхідно встановити, рівню якого віку відповідає фактичний розвиток неповнолітнього [6, с. 1007], чи міг неповнолітній в повній мірі усвідомлювати значення своїх діянь і в якій мірі міг керувати ними [7, 507]. Вирішення питання про наявність розумової відсталості пов'язано з використанням спеціальних наукових знань у галузі психіатрії, психології. Відповідно до ст. 486 КПК у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. За нашим висновком, у цій нормі законодавець має на увазі експертне дослідження особи, розумова відсталість якої, імовірно, має паталогічну форму (наприклад, недоумство). Порушення вимог ч. 1 ст. 486 КПК, тобто проведення не комплексної психолого-психіатричної експертизи, а роздільне провадження психологічної і психіатричної експертизи не здатне забезпечити об'єктивність встановлення даних про психічне захворювання чи затримку психічного розвитку неповнолітнього та про його здатність повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, оскільки однією експертизою не будуть враховані висновки іншої, на чому наголошувалось Верховним Судом України [6, с. 1008].

Якщо розумова відсталість неповнолітньої особи не пов'язана із психічною хворобою чи розладом, то має бути призначена психологічна експертиза (ч. 2 ст. 486 КПК). На нашу думку, психологічна експертиза неповнолітнього має проводитися у комісійній формі, що забезпечить більш обґрунтований характер її висновкам і нівелює суб'єктивність сприйняття окремих експертів. Слушною є думка про те, що для проведення психолого-психіатричних чи психологічних експертиз щодо неповнолітніх осіб мають залучатися фахівці у галузі дитячої та юнацької психології, психіатрії [7, с.507]. У КПК варто було б внести відповідне доповнення до ст. 486 КПК.

На вирішення експертизи може бути поставлено наступні питання: які індивідуально-психологічні особливості має неповнолітній; чи є у неповнолітнього не пов'язані з психічним захворюванням відхилення від нормального для його віку рівня розвитку; якщо вони є, то у чому вони виявляються і з чим пов'язані; чи міг неповнолітній, з урахуванням особливостей його психічного розвитку, цілком усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій; якою мірою він міг керувати ними в конкретних обставинах; чи залежить оцінка ситуації неповнолітнім від впливу з боку дорослих, ступінь цієї залежності; чи має неповнолітній відхилення у психічному розвитку, які не виключають його осудність, в чому вони виявляються; чи потребує неповнолітній лікування, якого саме [8]; рівню розвитку якого віку відповідає фактичний розвиток цього неповнолітнього [6, с. 1007].

Висновки психологічної і психолого-психіатричної експертиз про розумову відсталість мають переважне значення для вирішення питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності і обранні примусового заходу виховного характеру, якщо вік неповнолітнього за його документами достатній для цього. Тоді при вирішенні кримінального провадження слід виходити із фактичного віку, визначеного відповідною експертизою.

З приводу правових наслідків встановлення розумової відсталості неповнолітнього ми погоджуємося із висновком про те, що у ситуації, коли неповнолітній не міг усвідомлювати своїх дій або/та керувати ними, треба констатувати відсутність його вини при вчиненні забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, а значить відсутність у вчиненому складу злочину як підстави кримінальної відповідальності. Притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності становило б об'єктивне інкримінування – відповідальність без вини [3, с. 37]. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру [9, п.18]. Якщо визначений експертами вік неповнолітнього буде меншим за вік, з якого можливе застосування кримінальної відповідальності чи примусових заходів виховного характеру, то ці заходи кримінального впливу не застосовуються.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Бойко В. П. Актуальні проблеми статусу особи в кримінальному судочинстві України [Текст]: навч. посіб. / В. П. Бойко; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 326 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл., доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.
4. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: методичні рекомендації (колектив авторів, за заг. ред. О. В. Сліпченка). – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2014. – 35 с.
5. Юнацький О. В. Окремі аспекти проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних / О. В. Юнацький // Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конференції «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики»: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 р.). – К.: «Хай-Тек Прес», 2013. – С. 303-305.
6. КПК України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
7. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України / Назаров В. В., Омеляненко Г. М. – К.: Атіка, 2008. – 584 с.
8. Узагальнення «Про судову практику розгляду кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми, за 2013 р. та перше півріччя 2014 р.» / Судова палата у кримінальних справах Апеляційного суду Запорізької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zib.com.ua/ua/print/102776-uzagahennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_kriminaln.html
9. Постанова Пленуму ВС України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-02/>

Krykunov A. Proving of the Development Level of Juvenile in Criminal Proceedings. *The issue of proving the level of development and mental retardation of a minor has been studied, recommendations on methods and sources of their establishment are given, the legal consequences of the inconsistency of a person's age with his actual development are established.*

Keywords: *proving; development level; mental retardation; juvenile suspect, accused; criminal proceedings.*

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА ІНФОРМАЦІЮ В КОМП'ЮТЕРАХ, АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМАХ, КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖАХ ЧИ МЕРЕЖАХ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

О. В. Курман

У тезах розглядаються деякі проблемні питання тактичних особливостей допиту на початковому етапі досудового розслідування несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Ключові слова: *тактика допиту, кіберзлочинність, слідча ситуація.*

Сьогодні у світі нараховується 5,19 млрд. мобільних користувачів, що на 124 млн. більше, ніж у 2019 році. Кількість користувачів мережі Інтернет у 2020 році нараховується 4,54 млрд., що на 298 млн. більше ніж у 2019 році. У соціальних мережах зареєстровано 3,8 млрд. користувачів. В середньому один мільйон осіб кожного дня відкривають для себе глобальну мережу [1]. В Україні кількість осіб, які хоча б один раз скористалися можливостями Інтернету, зросла на 60 % та

становить більше ніж 15 млн., 66 % українських користувачів мережі Інтернет користуються мобільними пристроями [2].

Бурхливий розвиток новітніх технологій разом із комфортом створює суспільству проблеми, пов'язані з виникненням нових видів злочинності. Одним із них є так звані кіберзлочини. У Кримінальному кодексі України (ст. 361) передбачено відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Як правило, первинну інформацію про можливу злочинну подію слідчий отримує із заяви власника інформації, уповноваженої ним особи чи законного користувача. Така сукупність фактичних та інших даних, що впливають на хід та стан розслідування отримала назву слідчої ситуації. Стосовно виду злочинів, що розглядаються, може бути виділено декілька типових слідчих ситуацій початку кримінального провадження: 1) заявник самостійно виявив факт або ознаки злочину, особа злочинця невідома; 2) заявник самостійно виявив факт або ознаки злочину та надав певні відомості про можливого злочинця.

Типовою початковою слідчою дією є допит заявника. Визначаючи значення допиту в кримінальному судочинстві, треба виходити із наступних положень: допит – це найбільш розповсюджена слідча дія; допит – це дуже важливий спосіб отримання доказів у кримінальному провадженні; допит – це спосіб перевірки інших зібраних доказів [3, с. 239]. Особливістю допита заявника є те, що у слідчого, як правило, не має достатнього часу для його підготовки, як того рекомендують у підручниках з криміналістики. Однак в тактичному плані такий допит є дуже важливим, оскільки завдяки його проведенню слідчий отримує первинну інформацію, яка в подальшому впливає на планування розслідування, визначення первинних дій, обрання їх тактики.

Під час допиту заявника необхідно з'ясувати: 1) коли, як, за яких обставин було виявлено злочин; 2) які докази вчинення саме протиправних дій у нього наявні; 3) у чому полягає витоку, втрата, підробка, блокування інформації або спотворення процесу її обробки; 4) на який саме вид інформації було вчинено посягання; 5) у чому важливість цієї інформації; 6) хто працював з цією інформацією на законних підставах; 7) який порядок доступу встановлено до такої інформації та чим він закріплений; 8) які системи захисту від несанкціонованого втручання встановлено так який алгоритм їх роботи; 9) чи були раніше позаштатні ситуації при роботі комп'ютерів чи електронних систем; 10) кому вигідно втручання в роботу комп'ютерів та кого могла цікавити інформація; 11) в яких протиправних цілях злочинці можуть використовувати інформацію або проблеми з її обробкою; 12) хто може вчинити цей злочин, хто може його замовити; 13) які є докази на підтвердження цих припущень; 14) які дії було здійснено власником інформації (уповноваженою ним особою), законними користувачами після виявлення кримінального правопорушення; 15) хто може бути свідками та яку корисну інформацію для слідства можуть повідомити ці особи. У подальшому, з урахуванням отриманої інформації, слідчий планує наступні процесуальні дії, зокрема, слідчий огляд, первинні та додаткові допити, призначення деяких видів судових експертиз тощо.

З урахуванням стрімких змін у кримінальному середовищі та появи нових механізмів злочинних посягань на роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку ситуація вимагає постійного вдосконалення та доопрацювання засобів вирішення зазначених проблем. Дослідження вказаних процесів із застосуванням криміналістичних підходів, дозволить вдосконалити існуючі та розробити нові методики розслідування злочинів у сфері високих інформаційних технологій.

Література

1. Вся статистика інтернета на 2020 год в мире. URL: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (дата звернення: 20.05.2020).
2. Свыше четырех миллиардов человек в мире пользуются мобильным интернетом URL: <https://thepage.ua/exclusive/svyshe-chetyreh-milliardov-chelovek-v-mire-polzuyutsya-mobilnym-internetom> (дата звернення: 20.05.2020).
3. Быков В. М., Черкасов В. Н. Преступления в сфере компьютерной информации: криминологические, уголовно-правовые и криминалистические проблемы: моногр. М. Юрлитинформ, 2015. 328 с.

Kurman O. Tactical features of interrogation in the investigation of criminal attacks on information in computers, automated systems, computer networks or telecommunication networks. *The abstracts consider some problematic issues of tactical features of interrogation at the initial stage of pre-trial investigation of unauthorized interference in the work of computers, automated systems, computer networks or telecommunication networks.*

Keywords: *interrogation tactics, cybercrime, investigative situation.*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАРАНТИНУ В УКРАЇНІ

Б. О. Логвиненко

Наголошено на проблемних питаннях, що супроводжують період дії загальнодержавного карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19.

Ключові слова: *карантин, надзвичайний стан, надзвичайна ситуація, права людини.*

Сьогодні світова спільнота зіштовхнулася із надзвичайної загрозою, що може, як об'єднати, так і роз'єднати людство. З кінця 2019 року і по теперішній час у світі стрімко поширюється гостра респіраторна хвороба COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19).

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) визнала спалах нового коронавірусу SARS-CoV-2 пандемією, про що було повідомлено генеральним директором ВООЗ Т. А. Гебреєсусом 11 березня 2020 року [1].

Станом на п'ятницю, 22 травня 2020 року в світі було зафіксовано 5106686 випадків зараження на COVID-19, про що свідчать дані інтерактивної карти поширення коронавірусу від Центру системних досліджень при Університеті Джонса Хопкінса. Зокрема, виликувалось 1951459 осіб, а померло – 332978 осіб. У антирейтингу країн за рівнем поширення COVID-19 Україна знаходиться на 32 позиції антирейтингу, між Індонезією та Польщею [2].

Варто акцентувати увагу, що станом на 22 травня 2020 року в Україні було зафіксовано 20148 випадків COVID-19 серед населення, з яких 6585 одужало, а 588 осіб померло [3]. Водночас, важливо наголосити на тому, що офіційні статистичні дані можуть відрізнятися від реальних показників щодо кількості хворих. Це зумовлено низкою факторів (небажання звертатися до закладів охорони здоров'я, відсутність належних засобів для проведення тестування на COVID-19 тощо).

З метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, Урядом України було прийнято Постанову від 11.03.2020 № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [4]. Пізніше до вказаного документу Постановами Кабінету Міністрів від 16.03.2020 № 215, 02.04.2020 № 255 та від 04.05.2020 № 343 вносилися зміни і доповнення, спрямовані переважним чином на коригування обсягу і термінів дії обмежувальних заходів.

Втім, прийняття вказаної Постанови викликало широкі дискусії у суспільстві, що у першу чергу, можуть бути пов'язані із запровадженням загальнодержавного карантину. Останнім вводилася низка обмежень та заборон, які із певним пом'якшенням діють до теперішнього часу.

Головним аргументом прихильників «неконституційності» вищенаведеної Постанови № 211 стало те, що в Україні не було введено правовий режим надзвичайного стану, відповідно конституційні права людини, зокрема, щодо свободи пересування не могли бути обмежені. Статтею 64 Конституції України проголошено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [5].

Дійсно, на засіданні Кабінету Міністрів від 25 березня 2020 року на всій території України було запроваджено режим надзвичайної ситуації, про що повідомив Прем'єр-міністр Д. Шмигаль [6].

Відповідно до статті 2 Кодексу цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI, надзвичайна ситуація є обстановкою на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення,

спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [7].

Звичайно, дія режиму надзвичайної ситуації може передбачати низку обмежень, про що є прямі посилання у Кодексі цивільного захисту, але сам механізм запровадження таких обмежень не розкритий. Приміром, у статті 37 «Біологічний захист населення, тварин і рослин» зазначено, що такий захист включає запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, обсервації та карантину [7], але виникають закономірні питання: ким, коли і в який спосіб? Очевидно, посилатися слід на Конституцію України, як акт найвищої юридичної сили, але там закріплені виключно режими воєнного або надзвичайного стану.

З іншого боку, Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211, посилається на Закон України від 06.04.2000 № 1645-III «Про захист населення від інфекційних хвороб», і найголовніше, що Постановою передбачено встановлення загальнодержавного карантину. Відповідно до статті 29 названого Закону, питання про встановлення карантину порушує перед Кабінетом Міністрів центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за поданням головного державного санітарного лікаря України (тобто МОЗ). Рішення про встановлення карантину, а також про його відміну негайно доводиться до відома населення відповідної території через засоби масової інформації. У рішенні про встановлення карантину зазначаються обставини, що призвели до цього, визначаються межі території карантину, затверджуються необхідні профілактичні, протиепідемічні та інші заходи, їх виконавці та терміни проведення, встановлюються тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них, підстави та порядок обов'язкової самоізоляції, перебування особи в обсерваторії (обсервації), госпіталізації до тимчасових закладів охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталів). Карантин встановлюється на період, необхідний для ліквідації епідемії чи спалаху особливо небезпечної інфекційної хвороби. На цей період можуть змінюватися режими роботи підприємств, установ, організацій, вноситися інші необхідні зміни щодо умов їх виробничої та іншої діяльності [8].

Таким чином, необхідне належне співвідношення понять «карантин», «надзвичайна ситуація», «надзвичайний стан» та чітке розуміння порядку і механізмів введення обмежувальних і заборонних заходів у кожному випадку. Насамперед, це необхідне для того, щоб унеможливити порушення прав та свобод людини в такий період, а з іншого боку – забезпечити законність державного примусу у необхідних випадках.

Підводячи підсумок, хотілося б звернути увагу на те, що сьогодні державою приймаються значні зусилля для стабілізації ситуації щодо поширення коронавірусу. Говорити про успішність прийнятої стратегії можна буде лише після подолання COVID-19 як гострої респіраторної хвороби. З метою запобігання правовим колізіям та термінологічним розбіжностям у майбутньому, пропонуємо акцентувати увагу фахівців з медичних та юридичних наук на проблемі належного нормативно-правового забезпечення обмеження прав і свобод людини в період дії надзвичайних правових режимів, запровадження надзвичайної ситуації або карантину.

Література

1. ВООЗ визнала епідемію нового коронавірусу пандемією. Ні, це не привід для паніки, а радше застереження. URL: <https://hromadske.ua/posts/vooz-viznala-epidemiyu-novogo-koronavirusu-randemiyeu>. (дата звернення 22.05.2020).
2. Число хворих на коронавірус у світі перевищило 5,1 млн: карта URL: <https://dt.ua/WORLD/chislo-hvorih-na-koronavirus-u-sviti-dosyagaye-1-5-mln-ssha-yak-i-ranishe-v-liderah-karta-343909.html>. (дата звернення 22.05.2020).
3. Кабінет Міністрів України. Аналітичні панелі та відкриті дані. URL: <https://covid19.gov.ua/analitichni-paneli-dashbordy>. (дата звернення 22.05.2020).
4. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. Урядовий кур'єр від 12.03.2020. № 47.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. 1996. № 30, Ст. 141.

6. Уряд запровадив режим надзвичайної ситуації по всій території України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zaprovadiv-rezhim-nadzvichajnoyi-situaciyi-po-vsij-teritoriyi-ukrayini>. (дата звернення 22.05.2020).

7. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. Урядовий кур'єр від 29.11.2012. № 220.

8. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. Урядовий кур'єр від 21.06.2000.

Lohvynenko B. Problem issues of legal provision of quarantine in Ukraine. *Emphasis is placed on the problem issues that accompany the period of national quarantine in order to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 in Ukraine.*

Keywords: *quarantine, state of emergency, emergency, human rights.*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОВОКАЦІЮ ПІДКУПУ

В. О. Лукашук, О. І. Саско

У тезах здійснюється порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства за провокація підкупу в Україні та зарубіжних країнах. Здійснивши узагальнення практики іноземних країн сформовано пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: *провокація підкупу; зарубіжні країни; кримінальна відповідальність.*

Одним із пріоритетних напрямків сучасної політики держави є боротьбі із злочинністю є протидія корупції. Постійно вдосконалюються форми та методи надання та отримання неправомірної вигоди, а це в свою чергу негативно відображається на правосвідомості громадян. В Україні зберігається високий рівень корупції, що негативно сприймається суспільством і потребує рішучих дій.

Законодавством передбачена можливість правоохоронців проводити спецоперації для виявлення корупційних правопорушень. У юридичній літературі висловлюються позиції щодо неприпустимості застосування провокації у боротьбі із злочинністю. Висловлюються позиції про те, що провокація пов'язана не з попередженням злочинів, а з їх здійсненням, що вона носить характер підштовхування особи до вчинення злочину, що подібні дії ігнорують завдання правоохоронних органів по попередженню і припиненню злочинів, підміняючи її незаконним, у тому числі протиправним схиленням до їх вчинення [1, с. 53-54; 2, с. 72-90; 3, с. 113].

Однак серед юристів панує і протилежна точка зору. Зокрема, М.І.Ковальов та О.В.Навроцький зазначають, що провокація як форма боротьби із злочинністю цілком може бути виправдана кінцевою метою – викриттям тих, хто вчиняє корупційні злочини та притягненням їх до відповідальності [4, с. 27-28; 5, с.160; 11, с. 5]. Разом з тим ст. 370 КК України виконує роль правового механізму попередження зловживань у сфері боротьби з корупцією та передбачає відповідальність службових осіб за провокацію підкупу

Не дивлячись на те, що корупція лишається одним із найсуттєвіших соціальних проблем сучасності, кримінальна відповідальність за провокацію підкупу, передбачається у кримінальних законах далеко не всіх зарубіжних країн. У законодавстві таких країн як: Австралія, КНР, Королівство Нідерланди, Королівство Швеції, Республіка Корея, Федеративна Республіка Німеччини, Ізраїль, Японія та ін.) взагалі не проглядається поняття провокації підкупу, та не встановлюється відповідальність за провокацію підкупу.

У КК деяких пострадянських республік закріплено норми, що встановлюють відповідальність за провокацію підкупу. Так, у КК Киргизької Республіки, КК Республік Білорусь, КК Вірменія, КК Казахстан, КК Таджикистан, КК Туркменістан міститься спеціальна норма, яка передбачає відповідальність за провокацію підкупу. Зокрема, КК Грузії у ст. 145 «Провокація злочину» визначає це поняття як схилення особи до вчинення злочину з метою притягнення її до кримінальної

відповідальності [6]. КК Республіки Білорусь передбачає відповідальність не за провокацію, а за інсценування одержання підкупу чи комерційного підкупу (ст. 396) [7].

КК Республіки Таджикистан пов'язує провокацію хабара зі злочинами проти державної влади та інтересів державної служби, до яких входять також давання і одержання хабара. Об'єктом провокації хабара є суспільні відносини порядку оплати праці службових осіб і суспільні відносини, які виникають при виявленні та закріпленні доказів давання-одержання хабара [8]

Деяке іншого змісту поняття провокації набуває у КК Королівства Іспанії (ст. 18), де воно визначається як спонукання до злочину перед масовим скупченням народу або безпосереднє спонукання особи до вчинення злочину під впливом преси, радіо чи засобу подібної дії, який сприяє оприлюдненню інформації [9, 16]. Йдеться про те, що провокація за КК Королівства Іспанії розглядається як підбурювання значної кількості людей. Однак таке підбурювання до вчинення злочину зовсім не пов'язується з метою подальшого викриття особи, яка провокується (підбурюється) до вчинення злочину.

У контексті підбурювання значної маси людей поняття «провокація» визначається також у кримінальному законодавстві Королівства Норвегії (§ 140), однак у цьому разі вона характеризується як одна з форм публічного підбурювання на рівні з пропозицією, схваленням і закликком до вчинення злочину [10], при цьому поняття провокації вживається й у значенні підбурювання офіційною посадовою особою свого підлеглого на вчинення посадового злочину (§ 125), проте однак воно не співвідноситься з метою викриття підлеглого.

У КК Литовської Республіки поняття «провокація» вживається у нормах щодо відповідальності за підкупництво та поєднується з поняттям «вимагання», набуваючи практично того ж змісту. Так, у ч. 1 ст. 225 КК Литовської Республіки встановлюється відповідальність державних службовців чи прирівняних до них осіб, які на свою користь або на користь інших осіб прямо або через посередників прийняли, пообіцяли або домовилися одержати підкуп, вимагали чи провокували дати підкуп за законні дії або бездіяльність при виконанні службових повноважень [11, с. 310]

Кримінально-правова доктрина США провокацію злочину («втягнення у пастку») відносить до «вибачальних» обставин, що виключають злочинність діяння, тому спровокованість вважається захистом від кримінального переслідування, якщо вона вчинена щодо конкретної особи, яку незаконно намагаються притягнути до кримінальної відповідальності [12, с. 192].

Варто відмітити, що національне кримінальне законодавство відносить злочин «провокація підкупу» до службових злочинів. Об'єктом є суспільні відносини щодо забезпечення нормальної діяльності державної влади та дотримання інтересів служби. А норми, які передбачають відповідальність за вказаний злочин, у КК зарубіжних країн здебільшого розміщуються у інших розділах (главах) Особливої частини.

Провокацію підкупу (хабара) законодавці більшості вищезгаданих зарубіжних країн відносять до злочинів проти правосуддя і безпосередньо пов'язують із процесом доказування (виявлення та закріплення доказів) одержання чи давання хабара, а це вказує на специфічність родового об'єкта кримінально-правової охорони. Лише в КК Республіки Болгарія [13] та КК Республіки Таджикистан [8] провокація хабара належить до злочинів проти державної влади та інтересів державної служби. А у КК Грузії кримінальна відповідальність за провокацію злочину закріплена у гл. XXIII «Злочини проти прав та свобод людини» [6].

На нашу думку, позиція зарубіжних законодавців є цілком логічною і обґрунтованою. Оскільки, такий злочин як «провокація підкупу» є злочином проти правосуддя, бо спрямований на штучне створення доказів вчинення корупційного злочину та виражається у тому, що винний намагається створити видимість наявності доказів пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Тому, досвід законодавців зарубіжних країн може бути досить корисним для розробки оптимальних підходів щодо вдосконалення змісту норми, яка передбачає відповідальність за провокацію підкупу. Оскільки, саме вивчення зарубіжного права відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяючи йому краще пізнати право своєї країни, бо специфічні риси його права особливо чітко виявляються у порівнянні з іншими системами.

Література

1. Баев О. Я. Посягательства на доказательную информацию и доказательства в уголовном судопроизводстве (правовые и криминалистические средства предупреждения, пресечения и нейтрализации последствий: проблемы и возможные решения) / О. Я. Баев. М. : Юрлитинформ, 2010.
2. Бранчель И. И. Провокация и инсценировка преступлений при осуществлении оперативно-розыскной деятельности / И. И. Бранчель // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции: сб. науч. тр. / редкол. : В. М. Хомич и др. Минск : БГУ ФК, 2011. Вып. 3
3. Навроцька В. В. Кримінально-правове значення провокативної діяльності / В. В. Навроцька // Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (Львів, 7 грудня 2012 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012.
4. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении / М. И. Ковалев. Екатеринбург, 1999.
5. . Навроцький В. О. Провокація хабара як можливий засіб боротьби з корупцією / В. О. Навроцький: Вісник Академії правових наук України, 1998. №4
6. Уголовный кодекс Грузии. СПб: Юридический центр Пресс, 2002. 409 с
7. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск: Академия МВД, 2010. 227с.
8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. СПб: Юридический центр Пресс, 2001. 410 с.
9. Уголовный кодекс Испании. М. : Зерцало, 1998. 218 с.
10. Уголовное законодательство Норвегии. СПб : Юридический центр Пресс, 2003. 375 с.
11. Уголовный кодекс Литовской республики. СПб: Юридический центр Пресс, 2003. 470 с.
12. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство США: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. К. : КНТ, 2007. 596 с.
13. Уголовный кодекс Республики Болгария. СПб: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с.

Lukashuk V., Sasko O. The foreign expertise of criminal liability for a bribery provocation. The comparative legal analysis of criminal law on bribery provocation legislation of Ukraine and foreign countries is undertaken in these thesis. Having done the generalization of practice of foreign countries, proposals to improve the national legislation in this area were established.

Keywords: *provocation bribes; foreign countries; criminal liability*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ АТЕСТАЦІЙНИХ КОМІСІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

О. І. Мамчій

У публікації досліджено питання участі громадськості у діяльності Національної поліції. Увага публікації привернена до відсутності обмежень у строках повноважень членів атестаційних комісій.

Ключові слова: *Національна поліція, поліцейські комісії, атестаційні комісії, громадськість.*

Громадянське суспільство характеризується низкою ознак, однією з яких є правова активність, зокрема громадський контроль над діяльністю органів державної влади, можливість участі у внутрішньо-організаційній діяльності державних органів. Правосвідомість громадянського суспільства і є передумовою існування правової держави.

В Україні останні роки діяльність громадянського суспільства досить активна та суттєво впливає на діяльність державних органів. Цей вплив реалізуються як через недержавні громадські організації, так і через інститути влади – шляхом включення громадських активістів до членства в таких інститутах.

Розглянемо, як приклад, Національну поліцію України. Зокрема, у цьому досить молодому правоохоронному органі, на законодавчому рівні закріплені такі інститути, як поліцейські та атестаційні комісії.

Так, згідно статті 51 Закону України «Про Національну поліцію» для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання

професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції утворюються постійні поліцейські комісії [1].

Законодавець розділяє поліцейські комісії апарату центрального органу управління поліції та поліцейські комісії територіальних органів поліції. До складу цих поліцейських комісій входять по п'ять осіб, два з яких – представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а ще представники, які визначаються Міністром внутрішніх справ – не з числа поліцейських (два представника до складу поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції, один представник до складу поліцейської комісії територіальних органів поліції). Тобто на законодавчому рівні закріплена участь громадськості у проведенні конкурсних процедур.

Порядок проведення добору (конкурсу) до поліції, а також просування по службі поліцейських затверджений наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631 (зі змінами) [2].

Стаття 57 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює, що атестування поліцейських проводиться з метою оцінки їхніх ділових, професійних, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри. Атестування проводиться атестаційними комісіями органів (закладів, установ) поліції, що створюються їх керівниками [1].

Порядок утворення атестаційних комісій та їх діяльності закріплені в інструкції «Про порядок проведення атестування поліцейських», затвердженій наказом МВС України від 17.11.2015 №1465 (зі змінами). Зокрема Інструкцією передбачено створення центральної атестаційної комісії та атестаційних комісій органів поліції.

До зазначених вище атестаційних комісій можуть бути включені працівники підрозділів кадрового забезпечення, Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, практичної психології та інші працівники апарату Національної поліції України чи органу поліції, а також за згодою народні депутати України, працівники МВС, громадських, правозахисних організацій, представники проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації.

Кандидати з числа народних депутатів України, працівників МВС, громадських, правозахисних організацій, проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації включаються до складу атестаційних комісій за пропозиціями, які були отримані після розміщення відповідних оголошень на офіційних сайтах МВС чи органів поліції, та за наявності їхньої згоди [3].

Від ефективної діяльності правоохоронних органів України: вчасного виявлення існуючих і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз фінансово-економічним інтересам держави, а також оперативного їх усунення залежить виконання органами державної влади та місцевого самоврядування покладених на них завдань та функцій з метою задоволення потреб населення [4].

Погоджуємось із вченим Денисюком С.Ф., який зазначає, що на сьогоднішній день маємо можливість спостерігати законодавче закріплення механізму здійснення громадського контролю за діяльністю органів Національної поліції України, але все ж таки постають деякі моменти щодо законодавчого удосконалення діяльності Національної поліції, що, у свою чергу, сприятиме тільки підвищення рівня довіри населення до поліції [5, с. 134].

В той же час, аналізуючи нормативне забезпечення діяльності поліцейських та атестаційних комісій в Національній поліції, можемо також побачити, що на відміну від поліцейських комісій, діяльність яких обмежена трирічним терміном членства без права переобрання, члени атестаційних комісій мають безстрокові повноваження. Ця, на перший погляд, незначна відмінність, сприяє корупційній складовій у діяльності атестаційних комісій, у тому числі й з боку представників громадськості. У зв'язку з цим, ми вважаємо за необхідне внести нормативне обмеження терміну повноважень голови, секретаря та членів атестаційних комісій в Національній поліції, що сприятиме формуванню позитивної громадської думки відносно діяльності цього правоохоронного органу.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

2. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських. Наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16>.

3. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських. Наказ МВС України від 17.11.2015 № 1465 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15>.

4. Андрійченко, Н. С. Атестація як внутрішній критерій оцінювання діяльності співробітників правоохоронних органів України, які забезпечують фінансово-економічну безпеку держави. Н.С. Андрійченко // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 3. С. 7–11. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/77326>.

Денисюк, С. Ф. Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*, 2016, 3 (1): 131-134.

Mamchiy O. Problem issues in the activities of the attestation commissions of the National police of Ukraine. *The article examines the issue of public participation in the activities of the National Police. The attention of the article is drawn to the absence of restrictions on the terms of office of members of attestation commissions.*

Keywords: National police, police commissions, attestation commissions, public.

«ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ» У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА СУДУ: ЇХ СОБІВАРТІСТЬ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

І. Б. Медицький

На підставі узагальнення статистичних даних, матеріалів слідчо-судової практики, офіційної інформації про розміри бюджетних асигнувань здійснена оцінка собівартості діяльності органів кримінальної юстиції та суду. Розглянуто найбільш типові приклади порушення законності, що стали причиною для звернення за захистом до національних та міжнародних юрисдикційних установ.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, суд, собівартість, ефективність.

Недоліки діяльності органів кримінальної юстиції обґрунтовано відносять до числа соціальних наслідків злочинності [1, с. 255], зловживання представників правоохоронних і судових органів справедливо пропонують включати до непрямого збитку від злочинності [2].

Згідно п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину, у тому числі внаслідок: незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виймки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян.

За даними Рахункової палати, розмір потреби в бюджетних коштах на 2016-2017 та 2018 роки за бюджетною програмою «Відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб» був наступним: у 2016 р. – 145 000,0 тис. грн. та одне рішення – 5 180 264,2 дол. США; у 2017 р. – 45 000,0 тис. грн.; у 2018 р. – 33 651,9 тис. грн. [3].

Автором проведений аналіз судової практики розгляду справ у спорах про не договірні зобов'язання (відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду), період ухвалення (постановлення): 01.01.2019 – 31.12.2019 рр.). Сума до стягнення за рахунок бюджетних асигнувань склала понад 15 млн. грн. Переважаючи питому вагу серед допущених порушень законності із постановлених 64 рішень складають незаконне повідомлення про підозру та перебування під слідством/судом – 87,5%, далі йдуть: інші процесуальні дії, що обмежують права громадян – 18,75%, незаконне взяття і тримання під вартою – 14%, бездіяльність органів досудового

розслідування – 10,9%, незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку – 9,3%, незаконне накладення арешту на майно – 7,8% (зазначені відсотки пояснюються поєднанням у рішеннях декількох різновидів порушень – І. М.). Серед 7 160 985,4 тис. грн., виділених, до прикладу, у 2019 р. на здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури сума у 15 млн. грн. видається часткою, не вартою уваги. Проте, це є так тільки на перший погляд. Оцінка описаної поведінки працівників органів кримінальної юстиції та суду повинна здійснюватися не тільки з огляду на абсолют недопустимості порушень принципу законності, але й враховувати економічну складову. По-перше, звертає на себе увагу високий середній показник виплат за кожним випадком судового захисту – 234 тис. 617 грн. По-друге, середньомісячні витрати на заробітну плату прокурорсько-слідчого працівника (крім військовослужбовця) у 2019 р. склали 33 622,3 грн. (403 467,6 грн. на рік. – І. М.), при відхиленні їх чисельності у -967 працівників проти затвердженої у паспорті бюджетної програми кількості [4]. Компенсаційні виплати держави могли б послугувати еквівалентом річної заробітної плати ще 37 прокурорсько-слідчих працівників або ж матеріальним підґрунтям для заохочення за високу якість досудового розслідування тощо. По-третє, до авторської добірки потрапила лише частина випадків захисту громадянами порушених незаконними діями органів кримінальної юстиції і суду прав та інтересів. У багатьох інших захист не відбувається, з огляду на недотримання положень ч.1 ст.11 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», згідно якої орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд, у разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди, зобов'язані (виділення моє. – І. М.) роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди. Уповноважений суб'єкт, одночасно з повідомленням про закриття справи в стадії дзнання і попереднього слідства або з копією виправдувального вироку, що набрав законної сили, або постановою (ухвалою) суду (судді) направляє громадянину повідомлення, у якому роз'яснює, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав (п. 6 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дзнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»). Не зайвим буде зазначити, що у 2019 р. у державному бюджеті на відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дзнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб передбачено 50 млн. грн. (!).

Незабезпечення «якості» кримінального судочинства тягне за собою чисельні звернення громадян України до міжнародних юрисдикційних органів – Європейського Суду з прав людини та рішення, за якими до державного бюджету включаються статті відповідних компенсаційних витрат. Україна програла 962 справ у цьому суді. Із загальної кількості порушень Україною Конвенції 477 – це визнані Судом порушення права особи на справедливий суд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції, 185 – це порушення права на свободу та особисту недоторканність, визначену ст. 5 Конвенції й 105 – це порушення заборони катування, визначеної ст. 3 цього документа¹⁷². Заяви проти України, які розглядає Суд, здебільшого стосуються порушень таких прав: право на свободу та особисту недоторканність, у тому числі застосування тортур на досудовому слідстві, неправомірне тримання особи під вартою; право на мирне володіння своїм майном; право на справедливий судовий розгляд в частині права на виконання рішення суду (передусім щодо виплати заборгованості по заробітній платі, пенсіям), перевищення розумних строків розгляду справ судами. Така статистика свідчить про потребу ужиття системних заходів на державному рівні для покращення ситуації [5, с. 73].

Зобов'язання держави у частині правоохорони права на життя має тісний зв'язок із її процесуальним аспектом – обов'язком забезпечити ефективне розслідування за фактом смерті за підозрілих обставин, причому висновки слідства повинні ґрунтуватися на ретельному, об'єктивному та безсторонньому аналізі усіх відповідних елементів. Автором проведено контент-аналіз 43 рішень ЄСПЛ (2006-2019 роки), за висновками яких констатоване порушення Україною процесуального аспекту ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Найбільш типовими недоліками у роботі правоохоронних органів, допущення яких стало підставою для присудження заявникам 647 694 євро компенсації, стали наступні: надмірна тривалість кримінального розслідування та його недоліки (неодноразові відмови порушенні кримінальних справ; неодноразові повернення справи для проведення додаткового розслідування; несвоєчасність проведення експертиз;

їх чисельність, яка свідчить про відсутність комплексного підходу до збору доказів на стадії досудового слідства; неодноразовість призначення експертиз одного виду одним слідчим; відсутність належної швидкості та сумлінності, що призвело до втрати важливих доказів та зниження ймовірності успішності слідства; неодноразове невиконання працівниками міліції вказівок вищестоящих органів та несистемний підхід до збирання доказів; відсутність можливості виправити недоліки розслідування), постійне відкладення судових засідань під час судового розгляду справи, тривалість періоду розслідування та судового розгляду справи.

Література

1. Хольст Б. Криминология. Основные проблемы. М.: Юридическая литература, 1980. 261 с.
2. Голіна В. В., Сметаніна Н. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С.10.
3. Звіт про результати аудиту стану використання бюджетних коштів на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами державної влади, та на забезпечення виконання рішень суду, що гарантовані державою: рішення Рахункової палати від 31.05.2018 р. №13-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/13_2_2018/zvit_13-2_2018.pdf (дата звернення: 31.03.2020).
4. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannya_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 22.03.2020).
5. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г., Дунаєва Т. Є., Кохан В. П., Шуміло О. О.; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. 242 с.

Medytskyi I. «Abuse of law» in the activities of criminal justice and court bodies: their costs for the society. *On the basis of generalization of statistical data, materials of investigative and judicial practice, official information on the size of budget allocations the estimation of prime cost of activity of bodies of criminal justice and court is carried out. The most common examples of breaches of law that have led to the protection of national and international jurisdictions have been considered.*

Keywords: criminal justice bodies, court, cost, efficiency.

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Р. В. Миронюк

В доповіді актуалізована необхідність удосконалення адміністративно-правових засад публічного адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури України.

Ключові слова: дорожня інфраструктура, публічне адміністрування, адміністративно-правові засади, удосконалення.

Належне функціонування автомобільного транспорту не можливе без існування розвинутої та якісної дорожньої інфраструктури, яка попри майже 30 років незалежності (тобто створення) нашої країни тільки починає розвиватися з урахуванням світових, зокрема європейських стандартів, а відповідно потребує як належного фінансування так і якісного публічного адміністрування. Таким чином нагальною є проблема комплексного адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури в Україні, частиною якої є необхідність удосконалення адміністративно-правових засад публічного адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури України, частина з яких буде наведена нижче.

Так, Конституція України, в статті 116 управління об'єктами державної власності відповідно до закону (стосовно дорожньої інфраструктури) віднесено до повноважень Кабінету Міністрів України [1]. Закон України «Про автомобільні дороги» [2], визначає правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування автомобільних доріг, їх будівництва, реконструкції, ремонту та утримання в інтересах держави і користувачів автомобільних доріг.

Зокрема ним визначено поняття «автомобільна дорога», «вулиця», «дорожнє покриття», визначено види автомобільних доріг та їх складові, органи управління автомобільними дорогами та їх повноваження. Новаторством цього закону є визначення правового статусу доріг в Україні, віднесення та порядок переведення автомобільних доріг загального користування до розряду платних та загальних засад фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг.

Дотично нормативними актами у сфері дорожньої інфраструктури України є Закони України «Про транспорт» та «Про автомобільний транспорт», які визначають правові, економічні, організаційні та соціальні основи діяльності транспорту (зокрема автомобільного транспорту та дорожньої інфраструктури), визначають поняття та зміст транспортної системи України, органів управління в галузі автомобільного транспорту та дорожньої інфраструктури, види автомобільного транспорту, загальні засади безпеки на автомобільному транспорті та ін. [3].

Законами, які визначають джерела фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг загального користування є Податковий кодекс України [4], Закони України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» [5], «Про концесії» [6]. Так, Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» визначає правові основи забезпечення фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування та сільських доріг України.

На підзаконному рівні питання публічного адміністрування дорожньої інфраструктури в Україні регулюють ряд актів. Так, Постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 16 вересня 2015 р. № 712, визначено вичерпний перелік автомобільних доріг загального користування державного значення [7]. Постановою КМУ від 20 грудня 2017 р. № 1085 визначено механізм спрямування коштів державного дорожнього фонду, який створюється у складі спеціального фонду державного бюджету та розрахунки бюджетного фінансування будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг в Україні [8].

В окремих нормативних актах Уряду України визначено стратегічні (короткострокові та довгострокові) плани реформування галузі дорожньої інфраструктури України. Зокрема, в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. [9] передбачено забезпечення розвитку пріоритетної мережі автомобільних шляхів, а саме: забезпечення коротко-, середньо- та довгострокового планування розвитку автомобільних шляхів; визначення ключових показників ефективності управління дорожнім господарством та системи моніторингу їх виконання; введення європейських стандартів проектування, розроблення та обслуговування автомобільних доріг, підвищення рівня якості автодорожнього покриття та обґрунтованість вибору його типу, зокрема шляхом поступового відновлення експлуатаційних характеристик дорожньої мережі; покращення якості та довговічності автомобільних доріг на основі проектно-кошторисної документації та висновків техніко-економічного обґрунтування; збільшення частки автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям; розбудова мережі пунктів дорожнього сервісу для забезпечення проведення перевірки дотримання вимог режимів праці та відпочинку водіїв відповідно до Європейської угоди щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення (ЄУТР); впровадження довгострокових контрактів з експлуатаційного утримання автомобільних доріг на основі їх роботи та кінцевих результатів; збільшення кількості пересувних габаритно-вагових комплексів та забезпечення здійснення дієвого контролю за перевищенням габаритно-вагових параметрів транспортних засобів; створення конкурентного середовища та сприятливого бізнес-клімату на ринку надання транспортних послуг, зокрема розширення переліку послуг, що надаються підприємствами транспортної галузі та ін.

Розпорядженням КМУ від 28 березня 2018 р. № 231-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» передбачено ряд заходів спрямованих на розвиток дорожньої інфраструктури України, зокрема: облаштування на нерегульованих перехрестях захищених поворотів, а на автомобільних дорогах, вулицях, у місцях розвороту - смуги гальмування; підвищення інформативності автомобільних доріг та їх інфраструктурного облаштування; обладнання ділянок вулично-дорожньої мережі транспортним огородженням, зокрема таким, що розділяє зустрічні напрямки руху; застосування новітніх технічних засобів організації дорожнього руху з полішеними характеристиками сприйняття учасниками руху та підвищеними характеристиками зносостійкості (розмітка, освітлення); модернізацію світлофорних об'єктів; забезпечення безпеки узбіч, їх укріплення та очищення; побудову кільцевих перехресть малого радіуса тощо; приведення вимог щодо розташування зовнішньої реклами на міжнародних

автомагістралях у відповідність з Європейською угодою про міжнародні автомагістралі; посилення безпеки дорожнього руху на залізничних переїздах та підходах до них; освітлення вулиць та доріг з використанням енергозберігаючих технологій, особливо на ділянках доріг I категорії, що проходять через населені пункти [10].

Стратегічним планом розвитку автомобільного транспорту та дорожнього господарства на період до 2020 року, розробленим Укравтодором та затвердженим Постановою КМУ від 21 грудня 2015 року передбачено досягнення таких ключових цілей: модернізація існуючої системи управління станом автомобільних шляхів; реконструкція та/або технічне утримання автодорожньої мережі; ефективне управління використанням автомобільної мережі; підвищення рівня якості та безпеки послуг з перевезення пасажирів та вантажів та ін. [11].

Також слід вказати, що частку міжнародних правових актів, які регулюють відносини публічного адміністрування дорожньої інфраструктури в Україні складають угоди щодо залучення іноземних інвестицій в цю сферу. Зокрема слід відмітити, що 9 липня 2018 року між Україною та Європейським інвестиційним банком підписано Фінансову угоду стосовно Проекту «Підвищення безпеки автомобільних доріг в містах України» [12]. Відповідно до цього проекту Міністерство інфраструктури визначене відповідальним виконавцем Проекту, що передбачено наказом Міністерства фінансів від 03.07.2018 № 596 «Про доцільність підготовки спільного з Європейським інвестиційним банком Європейським банком реконструкції. Орієнтовна вартість Проекту (за оцінками експертів ЄІБ) 177 млн. євро (без ПДВ), з яких кредити: ЄІБ - 75 млн. євро; ЄБРР - 75 млн. євро; решта – власні кошти міст, технічна допомога. Основним завданням Проекту є зменшення кількості загиблих та серйозно постраждалих в дорожньо-транспортних пригодах в міських зонах, з особливою увагою до двох категорій постраждалих – пішоходів та велосипедистів, поліпшення міської дорожньої інфраструктури з метою зменшення аварійності на дорогах; поліпшення інфраструктури дорожніх перехресть; вуличних реновацій: покращення інфраструктури для пішоходів, велосипедистів та громадського транспорту і комунальних служб; підготовки маршрутних планів дій або програм широких зон (зменшення швидкості у населених пунктах або поблизу шкіл); підтримки правової та моніторингової бази для здійснення таких заходів. Реалізація Проекту планується у містах: Львів, Одеса, Дніпро, Харків, Київ та Кам'янець-Подільський [13].

З огляду на аналіз нормативних актів, які тим чи іншим чином регулюють засади публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури та виходячи зі стратегічних планів розвитку цієї сфери в Україні, доцільно внести такі законодавчі зміни: прийняти Закону «Про дорожню інфраструктуру» в якому визначити правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування дорожньої інфраструктури, напрямків її розбудови, реконструкції, ремонту та утримання з визначенням чіткої юрисдикції конкретних органів публічної влади, відповідальних за її утримання та фінансування, або доповнити Закон України «Про дорожній рух» окремим розділом, який би визначав такі правові засади; прийняти Постанову КМУ «Про порядок утримання автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури України», в якому визначити на основі Закону «Про автомобільні дороги» види (типи) автомобільних доріг та їх інфраструктуру, та визначити юрисдикцію кожного органу публічної влади щодо їх утримання, зокрема юрисдикції: Укравтодору, служб автомобільних доріг місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2862-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 51. Ст.556.
3. Про автомобільний транспорт: Закон України від 5 квітня 2001 року №2344-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. Ст.105.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17.
5. Про джерела фінансування дорожнього господарства України: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1562-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 47. Ст.648.
6. Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. Відомості Верховної Ради. 2019. № 48. Ст.325.
7. Про затвердження переліку автомобільних доріг загального користування державного значення: Постанова КМУ від 16 вересня 2015 р. № 712. Офіційний вісник України. 2015. № 76. Стор.278. Ст. 2514.

8. Про затвердження Порядку спрямування коштів державного дорожнього фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1085. Офіційний вісник України. 2018. № 6. Стор. 138. Ст. 249.

9. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. Офіційний вісник України. 2018. № 52. Стор. 533. Ст. 1848.

10. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 28 березня 2018 р. № 231-р. Офіційний вісник України. 2017. № 59. Стор. 115. Ст. 1808.

11. Про затвердження Стратегічного плану розвитку автомобільного транспорту та дорожнього господарства на період до 2020 року: Наказ Міністерства інфраструктури України від 21 грудня 2015 року № 548. Сайт Мініфраструктури. URL: <https://mtu.gov.ua/projects/26>.

12. Про ратифікацію Фінансової угоди (Проект "Підвищення безпеки автомобільних доріг в містах України") між Україною та Європейським інвестиційним банком: Закон України від 19 грудня 2019 року № 415-ІХ. Офіційний вісник України. 2020. № 3. Стор. 35. Ст. 123.

13. Інфраструктурні проекти у сфері безпеки на транспорті. Проект «Підвищення безпеки автомобільних доріг в містах України». URL: <https://mtu.gov.ua/content/infrastrukturni-proekti-u-sferi-bezpeki-na-ransporti.html>.

Mironiuk R. Improvement of administrative and legal principles of public administration in the field of road infrastructure of Ukraine. *The report highlights the need to improve the administrative and legal framework of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine.*

Keywords: road infrastructure, public administration, administrative and legal bases, improvement.

СТАНДАРТИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ У ПРОЦЕСІ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ

К. С. Музичук

У статті йдеться про шляхи впровадження в практику публічних обвинувачів ефективних стандартів дотримання та захисту прав учасників кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, права людини, публічні обвинувачі.

В умовах сучасних глобалізаційних тенденцій дотримання принципу верховенства права, повага до прав та свобод людини є ключовими аспектами діяльності держави та всіх її органів. Чільне місце в системі органів державної влади займає прокуратура, функціонування якої спрямоване на захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Прокурор, як сторона кримінального провадження, при підтриманні державного обвинувачення в суді відіграє ключову роль у здійсненні правосуддя та забезпеченні верховенства права, сприяючи справедливому і рівноправному кримінальному правосуддю і ефективному захисту громадян від кримінальних посягань на їхні права та свободи, гарантуванню дотримання прав і свобод осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень.

Комітет міністрів Ради Європи у своїх Рекомендаціях «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» від 06.10.2000 р. трактує поняття «публічних обвинувачів» як державного органу, який від імені суспільства й у суспільних інтересах забезпечує правозастосування, в разі, якщо порушення закону має наслідком кримінальне покарання, з урахуванням, з одного боку, прав особи, а з другого – потрібної дієвості системи кримінальної юстиції [1, п. 1]. Отже, прокурори, при підтриманні публічного обвинувачення, повинні дотримуватися чіткого балансу між забезпеченням прав особи та ефективністю кримінальної юстиції. На жаль, на практиці досягти такого балансу іноді буває вкрай важко, оскільки позиція сторони обвинувачення з приводу необхідності доведення винуватості особи превалює над правими обвинуваченого.

Вочевидь, публічний обвинувач, відповідальний за підтримання обвинувачення, не повинен затьмарювати його основної функції охоронця прав особи: він зобов'язаний поводитися

неупереджено, об'єктивно та справедливо. Прогресивною та демократичною в цьому плані є норма частини 5 статті 223 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), згідно якої у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності [2, ст. 223]. Вказане положення свідчить про обов'язок прокурора забезпечувати об'єктивність, всебічність і повноту кримінального провадження, рівність осіб перед законом і ознайомлювати з усіма обставинами, що мають відношення до справи, включаючи й ті, які стосуються підозрюваного, незалежно від того, свідчать вони на користь останнього чи проти нього.

Суттєвим аспектом захисту прокурором прав осіб в процесі підтримання державного обвинувачення є той, що публічні обвинувачі не повинні пред'являти проти обвинувачуваного докази, які, як вони знають або мають достатні підстави підозрювати, отримані з порушенням закону. У випадку найменшого сумніву публічні обвинувачі повинні просити суд перевірити прийнятність таких доказів [1, п. 28]. Тобто, докази, які надаються стороною обвинувачення, повинні бути допустимими. У випадку, якщо останні здобуті внаслідок катування чи іншого жорстокого або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження, чи містять інші ознаки істотного порушення прав людини, передбачені статтею 87 КПК України, публічний обвинувач зобов'язаний відмовитися від використання таких доказів. Крім того, публічний обвинувач повинен слідкувати, щоб інші сторони кримінального провадження не надали суду доказів, здобутих з істотним порушенням прав людини, а у разі їх надання, клопотати про визнання таких доказів недопустимими.

Обов'язком прокурора в судовому засіданні є побудова такої лінії підтримання обвинувачення, яка б не тільки базувалася на обвинувальних доказах, а й спростовувала здобуті під час досудового розслідування докази невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. У випадку неможливості спростування вказаних доказів, зміни обвинувачення, відмови від нього чи закриття кримінального провадження.

Змагальність сторін є також запорукою належного забезпечення прав людини в кримінальному процесі. Якщо кримінальний процес не має обвинувального ухилу, а сторони мають рівні можливості у відстоюванні своїх правових позицій, то сторона захисту, як і сторона обвинувачення, в однаковій мірі реалізують надані їм права щодо участі в доказуванні та ефективному відстоюванні своєї процесуальної позиції.

Забезпечення прав людини при підтриманні обвинувачення в суді тісно пов'язане з дотриманням прокурорами принципу презумпції невинуватості особи. Вказана гарантія реалізується в судовому процесі шляхом покладення на прокурора доказування вини обвинуваченого і звільнення від обов'язку доведення невинуватості самого обвинуваченого (для якого це є правом). При цьому особа повинна вважатися невинуватою до набрання обвинувальним вироком законної сили. Публічний обвинувач, доводячи винуватість особи, повинен уникати тверджень, які відображають його думку, що особа винна, коли цього ще не було встановлено відповідно до закону. Такої позиції дотримується Європейський суд з прав людини у справі «Грабчук проти України» [3, п. 42]. Складовою принципу презумпції невинуватості є недопустимість доказування вини як доказами, що одержані незаконним шляхом, так і припущеннями; необхідність тлумачення розумних сумнівів щодо вини особи на її користь.

Потерпілий, як особа, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням, потребує особливої підтримки та захисту в судовому процесі. Саме тому публічні обвинувачі повинні брати до уваги думку, клопотання потерпілих від злочину, коли порушені їхні особисті інтереси, і вживати заходів, які б забезпечили поінформованість потерпілих від злочину відносно їх прав і ходу справи [1, п. 33].

Права інших учасників кримінального провадження, зокрема свідків, повинні реалізуватися публічними обвинувачами шляхом своєчасного вжиття, в разі необхідності, ефективних заходів із захисту свідків, їх життя, здоров'я та особистої безпеки або здійсненням контролю за вжиттям таких заходів поліцією чи іншими уповноваженими органами.

Можливість оскарження учасниками кримінального провадження рішень публічних обвинувачів є своєрідним важелем контролю за законністю дій останніх під час підтримання публічного обвинувачення.

Згідно Керівних принципів, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийнятих VIII Конгресом ООН 1990 р., на публічних обвинувачів при підтриманні обвинувачення в суді покладено ряд обов'язків, згідно яких останні: а) виконують свої функції неупереджено і уникають будь-якої дискримінації на основі політичних переконань, соціального походження, раси, культури, статі або будь-якої іншої дискримінації; б) захищають державні інтереси, діють об'єктивно, належним чином враховують положення підозрюваного та жертви і звертають увагу на всі обставини, що мають відношення до справи, незалежно від того, вигідні або не вигідні вони для підозрюваного; в) дотримуються професійної таємниці, якщо тільки виконання їхніх обов'язків чи інтереси правосуддя не вимагають іншого; г) розглядають позиції і стурбованість жертв, коли торкаються їхніх особистих інтересів, і забезпечують ознайомлення жертв з їхніми правами відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та щодо зловживання владою [4, п. 13].

На підставі наведеного, стверджуємо, що, дотримання вказаних стандартів у діяльності публічних обвинувачів сприятиме ефективному забезпеченню прав і свобод людини в судовому процесі, підвищенню якості здійснення правосуддя та побудові демократичної правової держави.

Література

1. Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції: Рекомендація REC (2000) 19-го Комітету Міністрів державам-членам від 06.10.2000 р. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.02.2012 року №4651-VI, в ред. від 16.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2097>.

3. Рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2006 року у справі «Грабчук проти України» (заява №8599/02).

4. Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті на VIII Конгресі ООН 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859.

Muzychuk K. Standards of effective protection of the rights of persons in the process of maintaining public prosecution in court. *The article discusses ways to implement in the practice of public prosecutor's effective standards of observance and protection of the rights of participants in criminal proceedings.*

Keywords: *criminal proceedings, human rights, public prosecutors.*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ПРАЦІВНИКАМ ОМС

Д. І. Попов, Ю. О. Гавелко

З'ясовується правове підґрунтя для призначення пенсії державного службовця працівникам органів місцевого самоврядування за наявності необхідного стажу роботи на відповідних посадах, що зумовлене неодноразовими змінами у законодавстві.

Ключові слова: *пенсія, державний службовець, орган місцевого самоврядування, страховий стаж.*

Пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Однак згідно з пунктами 10 і 12 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу» [1] (далі по тексті – Закон № 889) на призначення пенсії відповідно до ст.37 Закону України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII «Про державну службу» [2] (далі – Закон № 3723) мають право особи, які на день набрання чинності Законом України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу»:

- займають посади державної служби та мають не менш як 10 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державних службовців, визначених статтею 25 Закону та актами Кабінету Міністрів України;

- мають не менш як 20 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державної служби, визначених статтею 25 Закону та актами Кабінету Міністрів України.

Стаття 37 Закону № 3723 регламентує, що на одержання пенсії державних службовців мають право чоловіки, які досягли віку 62 роки, та жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років, та які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менш як 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку. Пенсія державним службовцям призначається в розмірі 60 відсотків суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до – 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – у розмірі 60 відсотків заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

З огляду на вищевказані нормативно-правові акти видається, що порядок призначення пенсії державного службовця є досить чітким та законодавчо закріпленим. Проте, зважаючи на сьогоденні реалії постає питання: як саме підтвердити необхідні законодавчо визначені критерії для призначення пенсії державного службовця стосовно дотримання сукупності вимог, визначених у частині першій ст. 37 Закону № 3723 і Прикінцевих та перехідних положень Закону № 889, а саме щодо віку, страхового стажу, стажу державної служби?

У цій роботі висвітлено питання законодавчих аспектів доказування права на призначення пенсії державного службовця працівникам органів місцевого самоврядування, посади яких віднесені до відповідних категорій посад державних службовців.

Статтею 46 чинного Закону № 889, а саме пунктом 4 частини 2 визначено, що до стажу державної служби зараховується серед іншого час перебування на посадах в органах місцевого самоврядування, передбачених Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [3].

Порядок обчислення стажу державної служби, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2016р. № 229, а саме пункт 4 регламентує, що до стажу державної служби зараховується також час перебування на посадах в органах місцевого самоврядування, передбачених Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Згідно із нормами ст. 22 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001р. № 2493 (надалі – Закон № 2493) до стажу служби в органах місцевого самоврядування зараховується період роботи на посадах, на які поширюється дія цього Закону, а також на посадах і в органах, час роботи в яких зараховується до стажу державної служби. Таким чином, нормативно-правова та законодавча основа щодо визначення стажу посадовців органів місцевого самоврядування аналогічна з тією, що стосується державних службовців.

Виходячи з норм ст. 22 Закону № 2493 та Порядку обчислення стажу державної служби, затвердженого постановою КМУ від 03.05.1994 р. № 283 (далі – Порядок № 283), стаж держслужби набувався на посадах та в державних органах, а також на посадах та в органах, визначених Законом №2493 чи на посадах, віднесених Кабінетом Міністрів України до відповідних категорій посад державної служби чи посад в органах місцевого самоврядування.

Оскільки з 01.05.2016р. набув чинності новий Закон України від 10.12.2015р. № 889-VIII «Про державну службу», суттєво змінилися засади, за якими визначається право на одержання держслужбовцями пенсії. При цьому, згідно ст. 46 Закону № 889 до стажу держслужби, як і раніше, продовжує зараховуватися час перебування на посадах в органах місцевого самоврядування, передбачених Законом № 2493.

Дія Порядку № 283 – скасована. Натомість з 01.05.2016р. для держслужбовців слід застосовувати Порядок обчислення стажу державної служби, затверджений постановою КМУ від 25.03.2016р. № 229 (далі – Порядок № 229). Через те, що окремим рішенням Кабінету Міністрів України не унормовано питання про обчислення стажу служби в органах місцевого самоврядування, цим Порядком користуються зараз при обчисленні стажу посадовців органів місцевого самоврядування.

Важливим також є те, що згідно з пунктом 8 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 889 та пунктом 6 Порядку № 229 стаж держслужби за періоди роботи до набрання чинності цим Законом має обчислюватись у порядку та на умовах, установлених на той час законодавством. Це означає, що до 01.05.2016 р. (тобто до набуття чинності Законом № 889) при обчисленні стажу роботи в органах місцевого самоврядування слід застосовувати норми Порядку № 283.

Після прийняття Закону України «Про державну службу», постановою Кабінету Міністрів України від 03.05.1994 р. № 283 було затверджено Порядок обчислення стажу державної служби і додаток до нього: Перелік державних органів колишніх УРСР та інших республік, а також колишнього СРСР, період роботи в яких на посадах керівних працівників і спеціалістів зараховується до стажу державної служби.

Отже, виходячи з системного аналізу зазначених норм права вбачається, що особи, які мають стаж роботи в органах місцевого самоврядування та/або на державній службі не менше 10 років, зокрема станом на час набрання чинності Законом України «Про державну службу» (01.05.2016 р.), досягли пенсійного віку передбаченого ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають загальний стаж роботи не менше ніж мінімально визначений законодавством, мають право на призначення пенсії державного службовця у відповідності до приписів ст.37 Закону України «Про державну службу».

Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування (№ 8-рп/2007 від 16.10.2007 р.) у пункті 3.2. вказав, що зазначена норма Основного закону України не передбачає поділу державної служби на службу в органах законодавчої, виконавчої і судової влади. Згідно положень частини 2 статті 38 та пункту 12 частини 1 статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються основи державної служби, з чого випливає, що державна служба єдина за своїми основами. Інститут державної служби врегульований Законом України «Про державну службу», а її особливості в апаратах окремих органів, визначаються законами про ці органи [4].

З аналізу вищенаведених законодавчих актів та рішення Конституційного Суду України вбачається, що законодавець не розділяє службу в органах місцевого самоврядування від державної служби, і встановлює для таких осіб однакові критерії щодо прийняття на службу, її проходження, звільнення, надає певні гарантії у тому числі щодо пенсійного забезпечення, а тому особа, яка має не менш як 20 років стажу на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення відповідного віку, необхідного для призначення пенсії згідно ст. 37 Закону України «Про державну службу», – має право на призначення такої пенсії.

Література

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII; Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43; Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII; Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 52, ст. 490; (Закон втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10.12.2015 р., крім ст. 37, що застосовується до осіб, зазначених у пунктах 10 і 12 розділу XI Закону № 889-VIII від 10.12.2015 р., ВВР, 2016, № 4, ст. 43); Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>
3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III; Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 33, ст. 175; Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування): Рішення Конституційного суду України від 16.10.2007 р. № 8-рп/2007; Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07>

Popov D., Havelko Y. Legal aspects of granting a civil servants pension to employees of local government bodies. The legal basis for granting a civil servants pension to employees of local government bodies in the presence of the required length of service in the relevant positions, which is due to repeated changes in legislation.

Keywords: *pension, civil servant, local government, insurance record.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА СВОБОДУ СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

С. В. Романцова

Шляхом аналізу судових рішень, розглянуто необхідність належного кримінально-правового захисту права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності та запропоновано напрямки усунення даної проблеми у законодавстві.

Ключові слова: сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, судові гарантії захисту.

Генеральна прокуратура України протягом 2019 року зареєструвала 184 кримінальних правопорушення (більша частина з них стосується СОГІ), учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, водночас у 85 випадках кримінальне провадження було закрито і не передано до суду. За даними судової статистики України, за 2019 рік кількість судових справ за статтею 161 КК України становила дев'ять, а осіб, провадження щодо яких перебували в суді, – 10. З них засуджено на кінець року чотири особи в чотирьох справах. Натомість щодо шести справ провадження триває. Водночас, правозахисна організація «Наш світ» у 2019 році задокументувала 369 випадків дій на ґрунті гомофобії та трансфобії, а також інших порушень прав ЛГБТ в Україні. Переважно, потерпілі, представники ЛГБТ-спільноти великих міст, де вони є найвидимішими, а саме: Київ, Харків, Одеса, а також Херсон [1].

На даний час саме поняття “злочин ненависті” в українському законодавстві відсутнє. Якщо ж злочин був скошений з мотивів нетерпимості до сексуальної орієнтації особи (групи осіб) або її гендерної ідентичності, чинне законодавство не передбачає за нього суворішого покарання, і, таким чином, не визнає його як “злочин ненависті”. Відсутність достовірних статистичних даних щодо злочинів на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності з боку Національної поліції, високий рівень дискримінації (а такі випадки є зареєстрованими навіть з боку самих поліцейських), а також відсутності дієвого механізму їх захисту, заставляють представників ЛГБТ не звертатися з відповідними заявами до поліції.

Справи, щодо випадків на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, які розглядаються судами в порядку кримінального судочинства, переважно, щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вбивство, грабїж та розбїй, хуліганство, катування, порушення рівності громадян тощо.

Як приклад відображення загальних тенденцій у судовій практиці, у 2015 році судом винесено вирок щодо групи осіб, за вчинення хуліганства з гомофобних мотивів, які під час демонстрації у кінотеатрі фільму із сценами сексуальних одностатевих стосунків, зірвали сеанс хуліганськими діями, підпаливши димові шашки, аргументуючи свої дії, позицією неприпустимості в суспільстві одностатевих стосунків [2]. В іншому випадку, що мав місце у 2018 році, потерпіла, маючи бажання потрапити на Марш рівності, не змогла це зробити, оскільки їй дорогу перегородила група осіб, що вигукувала лайливі слова щодо її сексуальної орієнтації, також їй було нанесено удари, які не припинялися аж до приїзду поліції [3].

Щодо осіб гомосексуальної орієнтації досить часто вчиняються розбїї та грабежі. У 2016 році мала місце справа щодо притягнення до кримінальної відповідальності за розбїй, з тексту рішення по якій слідує, що: «...перебуваючи в приміщенні квартири..., обвинувачений розробив план та детальну схему вчинення злочинів, щодо вчинення розбїйних нападів на осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією...» [4]. У справі Святошинського районного суду м. Харкова: «...вчинити розбїйний напад на особу нетрадиційної сексуальної орієнтації, при цьому заздалегідь розроблений план скоєння вказаного злочину, суть якого полягала в тому, що використовуючи всевітню мережу Інтернет, мали познайомитись з особами нетрадиційної сексуальної орієнтації з метою подальшої зустрічі з останніми для вступу у статевий акт неприродним способом. У подальшому, під час вказаних зустрічей здійснюватимуть напад з метою заволодіння майном осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації» [5].

На жаль, також має місце судова практика притягнення до кримінальної відповідальності, через позбавлення життя осіб з підстав сексуальної орієнтації. Так, в 2012 році було винесено обвинувальний вирок за вбивство та наругу над тілом особи: «...під час конфлікту з жертвою, який виник на ґрунті особистих неприязних відносин, пов'язаних з їх нетрадиційною сексуальною

орієнтацією, та у вчиненні наруги над тілом померлого...позбавило її права проведення суспільно прийнятого ритуального обряду поховання в повній мірі» [6].

В деяких випадках, сексуальна орієнтація не виступала мотивом вчинення злочину, однак під час його вчинення, стала причиною частини злочинних дій. У 2009 році судом Черкаської області було винесено обвинувальний вирок стосовно двох осіб, які вчинили тяжке тілесне ушкодження, що призвело до смерті. Потерпілим був гомосексуаліст, і дізнавшись про це злочинці скоїли дії стосовно потерпілого, які обумовлені фактом його гомосексуальної орієнтації [7].

Окрім цього, значна кількість матеріалів кримінальних проваджень відображає тенденцію, коли сексуальна орієнтація виступила причиною раптового бажання завдати шкоди особі. Так, справа 2011 року № 1-130/2011т стосувалася вбивства з необережності, оскільки вбитий почав проявляти свою гомосексуальність, а обвинувачений ненавмисно його вбив, так як в нього «...раптово виникло почуття особистої неприязні... з метою вбивства останнього, на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків, діючи з прямим умислом... в результаті чого наступила смерть останнього» [8] Ще в одній схожій за обставинами справі з практики наступного року: «Обвинувачений наполягав на тому, що наміру вбивати потерпілого він не мав, що його обурили непристойні розпусні дії, від яких від вимушений був захищатися, не усвідомлюючи при цьому, що робить» [9].

З матеріалів іншої справи Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 21 жовтня 2015 року по справі № 199/3106/15-к: «...переслідуючи мету на відкрите викрадення чужого майна...та розраховуючи, що потерпілий з приводу свого сорому щодо нетрадиційної сексуальної орієнтації не звернеться до правоохоронних органів...» [10]. Подібною є справа Святошинського районного суду м. Києва де : «йдучи на розбій, ... розраховували на те, що особа нетрадиційної сексуальної орієнтації, запросивши до себе іншу особу для сексуальних розваг, не буде про це нікому розказувати» [11].

Часто, гомосексуальність потерпілого використовується для вимагання, під час зустрічей проводився відеозапис, чим в подальшому обвинувачений шантажував потерпілого, погрожуючи розголосити подробиці його сексуальних уподобань і таким чином намагаючись незаконно заволодіти майном, або іншими матеріальними цінностями» [12].

Судова практика у сфері захисту права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, яскраво відображає несприятливу ситуацію в нашій країні для представників сексуальних та гендерних меншин, а також демонструє низький рівень механізму захисту цього права. «Традиційність» судової практики не є позитивним для захисту прав ЛГБТ і показує їх справжній статус в суспільстві, а також свідчить про необхідність оптимізації кримінального законодавства. Тому на часі, прийняття законопроекту до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності), який дозволить врегулювати належний порядок притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти людини на ґрунті нетерпимості до сексуальної орієнтації особи (групи осіб) або її гендерної ідентичності.

Література

1. Кузьменко Є.184 правопорушення і 4 засуджених: що стоїть за статистикою злочинів ненависті в Україні? URL:<https://helsinki.org.ua/articles/184-pravoporushennia-i-4-zasudzhenykh-shcho-stoit-za-statystykoiu-zlochyniv-nenavysti-v-ukraini>
2. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 05 жовтня 2015 року по справі № 752/1463/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52070109>
3. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 27 липня 2018 року по справі № 333/7688/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75535145>
4. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 26 травня 2016 року по справі № 753/6266/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57904947>
5. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 02 липня 2018 року по справі № 644/4550/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75037828>
6. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 14 травня 2012 року по справі № 11/2690/1015/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24439215>
7. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 25.11.2009 року у справі № 1-5/2009. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7579988>
8. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 14 січня 2011 року по справі № 1-130/2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15850039>
9. Вирок Корабельного районного суду м. Миколаєва від 14 червня 2016 року по справі № 488/5236/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58321564>

10. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 21 жовтня 2015 року по справі №199/3106/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52628353>
11. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 25 липня 2016 року по справі № 759/6076/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59402086>
12. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 20 травня 2015 року по справі № 520/11276/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44438213>

Romantsova S. Criminal protection of the right to freedom of sexual orientation and gender identity: practice of application. *By analyzing court decisions, the need for proper criminal law protection of the right to freedom of sexual orientation and gender identity is considered and ways to eliminate this problem in the legislation are proposed.*

Keywords: *sexual orientation, gender identity, judicial guarantees of protection.*

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Г. І. Сисоєнко

Робота присвячена історії права підозрюваного, обвинуваченого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, тлумачення понять та напрямкам вирішення спірних питань у діючому кримінальному процесуальному законодавстві України.

Ключові слова: *завершення розслідування, ознайомлення, закінчення, клопотання.*

Серед переліку прав підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні, відповідно до положень чинного кримінального процесуального кодексу України (у подальшому КПК), у п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК закріплено право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Історія цього правового інституту отримала відповідне відображення у кримінально-процесуальних кодексах України 1922, 1927, 1960 і 2012 років.

Так, у ст. 211 КПК УСРР 1922 року було зазначено, що визнавши попереднє слідство закінченим, слідчий доводить до відома про це обвинуваченого і, у випадку його про те прохання пред'являє йому для ознайомлення усі матеріали кримінальної справи. При цьому слідчий зобов'язаний був з'ясувати у обвинуваченого бажання «будь-чим доповнити слідство». Якщо обвинувачений вкаже на обставини, що мають значення для справи і які раніше не були з'ясовані, то слідчий був зобов'язаний відповідним чином доповнити попереднє слідство. Після доповнення слідства, а у випадку відсутності потреби у такому доповненні, і ознайомлення обвинуваченого з матеріалами справи, слідчий переходив до складання обвинувального висновку [1, с. 693-694].

Майже аналогічна процедура повідомлення про завершення розслідування була встановлена у КПК УСРР 1927 року. Якщо обвинувачений «наведе обставини, що мають вагу для справи і до тепер не розслідувані, то слідчий повинен відповідно доповнити досудове слідство» [2, с. 707]. Новацією було положення, закріплене у ст. 201 цього кодексу, відповідно до якого «коли слідчий відмовиться вчинити додаткове слідство на жадання» обвинуваченого, то повинен скласти про це вмотивовану постанову [1, с. 694]. Підстави такої відмови слідчого від задоволення клопотання обвинуваченого у законі не були визначені, тобто слідчий отримав право на свій розсуд визначати які обставини по справі мають вагу, а які ні.

Процедура оголошення обвинуваченому про закінчення слідства за КПК УСРР (а потім України) 1960 року (в подальшому КПК 1960 року) мало чим відрізнялась від положень у попередніх кодексах. Але під час оголошення про закінчення слідства мова вже йшла не про випадок, коли обвинувачений «наведе обставини, що мають вагу для справи і дотепер не розслідувані, то слідчий повинен відповідно доповнити досудове слідство», а про право обвинуваченого заявити клопотання про доповнення слідства. Про відмову задовольнити клопотання слідчий складав мотивовану постанову [3, с. 102]. Наявна відмінність у правових положеннях закріплених у КПК УСРР 1927 року і КПК УСРР 1960 року – «обставини, що мають вагу для справи і дотепер не розслідувані» і «якщо обставини мають значення для справи». Останні мають оціночний характер і віддані на розсуд слідчого, який приймає остаточне рішення по відповідному клопотанню, майже аналогічним чином як це було у ст. 201 КПК 1927 року, коли мова йшла про вагу (значення) обставин для справи.

Оскільки у КПК 1927 року мова йде про обставини, що мають вагу для справи, що майже аналогічно положенню – «якщо обставини мають значення для справи» у КПК 1922 року, але в ньому відсутня така складова положення ст. 201 КПК 1927 року як вказівка на те, що ці обставини «дотепер не розслідувані». Зрозуміло, що слідча практика того часу яскраво свідчить про те, що і випадку звернення обвинуваченого з клопотанням про доповнення слідства відповідно обставин, які на його думку не були розслідувані, вони отримували негативну реакцію слідчого, які часто-густо виносили постанови про відмову у задоволенні такого клопотання. Така практика інфікувала КПК 1960 року і «успішно» інтегрована у нинішню слідчу практику і кримінальне процесуальне законодавство. Оскільки положення ст. 290 КПК, яка регулює питання надання доступу до матеріалів досудового розслідування жодним чином не передбачають право підозрюваного заявити клопотання на цьому етапі. Тоді як мова йде тільки про завершення досудового розслідування, а не про закінчення. Адже на етапі ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у сторони захисту можуть і виникають обґрунтовані клопотання до сторони обвинувачення. І відповідно до ч. 1 ст. 220 КПК, коли згідно ч. 1 ст. 290 КПК мова йде про завершення, а не про закінчення досудового розслідування і здійснюється процесуальна дія, яка пов'язана із ознайомленням з матеріалами кримінального провадження, сторона захисту має право звернутись до слідчого, прокурора з відповідним клопотанням [4, с. 154]. Майже стовідсотково сторона захисту отримує відмову у задоволенні своїх клопотань, з посиланням на те, що досудове розслідування завершено і ст. 290 КПК не передбачає право сторони захисту заявляти клопотання про доповнення слідства, як це було передбачено у ч. 3 ст. 217 КПК 1960 року, де мова йшла про те, що зазначені особи мають право робити виписки із справи і заявляти клопотання про доповнення слідства. Тоді як у ч. 4 ст. 290 КПК мова йде про те, що надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів. Жодного слова про право заявляти клопотання на етапі завершення досудового розслідування, про з'ясування обставин, які на думку сторони захисту мають значення для справи. Адже, говорити про закінчення досудового розслідування можливо тільки після того, як сторона обвинувачення звернулася до суду з обвинувальним актом і прокурором внесені відомості про закінчення досудового розслідування до Єдиного реєстру досудових розслідувань. А слідчі і прокурори у подібних ситуаціях пропонують звертатись до суду і там з'ясовувати усі спірні питання, що є однією із тих обставин, які створили існуючий колапс справ у судах. Адже, органи досудового розслідування повинні з'ясувати усі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а суд зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створити необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків розглянути справу по суті, не створюючи у суді майданчик з'ясування спірних питань, які повинні бути з'ясовані на стадії досудового розслідування.

Видається доцільним внести зміни і доповнення до відповідних статей чинного кримінального процесуального кодексу України, у яких йде мова про завершення і закінчення досудового розслідування, право підозрюваного заявити клопотання на етапі надання доступу до матеріалів досудового розслідування, що створить умови чітко визначити момент завершення і закінчення досудового розслідування, окреслити перелік процесуальних повноважень учасників кримінального провадження при ознайомленні з матеріалами (при наданні доступу до матеріалів) досудового розслідування.

Література

1. Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР/Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 12 жовтня 1922 р., № 41, С. 669-729.
2. Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР / Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1927 р., ч. 36-38, С. 653-747.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України, станом на 16 вересня 2011 р. / К, 2011, С. 212.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, станом на 11 листопада 2019 р. / К, 2019, С. 324.

Sysoienko G. Acquaintance with materials of pre-trial investigation. *The work is devoted to the history of the right of the suspect, accused to get acquainted with the materials of the pre-trial investigation, interpretation of concepts and directions of resolving controversial issues in the current criminal procedure legislation of Ukraine.*

Keywords: *completion of investigation, acquaintance, termination, petition.*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

О. Л. Старко

Статтю присвячено особливостям кримінологічної характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Проведено стислий кримінологічний аналіз основних кількісно-якісних вимірів цього виду злочинності за період 2013-2019 рр. Зокрема, наведено дані щодо абсолютних та відносних показників, структури.

Ключові слова: наркозлочинність, рівень, структура, злочинна активність, латентність.

1. За останні 7 років абсолютні показники злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення, не дивлячись на певну тенденцію до зниження, характеризуються сталістю значень їх офіційної реєстрації. За період з 2013 р. до 2019 р. в Україні було обліковано 198204 тис. злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини Кримінального кодексу (далі - КК) України. Зокрема, у 2013 р. було зареєстровано 33 982 злочинів, у 2014 р. – 30 494, у 2015 р. – 25 908 у 2016 р. – 23 029, у 2017 р. – 29 010, у 2018 р. – 27 007 злочинів, у 2019 р. – 28774 [1]. Тобто, щороку у середньому реєструвалось 28315 тисяч цих злочинів.

Виявлених осіб, які вчинили ці злочини, традиційно менше. Так, у 2016 р. обліковано 11185 виявлених осіб, що у два рази менше ніж облікованих злочинів, у 2017 р. – 15721 особа, у 2018 р. – 13295, у 2019 р. – 13231 особа [2].

У порівнянні з абсолютними показниками зареєстрованих злочинів у 2009-2011 рр., рівень злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення за останні сім років скоротився приблизно у 2 рази. Ймовірно, що одним із чинників такого скорочення стала відсутність офіційних статистичних даних з окупованих територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим з 2014 р. Так, у 2009 р. МВС України було зареєстровано 57 680 злочинів, що у два рази більше, ніж 2015 р., 2016 р., 2018 р. У 2010 р. таких злочинів було зареєстровано 56 931, а у 2011 р. – 53 239 [3].

2. Стосовно злочинної активності населення наведемо коефіцієнти двох найпоширеніших наркотичних злочинів - незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України) та незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України). Так, у 2016 р. на 100 тис. населення віку кримінальної відповідальності припадало 261 незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), у 2017 – 140, у 2018 р. – 153, у 2019 р. – 180 злочинів. Щодо ст. 309 КК України - у 2016 р. на 100 тис. населення віку кримінальної відповідальності, припадало 482 незаконних виробництв, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 Кк України), у 2017 р. – 559, у 2018 р. – 505, у 2019 р. – 524. Для порівняння індекс злочинної активності населення щодо всіх злочинів проти життя і здоров'я особи (ст.ст. 115-145 КК України) значно менший та становить за 2018 р. – 51 злочин, а за 2019 р. – 53 злочини.

3. Питома вага злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення у структурі всієї злочинності за період 2013-2019 рр., складає – 5,3 %. Зазначимо, що три четвертих у структурі злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення складають злочини, становлять злочини, передбачені ст. 309 та ст. 307 КК України. Так, питома вага незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309) складає – 62,8 %. Питома вага незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307) складає – 22 %. Частка посіву або вирощування снотворного маку чи конопель складає (ст. 310 КК) становить – 5,6 %.

За даними О. Є. Гладкової, частка злочинів, передбачених ст. ст. 317 КК України складає 3,4 % (з них – організація місць виробництва або виготовлення наркотичних засобів – 26,4 %), ст. 311 КК України – 1,3 %, ст. 305 КК України – 0,9 %, ст. 315 КК України – 0,6 %, ст. 320 КК України – 0,4 %, ст. 313 КК України – 0,2 %, ст. 306 КК України – 0,1 %, ст.ст. 308 та 318 КК України – по 0,09 %, ст.ст. 316 та 319 КК України – по 0,04 %, ст.ст. 312 та 314 КК України – по 0,02 % [4, с. 96].

4. Враховуючи вищенаведені кількісно-якісні виміри, слід зауважити, що досліджувані нами злочини, є високолатентними. У період після 2012 р., відмічає О.Є. Гладкова, латентизація сягнула свого максимуму, що виразилось через співвідношення кількості офіційно зареєстрованих наркозлочинів до кількості зареєстрованих наркозалежних за усередненими даними 2012–2018 рр. як 0,6 : 1. За десять останніх років рівень латентної наркозлочинності у порівнянні з періодом 2003–2007 рр. зріс щонайменше на 90 %. Абсолютно латентною залишається наркоситуація на тимчасово окупованих територіях АРК й окремих районів Донецької та Луганської областей [4, с. 95].

Очевидно, що зафіксовані в офіційній статистиці показники, не відображають реальний рівень наркозлочинності. Особливо, це стосується мізерної частки облікованих злочинів, передбачених ст. 306 КК України (Використання коштів, одержаних від незаконного бігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів) у структурі злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення. Вона становить за 2013-2019 рр. 0,2 %, а отже не відображає реальні масштаби проявів наркобізнесу. Справедливим є твердження О. П. Горпинюк, й щодо високої латентності контрабанди наркотичних засобів (ст. 305 КК України), що може бути зумовлено збройним конфліктом на сході України та анексією Криму [5, с. 141].

Література

1. Статистична інформація. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2019 рр.). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo

2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (2016-2019 рр.). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo

3. Стан та структура злочинності в Україні. Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.

4. Гладкова Є. О. Стан, структура й динаміка наркозлочинності в Україні. Вісник кримінологічної асоціації. 2019. 32 (21). С. 92-100.

5. Горпинюк О. П. Сучасний стан наркозлочинності в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 4. С. 140-143.

Starko O. Certain aspects of criminological characteristic of drug-related crime in Ukraine.

This article is devoted to features of criminological characteristic of crime in the field of drug trafficking, psychotropic substances, theirs analogues or precursors. The article deals with a brief criminological analysis of the main quantitative and qualitative indicators of drug-related crimes measurement in Ukraine for 2013-2019. Futhermore, date of level and coefficients of criminality, its structure are given.

Keywords: *drug-related crime, level, structure, criminal activity of the population, latency.*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ «ПОВАГИ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ» У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

І. І. Тачинська

У статті детально досліджуються особливості реалізації принципу «поваги до людської гідності» у кримінальному судочинстві, його складові та значення у механізмі захисту гарантованих законодавством основоположних прав та свобод людини і громадянина. Аналізується стан чинного законодавства щодо правового регулювання права особи на повагу до людської гідності.

Ключові слова: *повага до людської гідності, кримінальне судочинство.*

Таке невід'ємне право кожної особи, як право на повагу до людської гідності перш за все регулюється Конституцією України. Так, у статті 28 зазначено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [1].

Вагоме значення також надається нормативному закріпленню такого права у Кримінальному процесуальному кодексі України. У статті 11 визначено, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [2].

Забезпечення захисту честі і гідності людини є моральною основою людської спільноти, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним з головних принципів кримінального провадження – вважає науковець В. Ряшко [3; с. 314].

Забезпечення поваги до честі і гідності людини означає, по-перше, недопустимість дій, що принижують честь і гідність людини (образ, погроз, насильства тощо); по-друге, недопустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації; по-третє, ставлення з повагою до людини, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій; нарешті, гарантованість відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої приниженням честі і гідності людини, гарантованість судового захисту честі, гідності і ділової репутації людини [4; с. 53].

Більш детально правові питання реалізації зазначеного принципу врегульовані у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що ображають гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. У вказаному документі дається розгорнуте визначення терміна «катування», під яким розуміється як будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

У спеціальних наукових дослідженнях, присвячених забезпеченню реалізації зазначеного принципу під час кримінально-процесуальної діяльності, зазначається, що під повагою до честі і гідності особи у кримінальному судочинстві слід розуміти сукупність засобів і методів, що мають на меті забезпечити такий режим провадження у кримінальній справі, за якого визнаються і дотримуються законні інтереси суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, охороняються їх честь і гідність, створюються умови для реального забезпечення і захисту прав та свобод учасників кримінального судочинства, а також гарантується відновлення порушених прав.

Зміст принципу складають такі положення: а) жоден з учасників кримінального судочинства не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя; б) з метою попередження розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у кримінальній справі, допускається закритий судовий розгляд справ; в) не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про учасника кримінального процесу без його згоди; г) посадові особи, які ведуть кримінальний процес, зобов'язані вживати заходів для того, щоб не було розголошено виявлені обставини особистого життя учасників процесу [5; с. 10-11].

Вказуючи на винятки із розглядуваного принципу, Л. М. Лобойко слушно відзначає, що учасників кримінального провадження може бути піддано дослідженням у межах провадження експертизи, в тому числі й примусово, але тільки на підставі закону і лише з метою одержати докази у кримінальній справі [6, с. 47].

Але говорячи про реалізацію вказаних принципів варто зазначити, що важливим аспектом, в першу чергу, є дотримання кримінальною юстицією у своїй діяльності правил та норм щодо забезпечення належної правової допомоги та охорони прав осіб, які цього потребують. Їхнім першочерговим завданням є здійснення своїх функцій щодо виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду правопорушень таким чином, щоб кожен учасник кримінальної справи не зазнавав порушень своєї свободи та гідності.

Отже, реалізація принципу «поваги до людської гідності» у кримінальному судочинстві повинна здійснюватися відповідно до встановлених норм чинного законодавства із дотриманням міжнародних стандартів.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 4651-VI. – с. 88. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>;
3. Ряшко В. Шанобливе ставлення до людини як вияв поваги в професійній діяльності працівників ОВС (морально-правовий аспект) / В. Ряшко // Наука і правоохорона.- 2013. – № 1 (19). – С. 308-314;
4. Пушкіна О. Порушення права на повагу честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в мережі Інтернет / О. Пушкіна, І. Грищенко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Юридичні науки”. – 2013. – № 1 (4). – С. 51-56;
5. Барташук Л. П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до честі і гідності у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. канд. юрид. наук / Л. П. Барташук. – К., 2011. – 22 с.;
6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

Tachynska I. Features of the implementation of the principle of “respect for human dignity” in criminal proceedings. *The article examines in detail the peculiarities of the implementation of the principle of “respect for human dignity” in criminal proceedings, its components and significance in the mechanism of protection of fundamental human and civil rights and freedoms guaranteed by law. The state of the current legislation on the legal regulation of the right of a person to respect for human dignity is analyzed.*

Keywords: *respect for human dignity, criminal proceedings.*

ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ МИГРАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ

Т. В. Телятицкая, Н. О. Рамазанова

В статье определяются основные направления государственного управления миграционными процессами на современном этапе. Указывается на целесообразность более широкого вовлечения органов исполнительной власти в законотворческий процесс, что позволит обеспечить полноту национального законодательства в данной сфере, оперативно реагировать на изменяющуюся обстановку.

Ключові слова: *миграция, миграционные процессы, государственное управление, исполнительная власть, безопасность.*

Государственное регулирование в области миграционных отношений заключается в создании и закреплении правовыми средствами системы мер, направленных на обеспечение безопасности от внешних и внутренних угроз в связи с индивидуальными или коллективными, в том числе массовыми, перемещениями людей как внутри государства, так и через государственную границу [1, с. 190]. Соответственно, главной задачей государства при регулировании миграционных процессов является обеспечение безопасности личности, общества и государства. При этом безопасность личности следует понимать максимально широко, подразумевая обеспечение всех основных прав и свобод человека, предусмотренных в Конституции Республики Беларусь. Безопасность общества подразумевает сохранение основ конституционного строя, а безопасность государства – сохранение территориальной целостности, государственного суверенитета, единства системы государственной власти на всей территории страны.

Можно выделить следующие основные направления государственного регулирования миграционных процессов:

- 1) определение приоритетных направлений государственной политики в сфере миграции;
- 2) совершенствование миграционного учета иностранных граждан и лиц без гражданства, прибывающих в Республику Беларусь;
- 3) оформление и выдача иностранным гражданам и лицам без гражданства документов для въезда, постоянного проживания, временного проживания и временного пребывания в Республике Беларусь;
- 4) определение порядка привлечения иностранных работников в Республику Беларусь и трудоустройства граждан Республики Беларусь за границей;
- 5) осуществление контроля и надзора в сфере внешней трудовой миграции;
- 6) предоставление статуса беженца, дополнительной защиты, убежища и временной защиты в Республике Беларусь;
- 7) предоставление особого правового статуса белорусам зарубежья, оказание содействия в их добровольном переселении на родину;
- 8) установление порядка возвращения граждан Республики Беларусь в свою страну в случае возникновения чрезвычайных ситуаций, и др.

Большая роль в сфере регулирования миграционных процессов должна отводиться и местным исполнительным и распорядительным органам. На них, в частности, должны быть возложено:

- 1) определение потребности в привлечении иностранной рабочей силы, оценка эффективности ее использования;
- 2) принятие и распределение лиц, признанных беженцами либо получивших дополнительную защиту, убежища и временную защиту на территории Республики Беларусь;
- 3) обеспечение прав и законных интересов этих лиц, их обустройства на новом месте жительства, социальной и культурной адаптации, и др.

На сегодняшний день регламентация полномочий местных исполнительных и распорядительных органов в сфере миграции носит фрагментарный характер, без четкой систематизации. Это не позволяет в полной мере оценить место этих органов в осуществлении государственной миграционной политики.

Таким образом, требуется дальнейшая системная работа над формированием миграционного законодательства, предусматривающего четкое определение полномочий различных государственных органов в сфере миграции, корреляции их между собой. При этом задача государства – по возможности равномерно распределить эти полномочия между государственными органами с учетом их реальных возможностей и стоящих перед ними задач. Одним из векторов дальнейшего развития миграционного законодательства должна стать оптимизация полномочий государственных органов в управлении миграционными процессами на основе конституционных принципов, обеспечения национальной безопасности, соблюдения прав иностранных граждан и с целью повышения экономического благосостояния государства [1, с. 201].

Актуальными на сегодняшний день становятся вопросы дифференциации правового статуса мигрантов, что связано с целями более полного учета направлений экономического, социального и демографического развития Республики Беларусь, повышением эффективности государственной миграционной политики при решении экономических и социокультурных проблем. Наблюдается дифференциация в регулировании миграционных отношений в связи с установлением правового статуса особых экономических зон (например, Китайско-Белорусский индустриальный парк «Великий камень», Специальный туристско-рекреационный парк «Августовский канал»). Нельзя не учитывать особенности правового регулирования миграционных отношений в связи с участием Республики Беларусь в различных региональных и международных интеграционных объединениях (ЕАЭС, СНГ).

В то же время практика постоянного внесения изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» представляется неправильной, поскольку это приводит к разрушению системных свойств данного Закона и, как следствие – к системным сбоям в обеспечении развития миграционного законодательства в целом. Следовательно, представляется необходимым найти иные адекватные формы правового регулирования миграционных отношений.

Еще один аспект, на который следует обратить внимание при создании нового миграционного законодательства – это корреляция различных его элементов между собой, устранение имеющегося на сегодняшний день дублирования, а порой и открытых противоречий.

На повестку дня встал также вопрос о реадмиссии. Соответствующее соглашение было ратифицировано белорусским Парламентом 2 апреля 2020 г. Однако законодательная база по данным вопросам практически отсутствует. Соглашение о реадмиссии предусматривает, что со вступлением его в силу Беларусь и Европейский союз должны будут осуществлять обратный прием на свою территорию собственных граждан, граждан третьих государств и лиц без гражданства, которые не соответствуют либо перестали соответствовать критериям легальности на территориях друг друга. В документе закреплено предоставление Беларуси двухлетнего переходного периода в отношении реадмиссии граждан третьих стран. В совместной декларации к соглашению содержится обязательство Евросоюза об оказании стране технической и финансовой поддержки в этой области. Осталось только привести национальное законодательство в соответствие с этим соглашением и определить в нем все процедурные моменты.

В недостаточной степени кодифицированы еще вопросы регламентации визовой политики. Так, если в Евросоюзе есть отдельный Визовый кодекс, то в Республике Беларусь данные вопросы лишь отчасти регламентируются Законом Республики Беларусь «О порядке выезда из Республики Беларусь и въезда в Республику Беларусь граждан Республики Беларусь». Предоставление отдельных видов виз (например, транзитных) на законодательном уровне практически не регламентируется, за некоторым исключением, хотя это достаточно широкий блок вопросов, требующих правового регулирования.

Требуют дальнейшего совершенствования и упрощения хорошо зарекомендовавшие себя правила безвизового въезда иностранных граждан на территорию Республики Беларусь, расширения пунктов пропуска для безвизовых туристов, увеличения сроков пребывания. Надо сказать, что наше государство уже оперативно отреагировало на ситуацию, когда по причине закрытия границ в связи с коронавирусной инфекцией многие иностранные граждане оказались «застрявшими» в Республике Беларусь. Оперативно было принято решение о продлении им был периода пребывания в республике до 90 дней, а при необходимости и свыше этого периода. Данное похвальное решение должно быть соответствующим образом нормативно оформлено, хотя бы и задним числом. Заодно можно предусмотреть и иные меры, которые могут быть предприняты, в случае необходимости, в экстренном порядке. Есть проблемы и в сфере правовой регламентации трудовых отношений с участием иностранных работников.

Таким образом, можно констатировать, что на сегодняшний день мы имеем достаточно серьезную правовую базу, регламентирующую миграционные отношения, которая может служить фундаментом для дальнейшего совершенствования законодательства в данной сфере. Вместе с тем, правовое регулирование миграционных отношений должно осуществляться не хаотично, а в соответствии с государственными приоритетами с учетом предвидения возможных изменений внешних факторов.

Литература

1. Андриченко, Л. В. Миграционное законодательство Российской Федерации : тенденции развития и практика применения : моногр. / Л. В. Андриченко, И. В. Плюгина. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2020. – 392 с.

Telyatitskaya T., Ramazanova N. On the efficiency of state governance of migration processes. *The article defines the main directions of state management of migration processes at the present stage. The feasibility of a wider involvement of executive authorities in the legislative process is indicated, which will ensure the completeness of national legislation in this area and respond promptly to a changing environment.*

Keywords: *migration, migration processes, public administration, executive branch, security.*

РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Г. В. Федотова

Висвітлено питання регулювання правовідносин у сфері протидії злочинності методами кримінального закону з використанням окремих елементів предмета кримінального права, зокрема кримінального проступку – правового явища, яке потребує цілісності і повноти наукової

розробленості теоретичних засад з метою його практичного використання в якості кримінально-правового засобу боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: *злочинність, кримінальний закон, злочин, кримінальний проступок.*

Дослідження питань належного регулювання правовідносин у сфері протидії злочинності методами кримінального закону потребують поглиблення теоретико-методологічних підходів щодо обґрунтування сутності окремих. Це зумовлює необхідність у формуванні та розвитку нових наукових поглядів щодо суті та призначення внутрішньої політики держави, якою визначаються завдання, основні напрями, засоби впливу на злочинність.

Однією з таких наукових новацій, виступає кримінальний проступок – правове явище, яке потребує цілісності і повноти наукової розробленості теоретичних засад з метою його практичного використання в якості кримінально-правового засобу боротьби зі злочинністю.

Питання відповідальності за кримінальні проступки лежить у площині визначення концепту «кримінальні правопорушення» теоретико-методологічне обґрунтування знаходиться на стадії інтенсивного опрацювання.

Кримінальне законодавство переважної більшості європейських країн передбачає два та навіть три види кримінально-караних діянь (злочин-проступок-порушення). Отже, в Європі давно дійшли висновку, що у сфері кримінального права не може бути лише одного різновиду караних діянь (злочину) за їх небезпекою для суспільства, ступенем покарання та правовими наслідками для покараної особи [1] та враховуючи, що на державному рівні постійно йдеться про забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина та побудову європейської системи кримінальної юстиції звертаючи при цьому увагу на рекомендації Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2], щодо перегляду вітчизняних форм юридичної відповідальності у напрямі їх гуманізації та всебічного захисту прав і свобод громадян, практика якого визнана в Україні джерелом права та який має пріоритет над національним законодавством.

Разом з тим, досліджуючи етнокультуру кримінального права, вчені [3, с. 262.] доводять, що в побутовій кримінально-правовій ментальності суб'єктивне відчуття справедливості завжди домінувало як історично сформульована етнокультурна традиція над формальною законністю. У зв'язку із цим кримінально-правова заборона, що сприймається як несправедлива або аморальна, залишається «мертвою буквою» закону або реалізується занадто неефективно. Тобто у разі незастосування за вчинення злочинів покарань, передбачених КК, втрачається загальнопревентивна дія кримінального закону, що призводить до вчинення більш тяжких злочинів.

Тому автори ідеї трансформації «дріб'язкових злочинів» у кримінальні проступки вважають, що такі дії призведуть до оптимізації застосування положень КК та сприятимуть забезпеченню дієвості кримінальної відповідальності.

Водночас науковці наголошують [4, с. 6.], що застосування таких інститутів кримінального закону як звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання не як виключення, а як загального правила, втрачає заохочувальну роль та свідчить, що вказані інститути перейшли із практики застосування як інститутів заохочення у практику застосування як невід'ємного наслідку певної категорії діянь. Попереджувальний вплив принципу невідворотності покарання та кримінального закону ґрунтується на закономірностях впливу кримінально-правової заборони на психіку людини.

Застосування покарання за скоєння неправомірного діяння створює асоціації (нервові зв'язки) усвідомлення невідворотності його застосування, утримує особу від вчинення таких діянь, як наслідок створюється обстановка невідворотності покарання, яка є елементом соціального середовища, несприятливого для осіб, що вчиняють злочинні діяння, отже, реалізується принцип невідворотності покарання.

При цьому В. І. Курляндський звертає увагу на те, що юридична відповідальність без примусу – ніщо, ефективність примусу норми полягає не лише в моральному авторитеті, а й в авторитеті більш високого порядку – можливості відповідальності за її недодержання [5, с. 12].

Запровадження кримінального проступку має спрямовуватися на виконання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності, який полягає в тому, що всі заходи кримінально-правового примусу та кримінально-правові наслідки мають відповідати суспільній небезпеці того діяння, за вчинення якого вони застосовуються. Відповідно покарання за скоєння кримінального проступку має бути гуманнішим за вчинення злочину.

Отже, набрання чинності 01.07.2020 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій

кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [6], зумовлює доктринальні основи подальшого становлення кримінального проступку до обраного вектора кримінально-правової політики, що в свою чергу забезпечить регулювання правовідносин у сфері протидії злочинності методами кримінального закону.

Література

1. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
2. Рекомендація Rec (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту» / Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec(2004)6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.
3. Коломієць Ю. Ю. Ефективність невідворотності кримінальної відповідальності / Ю. Ю. Коломієць // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, – 2002. – Вип. 16. – С. 616–620
4. Фефелов П. А. Неотвратимость наказания – важнейший принцип советского уголовного права : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. / П. А. Фефелов. – Свердловск, 1965. – 22 с.
5. Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия / В. И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1965. – 143 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 20.05.2020).

Fedotova H. Regulation of legal relations in the field of combating crime. The issue of regulation of legal relations in the field of crime prevention by methods of criminal law using certain elements of the subject of criminal law, in particular criminal offense - a legal phenomenon that requires integrity and completeness of scientific development of theoretical principles for its practical use as a criminal remedy.

Keywords: *crime, criminal law, crime, criminal offense.*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУЛЮВАННЯ ОБСТАВИНИ, ЩО ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ П. 3 Ч. 1 СТ. 67 КК УКРАЇНИ

Ю. О. Фідря

У доповіді проаналізовано одну з обставин, що обтяжує покарання, яку включено до КК України як наслідок реалізації вимог Стамбульської конвенції, – вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності. Наголошено на некоректності формулювання даної обставини у світлі гендерного контексту Стамбульської конвенції, а також на труднощах її доказування.

Ключові слова: *обставини, які обтяжують покарання, статева приналежність, гендер, Стамбульська конвенція.*

Обставини, які обтяжують покарання, були й продовжують залишатися щедрим підґрунтям для проведення різноманітних наукових досліджень та розвідок. Аналіз сучасних розробок у теорії кримінального права підтверджує значну увагу вчених до цієї проблематики, що, безумовно, свідчить про її важливе кримінально-правове значення.

Традиційно у кримінально-правовій науці обставини, що обтяжують покарання, розглядають як встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про підвищення суспільної небезпечності вчиненого діяння і (або) особи винного і тим самим виступають підставами для посилення покарання [1, с. 351-352]. Встановлення цих обставин має важливе значення для забезпечення принципу індивідуалізації покарання, а також призначення справедливого покарання за вчинений винною особою злочин.

Вичерпний перелік обставин, що обтяжують покарання, передбачений ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Варто зауважити, що дана стаття характеризується надзвичайною стабільністю, оскільки ще донедавна існувала у первинній редакції від моменту прийняття КК України у 2001 році. Очевидно, що наведений випадок може слугувати яскравим прикладом наступності кримінального права: усталений перелік обставин, що обтяжують покарання, витримав перевірку часом, довів свою життєздатність шляхом апробування багаторічною правозастосовною практикою.

Однак необхідність відповідати високим стандартам забезпечення основоположних прав і свобод людини у контексті євроінтеграційного поступу України внесла певні корективи. Так, 6 грудня 2017 року було прийнято Закон України № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [2], яким обтяжуючі обставини, передбачені пунктами 3 і 6 ч. 1 ст. 67 КК України викладено у новій редакції, а до їх переліку додано пункт 6-1, що передбачає принципово нову обставину, яка обтяжує покарання.

Розглянемо детальніше зміни, що торкнулися п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України. По суті до уже існуючої обставини, яка обтяжує покарання – «вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату», додали слова «або на ґрунті статевої приналежності».

Стать – це біологічно, часто генетично, зумовлений поділ біологічних організмів на самців та самиць (для людей – на чоловіків та жінок). У більшості організмів стать визначається набором специфічних статевих хромосом. При цьому одна з статей є гомохромосомною (2 однакові хромосоми: у людей це жінка, набір XX), а інша – гетерохромосомною (2 різні хромосоми: у людей це чоловік, набір XY) [3]. Отже, як влучно відзначають О. Дудоров та М. Хавронюк, згідно із Кримінальним кодексом злочин вчинюється через відмінності в молекулярних структурах організму людини [4, с. 34].

Очевидно, зовсім не такий зміст закладався у аналізовану норму, однак виходячи з діючого на сьогодні її формулювання, вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності буде наявне в разі негативного ставлення винної особи до представників певної статі (чоловічої чи жіночої) або неприйняття нею представників певної статі як такої. Зокрема, на ґрунті статевої приналежності може бути вчинене хуліганство, різного виду тілесні ушкодження, знищення чи пошкодження майна тощо.

Поза тим, проблема формулювання та смислового наповнення аналізованої обставини, що обтяжує покарання, лежить в іншій площині. У ході адаптації українського законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству до європейського гендерний підхід до розв'язання означених питань, закладений у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульській конвенції), зустрів шалений спротив у парламенті. З огляду на це, було ухвалене компромісне рішення, і у КК України замість «гендерної приналежності» застосували термін «статева приналежність», незважаючи на те, що гендер і стать – це поняття, які несуть різні змістовні навантаження.

Як зазначає О. Харитонова, «хоча у даному законі (№ 2227-VIII від 06.12.2017р. – Ю.Ф.) прямо не згадується поняття «гендер» та «гендерне насильство», їх необхідно сприймати як те, що постійно мається на увазі, «мову, що мовчить», дискурсивну мову, прихований підтекст, що мислиться як найбільш важливий, але замовчується...» [5, с. 4]. Коментуючи п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, О. Дудоров та М. Хавронюк також зауважили, що врешті-решт український законодавець, однак, має на увазі саме «гендер», але через непорозуміння вказує в законі на статева приналежність [4, с. 34].

З метою вирішення означеної проблеми до парламенту подано проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності)» № 3316 від 09.04.2020р., у якому пропонується п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України викласти в такій редакції: «вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті нетерпимості до сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності особи» [6]. Законопроект опрацьовується у комітетах Верховної Ради України, однак уже зараз деякими зацікавленими суб'єктами формується негативний суспільний дискурс навколо пропонованих змін.

Недосконалість вжитої термінології, підміна понять у КК України зумовлює проблему низької ефективності норми та недосконалості механізму її реалізації на практиці. Насамперед, значні труднощі виникатимуть у ході виявлення такої обставини, що обтяжує покарання, як вчинення

злочину на ґрунті статевої приналежності, а також її доказування як у ході досудового розслідування, так і судового провадження. Існує високий ризик того, що аналізована норма буде «мертвою», адже практично неможливо довести в суді, що злочин було вчинено саме через статево-приналежність. На жаль, у даному випадку навіть законодавча зміна «статевої» на «гендерну» приналежність кардинально ситуацію із формуванням доказової бази не вирішить.

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n10> (дата звернення 25.05.2020 р.)
3. Стаття. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C> (дата звернення 25.05.2020 р.)
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. 288 с.
5. Харитоновна О. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник / О. В. Харитоновна. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) : проєкт Закону України № 3316 від 09.04.2020 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення 25.05.2020 р.)

Fidria Ju. Committing a crime on the grounds of sexual as an aggravating circumstance. The committing a crime on the grounds of sexual as an aggravating circumstance is analyzed in this article. This circumstance was included in the Criminal Code of Ukraine as a consequence of the implementation of the Istanbul Convention's requirements. It is concluded that this circumstance is incorrectly formulated in the light of the Istanbul Convention's gender context. In addition, there will be difficulties in proving it in practice.

Keywords: *aggravating circumstances, sex, gender, Istanbul Convention.*

ДО ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕЛІКТНИХ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

О. С. Ховпун

Розкрито особливості деліктних фармацевтичних відносин в Україні та проблеми їх правового регулювання. Наголошено на перспективах розвитку деліктних фармацевтичних відносин у сучасний період.

Ключові слова: *делікт, фармацевтичні відносини, правове регулювання.*

Сьогодні для населення України все більшого значення набувають питання, пов'язані зі здоров'ям. Це стосується багатьох аспектів реалізації права на охорону здоров'я, безпечного середовища та доступності лікарських засобів зокрема. Стрімкий розвиток сфери охорони здоров'я обумовлює виникнення нових правових норм, правовідносин та правових інститутів. Головні сподівання населення України пов'язані із перспективами вступу до Європейського Союзу на правах повноправного членства та переходом вітчизняної охороноздоровчої сфери на стандарти ЄС. Зміни у сфері охорони здоров'я торкаються і фармацевтичної діяльності в Україні, яка залишається сьогодні однією з найбільш проблемних. Прикладом негативних тенденцій у сфері фармації може слугувати реклама лікарських засобів від коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19), яку нещодавно можна було

спостерігати у ЗМІ. Причому, як відомо, Всесвітня організація охорони здоров'я досі не має інформації про клінічно підтвержені та дієві лікарські засоби від цієї хвороби, що спричинила світову пандемію.

Враховуючи наведене, держава має створити ефективні механізми протидії правопорушенням у фармацевтичній сфері. Тому важливо охарактеризувати деліктні фармацевтичні відносини на предмет належного нормативно-правового забезпечення. Складність вирішення цього питання полягає в тому, що предмет фармацевтичного права перебуває на етапі формування, а отже окреслення кола таких відносин є умовним і відображає авторський погляд на досліджувану проблему.

Як відомо, термін «делікт» у широкому розумінні (лат. *delictum* – «провина», «проступок») прийнято визначати, як правопорушення, незаконну дію, проступок, злочин [1, с. 55]. Отже, деліктні фармацевтичні відносини виникають на підставі та у зв'язку з вчиненням певних протиправних діянь, якими можуть виступати цивільно-правові делікти, дисциплінарні проступки, адміністративні правопорушення та злочини (кримінальні правопорушення). Загалом об'єктом фармацевтичних відносин переважно виступають лікарські засоби і деліктні фармацевтичні відносини не є виключенням.

Так, у зв'язку з трансляцією у вітчизняних ЗМІ реклами «ліків проти коронавірсусу», Антимонопольним комітетом було активізовано нагляд за рекламою аби не допустити поширення неправдивої інформації про дію відповідних лікарських засобів. На таких суб'єктів господарювання було накладено штраф у розмірі до 5% доходу від реалізації продукції за 2019 рік [2].

Незважаючи на те, що ст. 21 «Реклама лікарських засобів, медичної техніки, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації» Закону України «Про рекламу» [3] встановлено особливості рекламування таких видів товарів, в Україні триває протистояння між фармацевтичними компаніями та МОЗ України, яке намагається упорядкувати цю діяльність. Принагідно зазначимо, що МОЗ України вже не один рік вживає заходи, спрямовані на зміну ситуації з рекламою ліків й удосконалення законодавства. У Законі України «Про рекламу» існують чіткі обмеження щодо інформації про ліки, якими доволі часто нехтують. Водночас у законодавстві не має чіткого механізму контролю за рекламою ліків, тому рекламний ринок перенасичений недоброчесною рекламою [4].

К. М. Данченко зауважує, що у зарубіжних країнах широко використовують медичне страхування від неправильного лікування. Запровадження в Україні такого виду страхування, на думку науковця, мало б стати своєрідною гарантією захисту порушених прав, компенсації пацієнтам шкоди, завданої внаслідок медичної помилки, відповідальності медичним працівником у разі невиконання чи неналежного виконання своїх професійних обов'язків [5, с. 213]. Відповідно вбачається перспективним розвиток деліктних фармацевтичних відносин у напрямі запровадження відповідальності за неякісне надання медичних послуг (щодо вибору та призначення лікарського засобу тощо), а також відносин, що стосуються дієвого обмеження реклами лікарських засобів у ЗМІ.

Переходячи до розгляду відносин, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів в Україні, слід навести точку зору О. Г. Стрельченко, яка, дослідивши засади адміністративної відповідальності у сфері обігу лікарських засобів, дійшла висновку, що цій сфері властиве широке коло суспільних відносин, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів в Україні. Оскільки в загальних статтях нечітко визначено об'єкт посягання, дослідниця пропонує доповнити зміст Кодексу України про адміністративні правопорушення главою 5.1 під назвою «Адміністративні правопорушення у сфері обігу лікарських засобів», наповнивши її юридичними складами статей, що визначатимуть протиправні діяння у цій сфері та регулюватимуть відповідальність за їх вчинення від етапу створення до етапу використання/знищення лікарського засобу [6, с. 304].

Зі свого боку Б. О. Логвиненко, досліджуючи провадження у справах про адміністративні правопорушення в сфері охорони здоров'я пропонує звернути увагу на те, що родовим об'єктом адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я, виступають всі відносини у сфері охорони здоров'я, враховуючи їх множинність та багатоманітність. Вчений пропонує визначити найбільш типовими об'єктами правопорушень у сфері охорони здоров'я: здоров'я окремої людини (індивідуальне здоров'я); здоров'я групи людей, громади, суспільства (громадське здоров'я); правила, порядок, стандарти і норми, що діють у сфері охорони здоров'я (стандарти надання медичної допомоги, фармацевтичні стандарти тощо) [7, с. 22]. Як бачимо, деліктні фармацевтичні відносини утворюють окрему групу в родовому об'єкті адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я.

Важливо відмітити тенденцію щодо посилення юридичної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів. Її проявом можна вважати ратифікацію Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я (Закон України від 07.06.2012 № 4908-VI [8]). Наголосимо, що Законом України від 12.11.2019 № 284-IX «Про внесення змін до статті 321-1 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» були внесені зміни до статті 321-1 Кримінального кодексу України в бік посилення кримінальної відповідальності [9]. Безумовно, посилення юридичної відповідальності є позитивною новацією, проте ефективність правового регулювання деліктних фармацевтичних відносин багато в чому залежить від належного правового врегулювання правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів у фармацевтичній сфері.

Підсумовуючі викладене, зауважимо, що значна кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили ускладнює правове регулювання та обумовлює багатоманітність відповідних відносин. Водночас прослідковуються пріоритетні напрями розвитку деліктних фармацевтичних відносин, що стосуються посилення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері фармацевтичної діяльності та державного контролю за рекламуванням лікарських засобів.

Література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ. 1998. Т. 2. 744 с.
2. Антимонопольний комітет штрафуватиме за рекламу «ліквів проти коронавірусу»: URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/antimonopolniy-komitet-shtrafovati-za-reklamu-likiv-proti-koronavirusu-667829.html>
3. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>
4. Куришко Д. Реклама ліків: що хоче заборонити МОЗ. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44141930>
5. Данченко К. М. Невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С. 211-214.
6. Стрельченко О. Г. Публічне адміністрування у сфері обігу лікарських засобів. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 519 с.
7. Логвиненко Б. О. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС, 2020. 106 с.
8. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я: Закон України від 07.06.2012. URL: № 4908-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4908-17>
9. В Україні посилили покарання за фальсифікацію ліків – набув чинності закон. 28.11.2019. Укрінформ: сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2827103-v-ukraini-posilili-pokaranna-za-falsifikaciju-likiv-nabuv-cinnosti-zakon.html>

Khovpun O. To the problem of characteristics of torts pharmaceutical relations in Ukraine. Peculiarities of torts pharmaceutical relations in Ukraine and problems of their legal regulation are revealed. Emphasized on the development perspective of torts pharmaceutical relations in the modern period.

Keywords: *tort, pharmaceutical relations, legal regulation.*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ БЕЗ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ

К. І. Холейко

У доповіді визначено ключові моменти правової основи і практичної реалізації механізму затримання особи без ухвали слідчого судді.

Ключові слова: *затримання, ухвала, слідчий суддя, запобіжний захід.*

Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, застосування якого значною мірою обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність. Питання затримання особи без ухвали слідчого судді у сучасному кримінальному процесуальному законодавстві має неоднозначний характер і потребує детального вивчення, оскільки на практиці виникають проблеми, пов'язані з порушенням прав і свобод осіб, а також з механізмом реалізації даного інституту, що в свою чергу призводить до звернення громадян до Європейського суду з прав людини щодо порушення Україною статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 207 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статтях 482 і 482-2 КПК України:

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Частиною 3 вищевказаної статті прописано обов'язок кожного, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) та затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою статті 207 КПК, негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Таке формулювання вказаної статті змушує науковців все частіше активно приділяти увагу даному питанню, оскільки неоднозначна законодавця дає підстави для порушення прав не тільки особи, яку затримують, але і особи, яка здійснює таке затримання без ухвали слідчого судді.

Згідно ст. 207 КПК України кожен громадянин має право затримувати особу, тобто здійснювати певні фізичні дії (обмеження свободи) стосовно іншої особи у разі вчинення нею певного діяння, яка, на думку громадянина, що здійснює затримання, вчинила порушення закону.

Громадянин, який вважає, що здійснює захист державних інтересів та інтересів суспільства в цілому, може зашкодити інтересам затриманої особи, при цьому не усвідомлюючи, що сам може порушувати закон. Тому актуальним залишається питання щодо доповнення КПК України положенням, яке б окреслило питання захисту особи, яка затримує потенційного, на її думку, правопорушника. Очевидно, що норми КПК України необхідно доповнити переліком прав та обов'язків особи, яка здійснює затримання потенційного правопорушника та надати їм юридичної визначеності.

Варто зауважити, що підстави для затримання мають загальний характер, тобто в кожному конкретному випадку звичайні громадяни самі вирішують, чи потрібно затримувати особу, при цьому останні повинні навести «логічні обставини» вчинення своїх дій. Як зазначає М.Боргун, неоднозначне тлумачення вказаної норми може призвести до послаблення ініціативи пересічних громадян щодо протидії злочинності, особливо злочинам, які вчиняються в громадських місцях, а кожен факт безпідставного затримання відповідно до заяви особи, яка затримувалась, може стати предметом досудового розслідування [1, с. 103].

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то до прикладу в інституті затримання в кримінальному провадженні Англії правом на затримання наділені як поліцейські, так і звичайні громадяни, якими в більшості випадків є самі потерпілі.

Пересічні громадяни в Англії мають право на затримання, якщо у справі, за якою вони затримали особу, передбачається покарання у вигляді позбавлення волі за умови, що:

- 1) вони стали свідками замаху чи безпосереднього вчинення злочину, нанесення небезпечних ушкоджень – проте якщо особа, яка посягнула на вчинення цих злочинів, не відмовляється від своєї спроби довести їх до кінця;
- 2) у випадках порушення будь-якого спокою – однак лише під час його порушення чи загрози його продовження;
- 3) у особи є «розумні» підстави вважати, що затриманий винний у вчиненні іншого злочину.

Водночас, наведений перелік підстав для звичайних осіб не є вичерпним. Слід зазначити, що підставою відповідальності за можливе неправомірне затримання вважається те, що затриманий був доставлений звичайною особою в поліцію в «нерозумні строки» [2, с. 310].

З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що в українському кримінальному процесуальному законодавстві існують прогалини в інституті затримання особи без ухвали слідчого судді, що призводить до негативних наслідків як для затриманої особи, так і для пересічного громадянина, який виконує свій громадянський обов'язок.

Література

1. Бортун М. Особливості затримання особи без ухвали слідчого судді. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5 (38). С. 102-106.
2. Теліус Є. І. Інститут затримання в кримінальному провадженні Англії. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 310-312.

Kholeyko K. Some issues of detention without investigating judge decision. The report identifies the key points of the legal basis and practical implementation of the mechanism of detention of a person without the decision of the investigating judge.

Keywords: *detention, decision, investigating judge, precautionary measure.*

ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗЛОЧИНУ І КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

А. П. Черненко, А. Г. Шиян

Здійснюється порівняльний аналіз затримання особи уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні щодо злочину і кримінального проступку. Визначаються їх схожість і відмінності.

Ключові слова: *кримінальне провадження, злочин, кримінальний проступок, затримання, уповноважена службова особа.*

Відповідно до ч. 2 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав і порядку, визначеному цим Кодексом.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ч. 1 ст. 208 КПК) [1].

Інші положення КПК України, які регламентують затримання як тимчасовий запобіжний захід, визначають, що: 1) строк затримання без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 КПК (ч. 1 ст. 211); затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211); 3) письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 276 КПК); 4) у разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню (ч. 3 ст. 276 КПК).

Більшість положень, які стосувалися цього тимчасового запобіжного заходу, були незмінними з моменту набрання чинності у 2012 році КПК України і до прийняття Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [2]. Він, як відомо, вперше визначив поняття кримінального проступку, а також удосконалив чинні процесуальні норми щодо порядку його досудового розслідування і судового розгляду. Цим законом також регламентовано затримання особи, що вчинила кримінальний проступок, уповноваженою службовою особою.

Так, згаданим вище законодавчим актом КПК України доповнено новою ст. 298-2 «Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок». Її основні положення такі:

1. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 цього Кодексу (*п. 1 – якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; п. 2 – якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин – авт.*), та лише за умови, що ця особа: 1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір; 2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку; 3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи; 4) перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим.

2. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюється не більш як на три години з моменту фактичного затримання.

Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286-1 Кримінального кодексу України (*«Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції»* - авт.), з ознаками перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції, здійснюється не більш як на три години з обов'язковим доставленням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування.

3. Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, та дізнавач повинні негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення вона підозрюється, а також роз'яснити їй право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти неї, негайно повідомити інших осіб про своє затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

4. Особу може бути затримано:

1) **до сімдесяти двох годин** – за умов, передбачених пунктами 1-3 частини першої цієї статті (*1) особа відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір; 2) особа намагається залишити місце вчинення кримінального проступку; 3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку особа не виконує законних вимог уповноваженої службової особи – авт.*), та з дотриманням вимог статті 211 цього Кодексу;

2) **до двадцяти чотирьох годин** – за умови, передбаченої пунктом 4 частини першої цієї статті (*4) перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим – авт.*).

Аналіз як цих, так й інших положень КПК України, якими регламентується затримання особи, вказує на такі важливі аспекти його застосування у кримінальному провадженні щодо злочину і кримінального проступку.

Спільним є те, що: 1) для них передбачені одні і ті ж самі підстави затримання (визначені ч. 1 ст. 208 КПК); 2) підозрюваний у вчиненні злочину і кримінального проступку при затриманні наділяється одними і тими ж самими процесуальними правами для свого захисту; 3) максимальний строк затримання не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання особи; 4) регламентація процесуального оформлення затримання, дій службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, надання можливості затриманій особі повідомити певних осіб про своє затримання та місце перебування також є єдиними.

Водночас, затримання особи за вчинення кримінального проступку характеризується певними особливостями, які не мають місця при затриманні особи за вчинення злочину. Ними є: 1) одна наявність передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК випадків не є достатньою для затримання особи за вчинення кримінального проступку; крім них повинні мати місце відповідні умови (визначені п.п. 1-4 ч. 1 ст. 298-2 КПК); 2) зазвичай, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюється не більш як на три години з моменту фактичного затримання; 3) затримання особи до сімдесяти двох годин може бути здійснено за наявності умов, передбачених п.п. 1-3 ч. 1 ст. 298-2 КПК; 4) затримання особи до двадцяти чотирьох годин може бути здійснено за наявності умови, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 298-2 КПК; 5) затримання особи здійснюється в кримінальних

провадженнях щодо діяння, за вчинення якого передбачено основне покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Викладене вище потребує додаткового застереження: згідно із Законом України № 2155 від 3 грудня 2019 року «Про внесення змін до розділу II «Перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» всі охарактеризовані положення наберуть чинності з 1 липня 2020 року [3].

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 10.05.2020).

3. Про внесення змін до розділу II «Перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 3 грудня 2019 року № 2155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-IX> (дата звернення: 10.05.2020).

Chermenko A., Shiyan A. Detention of persons by an authorized official in criminal proceedings regarding a crime and criminal misconduct: a comparative analysis. A comparative analysis of the detention of a person by an authorized official in a criminal proceeding regarding a crime and criminal misconduct is carried out. Their similarities and differences are determined.

Keywords: criminal proceedings, crime, criminal misconduct, detention, authorized official.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Б. О. Чупринський

У статті розглядаються особливості звільнення від покарання з випробуванням за невиконання судового рішення, досліджується поняття звільнення від покарання, види звільнення від покарання, підстави та умови звільнення від покарання з випробуванням, аналізується практичний досвід звільнення від покарання з випробуванням за невиконання судового рішення.

Ключові слова: звільнення від покарання з випробуванням, види звільнення від покарання, умови звільнення від покарання з випробуванням покарання.

Основний Закон України проголошує, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами в особі суддів, а у визначених законом випадках – за участю присяжних. Обов'язковість судових рішень є однією з основних засад вітчизняного судочинства. Саме тому всі рішення суд ухвалює іменем України, а судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, а контроль за його виконанням здійснює суд. Рішення про звільнення від покарання та його відбування, згідно чинного законодавства також приймає суд.

Звільнення від покарання має важливе значення у протидії злочинності, оскільки часто досягнення цілей, які стоять перед кримінальним правом, можливе без відбування покарання, а подальше його призначення може суперечити меті покарання. Його відбування може стати зайвим, неефективним, зашкодити процесам виправлення та ресоціалізації особи, яка вчинила злочин. Кримінально-правові норми, що становлять інститут звільнення від покарання, є втіленням заохочення у кримінальному праві.

Дослідженню проблем звільнення від покарання, присвячені наукові праці Ю. В. Бауліна, О. О. Дудорова, О. О. Житного, Л. М. Кривоченко, І. І. Митрофанова Т. Б. Ніколаєнко, Н. А. Орловської, О. О. Книженко, О. В. Наден, М. І. Панова, П. В. Хряпінського, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін. Віддаючи належне науковим доробкам наведених дослідників, які безумовно є значним внеском у

розвиток науки кримінального права, варто зазначити, що питання звільнення від покарання є дискусійним і потребує подальшого наукового дослідження.

Звільнення від покарання та його відбування – це передбачені КК України випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні злочину, покарання чи припинення подальшого його відбування, або застосування до неї більш м'якого покарання [5, с. 373–374]. І. І. Митрофанов звільнення від покарання та його відбування визначає як кримінально-правовий засіб впливу, який полягає в незастосування судом щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, реального відбування призначеного покарання або у звільненні його компетентним органом держави (судом, Президентом України) від подальшої реалізації покарання (кримінальної відповідальності), що виконується установами та органами Державної пенітенціарної служби, або в його пом'якшенні або заміні на більш м'який вид [4, с. 361–362]. П. В. Хряпінський, розглядає звільненням від покарання та його відбування передбачені в КК випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні злочину, покарання або припинення подальшого його відбування у разі бездоганної поведінки, сумлінного ставлення до праці, що у цілому свідчить про втрату нею суспільної небезпеки на момент постановлення вироку і не потребує застосування покарання [6, с. 132].

Тобто під звільненням від покарання слід розуміти відмову держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні злочину. Або, як уточнює Ю. В. Баулін, звільнення від покарання – це відмова держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особі, винній у вчиненні злочину, покарання або від його відбування чи подальшого відбування [1, с. 60].

Відповідно до чинного кримінального законодавства України органом, повноважним звільнити особу від покарання, є суд. Процесуальний порядок вирішення питань щодо звільнення особи від покарання визначається у КПК України (п. 6 ч. 1 ст. 368; ч. 2 ст. 373; абз. 7 п. 2 ч. 3 ст. 374; абз. 16, 17 п. 2. ч. 4 ст. 374; ч. 1 ст. 421; п. 3 ч. 3 ст. 424; ст. 442, ст. 497; п. 1 ч. 1 ст. 536; ст. 537 КПК України) [3, с. 426].

Враховуючи судову практику суди досить часто застосовують такі види звільнення від покарання як: а) звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності; б) звільнення від відбування покарання з випробуванням; в) звільнення від відбування покарання на підставі закону України про амністію. Спробуємо розглянути звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Згідно з ч. 1 ст. 75 КК України, якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Відповідно до ч. 2 ст. 75 КК України суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У випадках, передбачених частинами першою, другою ст. 75 КК України, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом в межах від одного року до трьох років (ч. 3, 4 ст. 75 КК України).

В юридичній літературі зазначається, що у ч. 1 ст. 75 КК України підстава звільнення від відбування покарання з випробуванням описана в загальному вигляді. У законі зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням може мати місце тоді, коли суд дійде висновку, що, виходячи із тяжкості злочину, особи винного та інших обставин, виправлення засудженого можливе без відбування покарання. Тяжкість злочину визначається не лише тим, до якої категорії злочинів належить вчинене винним діяння згідно зі ст. 12 КК України. Ступінь тяжкості злочину має бути конкретизовано з урахуванням значущості об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, обстановки, засобу, місця і часу його вчинення, відсутності тяжких наслідків та ін. Ураховується також, чи був злочин закінченим або незакінченим, чи вчинений він у співучасті або

однією особою. Підлягають обов'язковому врахуванню форма і ступінь вини, мотиви і мета злочину. Дані, що характеризують особу винного, можна поділити на такі групи: 1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення нею злочину; 2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням злочину; 3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення нею злочину; 4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями і т. ін. Підлягають врахуванню також й інші дані, що, зокрема, пом'якшують покарання [3, с. 429–430].

Спираючись на приписи ст. 75 КК України, а також на практичний аспект застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, підставу звільнення від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України, становлять різні види поведінки особи. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 75 КК України, таку підставу становить у сукупності позитивна поведінка особи до вчинення злочину, поведіння особи під час вчинення злочину або під час затримання, а також позитивна поведінка після вчинення злочину. Ці фактичні складові матеріальної підстави встановлюються внаслідок аналізу тяжкості вчиненого злочину, особи винного та інших обставин кримінального провадження. Зі змісту ч. 1 ст. 75 КК України вбачається, що умовами звільнення від відбування покарання з випробуванням, є 1) відсутність факту вчинення корупційного злочину, а також 2) призначення покарання за вчинення злочину у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Відповідно до ч. 2 ст. 75 КК України, підставу звільнення особи від відбування покарання з випробуванням також становлять і такі види позитивної посткримінальної поведінки як примирення, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, щире каяття, визнання вини, активне сприяння розкриттю злочину тощо. Своє фактичне вираження ці різновиди позитивної посткримінальної поведінки знаходять в угоді про примирення або про визнання вини. Умовами звільнення від відбування покарання з випробуванням за ч. 2 ст. 75 КК України є: 1) узгодження сторонами угоди покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також 2) узгодження сторонами власне звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, вироком Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 28.04.2016 р. встановлено, що ОСОБА_1 ухилився від виконання постанови Камінь-Каширського районного суду від 08.08.2014 р., якою його визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП, і накладено штраф у розмірі 3400 грн. Під час досудового розслідування 13 квітня 2016 року між начальником Камінь-Каширського відділу Маневицької місцевої прокуратури ОСОБА_3 та обвинуваченим ОСОБА_1, за участю захисника ОСОБА_2, укладено угоду про визнання винуватості, згідно з якою обвинувачений беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, і сторони узгодили покарання обвинуваченому, а саме, у виді позбавлення волі на строк 3 роки із звільненням, на підставі ст. 75 КК України, від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки та покладенням обов'язків, що передбачені ст. 76 КК України: не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції; повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання; періодично з'являтися для реєстрації в кримінально-виконавчу інспекцію. В угоді про визнання винуватості передбачені як наслідки її укладення та затвердження, визначені ст. 473 КПК України, так і наслідки її невиконання. На виконання вимог ст. 474 КПК України судом з'ясовано обставини, які дають змогу впевнитися в тому, що обвинувачений усвідомлює свої права, наслідки укладення і затвердження угоди, суть обвинувачення, вид призначеного покарання, наслідки невиконання угоди, а також переконатися, що укладення угоди є добровільним. Таким чином, враховуючи, що укладення угоди не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що у ній передбачені, умови угоди відповідають вимогам КПК України та КК України, суд прийшов до висновку, що таку угоду належить затвердити, визнавши ОСОБА_1 винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, і призначивши йому узгоджене в угоді покарання у виді позбавлення волі на строк 3 (три) роки. На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_1 звільнити від відбування призначеного покарання у виді 3 (трьох) років позбавлення волі з випробуванням, якщо він протягом 2 (двох) років іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього судом обов'язки, що передбачені п. п. 2, 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК України [2].

Таким чином, підставу звільнення особи від відбування покарання з випробуванням за ч. 2 ст. 75 КК України у випадку вчинення цього злочину становлять і такі види позитивної посткримінальної поведінки як примирення, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, щире каяття, визнання вини, активне сприяння розкриттю злочину і т. ін., що знаходять своє вираження в угоді про примирення або про визнання винуватості. Умовами звільнення від відбування покарання з випробуванням за ч. 2 ст. 75 КК України у разі умисного невиконання судового рішення є узгодження сторонами угоди покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгодження сторонами власне звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Література

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. – К. : «Атіка», 2004. – 296 с.
2. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 28.04.2016 року по справі № 157/382/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57433867>.
3. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і доп. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
4. Митрофанов І. І. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монографія / И. И. Митрофанов. – Одесса : Фенікс, 2014. – 448 с.
5. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.
6. Хряпінський П. В. Кримінально-правова політика у сфері заохочення особи до суспільно-корисної пост кримінальної поведінки / П. В. Хряпінський // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 грудня 2016 р. м. Ів.-Франковськ). – Івано-Франковськ : Фоліант, 2016. – С. 130–135.

Chuprynskyy B. Release from punishment with a test for non-fulfillment of court decision. *In the article the features of release are examined from punishment with a test for non-fulfillment of court decision, the concept of release is investigated from punishment, types of release from punishment, grounds and terms of release from punishment with a test, practical experience of release is analysed from punishment with a test for non-fulfillment of court decision.*

Keywords: *release from punishment with a test, types of release from punishment, terms of release from punishment with the test of punishment.*

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

<i>Булавіна С. Є.</i> Права людини як одна з форм державотворення.....	3
<i>Вольська А. А., Колодяжна В. В.</i> Особливості юридичної природи спадкового договору: історико-правовий аспект.....	6
<i>Гламазда П. В.</i> Особливості становлення та розвитку прокуратури в системі органів юстиції на українських землях у складі Російської імперії(XVIII – поч. XX ст.).....	8
<i>Гороть А. М.</i> Ретроспективний аналіз договірно-правової бази України і Республіки Польща в культурній сфері в 90-х роках XX століття.....	10
<i>Захарчук А. С.</i> Лінгвістичні аспекти юридичного тексту.....	12
<i>Конончук І. М.</i> Правовий статус Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки	14
<i>Косыло А. Б.</i> Поправка к Конституции Российской Федерации 2020 года – угроза для демократии и международного правопорядка.....	15
<i>Кравчук В. М.</i> Право суддів на повагу до їх гідності як елемент їх конституційної правосуб'єктності.....	18
<i>Кравчук М. А.</i> Сучасні державно-церковні відносини в Україні після отримання Томосу Православною Церквою України.....	20
<i>Крисюк Ю. П.</i> Легітимність як атрибут соціального порядку	21
<i>Озімок І. В.</i> Охорона конституційного права власності на землю.....	23
<i>Пухтинський М. О.</i> Трансформація системи територіального врядування в Україні.....	26
<i>Середюк В. В.</i> Правнична біоетика як нова галузь теоретичних юридичних знань	28
<i>Сливко О. Я.</i> Правовое регулирование деятельности адвоката в Республике Беларусь.....	30
<i>Шалаева Т. З.</i> Теоретико-правовые закономерности обеспечения информационной безопасности Республики Беларусь.....	32
<i>Щирба М. Ю.</i> Правова глобалістика в контексті трансформацій світового розвитку.....	34
<i>Юхимюк О. М.</i> Конституційні закони: теоретична характеристика	36
<i>Яцишин М. М., Жеброва А. О.</i> Закономірності та особливості ізраїльської правотворчості.....	38
<i>Яцишин М. М., Кузьмич Н. В.</i> Історичний досвід у правотворенні та державному будівництві (на прикладі Італії).....	40
<i>Яцишин М. М., Полюх Х. М.</i> Історичний досвід у правотворенні та державному будівництві України.....	43
<i>Яцишин М. М., Полюхович М. І.</i> Від тоталітаризму до демократії: іспанський досвід.....	46
<i>Яцишин М. М., Попович Н. Р.</i> Окремі аспекти конституційного розвитку на польських землях.....	49
<i>Яцишин М. М., Сергієнко В. О.</i> Окремі аспекти китайського праворозуміння	54

**ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС
СІМЕЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО
ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО**

<i>Вознюк Н. І.</i> До питання про строки звернення за призначенням державних соціальних допомог	57
<i>Гетманець О. П.</i> Особливості правового регулювання видатків бюджету в період пандемії.....	59
<i>Горуна Т. А.</i> Бизнес, общество, государство: проблемы взаимодействия в экологической сфере Республики Беларусь.....	61
<i>Демчук А. М., Лукашук В. О.</i> Зарубіжний досвід єдності судової практики	63
<i>Долинська М. С.</i> Принцип екологізації як новий принцип аграрного права.....	65
<i>Духневич А. В.</i> Ринок сільськогосподарських земель: досвід ЄС.....	67
<i>Заїка Ю. О.</i> Вдосконалення структури Особливої частини Цивільного кодексу України у контексті рекодифікаційного процесу	69
<i>Зайчук Г. И.</i> Особенности правового режима природно-антропогенных объектов в Беларуси.....	70
<i>Льків Н. В.</i> Особливості застосування геоінформаційних систем у державному водному кадастрі...	73
<i>Качановський В. В.</i> Особливості правового регулювання сплати внесків та платежів співвласників в ОСББ.....	75
<i>Кірін Р. С.</i> Законодавство про бурштин: субсидіарність формування.....	77
<i>Коваленко І. І.</i> Правові засади розвитку земельних орендних відносин в Україні	79
<i>Коваленко Т. О.</i> Виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в частині адаптації національного законодавства у сфері поводження з ГМО	82
<i>Коробцова Д. В., Кисильова К. В.</i> Розуміння та реалізація принципу цільового використання бюджетних коштів у бюджетному праві України	85
<i>Маслакова Н. Н.</i> Регламентация профессиональной подготовки работников на производстве в Республике Беларусь и отдельных зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ.....	87
<i>Надьон В. В.</i> Приватно-правовий аспект медичної реформи (перший її етап).....	89
<i>Наконечна Г. Я., Шишко А. С.</i> Наслідки використання офшорних механізмів в Україні.....	91
<i>Ніцимна С. О.</i> Розвиток системи місцевого оподаткування в Україні.....	94
<i>Озерський І. В.</i> Організаційно-правовий зміст дистанційного навчання здобувачів вищої освіти	96
<i>Петлюк Ю. С.</i> Охорона атмосферного повітря: міжнародно-правовий концепт.....	98
<i>Руданецька О. С.</i> Погляди науковців щодо визначення предмету договору підяду на капітальне будівництво	100
<i>Савельєва О. М.</i> Земельні ресурси України як об'єкт правового регулювання: актуальні питання ..	102
<i>Самчук-Колодяжна З. Ф.</i> Проблеми захисту авторського права та боротьби з інтернет-піратством: вітчизняний та польський досвід	103
<i>Скрипник В. Л.</i> Людський ембріон як унікальний об'єкт права.....	107
<i>Сокол М. В.</i> Ознаки сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи	109
<i>Старчук О. В., Яциняк О. П.</i> Щодо класифікації сімейно-правових договорів.....	110
<i>Сухацький Р. П.</i> Юридична безпека бізнесу: розробка стратегії та її особливості	112

<i>Теремецький В. І.</i> Особливості застосування цивільної і кримінальної відповідальності за порушення у сфері охорони здоров'я в державах-членах ЄС та в Україні.....	114
<i>Уварова Н. В.</i> Адаптація Україною стандартів Європейського Союзу у сфері праці: в очікуванні змін.....	116
<i>Чубоха Н. Ф.</i> До питання взаємозв'язку інтересу та цивільного права.....	118
<i>Шатохін Б. А.</i> Окремі аспекти договірних правовідносин між колишнім подружжям щодо визначення місця проживання спільних дітей, участі у забезпеченні умов їхнього життя та їх вихованні.....	120
<i>Шевчук Л. М.</i> Екологічні характеристики в тендерній документації: стандарти Європейського Союзу та законодавство України.....	123
<i>Шибко Р. Д.</i> Законодавче забезпечення виробництва сировини для дитячого харчування: сучасний стан та перспективи удосконалення.....	125
<i>Якушев І. М.</i> Вдосконалення законодавства про захист трудових прав в Україні.....	127
<i>Jasiuk E.</i> Bezzałogowe statki powietrzne w Unii Europejskiej - wybrane zagadnienia w największym skrócie.....	130

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ
СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС**

<i>Акімов М. О.</i> Дискусійні питання удосконалення кримінально-правової охорони моральності (на прикладі ст. 302 КК України).....	134
<i>Андрусак Г. М.</i> Щодо рецензування висновку експерта у кримінальному провадженні.....	136
<i>Бігун О. М.</i> Закордонний досвід щодо порядку ізоляції засуджених.....	138
<i>Бойко А. Д.</i> Тримання під вартою чи ув'язнення?.....	139
<i>Гусак А. П., Сацик Л. А.</i> Незалежність експерта під час проведення судової експертизи.....	142
<i>Дем'як П. Ю.</i> Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні.....	144
<i>Журавська З. В.</i> Віктимогенні ситуації, які призводять до вчинення злочинів персоналом кримінально-виконавчої служби України.....	146
<i>Залуська О. О.</i> Міжнародні стандарти дотримання основних принципів при призначенні покарання неповнолітнім.....	148
<i>Карпінська Н. В.</i> Правові перспективи медіації в Україні.....	150
<i>Книженко О. О.</i> Проблеми застосування ст. 75 КК України у разі вчинення корупційних злочинів.....	151
<i>Кондратішина В. В.</i> Про деякі змістовні елементи поняття загальних засад призначення покарань.....	153
<i>Крикунов О. В.</i> Доказування рівня розвитку неповнолітнього у кримінальному провадженні.....	158
<i>Курман О. В.</i> Тактичні особливості допиту під час розслідування злочинних посягань на інформацію в комп'ютерах, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи мережах електров'язку.....	160
<i>Логвиненко Б. О.</i> Проблемні питання правового забезпечення карантину в Україні.....	162

<i>Лукашук В. О., Саско О. І.</i> Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за провокацію підкупу	164
<i>Мамчій О. І.</i> Проблемні питання у діяльності атестаційних комісій Національної поліції України.....	166
<i>Медицький І. Б.</i> «Зловживання правом» у діяльності органів кримінальної юстиції та суду: їх собівартість для суспільства.....	168
<i>Миронюк Р. В.</i> Удосконалення адміністративно-правових засад публічного адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури України.....	170
<i>Музичук К. С.</i> Стандарти ефективного забезпечення прав осіб у процесі підтримання публічного обвинувачення в суді.....	173
<i>Попов Д. І., Гавелко Ю. О.</i> Правові аспекти призначення пенсії державного службовця працівникам ОМС.....	175
<i>Романцова С. В.</i> Кримінально-правовий захист права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності: практика застосування.....	178
<i>Сисоєнко Г. І.</i> Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.....	180
<i>Старко О. Л.</i> Окремі аспекти кримінологічної характеристики наркозлочинності в Україні	182
<i>Тачинська І. І.</i> Особливості реалізації принципу «поваги до людської гідності» у кримінальному судочинстві.....	183
<i>Телятицкая Т. В., Рамазанова Н. О.</i> Об эффективности государственного управления миграционными процессами.....	185
<i>Федотова Г. В.</i> Регулювання правовідносин у сфері протидії злочинності	187
<i>Фідря Ю. О.</i> Проблеми формулювання обставини, що обтяжує покарання, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України	189
<i>Ховпун О. С.</i> До проблеми характеристики деліктних фармацевтичних відносин в Україні	191
<i>Холейко К. І.</i> Деякі питання затримання особи без ухвали слідчого судді.....	193
<i>Черненко А. П., Шиян А. Г.</i> Затримання особи уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні щодо злочину і кримінального проступку: порівняльний аналіз.....	195
<i>Чупринський Б. О.</i> Звільнення від покарання з випробуванням за невиконання судового рішення.....	197

Наукове електронне видання на CD-ROM

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XVII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 29 травня 2020 р.

(Українською, російською та польською мовами)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:

Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:

Джурак Л. М.,

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об'єм даних 1,9 Мб. Наклад 300 пр. Зам. 30.

Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк,
м. Луцьк, вул. Шопена, 12. тел. (0332) 29-90-65.

E-mail: vezhaprint@gmail.com.

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

ISBN 978-966-940-307-0

9 789669 403070 >